

Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона

Під загальною редакцією д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко

Phytodiversity of the Ukrainian Polissia and its conservation / ed. T.L. Andriienko. - Kyiv: Polissia, 2008. - 310 p.
Modern data on vegetation (territorial distribution, systematic composition according to the dominant and floristic characteristics) and flora of the Polissia are presented. Considerable attention is given to the species that plant communities and phytodiversity of protected areas. The present-day status of these areas is characterized. Phytodiversity of nature reserves (national parks, national parks, national nature parks and other protected areas) is shown (including a comparative analysis of the status of nature reserves) and the status of the regional network of the Polissia is shown. The status of the regional network of the Polissia is shown by the author. The author's research results are characterized.

Рецензенти:
д.б.н. С.П. Попович
д.б.н. П.М. Устименко

Рекомендовано до друку редакцією
Інституту ботаніки ім. М.Т. Хворого НАН України

ISBN 966-306-118-4

© Андрієнко Т.Л., Овчиненко В.А., Прыко О.І.,
Панченко С.М., Афанасьєв В.В., Лукан О.В.,
Карпенко Ю.О., Бірюков Г.М., Горбач О.Л., 2008

УДК 305.7.008.2 (477)
ББК 532
004

Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Т.Л. Андрієнко. - Київ: Полісся, 2008. - 310 с.

Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.

Наводиться сучасна характеристика рослинності Українського Полісся (розподіл, синтаксономічний склад у домінантній та флористичній системах) та його флори. Значна увага приділена раритетній компоненті рослинності та флори, а також фіторізноманіттю природно-заповідних територій. Охарактеризована сучасна мережа цих територій, здійснена їх характеристика за категоріями. висвітлене фіторізноманіття природних заповідників, національних природних парків та інших природно-заповідних територій, в т.ч. 5 проєктованих національних природних парків. Проведений порівняльний аналіз флори природних заповідників та національних природних парків регіону. Наводиться схема екологічної мережі Українського Полісся, розроблена авторами; характеризуються міждержавні природно-заповідні території.

Phytodiversity of the Ukrainian Polissia and its conservation / ed. T.L. Andrienko. – Kyiv: Phytosociocentre, 2006. – 316 p.

Modern data on vegetation (territorial distribution, syntaxonomical composition according to the dominant and floristic classifications) and flora of the Ukrainian Polissia are presented. Considerable attention is given to rare species, rare plant communities and phytodiversity of protected areas. The present-day network of these areas is characterized. Phytodiversity of nature zapovidnyks (strict nature reserves), national nature parks and other protected areas is shown (including 5 perspective national nature parks). Comparative analysis of flora of nature zapovidnyks and national nature parks of the region is carried out. The scheme of the ecological network of the Ukrainian Polissia elaborated by the authors is given. Transboundary protected areas are characterized.

Рецензенти:

д.б.н. С.Ю. Попович

д.б.н. П.М. Устименко

Рекомендовано до друку вченою радою

Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

ISBN 966-306-118-4

© Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Прядко О.І.,
Панченко С.М., Арап Р.Я., Коніщук В.В., Лукаш О.В.,
Карпенко Ю.О., Вірченко В.М., Черноус О.П., 2006

**Пам'яті професора Єлизавети Модестівни Брадїс,
невтомної дослідниці Полісся,
присвячують цю книгу її учні та учні її учнів.**

ЗМІСТ

Вступ	8
Природні умови Українського Полісся як частини Поліської низовини (В.А. Онищенко)	9
Рослинність Українського Полісся	13
Територіальний розподіл рослинності (Т.Л. Андрієнко)	13
Синтаксономічний склад та характеристика синтаксонів за домінантною класифікацією (Т.Л. Андрієнко)	17
Рослинні угруповання Українського Полісся, занесені до Зеленої книги України (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	38
Флористична класифікація рослинності Українського Полісся (В.А. Онищенко)	43
Флора Українського Полісся	85
Загальна характеристика флори Українського Полісся (Т.Л. Андрієнко)	85
Раритетна компонента флори судинних рослин Українського Полісся (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	89
Рідкісні і зникаючі мохоподібні Українського Полісся (В.М. Вірченко)	108
Мережа природно-заповідних територій Українського Полісся (В.А. Онищенко, Т.Л. Андрієнко)	123
Характеристика фіторізноманіття природно-заповідних територій за категоріями	130
Природні заповідники	130
Черемський природний заповідник (В.В. Коніщук)	130
Рівненський природний заповідник (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	140
Поліський природний заповідник (Т.Л. Андрієнко)	153
Національні природні парки	163
Шацький національний природний парк (О.І. Прядко)	163
Мезинський національний природний парк (С.М. Панченко)	170
Деснянсько-Старогутський національний природний парк (С.М. Панченко)	178
Заказники та пам'ятки природи загальнодержавного значення (О.І. Прядко, Р.Я. Арап, О.В. Лукаш, Ю.О. Карпенко, О.П. Чорноус)	189

Волинська область	189
Рівненська область	199
Житомирська область	208
Київська область і м. Київ	215
Чернігівська область	222
Сумська область	240
Проектовані національні природні парки	245
НПП „Прип'ять-Стохід” (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	245
НПП „Цуманська пуца” (Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, О.І. Прядко)	256
Надслучанський НПП (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко)	269
Дніпровський НПП (О.І. Прядко, Р.Я. Арап)	275
Придеснянський НПП (О.І. Прядко, О.В. Лукаш)	280
Порівняльний аналіз флори природних заповідників та національних природних парків (С.М. Панченко)	285
Поліський екологічний коридор та його міжнародне значення (Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко)	293
Підсумок	297
Література	300

CONTENTS

Introduction	8
Natural conditions of Ukrainian Polissia as a part of the Polissian lowland (V.A. Onyshchenko)	9
Vegetation of Ukrainian Polissia	13
Territorial distribution of vegetation (T.L. Andrienko)	13
Syntaxonomical composition according to the dominant classification and syntaxa's character (T.L. Andrienko)	17
Plant communities of the Ukrainian Polissia entered into the Green Book of Ukraine (T.L. Andrienko, O.I. Pryadko)	38
Floristical classification of vegetation of the Ukrainian Polissia (V.A. Onyshchenko)	43
Flora of Ukrainian Polissia	85
General character of flora of the Ukrainian Polissia (T.L. Andrienko)	85
Rare species of vascular plants of the Ukrainian Polissia (T.L. Andrienko, O.I. Pryadko)	89
Rare mosses of Ukrainian Polissia (V.M. Virchenko)	108
Protected area's network of Ukrainian Polissia (V.A. Onyshchenko, T.L. Andrienko)	123
Phytodiversity of protected areas	130
Nature zapovidnyks (strict nature reserves)	130
Cheremsky nature zapovidnyk (V.V. Konishchuk)	130
Rivnensky nature zapovidnyk (T.L. Andrienko, O.I. Pryadko)	140
Polisky nature zapovidnyk (T.L. Andrienko)	153
National nature parks	163
Shatsky national nature park (O.I. Pryadko)	163
Mezynsky national nature park (S.M. Panchenko)	170
Desniansko-Starohutsky national nature park (S.M. Panchenko) ..	178
Zakaznyks (partial nature reserves) and monuments of nature of national significance (governance) (O.I. Pryadko, R.Ya. Arap, O.V. Lukash, Yu.O. Karpenko, O.P. Chornous)	189
Volynska oblast'	189
Rivnenska oblast'	199
Zhytomyrska oblast'	208
Kyivska oblast' and Kyiv city	215

Chernihivska oblast'	222
Sumska oblast'	240
Perspective national nature parks (NPPs)	245
NPP "Prypiat'-Stokhid" (T.L. Andrienko, O.I. Pryadko)	245
NPP "Tsumanska Pushcha" (T.L. Andrienko, V.A. Onyshchenko O.I. Pryadko)	256
Nadsluchansky NPP (T.L. Andrienko, O.I. Pryadko)	269
Dniprovsky NPP (O.I. Pryadko, R.Ya. Arap)	275
Prydesniansky NPP (O.I. Pryadko, O.V. Lukash)	280
Comparative analysis of flora of the nature zapovidnyks and the national nature parks of Ukrainian Polissia (S.M. Panchenko)	285
Polissian ecological corridor and its international importance (T.L. Andrienko, V.A. Onyshchenko)	293
Summary	297
Literature	300

ВСТУП

Українське Полісся, яке простягається із заходу на схід на 750 км і займає близько 20% території України, складає значну частину Поліської низовини – важливого регіону Європи в межах України, Білорусі, Росії та частково Польщі. Це унікальний регіон, на формування якого в антропогені мали вплив діяльність льодовика та його вод, неодноразові значні зміни клімату. За збереженістю природної рослинності Українське Полісся посідає перше місце серед регіонів рівнинної частини України.

Полісся – самобутний регіон щодо біологічного різноманіття, в тому числі фіторізноманіття. Тут зберігається значна кількість бореальних видів та угруповань, а в Західному Поліссі також центральноєвропейських.

У загальноєкологічному аспекті це осередок специфічної постгляціальної рослинності та флори, в тому числі гляціальних реліктів, а також один з основних міграційних шляхів птахів.

Загальна картина охорони рослинності та флори Українського Полісся вперше наведена у 1983 р. у монографії Т.Л. Андрієнко та Ю.Р. Шеляга-Сосонка „Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны”. За майже чверть сторіччя, що минула з того часу, значно зросла природно-заповідна мережа регіону. З’явилися два нові природні заповідники – Рівненський та Черемський (окрім існуючого тоді Поліського), три національні природні парки – Шацький, Мезинський та Деснянсько-Старогутський, багато нових заказників та пам’яток природи, регіональні ландшафтні парки. Згідно з Зеленою книгою України були виділені рідкісні рослинні угруповання Українського Полісся. У всій цій роботі значну участь брали автори цієї книги. Останні роки першорядна увага приділяється формуванню Поліського екологічного коридору, розробці концепції його побудови, вивченню його природних ядер. Розширилась міжнародна співпраця з охорони фіторізноманіття.

Сучасний стан охорони фіторізноманіття Українського Полісся висвітлений в цій монографії. Автори сподіваються, що вона буде використовуватись як спеціалістами-біологами, так і співробітниками природоохоронних структур, лісового господарства, викладачами, студентами. Саме тому в роботі наводяться паралельно як наукові (латинські) назви рослин, так і українські згідно з „Определителем высших растений Украины” 1987 р. Будемо вдячні за відгуки на нашу працю.

Автори

ПРИРОДНІ УМОВИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ЯК ЧАСТИНИ ПОЛІСЬКОЇ НИЗОВИНИ

Українським Поліссям називають частину Поліської низовини, яка знаходиться в межах України. Поліська низовина включає частину Білорусі, України, Росії та Польщі. На півночі вона обмежена Білоруською височиною, на сході – Середньоруською височиною, на півдні – Подільською височиною, Придніпровською височиною та Придніпровською низовиною. Південна межа добре виявлена на заході (від Західного Бугу до Горині) та на сході (в Сумській області). Українське Полісся являє собою південну частину цієї низовини.

Характерними рисами поліських ландшафтів є слабо почленований рельєф, значне поширення воднольодовикових піщаних відкладів, велика заболоченість. Бідність ґрунтів, сформованих на пісках, та заболоченість сприяли збереженню тут природної рослинності, яка займає близько двох третин території (разом з луками).

Річкові долини на Поліссі здебільшого широкі і слабо врізані. Відносні висоти на поперечних профілях через долини і межиріччя здебільшого знаходяться в межах 20-50 м. Надзаплавні тераси мають нечіткі зовнішні межі, у сусідніх річок вони часто зливаються. Інший характер мають долини Тетерева, Ужа, Случі, Уборті та їх приток на ділянках, де вони перетинають Український кристалічний щит. Тут долини мають меншу ширину, береги круті, з відслоненнями твердих порід. На Українському Поліссі відомі прадолини льодовикового віку, найбільші з яких – Стир-Словечна, яка проходить від центральної частини Волинської області до пониззя Прип’яті на території Білорусі і Замглай на Чернігівському Поліссі.

На Західному Поліссі багато озер. Серед них Шацька група озер, до якої належать найбільші на Українському Поліссі озера – Світязь (27,5 км²) і Пулемцьке (16,5 км²). У формуванні багатьох західнополіських озер велику роль відіграють карстові процеси.

Полісся є неоднорідним за геологічною будовою. Центральне (Житомирське) Полісся знаходиться в межах Українського кристалічного щита. Тут близько до поверхні підходять докембрійські кристалічні породи, які в долинах річок, а інколи і за їх межами, виходять на поверхню. Найбільш піднятою частиною Житомирського Полісся (і Українського Полісся в цілому) є Словечансько-Овруцька

височина з максимальною висотою 316 м над р.м. Частина цього краю вкрита лесовими відкладами, в яких розвинена густа мережа ярів.

На захід, схід і північ від Центрального Полісся кристалічні породи занурюються. В західній частині Українського Полісся близько до поверхні залягають породи крейдового та третинного віку, переважно карбонатні. Вони мають суцільне поширення, залягають вище базису ерозії, є ґрунтоутвірними на значній площі, в основному на півдні. Поширення карбонатних порід зумовлює наявність на Волинському Поліссі карстових форм рельєфу. На Київському та Чернігівському Поліссі дочетвертинні породи є здебільшого некарбонатними (піски, глини). Карбонатні породи крейдового віку характерні також для Новгород-Сіверського Полісся. Вони відслонюються у долині Десни.

На більшій частині території поверхня складена четвертинними відкладами. Найпоширенішими є флювіогляціальні (воднольодовикові) відклади, переважно піщаного та супіщаного механічного складу. На великій площі, особливо у Волинській області, центральній та східній частинах Житомирської області, поверхня сформована льодовиковими відкладами (мореною), яка являє собою переважно валунні суглинки та супіски. Дуже поширені алювіальні відклади – як сучасні (в заплавах) так і давні (на надзаплавних терасах та в прадолінах). Потужність четвертинних відкладів на Поліссі в межах України невелика, здебільшого не перевищує 40 м, тоді як на території Білоруського Полісся часто перевищує 150 м.

Під час максимального зледеніння більша частина Українського Полісся була вкрита льодовиком. У сучасному рельєфі льодовикові форми найпомітніші на заході Полісся. Тут між Західним Бугом і Горинню знаходиться Волинська моренна гряда, яка піднімається приблизно на 30 м над навколишніми землями.

Українське Полісся, займаючи північну і північно-західну частину України, характеризується відповідно дещо нижчими, ніж у середньому по Україні, температурами і дещо вищою кількістю опадів. У межах Українського Полісся середня температура найтеплішого місяця липня варіює у вузьких межах – від +18,5 °C на заході до +19,2 °C на сході. Значно крутішим є градієнт середніх температур найхолоднішого місяця року – січня. Середні січневі температури на заході Українського Полісся близько 4,5 °C, на сході – близько –8 °C. Середня річна кількість опадів знаходиться переважно в межах від 500 до 600 мм. При цьому немає істотних відмінностей за кількістю опадів ні між західною і східною частинами Українського Полісся, ні між північною і південною його частинами. На Українському Поліссі середньорічна

кількість опадів близька до середньорічної випаровуваності і, як правило, дещо вища за випаровуваність. Показник гумідності-аридності клімату (різниця опадів і потенційної випаровуваності) для Полісся вищий, ніж для більшої частини України. Він на Поліссі зростає з півдня на північ, а в західній частині Полісся – зі сходу на захід. В Україні вищі значення цей показник має в Карпатах, у верхній частині Кримських гір, а на рівнині – в західних лісових районах у Львівській та Івано-Франківській областях.

Для ґрунтового покриву Полісся характерна висока мозаїчність. Це пояснюється, з одного боку, високим різноманіттям ґрунтоутвірних порід (долини мають велику ширину, межиріччя тут не вкриті однорідними лесами, як у південніших регіонах України), з іншого боку, – великими відмінностями у зволоженні, які в свою чергу пов'язані з високим середнім рівнем залягання ґрунтових вод і переважно легким механічним складом ґрунтів, які з цієї причини слабо втримують воду і легко пересихають. Підвищення поверхні ґрунту лише на кілька десятків сантиметрів на Поліссі, як правило, викликає великі зміни у ґрунтоутвірних процесах і рослинності.

Найпоширенішими ґрунтами на Українському Поліссі є дерново-підзолисті. Вони займають близько 70% території, формуються на різних відкладах – флювіогляціальних, моренових, алювіальних, еолових. Дерново-підзолисті ґрунти значно варіюють за механічним складом, вологістю та трофністю. За механічним складом на Українському Поліссі переважають супіщані та глинисто-піщані їх різновиди. На них формуються як соснові, так і широколистяні ліси. На крейдових відкладах, в основному на півдні Західного Полісся, поширені дерново-карбонатні ґрунти. Це досить багаті ґрунти, що мають добре виражений гумусовий горизонт завтовшки 20–40 см із значним вмістом гумусу. На суглинкових лесовидних відкладах, переважно на Лівобережжі, поширені ґрунти із групи сірих лісових. Великі площі займають на Поліссі дернові глейові, лучні та болотні ґрунти.

Торфові поклади товщиною понад 0,7 м займають близько 4,3% території. (Брадів та ін., 1973) Значному розвитку заболочування і торфоутворення на Поліссі сприяє слабо дренована поверхня, що зумовлює високий рівень ґрунтових вод і їх повільний рух, а також достатньо вологий клімат.

За фізико-географічним районуванням України (Географічна ..., 1993) Поліська провінція включає області Волинське Полісся, Мале Полісся (в нашій монографії не розглядається), Житомирське Полісся, Київське Полісся, Чернігівське Полісся, Новгород-Сіверське Полісся.

Волинське Полісся знаходиться на захід від Українського кристалічного щита, який тут досить швидко заглиблюється. Область характеризується значним поширенням карбонатних порід і наявністю карстових процесів. Житомирське Полісся – це частина Полісся в межах кристалічного щита. Київське Полісся знаходиться на східному схилі щита, на захід від Дніпра. Чернігівське Полісся – лівобережна частина Полісся в межах Донецько-Придніпровської западини. Новгород-Сіверське Полісся знаходиться на схід від Чернігівського, на західному схилі Воронежського кристалічного масиву. Тут, як і на Волинському Поліссі, поширені карбонатні породи, які знаходяться вище базису ерозії і відслонюються. Рельєф досить погорбований.

Кліматичні умови Полісся сприятливі для розвитку широколистяних лісів, які тут є клімаксовими зональними угрупованнями. Значне поширення піщаних відкладів зумовлює велику площу соснових лісів. Високий рівень ґрунтових вод, їх повільний рух внаслідок рівнинного і низовинного характеру місцевості сприяють поширенню тут болотної рослинності. Клімат, хоч і не дуже гумідний, дозволяє розвиток торфових боліт, і в комплексі з мінеральною бідністю формуючих поверхню порід, приводить до утворення сфагнових боліт. Перераховані особливості разом із високою строкатістю ґрунтового покриву є причинами формування різноманітного рослинного покриву.

РОСЛИННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Територіальний розподіл рослинності

Різнораннність фізико-географічних умов і насамперед мозаїчність рельєфу та значна протяжність смуги Полісся із заходу на схід є підґрунтям значної строкатості рослинного покриву Українського Полісся. Відсутність значних площ однорідної рослинності та комплексність рослинного покриву є особливістю даного регіону. Природна рослинність в ньому ще достатньо збереглась (за цим показником Українське Полісся поступається лише Українським Карпатам). Розораність регіону досягає 30–40%, збільшуючись у південній та центральній частинах.

У рослинному покриві переважають ліси. Середня залісненість за різними джерелами становить 26–29%. Вона зменшується в напрямку із півночі на південь та із заходу на схід. На Українському Поліссі переважають соснові та дубово-соснові ліси, які разом займають 65–70% всіх лісів. Співвідношення між ними через зростаючі площі монокультур сосни весь час змінюється на користь соснових лісів, які повсюдно переважають серед молодих та середньовікових насаджень. Участь лісів із дуба звичайного зменшується із заходу на схід Полісся від 11 до 7% лісовкритої площі. Більше 10% всіх лісів тут становлять похідні березові ліси, які формуються на місці різних типів лісів після їх рубок (Генсірук, 1980). Невеликі площі займають дубово-грабові, вільхові ліси, тополеві та вербові ліси. Ялинові ліси мають на Українському Поліссі острівне поширення.

В цілому, основною особливістю лісів Українського Полісся є їх едафічна обумовленість. Переважання піщаних ґрунтів, пов'язане із впливом льодовика, привело до панування сосни звичайної серед лісоутворюючих порід. Хоча кліматичні показники регіону здебільшого дозволяють зростання тут листяних порід, ці породи (насамперед, дуб і граб) мають тут обмежене поширення на багатших ґрунтах, які формуються на лесах або карбонатній морені. На Лівобережному Поліссі поширення граба стримується і кліматичними показниками.

Заболоченість Українського Полісся до проведення осушувальної меліорації становила 6,3% (Брадів та ін., 1973). Нині близько половини площ боліт осушено та використовується в сільському господарстві,

здебільшого як пасовища. Заболоченість знижується в напрямку із півночі на південь. Із заходу на схід такої закономірності не спостерігається. Найбільша заболоченість (10,2%) відмічена на Західному Поліссі, в Центральному Поліссі вона знижується і знову зростає у Придніпров'ї та на Лівобережжі. У розумінні поняття „болото” ми притримуємось підходу, застосованого Є.М. Брадє в роботі „Болота УРСР” (1969), до боліт відносимо також лісові болота на торфовищах та високотравні болота навколо водойм.

Луки займають близько 10% території Українського Полісся і зосереджені переважно в заплавах річок, насамперед, більших за розміром, оскільки заплави малих річок здебільшого заболочені. Суходільні та низинні луки збереглися нині на невеликих площах серед лісових масивів. Досить поширена на Поліссі водна та прибережно-водна рослинність. Не займаючи значних площ, як це має місце в плавнях, вона трапляється часто і є різноманітною за своїм характером. Невеликі площі займає на Українському Поліссі псамофітна рослинність, поширена здебільшого в Західному Поліссі.

У розподілі рослинності Українського Полісся за елементами рельєфу спостерігається певна закономірність. Найвищі добре дреновані ділянки межирічч займають ліси. Високі елементи рельєфу вкриті сосновими лісами, які формуються на легких за механічним складом бідних відмінах дерново-підзолистих ґрунтів. Найвищі ділянки в таких умовах зайняті псамофітною рослинністю, на заході Полісся – угрупованнями центрально-європейського виду булавоносця сіруватого, в центральній та східній частинах Полісся – псамофітних видів із ширшими арсалами.

На багатших різновидах дерново-підзолистих ґрунтів формуються дубово-соснові ліси, а ще нижче в рельєфі, на найбагатших для Полісся ґрунтах, що підстилаються лесом, крейдою або карбонатною мореною – дубові ліси. Із збільшенням вологості ґрунтів дубові ліси у плескатих зниженнях змінюються вільховими.

У широких та малодренованих зниженнях в умовах значного зволоження формуються евтрофні болота на болотних та торфово-болотних ґрунтах, а також на відкладах торфу. Із погіршенням мінерального живлення евтрофні болота на межиріччях та у реліктових долинах поступово змінюються мезотрофними і далі з наростанням шару сфагнового торфу – оліготрофними. Кількість сфагнових боліт у складі болотної рослинності зменшується із заходу на схід.

Ми не відносимо до Українського Полісся Мале Полісся (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983) і виділяємо у складі Українського Полісся,

яке виділяється як Поліська підпровінція Східноєвропейської провінції широколистяних лісів, 5 геоботанічних округів (рис. 1): 1) Ковельсько-Сарненський (Західнополіський); 2) Полісько-Придніпровський (в основному в межах Булорусі); 3) Коростенсько-Житомирський (Центральнополіський); 4) Київськополіський; 5) Чернігівсько-Новгородсіверський (Східнополіський). При їх виділенні брались до уваги співвідношення типів рослинності та переважаючих формацій (Шеляг-Сосонко, Андрієнко, 1982).

1) Ковельсько-Сарненський (Західнополіський) округ займає західну частину Українського Полісся. Він характеризується значною залісненістю (35–40%), заболоченістю (10–11%) і значними площами лук. Переважаючою лісовою формацією є соснові ліси. Дубово-соснові, дубові та грабово-дубові ліси трапляються переважно в південній частині. Спорадично в окрузі відмічені островці ялинових лісів. Серед лук найбільші площі займають болотисті та торф'янисті. Переважають евтрофні та осоково-гіпнові болота. Специфікою округу є значна (20%) участь сфагнових боліт – мезотрофних, олігомезотрофних, оліготрофних, а також наявність угруповань із домінуванням центральноєвропейських видів, насамперед, у псамофітній та водній рослинності, значна участь центральноєвропейських видів у флористичному складі ценозів. У складі округу 7 геоботанічних районів.

2) Полісько-Придніпровський округ знаходиться переважно в межах Білорусі. На території України до нього належить лише північна частина Житомирської області (Андрієнко, Балашов, 1975). Округ характеризується високою залісненістю (40–45%), значною участю боліт (12%) та заболочених луків, а також заплавлених лук. Переважаюча лісова формація – соснові ліси, дубово-соснових лісів мало. Значну роль в рослинному покриві відіграють вільшняки, ліси із берези пухнастої (*Betula pubescens*), заплавні діброви. Хоча в окрузі домінують евтрофні болота, лісові і трав'янисті, сфагнові болота відіграють значну роль і становлять 15–20% загальної площі боліт. Луки переважно болотисті та справжні. У складі округу на території України 2 геоботанічні райони, на території Білорусі – 4.

3) Коростенсько-Житомирський (Центральнополіський) округ. Територія округу займає територію в межах поліської частини Українського кристалічного щита. Характерними особливостями округу є значна участь листяних і мішаних лісів (пов'язана з меншою виявленістю флювіо-гляціальних відкладів) та низька (< 2%) заболоченість. Залісненість в цілому менша, ніж у сусідніх округах (25–30%), і варіює в різних частинах округу. Переважають дубово-соснові та дубові ліси зі

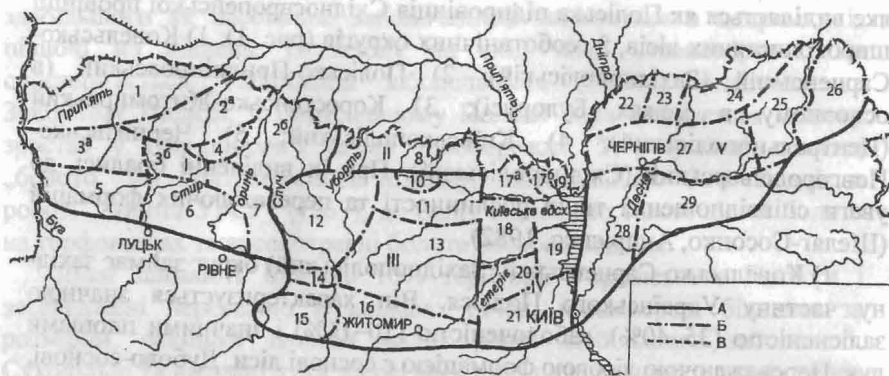

Рис. 1. Геоботанічне районування Українського Полісся
Fig 1. Geobotanical subdivision of the Ukrainian Polissia

А – границі округів, Б – границі районів, В – границі підрайонів.

I – Ковельсько-Сарненський (Західнополіський) округ: 1 – Ратнівсько-Любешівський (Верхньоприп'ятський) район; 2 – Зарічянсько-Висоцько-Сарненський район; 2а – Зарічянський підрайон, 2б – Висоцько-Сарненський підрайон; 3 – Ковельсько-Маневийський район, 3а – Ковельський підрайон, 3б – Маневийський підрайон; 4 – Рафалівсько-Дубровицький район; 5 – Турійський район; 6 – Цумансько-Костопільський район; 7 – Степансько-Березнівський район. II – Полісько-Придніпровський округ: 8 – Пергансько-Виступовицький район; 9 – Зимовищенський район. III – Коростенсько-Житомирський (Централінополіський) округ: 10 – Овруцько-Словечанський район; 11 – Повчансько-Народницький район; 12 – Городницько-Олевсько-Смільчинський район; 13 – Коростенсько-Малинський район; 14 – Новоград-Волинський район; 15 – Шепетівсько-Баранівський район; 16 – Житомирський район. IV – Київсько-поліський округ: 17 – Вільчансько-Чорнобильський район, 17а – Вільчанський підрайон, 17б – Чорнобильський підрайон; 18 – Народицько-Іванківський район; 19 – Горностайпільсько-Димерський район; 20 – Бородянський район; 21 – Київсько-Макарівський район; V – Чернігівсько-Новгород-Сіверський (Східнополіський) округ: 22 – Ріпкинсько-Добрянський район; 23 – Городнянський район; 24 – Щорсько-Семенівський район; 25 – Новгород-Сіверсько-Понорницький район; 26 – Шосткинський район; 27 – Чернігівсько-Сосницький район; 29 – Олишевсько-Коропський район.

значною участю грабово-дубових та соснових. Специфічною для округу є наявність в західній його частині дубово-соснових та, рідше, соснових лісів з підліском із *Rhododendron luteum* – реліктових лісових ценозів. У зв'язку з почленованим рельєфом кількість лук та боліт в окрузі менша, ніж у попередніх. Болота переважно евтрофні – лісові та трав'яні, серед лук переважають справжні. У складі округу виділено 7 геоботанічних районів.

4) Київсько-поліський округ на заході межує з попереднім, на сході його границя проходить по долині Дніпра на його Правобережжі. Для нього характерна висока залісненість – 20-45%, заболоченість становить 4%. Переважають дубово-соснові ліси, які є характерними на Українському Поліссі саме для цього округу. У північній частині значною є участь соснових лісів, лише зрідка в окрузі трапляються дубові та дубово-грабові ліси. Болота майже виключно евтрофні – трав'яні та трав'яно-гіпнові, луки – справжні та болотисті. На території зони відчуження Чорнобильської АС нині спостерігаються процеси спонтанного заростання. У складі округу 5 геоботанічних районів.

5) Чернігівсько-Новгород-Сіверський (Східнополіський) округ займає територію Українського Полісся на схід від Дніпра до кордону із Російською Федерацією. Він відзначається значною залісненістю (35-40%), а також значною участю заплавлених лук. Ліси переважно дубово-соснові та соснові. Найбільші площі займають справжні, торф'янисті і болотисті луки та осокові евтрофні болота. У складі округу виділяють 8 геоботанічних районів. Рослинність округу має виявлені риси впливу Лісостепу, межа між лісовою та лісостеповою зонами на Поліссі є нечіткою.

Синтаксономічний склад та характеристика синтаксонів за домінантною класифікацією

Класифікаційна схема рослинності Українського Полісся побудована нами на домінантній основі, застосованій у чотиритомній монографії „Рослинність УРСР” (1969-1973). Класифікація синтаксонів для лісової рослинності та лісових боліт подана до рівня груп асоціацій, для трав'яних типів рослинності – до рівня формацій. При складанні схеми рослинності Українського Полісся, яка в узагальненому вигляді для всієї території та для всіх типів рослинності представляється тут вперше, авторами використані результати вивчення рослинності Українського Полісся останніх років – на Західному та на

Лівобережному Поліссі, враховані також літературні дані останніх років. При складанні класифікаційної схеми ми намагалися уникати введення до неї угруповань, що трапляються на Українському Поліссі фрагментарно, проте, деякі з них увійшли до списку рідкісних угруповань Українського Полісся.

Класифікаційна схема рослинності Українського Полісся

Тип рослинності Ліси – *Silvae*

Клас формацій – Хвойні ліси – *Silvae aciculares*

Формація сосни звичайної – *Pineta sylvestris*

Група асоціацій соснові ліси лишайникові – *P. cladiosa*

Гр. ас. с. л. булавоносцеві – *P. corynephorosa*

Гр. ас. с. л. зеленомохові – *P. hylocomiosa*

Гр. ас. с. л. чорницеві – *P. myrtillosa*

Гр. ас. с. л. орлякові – *P. pteridiosa*

Гр. ас. с. л. молінієві – *P. moliniosa*

Гр. ас. с. л. сфагнові – *P. sphagnosa*

Гр. ас. с. л. злакові – *P. graminosa*

Клас формацій – Мішані ліси – *Silvae mixosa*

Формація дубово-соснова – *Querceto-Pineta*

Гр. ас. дубово-соснові ліси ліщинові – *Q.-P. corylosa*

Гр. ас. д.-с. л. крушинові – *Q.-P. frangulosa*

Гр. ас. д.-с. л. рододендронові (з рододендроном жовтим) – *Q.-P. rhododendrosa (lutei)*

Формація березово-соснова – *Betuleto (penduli)-Pineta*

Гр. ас. березово-соснові ліси злакові – *B.-P. graminosa*

Гр. ас. б.-с. л. чорницеві – *B.-P. myrtillosa*

Клас формацій – Листяні ліси – *Silvae foliosae*

Формація дуба звичайного – *Querceta roboris*

Гр. ас. дубові ліси ліщинові – *Q. corylosa*

Гр. ас. д. л. крушинові – *Q. frangulosa*

Формація дубово-грабова – *Querceta-Carpineta*

Гр. ас. дубово-грабові ліси зірочникові – *Q.-C. stellariosa*

Гр. ас. д.-г. л. квасеницеві – *Q.-C. oxalidosa*

Гр. ас. д.-г. л. зеленчукові – *Q.-C. galeobdolosae*

Гр. ас. д.-г. л. рідкотравні – *Q.-C. sparsiherbosa*

Гр. ас. д.-г. л. осокові (з осокою трясуноквидною) – *Q.-C. caricosa (brizoidis)*

Формація граба звичайного – *Carpineta betulis*

Гр. ас. грабові ліси квасеницеві – *C. oxalidosa*

Гр. ас. г. л. весніткові – *C. majanthemosa*

Гр. ас. г. л. рідкотравні – *C. sparsiherbosa*

Формація берези повислої – *Betuleta pendulae*

Гр. ас. повислоберезові ліси вересові – *B. (pendulae) callunosa*

Гр. ас. повислоб. л. чорницеві – *B. (pendulae) myrtillosa*

Гр. ас. повислоб. л. орлякові – *B. (pendulae) pteridiosa*

Гр. ас. повислоб. л. злакові – *B. (pendulae) graminosa*

Формація берези пухнастої – *Betuleta pubescentis*

Гр. ас. пухнастоберезові ліси політрихові – *B. (pubescentis) polytrichosa*

Гр. ас. пухнастоберезових лісів сфагнових – *B. (pubescentis) sphagnosa*

Формація вільхи чорної (лісова) – *Alneta (glutinosae) (sylvaticae)*

Гр. ас. вільхові ліси крушинові – *A. (glutinosae) frangulosa*

Гр. ас. в. л. папоротеві – *A. (glutinosae) athyriosa*

Тип рослинності Болота – *Paludes*

Клас формацій – Евтрофні болота

Група формацій лісові болота – *Paludes sylvaticae*

Формація вільхова (болотна)

Гр. ас. вільхові болота крушинові – *Alneta frangulosae*

Гр. ас. в. б. попелястовербові – *A. salicosa (cinerei)*

Група формацій чагарникові болота – *Paludes fruticosae*

Формація верби попелястої – *Saliceta cinerei*

Формація берези низької – *Betuleta humilis*

Група формацій трав'яні болота – *Paludes herbaceae*

Формація очеретяна – *Phragmiteta australis*

Формація куги озерної – *Schoenoplecteta lacustri*

Формація рогузу вузьколистого – *Typheta angustifoliae*

Формація рогузу широколистого – *Typheta latifoliae*

Формація лепешняку великого – *Glycerieta maximae*

Формація лепехи звичайної – *Acoreta calami*

Формація осоки омської – *Cariceta omskianae*

Формація о. зближеної – *C. appropinquatae*

Формация о. дернистої – *C. caespitosae*
Формация о. ситничкової – *C. juncelli*
Формация о. гострої – *C. acutae*
Формация о. гостровидної – *C. acutiformis*
Формация о. побережної – *C. ripariae*

Група формаций трав'яно-мохові болота

Формация осоки здутої – гіпнова – *Cariceta (rostratae)-Hypneta*
Формация о. пухирчастої – гіпнова – *C. (vesicariae)-Hypneta*

Клас формаций – Мезотрофні болота – *Paludes mesotrophicae*

Формация сосново-березово-сфагнова – *Pineto-Betuleto (pubescentis)-Sphagneta*

Формация сосново-хамедафново-сфагнова – *Pineto-Chamaedaphneto-Sphagneta*

Формация осоково-сфагнова (осоки пухнастої, здутої та ін.) – *Cariceto (lasiocarpae, rostratae et. cet.)-Sphagneta*

Формация очеретяно-сфагнова – *Phragmiteto-Sphagneta*

Формация молінієво-сфагнова – *Molinieto-Sphagneta*

Формация шейхцерієво-сфагнова – *Scheuchzeriето-Sphagneta*

Формация ринхоспорово-сфагнова – *Rhynchosporeto-Sphagneta*

Клас формаций – Оліготрофні болота – *Paludes oligotrophicae*

Формация березово-сосново-сфагнова оліготрофна – *Pineto-Betuleto (pubescentis)-Sphagneta (oligotrophica)*

Формация сфагнова (зі сфагнами бурим та червоним і з пригніченим сосновим рідколіссям) – *Sphagneta (fusci, magellanic) depressipinetosa*

Формация кустидатум-сфагнова – *Sphagneta cuspidati*

Формация пухівково-сфагнова (із пухівкою піхвовою) – *Eriophoreto (vaginati)-Sphagneta*

Тип рослинності – Луки – *Prata*

Клас формаций – Справжні луки – *Prata genuina*

Формация тонконога лучного – *Alopecureta pratensis*

Формация вівсяниці лучної – *Festuceta pratensis*

Формация куничника наземного – *Calamagrosteta epigaei*

Формация мітлиці звичайної – *Agrosteta vulgaris*

Формация грястиці збірної – *Dactyleta glomerati*

Формация пахучої трави звичайної – *Anthoxantheta odorati*
Формация вівсяниці червоної – *Festuceta rubrae*
Формация трясучки середньої – *Brizeta mediae*
Формация медової трави м'якої – *Holceta mollis*

Клас формаций – Болотисті луки – *Prata paludosa*

Формация тонконога болотного – *Poeta palustris*

Формация мітлиці повзучої – *Agrosteta stoloniferae*

Формация лепешняку великого – *Glycerieta maximae*

Формация бекманії звичайної – *Beckmannieta eruciformis*

Формация осоки гострої – *Cariceta acutae*

Формация осоки лисячої – *Cariceta vulpinae*

Клас формаций – Торф'яністі луки – *Prata turfosa*

Формация щучника дернистого – *Deschampsieta caespitosae*

Формация медової трави шерстистої – *Holceta lanati*

Формация молінії голубої – *Molinieta coerulei*

Формация мітлиці собачої – *Agrosteta caninae*

Формация осоки просовидної – *Cariceta paniceae*

Формация осоки жовтої – *Cariceta flavae*

Формация осоки чорної – *Cariceta nigrae*

Клас формаций – Пустинні луки – *Prata psychrosophytica*

Формация біловуса стиснутого – *Nardeta strictae*

Клас формаций – Остепнені луки – *Prata stepposa*

Формация тонконога вузьколистого – *Poeta angustifoliae*

Формация осоки ранньої – *Cariceta praecosii*

Формация келерії Делявіна – *Koelerieta delavignei*

Формация мітлиці виноградникової – *Agrostideta vinealis*

Тип рослинності – Водна рослинність – *Vegetatia aquatica*

Клас формаций – Справжня водна рослинність – *Vegetatia aquatica*

Група формаций – Прикріплена рослинність з плаваючими на поверхні води листками – *Vegetatia aquihervosa amphibia*

Формация латаття білого – *Nymphaeeta albae*

Формація латаття сніжнобілого – *Nymphaeeta candidae*

Формація глечиків жовтих – *Nuphareta luteae*

Формація водяного горіха плаваючого – *Trapeta natantis*

Формація плавушника болотного – *Nymphoideta peltatae*

Група формацій – вільноплаваюча рослинність – Vegetatia aquihervosa natantis

Формація водяного різак алоевидного – *Stratiotes aloidis*

Формація ряски малої – *Lemneta minoris*

Формація ряски триборозенчастої – *Lemneta trisulcae*

Формація спіродели багатокореневої – *Spirodeleta polyrhizae*

Формація сальвінії плаваючої – *Salvinieta natantis*

Формація жабурника звичайного – *Hydrochareta morsus-ranae*

Формація гірчака земноводного – *Polygoneta amphibii*

Група формацій – Занурена рослинність – Vegetatia immersa

Формація кушира темнозеленого – *Ceratophylleta demersi*

Формація рдесника гребінчастого – *Potamogetoneta pectinati*

Формація рдесника стиснутого – *P. compressi*

Формація рдесника Бертхольда – *P. bertholdii*

Формація рдесника вузлуватого – *P. nodosi*

Формація рдесника злаколистого – *P. graminei*

Формація рдесника плаваючого – *p. natantis*

Формація рдесника блискучого – *P. lucentis*

Формація рдесника пронизанлистого – *P. perfoliati*

Формація рдесника кучерявого – *P. crispi*

Формація водопериці кільчастої – *Myriophylleta verticillati*

Формація водопериці колосистої – *Myriophylleta spicati*

Формація елодеї канадської – *Elodeta canadensis*

Формація плавушника болотного – *Hottonieta palustris*

Формація водяного жовтеця волосистого – *Batrachietta trichophylli*

Формація водяного жовтеця фенхелевидного – *Batrachietta foeniculacei*

Формація пухирника звичайного – *Utricularieta vulgaris*

Клас формацій – Прибережно-водна (земноводна) рослинність – Vegetacia amphibia

Формація очерету звичайного – *Phragmiteta australis*

Формація рогозу широколистого – *Typheta latifoliae*

Формація рогозу вузьколистого – *Typheta angustifoliae*

Формація їжачої голівки прямої – *Sparganieta erecti*

Формація їжачої голівки зринувшої – *Sparganieta emersi*

Формація омеги водяного – *Oenantheta aquaticae*

Формація схеноплекту (комашу) озерного – *Schoenoplecteta (Scirpeta) lacustri*

Тип рослинності – Псамофітна рослинність – Vegetatia arenosae

Клас формацій – Трав'яно-псамофітна рослинність – Vegetacia arenosae herbosa

Формація куничника наземного – *Calamagrosteta epigei*

Формація булавоносця сіруватого – *Corynephoreta canescentis*

Формація жабника малого – *Filageta minimae*

Ліси

Соснові ліси. Головною особливістю лісів Українського Полісся є едафічна обумовленість їх формування. Панування сосни серед лісоутворюючих порід обумовлене переважанням флювіогляціальних відкладів серед поверхневих порід. Ці відклади мають легкий механічний склад. Лімітуючими факторами для поширення листяних порід, насамперед дуба і граба, є не кліматичні умови, які сприятливі для їх зростання, а бідність ґрунтів. Листяні породи приурочені до найбагатших ґрунтів південної частини території з лесовими островами, а також до безморенної частини Українського кристалічного щита. На решті території ці ліси трапляються лише невеликими ділянками серед масивів соснових та дубових лісів і розташовуються нижче них у рельєфі.

Соснові ліси Українського Полісся відносять до так званих „підтайгових” лісів (Грибова, 1980) смуги широколистяно-хвойних лісів, до яких належить і Українське Полісся. За своїм флористичним складом вони займають проміжне положення між тайговими сосновими лісами та широколистяними лісами. Соснові ліси Українського Полісся зростають на дерново-слабопідзолистих та середньопідзолистих піщаних та супіщаних ґрунтах із різним ступенем зволоження, а також на торфово-підзолистих і торфових ґрунтах.

Серед вищенаведених груп асоціацій найхарактернішими для Українського Полісся є соснові ліси лишайникові, заленомохові, чорницеві та чорницево-зеленомохові, менш поширені молінієві та сфагнові.

Соснові ліси лишайникові поширені здебільшого у північно-західній частині Українського Полісся, де вони складають близько 20% соснових лісів. Соснові ліси лишайникові трапляються звичайно невеликими ділянками, займаючи верхівки дюн і піщаних пагорбів. Деревний ярус побудований сосною IV–V бонітету, він різновіковий та розріджений (0,4–0,5). Для цих лісів характерними є пригніченість деревостану, практична відсутність підліску, розріджений (10–20%) трав'яний ярус із переважанням видів-псамофітів. Найбільшу ценотичну роль тут відіграють булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), келерія сиза (*Koeleria glauca*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*). У цих лісах зростають специфічні поліські види – смілка литовська (*Silene lithuanica*), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*), костриця поліська (*Festuca polesica*). Густий лишайниковий покрив (70–80%) складається переважно з видів роду *Cladonia*, а також *Cetraria islandica*. Як домішка трапляються зелені мохи.

Соснові ліси зеленомохові є переважаючою групою соснових лісів Українського Полісся. Вони зосереджені здебільшого в його північній частині та розташовані на верхівках схилів та піщаних пасм на слабкопідзолистих ґрунтах. Деревостан здебільшого I–III бонітету із зімкненістю крон 0,6–0,8. Підлісок у цих соснових лісах Полісся як правило не виявлений, винятком є соснові ліси зеленомохові на Новгород-Сіверському Поліссі (Шосткінський геоботанічний район), де формується досить густий підлісок із природних та здичавілих інтродукованих видів. Трав'яно-чагарничковий ярус негустий (10–40%), у ньому переважають бореальні види, такі як брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), верес (*Calluna vulgaris*), чебрець звичайний (*Thymus serpyllum*), смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), перестріч лучний (*Melampyrum pratense*) та інші. У цих лісах добре виявлений моховий ярус, нерідко він буває майже суцільним – 80–90%, іноді середньогустим – 50–70%. Як доміант, звичайно, виступає *Pleurozium schreberi*, співдомінує часто *Dicranum rugosum*, іноді – *Hylocomium splendens*. В цих лісах нерідко утворює популяції реліктовий північний вид – *Ptilium crista-castrensis*.

Соснові ліси чорницеві та чорницево-зеленомохові найбільш поширені в північній частині Правобережного Полісся, на південь та на схід їх участь зменшується. Вони поширені в нижніх частинах схилів, у вирівняних зниженнях, на ділянках зі зволоженими дерново-підзолистими ґрунтами з ознаками оглеєння. Деревостан утворює сосна I–II бонітету з домішкою берези повислої, зімкненість крон

деревостану 0,6–0,8. Нерідко тут виявлений негустий (0,2–0,3) підлісок із крушини (*Frangula alnus*), бруслини європейської (*Euonymus europaea*). Трав'яно-чагарничковий ярус густий (70–90%), із виявленим домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*), яка нерідко утворює суцільний покрив із бореальними видами-асектаторами, такими як молінія голуба (*Molinia coerulea*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), багно болотне (*Ledum palustre*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), види грушанкових (*Pyrolaceae*). Залежно від екологічних умов, у цих лісах моховий ярус (види мохів ті самі, що і в зеленомохових лісах) буває розрідженим (10–30%) або добре виявленим (60–70%), тоді формуються чорницево-зеленомохові ліси. Чорницеві та чорницево-зеленомохові ліси характерні для Українського Полісся, для умов середнього зволоження, особливо на Правобережжі. Але вони займають невеликі площі на тих його ділянках, де наявна різка диференціація екотопів за зволоженням (наприклад, на територіях Поліського та Рівненського природних заповідників).

Соснові ліси молінієві та молінієво-зеленомохові на Українському Поліссі трапляються переважно на Правобережному, здебільшого на Західному Поліссі. Вони формуються на знижених вологих ділянках майже виключно на дерново-підзолистих ґрунтах з ознаками оторфованості і нерідко межують з болотами. Сосна досягає тут I–II бонітету при зімкненості крон 0,6–0,7. Характерною особливістю цих лісів є значна участь берези – як берези повислої (*Betula pendula*), участь якої може становити у деревостані 0,1–0,3, так і берези пухнастої (*Betula pubescens*), що трапляється поодинокі. Трав'яно-чагарничковий ярус добре розвинений (60–70%), молінія утворює однорідний зелений аспект. У ньому нерідко співдомінує чорниця, наявні типові бореальні види. Проте характерною особливістю цих лісів є наявність болотних та лучно-болотних видів, таких як багно болотне (*Ledum palustre*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), калган (*Potentilla erecta*), дрібні лучно-болотні осоки та ін. Моховий ярус, в якому переважає *Pleurozium schreberi*, часто добре виявлений (60–70%), особливо у вологіших екотопах, а місцями розріджений (20–30%). Чорницево-молінієво-зеленомохові угруповання формуються в менш зволжених місцях із виявленим мікрорельєфом, чисто молінієві – на більш зволжених та вирівняних ділянках.

Соснові ліси сфагнові найбільш поширені на північному заході Українського Полісся, де формуються у зниженнях та по краях боліт – на торф'янисто- або торфово-глеєвих ґрунтах. Сосна тут пригнічена, IV–V бонітету, 10–15 м заввишки та із зімкненістю крон 0,5–0,6. Значну

участь у деревостані звичайно бере береза пухнаста (*Betula pubescens*). Досить щільний і високий (до 1 м) трав'яно-чагарничковий ярус утворений звичайно багном болотним (*Ledum palustre*), як співдомінант нерідко виступає лохина (*Vaccinium uliginosum*), як асектатори виступають оліготрофні болотні види. У досить густому моховому покриві переважають різні види сфагнових мохів, найчастіше *Sphagnum fallax* та *S. centrale*. Ці ліси, формуючись біля боліт, являють собою проміжну ланку між сосновими лісами та оліготрофними і мезотрофними лісовими болотами.

Серед соснових лісів особливе місце належить сосновим лісам орляковим. Вони не займають значних площ, але трапляються нерідко, особливо на Київському Поліссі. В їх деревостані звичайно є домішка дуба, формуються вони на більш родючих, ніж у попередніх груп, дерново-середньопідзолистих піщано-супіщаних ґрунтах. За флористичним складом вони являють собою проміжну ланку між сосновими та дубово-сосновими лісами. Ці ліси формуються нерідко по периферії масивів дубово-соснових лісів на бідніших ґрунтах, де дуб пригнічений і не домінує в деревостані.

Крім описаних вище основних груп соснових лісів, в їх складі є рідкісні угруповання – соснові ліси рододендронові з рододендром жовтим (*Rhododendron luteum*) та соснові ліси ялівцеві з підліском із ялівця звичайного (*Juniperus communis*). Вони будуть охарактеризовані у відповідному розділі. Нині під дією антропогенного фактора нерідко формуються злаково-зеленомохові та злакові соснові ліси, рослинний покрив яких знаходиться на різних стадіях рекреаційної або пасквальної дигресії.

Дубово-соснові ліси. Ці ліси трапляються по всій території Українського Полісся. Найбільше поширення вони мають на Київському Поліссі, де переважають у складі лісів (якщо не враховувати молодих насаджень). Нерідко вони трапляються в південній частині Правобережного Полісся. Як і соснові, ці ліси також належать до підтайгових лісів та відіграють роль провідників бореальних видів тайгової зони на південь. Водночас дубово-соснові ліси екологічно та ценотично пов'язані із дубовими лісами та збагачені неморальними видами. Характерними рисами дубово-соснових лісів Полісся є наявність двоярусного деревостану (сосна формує перший ярус, а дуб – другий), ярусу підліска та добре виявленого трав'яно-чагарничкового ярусу, в якому наявні як неморальні, так і бореальні види. Найбільш поширеними є дубово-соснові ліси ліщинові та крушинові.

Дубово-соснові ліси ліщинові трапляються по всій території Українського Полісся, особливо у південній частині. Вони займають добре дреновані ділянки підніж схилів та вирівняні ділянки з дерново-підзолистими супіщаними та слабкопідзолистими піщаними ґрунтами. У деревному ярусі чітко виявлені два під'яруси: сосни заввишки 22-25 м I бонітету з домішкою берези та дуба II-III бонітету заввишки 16-20 м. Підлісок має зімкненість 0,2-0,4 і висоту 2-3 м. Він утворений ліщиною (*Corylus avellana*) з домішкою бруслини європейської (*Euonymus europaea*) та берези бородавчастої (*Betula pendula* (*B. verrucosa*)). Трав'яно-чагарничковий покрив середньогустий (30-60%), у ньому переважають орляк (*Pteridium aquilinum*) та чорниця (*Vaccinium myrtillus*), іноді ці два види співдомінують. У флористично багатому травостой наявна низка бореальних видів, серед яких найчастіше зустрічаються веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), смовдь гірська (*Peucedanum oreoselinum*), види родини грушанкових (*Pyrolaceae*) та ін. Численними є неморальні види. Утворюють великі популяції та місцями співдомінують осока пальчаста (*Carex digitata*) та перлівник пониклий (*Melica nutans*). Як асектатори часто трапляються купина запашна (*Polygonatum odoratum*), маруна щиткова (*Pyrethrum corymbosum*), буквиця лікарська (*Betonica officinalis*), костяниця (*Rubus saxatilis*). Тут також зростає декілька видів орхідних, лілія лісова (*Lilium martagon*). Моховий покрив розріджений або зовсім не виявлений.

Дубово-соснові ліси крушинові, які трапляються на Поліссі повсюдно, проте не займають значних площ, поширені на вологіших ділянках із дерново-слабопідзолистими глесними ґрунтами. Деревостан має подібну будову, в другому під'ярусі до дуба нерідко домішуються осика (*Populus tremula*) та вільха (*Alnus glutinosa*). Підлісок із зімкненістю 0,2-0,4 та висотою 2-3 м утворює крушина (*Frangula alnus*) з домішкою черемхи (*Padus avium*) та горобини (*Sorbus aucuparia*). У трав'яно-чагарничковому ярусі переважають чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та молінія голуба (*Molinia coerulea*). Вони нерідко співдомінують. У флористичному складі ценозів, крім неморальних та бореальних видів, нерідко трапляються лучно-болотні та болотно-лісові види, такі як вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), осока чорна (*Carex nigra*) та інші. Моховий покрив зріджений, в ньому переважають звичайні лісові види, є куртини сфагнових мохів.

Крім двох основних груп, у Центральному Поліссі трапляються дубово-соснові ліси рододендронові із рододендром жовтим

(*Rhododendron flavum*). Ці реліктові угруповання будуть охарактеризовані серед рідкісних ценозів.

Дубові ліси. Масиви дубових лісів зосереджені в південній частині Західного та Центрального Полісся, а також на Словечансько-Овруцькій височині. Вони займають ділянки межиріч, у заплавах трапляються лише фрагментарно. Дубові ліси формуються на багатших ґрунтах, де більшим є вміст кальцію, нерідко на лесових островах. Вони формуються на досить дренажованих і водночас багатих різновидах дерново-підзолистих супіщаних ґрунтів.

На Українському Поліссі переважають дубові ліси ліщинові та крушинові. Серед перших найпоширеніші ліщиново-волосистоосокові (із *Carex pilosa*). Вони характерні для південної частини Полісся, особливо Центрального. Для них характерний добре розвинутий (0,2-0,6) підлісок та досить густий травостій (30-50%) із неморальних видів. Крім домінанти, постійно трапляються підмаренник запашний (*Galium odoratum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), перлівка поникла (*Melica nutans*), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvatica*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*) та деякі інші. Це флористично найбагатші дубові ліси Українського Полісся.

Інший характер мають дубові ліси ліщиново-трясунковидноосокові із домінуванням *Carex brizoides*. Вони зосереджені на Правобережному Поліссі, оскільки їх домінанта – осока трясунковидна (*Carex brizoides*) є центральноєвропейським видом, який в своєму поширенні в Україні доходить до Дніпра. Ці ліси формуються на знижених слабкодренажованих місцях. Підлісок добре виявлений, до крушини домішуються черемха (*Padus avium*), горобина (*Sorbus aucuparia*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*). Проективний покрив домінанти становить 40-80%. Серед асектаторів чимало лісових бореальних – квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), а також лучно-болотних видів – щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), молінія голуба (*Molinia caerulea*), калган (*Potentilla erecta*).

У північній смузі Українського Полісся на бідних різновидах дерново-підзолистих ґрунтів формуються дубові ліси ліщиново-квасеницеві із квасеницею звичайною (*Oxalis acetosella*) та ліщиново-веснінкові із веснівною дволистою (*Majanthemum bifolium*). Вони не займають значних площ. В їх трав'яному покриві сполучаються бореальні та неморальні види, роль останніх збільшується при крапчій дренажованості ділянок.

Дубові ліси крушинові представлені крушиново-молінієвими та крушиново-трясунковидноосоковими. Дубові ліси крушиново-молінієві формуються на найбільш кислих і вологих для дубових лісів ґрунтах, займають неглибокі зниження із мокрими дерново-підзолистими глієсими ґрунтами. Дуб тут росте повільно, суховершинить, має IV бонітет. У травостої нерідко є домішка вільхи, яка витісняє дуб у вологіших умовах. Підлісок добре виявлений (0,2-0,5). У травостої значну роль відіграють бореальні та лучно-болотні види, значно меншу – неморальні.

Дубові ліси крушиново-трясунковидноосокові, як і ліщиново-трясунковидноосокові, трапляються переважно в Центральному Поліссі. Вони розташовуються в рельєфі нижче, ніж ліщиново-трясунковидноосокові. Роль неморальних видів у цих угрупованнях зростає, але є нижчою, ніж у дубових лісах ліщинових.

Таким чином, в Українському Поліссі переважають асоціації ацидофільної екологогенетичної ланки (Шеляг-Сосонко, 1974), які формуються на бідних і кислих ґрунтах. Нейтрофільні дубові ліси на середньобагатих ґрунтах трапляються лише в південній частині Полісся. Як вже зазначалося, дубові ліси з травостоєм із осоки трясунковидної (*Carex brizoides*) трапляються майже виключно на Правобережному Поліссі, насамперед, Західному та Центральному. При просуванні із заходу на схід із флори дубових лісів, крім цього виду, а також граба, зникає ще низка центральноєвропейських видів, таких як явір (*Acer pseudoplatanus*), астранція велика (*Astrantia major*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*) та деякі інші.

Грабово-дубові ліси Українського Полісся займають невеликі площі в південній частині регіону. Вони трапляються в комплексі з дубовими, поширені вище їх у рельєфі на світло-сірих опідзолених ґрунтах та на багатих різновидах дерново-підзолистих ґрунтів. В найбільшій мірі вони виявлені на територіях проєктованих національних парків на півдні Полісся – в Цуманській пущі на Волині та Коростишівському на Житомирщині, а також на території регіонального ландшафтного парку Надслучанський на Рівненщині. Двоярусний деревостан, із першим розрідженим ярусом дуба та другим густим – граба, має високу зімкненість (0,8-0,9). Внаслідок затіненості не розвинений ярус підліска. Травостій негустий. Нерідко домінування в ньому є нечітким, формуються рідкотравні ценози. Як домінанти виступають при кращому розвитку травостою зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), осока волосиста (*Carex pilosa*), зеленчук жовтий

(*Galeobdolon luteum*), осока трясунковидна (*Carex brizoides*), зрідка – яглиця (*Aegopodium podagraria*). Для грабово-дубових лісів Полісся характерна наявність низки бореальних видів, деякі з них – квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*) домінують та співдомінують в травостої. На Західному Поліссі в них наявна низка центральноєвропейських видів, названих вище для дубових лісів, зростає тут і чимало видів родини Зозулинцевих.

При поступовому випадінні або вирубуванні ярусу дуба на місці грабово-дубових лісів формуються грабові, звичайно середньовікові та молоді, із густим деревостаном. Найчастіше в їх травостої переважають квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*) та веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), значні площі серед них займають рідкотравні угруповання.

У південній смузі Полісся, здебільшого в Центральному та подекуди на Східному Поліссі, трапляються сосново-дубово-грабові ліси. Вони мають складну будову, їх деревостан диференційований на три яруси. Ці ліси формуються на бідних ґрунтах вище в рельєфі, ніж дубово-грабові. У них високу роль відіграють бореальні види. Трапляються також сосново-грабові ліси, які здебільшого мають антропогенне походження і формуються внаслідок відновлення граба в соснових культурах, висаджених на місці листяних лісів.

Березові ліси із берези повислої (*Betula pendula*) сформувались на місці соснових та дубово-соснових. Вони мають досить значне поширення, але великих масивів не утворюють. Трав'яно-чагарничковий ярус цих лісів „успадкований” від соснових та дубово-соснових лісів, тому він є різноманітним за своїм складом.

Лісова рослинність Українського Полісся відчуває значний антропогенний вплив. Збільшується площа штучних лісів, насамперед, монокультур сосни на місці природних насаджень із багатим біорізноманіттям. Це призводить до спрощення складу і будови лісів, погіршення лісовідновлення, випадіння із флористичного складу рідкісних, реліктових, пограничноареальних видів.

Болотна рослинність

Україна в цілому належить до мало заболочених регіонів, її заболоченість становить 2,1%. Найбільш заболоченою частиною України є саме Українське Полісся (заболоченість 6,3%). Болотна рослинність розподілена на території Українського Полісся нерівномірно. Найбільш

заболоченою є північна частина Західного Полісся (10,2%), на південь і схід заболоченість знижується, змінюється також характер боліт. У північно-західній частині Українського Полісся сфагнові болота – оліготрофні та мезотрофні – становлять близько чверті всіх боліт. На півночі Центрального Полісся їх участь є меншою, ще меншою – на півночі Київського Полісся. На Лівобережному Поліссі та на півдні Полісся сфагнові болота трапляються лише зрідка.

Найбільш поширеними на Українському Поліссі є евтрофні болота, які становлять за площею 80% всіх боліт регіону. Серед них є три основні групи – лісові, трав'яні та трав'яно-мохові. Найбільш поширеними є дві останні групи. Лісові евтрофні болота представлені угрупованнями вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), берези пухнастої (*Betula pubescens*). Найбільш поширені вільхові болота. Найчастіше вони формуються в притерасних частинах заплав з багатим живленням. Звичайно, в мікрорельєфі вільшняків виявлені пристовбурні підвищення та обводнені зниження. У зниженнях переважають осоки: осока побережна (*Carex riparia*), о. загострена (*C. acutiformis*), о. несправжньоосикавцева (*C. pseudocyperus*), о. пухирчаста (*C. vesicaria*), а також очерет (*Phragmites australis*), види гідрофільного різнотрав'я. Пристовбурні підвищення займають менш гідрофільні види – папороті, деякі види осок, лучно-болотне різнотрав'я, деякі лісо-болотні види.

Трав'яні болота поширені в заплавах річок, рідше вони трапляються в улоговинах межиріч. Серед них переважають осокові, значно рідше трапляються високотравні – очеретяні, рогузові, комишеві (із *Scirpus sylvaticus*).

Осокові болота характерні для заплавних, долинних та староруслових боліт. Домінантами на них виступають як купинні осоки – найчастіше осока омська (*Carex omskiana*), о. зближена (*C. appropinquata*), так і кореневищні – о. гостра (*C. acuta*), о. загострена (*C. acutiformis*). Болота із домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*) є одними з найпоширеніших, вони нерідко займають значні ділянки заплав, приозерних улоговин, староруслових знижень. Осока утворює високі купини. В обводнених міжкупинних зниженнях зростають типові види евтрофних боліт: бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), очерет (*Phragmites australis*), жовтець язиколістий (*Ranunculus lingua*), деякі кореневищні види осок. Мохи в цих угрупованнях, як і в цілому на болотах, трапляються окремими куртинами. Формації інших купинних осок – о. зближеної (*C.*

appropinquata), о. дернистої (*C. caespitosa*) формуються в умовах меншого зволоження, тому гідрофільних видів тут менше. На Лівобережному Поліссі угруповання з осокою дернистою (*C. caespitosa*) заміщуються ценозами з о. ситничковидною (*C. juncella* (*C. wiluica*)), які є рідкісними для України.

Угруповання кореневищних осок мають інший характер і є екологічно близькими до болотистих лук. Травостій тут рівномірний, без купин та знижень, обводнення ділянок менше. Найбільші площі займають угруповання осоки гострої (*C. acuta*). Для них притаманний густий та високий травостій. У першому його ярусі, крім домінанти, наявні болотні злаки, такі як тонконіг болотний (*Poa palustris*), очеретянка (*Phalaroides arundinacea*), очерет (*Phragmites australis*), а також високі види болотного різнотрав'я – плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile*) та інші. Нижні яруси утворюють осоки і злаки менших розмірів, низькорослі та повзучі види різнотрав'я. Моховий ярус не сформований.

В умовах більш застійного зволоження формуються угруповання осок пухирчастої (*C. vesicaria*) та здutoї (*C. rostrata*). В їх флористичному складі більше видів дуже зволжених екоотопів і менше – лучно-болотних.

Високотравні болота, серед яких переважають очеретяні та лепешнякові з *Glyceria maxima*, трапляються переважно по берегах водойм і утворюють смуги прибережно-водної рослинності. В умовах Полісся очерет (*Phragmites australis*) формує нижчі (до 1-2 м), ніж у південних регіонах угруповання. Характерними видами високотравних боліт є куга (*Scirpus lacustris*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), стрілолист (*Sagittaria sagittifolia*).

Трав'яно-мохові, переважно осоково-гіпнові угруповання, поступаються за зайнятою площею лише осоковим і є характерними в Україні саме для Полісся. Вони формуються в умовах застійного зволоження в реліктових долинах, улоговинах. Тут наявний шар торфу. Ступінь обводнення нижчий, ніж на трав'яних болотах, а умови мінерального живлення гірші. У травостої переважають осоки – переважно о. здута (*Carex rostrata*), о. омська (*C. omskiana*), рідше о. двотичинкова (*C. diandra*). Іноді співдомінують види роду *Eriophorum*. Флористичне ядро становлять звичайні види болотного різнотрав'я. Тут значно частіше, ніж на трав'яних болотах, трапляються рідкісні болотні види, в тому числі і орхідні. Моховий покрив досить густий

(60-80%), насичений водою, різноманітний за видовим складом. Тут переважають *Calliergonella cuspidata*, види родів *Calliergon* та *Drepanocladus*. В цілому евтрофні болота Полісся відзначаються різноманітністю рослинних угруповань і відносним багатством флори.

Мезотрофні болота в Україні зосереджені майже виключно на Поліссі, лише по терасах річок вони „проходять” у більш південні регіони. На Поліссі мезотрофні болота трапляються насамперед в улоговинах межиріч, староруслових боліт зі згаслим алювіальним процесом. Тут збіднене мінеральне живлення та виявлений торфовий поклад. Серед мезотрофних боліт виділяють лісові, пригнічено-рідколісні та трав'яно-чагарничкові. Серед лісових боліт переважають березово-сосново-сфагнові із деревним ярусом зімкненістю 0,4-0,6 IV-V бонітету. У досить густому (50-70%) трав'яно-чагарничковому ярусі переважає осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), рідше – осока здута (*C. rostrata*), а також очерет (*Phragmites australis*) у супроводі болотного різнотрав'я, в якому сполучаються евтрофні та оліготрофні види. У досить щільному моховому покриві переважають здебільшого *Sphagnum centrale*, *S. fallax*, *S. nemoreum*.

Пригнічено-рідколісні мезотрофні болота відрізняються деревостаном заввишки 1-4 м із зімкненістю крон 0,1-0,2. У ньому переважають сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) та береза пухнаста (*Betula pubescens*).

Серед трав'яно-чагарничкових мезотрофних боліт переважають осоково-сфагнові, які формуються в умовах найбільшого для цих боліт обводнення. Вони представлені переважно пухнатоплодоосоково-сфагновими болотами. Осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*) є найпоширенішим домінантом мезотрофних боліт Українського Полісся. Як асектатори цих ценозів виступають осока здута (*C. rostrata*), о. омська (*C. omskiana*), очерет (*Phragmites australis*), види роду пухівка (*Eriophorum*). Із видів болотного різнотрав'я в умовах мезотрофних боліт зростають бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*) та деякі інші. Майже суцільний моховий покрив утворений *Sphagnum fallax* з домішкою *S. cuspidatum*. На Західному Поліссі серед мезотрофних боліт нерідко трапляються очеретяно-сфагнові, фрагментарно – молінієво-сфагнові та ринхоспорово-сфагнові.

Оліготрофні болота Українського Полісся формуються на плескатих вододілах в умовах бідного живлення, в якому провідну роль відіграють атмосферні опади (саме тому вони є дуже бідними). Ці

болота трапляються майже виключно на Правобережному Поліссі і представлені, як і мезотрофні, лісовими, рідколісними та трав'яночагарничковими. Серед них переважають рідколісні з ярусом пригніченої сосни зімкненістю 0,1-0,3 та висотою 1-4 м. У трав'яночагарничковому ярусі переважає пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), нерідко співдомінує журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), іноді багно болотне (*Ledum palustre*). Флористичний склад ценозів налічує 10-12 видів судинних рослин, які змогли пристосуватись до життя в умовах бідного мінерального живлення та кислого середовища. Крім домінуючих видів, це види роду росичка (*Drosera*) – р. круглолиста (*D. rotundifolia*), р. середня (*D. intermedia*) та в обводнених зниженнях – р. англійська (*D. anglica*), шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), ринхоспора біла (*Rhynchospora alba*), іноді журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), верес (*Calluna vulgaris*). В моховому покриві переважає типовий для Полісся *Sphagnum magellanicum* зі співдомінуванням *S. nemoreum*, *S. cuspidatum*. Лише на окремих болотах, які досягли високого ступеня розвитку, домінують, утворюючи мохові горби, *Sphagnum fuscum* та *S. rubellum*. Болота ще вищого рівня розвитку – грядово-мочажинні, характерні для зони тайги, в Українському Поліссі відсутні. Наявні окремі ділянки горбасто-мочажинних боліт. Вони виявлені на ділянці Сира Погоня Рівненського природного заповідника і характеризуються серед рідкісних болотних угруповань.

У цілому, сфагнові болота Українського Полісся (мезотрофні та оліготрофні, а також проміжних стадій розвитку – еумезотрофні та мезооліготрофні), які знаходяться в цьому регіоні на південній межі свого поширення, є південними форпостами низки згаданих вище бореальних видів, у т.ч. льодовикових реліктів, що обумовлює значну наукову цінність цієї групи боліт. Нині близько половини боліт Українського Полісся, внаслідок широкого проведення в минулому меліоративних робіт, осушено і трансформовано. Вплив меліорації на рослинний світ і в цілому природний стан боліт висвітлений в монографії „Изменения растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации” (Балашов та ін., 1982). Протягом останніх 10-12 років обсяг меліоративних боліт різко зменшився, почався процес ренатуралізації неінтенсивно освоєних боліт. Його результати і вплив на біорізноманіття боліт ще чекають на вивчення та аналіз.

Лучна рослинність

На Українському Поліссі луки знаходяться переважно в заплавах великих та середніх річок, менше – малих річок, заплави яких у цьому регіоні переважно заболочені. В еколого-генетичних рядах заплавл Полісся луки переважають і утворюють комплекси з болотами, заплавлними лісами та чагарниковою рослинністю. У флористичному складі лук переважають в основному голарктичні та бореальні види з широкими ареалами. Серед лук регіону переважають заплавлні. Материкові луки (суходільні та низинні), які завжди займали значно менші площі, нині майже не збереглися.

Серед лучної рослинності Полісся виділяють болотисті, справжні, торф'яністі, остепнені та пустинні луки. Найбільші площі в регіоні займають болотисті та справжні луки, менші – торф'яністі, інші трапляються фрагментарно.

Болотисті луки, характерні для Українського Полісся, формуються на ділянках із постійним сильним зволоженням на болотних мулуватоглеєвих, інколи – дерново-глеєвих ґрунтах. У заплавах вони розміщуються переважно на притерасних або в центральних частинах. Домінантами найчастіше виступають осока гостра (*Carex acuta*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*), тонконіг болотний (*Poa palustris*), рідше – очеретянка (*Phalaroides arundinacea*), на Лівобережному Поліссі також бекманія звичайна (*Beckmannia eruciformis*). Флористичний склад болотистих лук містить переважно лучно-болотні види, такі як плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), а також мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), деякі види осок. Моховий ярус не виявлений.

Справжні луки розміщуються на середньовисоких елементах рельєфу – найчастіше в центральній, рідше – в прирусловій частинах заплавл. Вони формуються на свіжих та вологих дернових та лучних ґрунтах. У заплавах поліських річок на ділянках справжніх лук найчастіше домінують костриця лучна (*Festuca pratensis*), тимофіївка лучна (*Phleum pratense*), лисохвіст лучний (*Alopecurus pratensis*), мітлиця тонка (*Agrostis tenuis*), костриця червона (*Festuca rubra*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*) та деякі інші. На цих луках численними є види лучного різнотрав'я, такі як волошка лучна (*Centaurea jacea*), королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), жовтець їдкий (*Ranunculus acris*),

любочки осінні (*Leontodon autumnale*). Кількість і роль в їх травостої видів родини *Fabaceae* тут нижчі, ніж в лісостепових та західних рівнинних регіонах. Мохи трапляються поодинокими куртинками.

Торф'яністі луки формуються на ділянках із застійним зволоженням із торфово- та торф'янисто-глеєвими ґрунтами. Домінує на них найчастіше щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), рідше – дрібні осоки – о. чорна (*Carex nigra*), о. просовидна (*C. panicea*), а також молінія голуба (*Molinia caerulea*), зрідка – осока дерниста (*Carex caespitosa*). Найбільш поширені щучникові луки мають густий високий травостій з виявленими дерновинами, в ньому сполучаються лучні та болотні види, але відсутні види, характерні для дуже зволжених ділянок.

Остепнені луки займають на Українському Поліссі невеликі площі, в основному в південній смузі, і для цього регіону не характерні. Домінують на них найчастіше тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*) та осока рання (*Carex praecox*).

Пустинні луки в заплавах займають екотопи, які вийшли з-під впливу алювіального процесу – плескаті пасма, рівнинні ділянки, переважно в притерасній частині заплави. Під ними формуються бідні дерново-глеєві слабкопідзолисті ґрунти. Вони трапляються також на суходільних позазаплавних луках. На пустинних луках переважає біловус стиснутий (*Nardus stricta*), характерні для них пахуча трава справжня (*Anthoxanthum odoratum*), калган (*Potentilla erecta*), верес (*Calluna vulgaris*), молінія голуба (*Molinia caerulea*).

Луки (крім високогірних) є типом рослинності, створеним людиною. Антропогенний вплив на них є дуже сильним – внаслідок меліорації, випасання, в меншій мірі нині – створення сіяних лук. Порівняння сучасного стану лучної рослинності з тим, який зафіксований геоботаніками 30-40 років тому (що, наприклад, було проведене нещодавно для лучної рослинності малих річок Новгород-Сіверського Полісся, які були в 60-70 рр. вивчені Л.М. Сипайловою) вказує на значні негативні зміни в стані травостоїв, збіднення флористичного складу лук та його раритетної компоненти.

Водна рослинність

Водна рослинність Українського Полісся має як значні риси подібності, так і відмінності порівнянно з іншими регіонами України. Особливістю Полісся є менша участь і менший розвиток серед повітряно-водних угруповань ценозів очерету (*Phragmites australis*),

більша участь осок, зокрема о. гострої (*Carex acuta*). Серед ценозів видів із плаваючими листками значне поширення поряд із лататтям білим (*Nymphaea alba*) має також латаття сніжно-біле (*N. candida*), воно переважає у північній смузі Українського Полісся. Значно менше поширення, ніж у лісостеповій та степовій зонах, тут мають ценози сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*) та водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*). Переважно на Поліссі в Україні трапляються рідкісні угруповання їжачої голівки маленької (*Sparganium minimum*).

Псамофітна рослинність

Псамофітна рослинність досить поширена на Українському Поліссі, особливо в його північно-західній частині. В поліському регіоні вона має значну специфічність порівняно із лісостеповою та степовою зонами, особливо на Західному і Центральному Поліссі. Основну участь в заростанні пісків тут бере булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*) – центральноєвропейський вид, який здебільшого доходить до Дніпра. Його піонерні угруповання на пісках при природному залісненні поступово змінюються сосновими лісами із лишайниковим та зеленомоховим покривом. У булавоносцевих угрупованнях також беруть участь інші центральноєвропейські види – очиток шестирядний (*Sedum sexangulare*), медова трава м'яка (*Holcus mollis*). У верхів'ях Прип'яті нами виявлені угруповання центральноєвропейського виду тисдалії голостеблої (*Teesdalia nudicaulis*), які раніше для України не наводились. Спорадично у Волинській та Рівненській областях фрагменти угруповань формує ще один центральноєвропейський псамофітний вид – звіробій сланкий (*Hypericum humifusum*). По терасах Прип'яті та Стоходу на піщаних перелогах останнім часом утворює угруповання центральноєвропейський вид – жабник малий (*Filago minima*).

По всій території Українського Полісся псамофітні угруповання утворюють келерія сиза (*Koeleria glauca*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*) зі специфічним ядром псамофітних видів.

У складі лісової, болотної, лучної, водної рослинності є рідкісні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

РОСЛИННІ УГРУПОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ, ЗАНЕСЕНІ ДО ЗЕЛЕНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Із 127 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, на Поліссі виявлено 29, що становить 23%.

Лісові угруповання

1. Група асоціацій соснових лісів зеленомохових та чорницевих – *Pineta hylocomiosa*, *Pineta myrtillosa*.

В Україні поширені в основному на Поліссі, зустрічаються на Малому Поліссі та Розточчі, а також у Лісостепу на терасах річок. Корінні старі соснові ліси, типові для Українського Полісся. Більшість цих лісів вирубана, невеликими ділянками вони зустрічаються по всьому Українському Поліссю. Найбільш збереженими є на ділянках, де встановлений заповідний режим.

2. Група асоціацій соснових лісів ялівцевих – *Pineta (sylvestris) juniperosa*.

Рідкісні бореальні угруповання, знаходяться в Україні на крайній південній межі поширення. В Україні вони зустрічаються в крайній північній частині Західного Полісся, ніде не займають значних площ, а невеликими фрагментами трапляються в лісових масивах.

3. Угруповання субформації ялиново-березово-соснових та ялиново-вільхово-соснових лісів – *Piceeto-Betuleto-Pineta*, *Piceeto-Alneto-Pineta*.

Рідкісні в Україні бореальні угруповання, які знаходяться на південній межі ареалу. В Україні поширені лише в північній частині Західного Полісся. Ніде не займають значних площ. Відомі локалітети – біля озера Острів'янського (ШНПП), у заказнику загальнодержавного значення „Урочище Джерела” та в Рівненському природному заповіднику (Білоозерська ділянка).

4. Група асоціацій дубово-соснових лісів рододендронових – *Querceto-Pineta rhododendrosa*.

Рідкісні угруповання, підлісок в яких утворює реліктовий вид рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum*), що має диз'юнктивний ареал. Угруповання поширені в Українському Поліссі, локально в Білоруському Поліссі, є окремі місцезнаходження в Польщі.

В Україні локалітет цих лісів знаходиться в Центральному Поліссі в межах Словечансько-Овруцької височини, невеликі ділянки відмічені в РЛП „Надслучанський”, фрагменти є у Рівненському природному заповіднику (ділянка Сира Погоня).

5. Група асоціацій дубово-соснових лісів ліщинових – *Querceto-Pineta corylosa*. Типові корінні ліси Українського Полісся. Зазнали значного антропогенного впливу, скорочують своє поширення. В Україні поширені на Поліссі, Малому Поліссі та Розточчі, а також зрідка в Лісостепу на терасах річок. На Українському Поліссі поширені по всій його території.

6. Група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного ліщинових – *Querceta (roboris) corylosa*.

Типові угруповання. Поширення їх в Україні охоплює всю територію Полісся, Закарпаття, Карпати та Прикарпаття, а також північну частину Лісостепу.

7. Асоціації дубових лісів із дуба звичайного ліщиново-трясучковидноосокових – *Quercetum (roboris) coryloso-caricosum (brizoidis)* і дубових лісів із дуба звичайного крушиново-трясучковидноосокових – *Quercetum (roboris) franguloso-caricosum (brizoidis)*.

Лісові угруповання в трав'яному покриві яких домінує середньоевропейський вид осока трясучковидна (*Carex brizoides*), в Україні знаходяться на східній та південній межі ареалу і поширені в Закарпатській низовині, Прикарпатті, Опіллі, Малому Поліссі, а також на Західному та Правобережному Поліссі, переважно в південній його частині, на Східному Поліссі відомі окремі локалітети.

8. Асоціації грабово-дубових лісів із дуба звичайного плющевих та грабово-дубових лісів підмаренниково-плющевих – *Carpineto-Quercetum (roboris) hederosum*, *C.-Q. gallioso (odorati)-hederosum*.

Угруповання з домінуванням реліктового центральноєвропейського виду плюща звичайного (*Hedera helix*). В Україні зустрічаються в Закарпатті, Прикарпатті, на Подільській та Волинській височинах. На території Полісся виявлені на Західному Поліссі та на Словечансько-Овруцькій височині. Поширення цих лісів на Поліссі потребує подальшого вивчення.

9. Асоціації грабово-дубових лісів волосистоосокових – *Carpineto-Quercetum caricosum (pilosae)* та грабово-дубових лісів яглицевих – *C.-Q. aegopodium*.

Типові угруповання, поширені в Україні в широколистянолісовій та лісостеповій зонах.

10. Асоціації липово-дубових та кленово-липово-дубових лісів із липи серцелистої, клена гостролистого та дуба звичайного волосистоосокових – *Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Acereto (platanoidis)-Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, а також липово-дубового та кленово-липово-дубового лісів із липи серцелистої, клена гостролистого і дуба звичайного яглицевих – *Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis)-Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*.

Типові для Лівобережжя ділянки старих лісів, поширені в Україні в широколистянолісовій та лісостеповій зонах Лівобережжя України, спорадично трапляються на Придніпровській та Подільській височинах, у Прикарпатті та на Поліссі.

11. Формация ковили дніпровської – *Stipeta borysthénicae*.

Рідкісні угруповання, що скорочують свій ареал. В Україні поширені в лісостеповій та степовій зонах, а також південній частині Полісся (переважно на терасах Дніпра та його приток).

Лучні угруповання

12. Формация осоки Гартмана – *Cariceta hartmanii*.

Рідкісні для України лучні угруповання. Трапляються в заплавах малих річок Східного Полісся.

Болотні угруповання

13. Формация фускум-сфагнова пригніченососнова – *Sphagneta (fusci) depressipinetosa*.

Бореальні угруповання, які знаходяться в Україні на південній межі ареалу. В Україні відмічені на Західному Поліссі в його північній частині та у верхньому лісовому поясі Карпат.

14. Комплекс формацій фускум-магеланікум сфагнової пригніченососнової, осоково-сфагнової та шейхцерієво-сфагнової – *Sphagneta (fusci, magellanici) depressipinetosa*, *Cariceto (rostratae et limosae)-Sphagneta (cuspidati)-Scheuchzerieto-Sphagneta (cuspidati)*.

Бореальні, дуже рідкісні для України комплексні болотні угруповання, що знаходяться на території України в локалітетах на південь від межі суцільного ареалу, який проходить в тайговій зоні. Виявлені на ділянці Рівненського природного заповідника Сира Погоня.

15. Група асоціацій сосново-хамедафново-сфагнова – *Pineta chamaedaphnos-sphagnosum (S. magellanicum, S. fallax)*.

Рідкісні угруповання, які в Україні знаходяться на крайній південній межі свого поширення. Зустрічаються в Україні лише на території Західного Полісся. Відмічені у заказниках Вутвицький у Волинській області та Хиноцький у Рівненській області.

16. Формация шейхцерієво-сфагнова і осоково-шейхцерієво-сфагнова – *Scheuchzerieto-Sphagneta*, *Cariceto-Scheuchzerieto-Sphagneta*.

Рідкісні реліктові угруповання на південній межі свого поширення. В Україні зустрічаються в північній частині Західного Полісся до лінії Любомль-Ковель-Колки-Сарни-Рокитне-Білокорівичі-Словечно.

17. Формация меч-трави – *Cladieta marisci*.

Рідкісні зникаючі угруповання монтанно-океанічного виду *Cladium mariscus* (subsp. *mariscus*). На території Полісся єдине місцезнаходження на Західному Поліссі (ШНПП).

Водні угруповання

18. Формация сальвінії плаваючої – *Salvinietta natantis*.

Реліктові угруповання, які зустрічаються в Україні майже по всій її території, крім Карпат та Криму. На території Полісся угруповання поширені переважно на Західному та Лівобережному Поліссі.

19. Формация альдрованди пухирчастої – *Aldrovandeta vesiculosae*.

Рідкісні зникаючі реліктові угруповання. В Україні зрідка відмічені в широколистянолісовій, лісостеповій та степовій зонах, у водоймах верхньої течії Дніпра, Дунаю, Дністра, Дніпра та Південного Бугу. На Поліссі поодинокі місцезнаходження цих угруповань відмічені на крайньому заході Західного Полісся та у долині Дніпра в його верхній течії. Охороняються у РЛП „Прип'ять-Стохід” та у ряді заказників Західного Полісся.

20. Формация водяного горіха плаваючого – *Trapeta natantis*.

Рідкісні для України реліктові угруповання, поширені в заплавах річок у широколистянолісовій, лісостеповій та степовій зонах. На території Полісся виявлені по р. Уборть біля Поліського природного заповідника на Житомирщині та по р. Десні (в Чернігівській та Сумській областях).

21. Формация плавуна щитового – *Nymphoideta peltatae*.

Рідкісні, реліктові угруповання, зустрічаються в Україні в широколистянолісовій, лісостеповій та степовій зонах. На території Полісся виявлені в Центральному Поліссі та в заплаві Десни.

22. Формация водопериці черговоквіткової – *Myriophylleta alterniflora*.

Рідкісні, зникаючі в Україні угруповання на південній межі поширення. Для Полісся наводиться одне місцезнаходження у верхній течії Дніпра, неподалік від кордону з Білоруссю.

23. Формація латаття білого – *Nymphaeeta albae*.

Типові для України реліктові угруповання, поширені в широколистянолісовій, лісовій, лісостеповій та степовій зонах. На Поліссі спорадично зустрічаються на всій його території.

24. Формація латаття сніжно-білого – *Nymphaeeta candidae*.

Рідкісні, зникаючі на території України реліктові угруповання на південній межі ареалу. В Україні поширені у широколистянолісовій та лісостеповій зонах. На Поліссі зустрічаються на всій його території, частіше в північній частині.

25. Формація глечиків жовтих – *Nuphareta luteae*.

Типові для України реліктові угруповання, поширені у широколистянолісовій, лісостеповій та степовій зонах. На території Полісся спорадично зустрічаються на всій його території.

26. Формація їжачої голівки малої – *Sparganieta minimi*.

Рідкісні, зникаючі на території України угруповання на південній межі ареалу. Трапляються зрідка в широколистянолісовій та лісостеповій зонах.

27. Формація рдесника червонуватого – *Potameta rutilis*.

Рідкісні, зникаючі на території України угруповання на південній межі ареалу. Зрідка зустрічаються в широколистянолісовій та лісостеповій зонах. На території Полісся виявлені зрідка на Західному, частіше на Київському та Лівобережному Поліссі.

28. Формація рдесника туполистого – *Potameta obtusifoliae*.

Рідкісні, зникаючі на території України угруповання на південній межі ареалу. В Україні зустрічаються в широколистянолісовій та лісостеповій зонах. Зрідка трапляються на Західному Поліссі, частіше на Київському та Лівобережному.

29. Формація куширу підводного – *Ceratophylleta submersi*.

Зникаючі на території України угруповання на південній межі ареалу. В Україні зустрічаються в широколистянолісовій та лісостеповій зонах. На території Полісся трапляються спорадично, частіше на Лівобережному Поліссі по Десні та її притоках.

ФЛОРИСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ РОСЛИННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Класифікаційна схема

У наведеній схемі знак питання перед назвою синтаксону означає, що наявність синтаксону на Українському Поліссі вимагає підтвердження. У дужках після основної назви дані назви, які є синонімами або назвами синтаксонів іншого, не прийнятого в цій схемі обсягу. У деяких випадках синтаксон, доцільність виділення або правильність інтерпретації якого є сумнівними, наводиться як окремий пункт схеми, але при цьому його назва взята у дужки. Назви субасоціацій скорочені до епітета.

ASPLENIETEA TRICHOMANIS Br.-Bl. in Meyer et Br.-Bl. 1934

POTENTILLETALIA CAULESCENTIS Br.-Bl. in Br.-Bl. et Jenny 1926

Cystopteridion (Nordhagen 1936) Richard 1972

• **Asplenio-Cystopteridetum fragilis** Oberdorfer (1936) 1949
(*Cystopteridetum fragilis* Oberdorfer 1938)

ANDROSACETALIA VANDELII Br.-Bl. 1934

Hypno-Polypodium vulgarae Mucina 1993

• **Asplenio-Polypodietum** Firbas 1924

• **Hypno-Polypodietum** Jurko et Peciar 1963

Asplenion septentrionalis (Gams 1927) Br.-Bl. 1934

• **Asplenietum septentrionalis** Schwickerath 1944

• **Arabidopsido thalianae-Polypodietum** Didukh et Kontar 1998

• **Asplenio trichomanes-Poetum nemoralis** Boscain (1970) 1971

LEMNETEA MINORIS R.Tx. 1955

LEMNETALIA MINORIS R.Tx. 1955

Lemnion minoris R.Tx. 1955

• **Lemnetum minoris** (Oberdorfer 1957) Th. Müller et Görs 1960

• **Lemnetum gibbae** Mijawaki et J.Tx. 1960

• **Callitricho-Lemnetum minoris** Weber 1969

• **Lemno minoris-Spirodeletum polyrrhizae** W.Koch 1954 (incl. *Spirodeletum polyrrhizae* W.Koch 1954)

• *Salvinio-Spirodeletum* (polyrrhizae) Slavnic 1956 (incl. *Lemno-Salvinietum natantis* Migan et R.Tx. 1960)

• *Lemnetum trisulcae* Soó 1927

• *Riccicarpetum natantis* R.Tx. 1954

• *Ricciatum fluitantis* Slavnic 1956

HYDROCHARITETALIA Rübel 1933

Hydrocharition Rübel 1933

• *Stratiotetum aloidis* (Nowiński 1930) Miljan 1933 (*Hydrocharito-Stratiotetum aloides* (Van Langendonck 1935) Westhoff (1942) 1946)

• *Hydrocharitetum morsus-ranae* Van Langendonck 1935 (*Ceratophyllo-Hydrocharitetum* Pop 1962, *Salvinio-Hydrocharitetum* (Oberdorfer 1957) Boscaiu 1966)

• *Ceratophylletum demersi* (Soó) Eggler 1933

LEMNO-UTRICULARIETALIA Passarge 1978

Utricularion vulgaris Passarge 1964

• *Lemno-Utricularietum vulgaris* Soó (1928) 1938

• *Aldrovandetum vesiculosae* Borh. et Koml. 1959

POTAMETEA Klika in Klika et Novák 1941

POTAMETALIA W.Koch 1926

Magnopotamion (Vollmar 1947) Den Hartog et Segal 1964

• *Potametum perfoliati* (W.Koch 1926) Passarge 1964

• *Myriophylletum verticillati* Soó 1927

• *Myriophylletum spicati* Soó 1927

• *Potametum lucentis* Hueck 1931 (incl. *Potametum natanto-lucentis* Uhlig in Kastner, Flosner et Uhlig 1938)

• *Potametum graminei* Koch 1926

• *Elodeetum canadensis* Eggler 1933

Parvopotamion (Vollmar 1947) Den Hartog et Segal 1964

• *Potametum obtusifolii* (Sauer 1937) Carstensen 1955 (*Potamion polygonifolii* Hejný 1983)

• *Potametum crispum* Soó 1927 (incl. *Ceratophyllo-Potametum crispum* Horvatik et Micevski 1960)

• *Potametum pectinati* Carstensen 1955

• *Potametum trichoidis* Freitag, Markus, Schwippl 1958

• *Najadetum marinae* (Oberdorfer 1957) Fukarek 1961 (incl. *Potamogetono-Najadetum marinae* Horvatic et Micev. in Horvatic 1963)

• *Najadetum minoris* Ubricsy 1948

• *Ceratophylletum submersi* Soó 1928 (*Potamion pusilli* Vollmar 1947 em. Hejný 1978)

• *Callitrichetum hermaphroditicae* Husák 1986

Nymphaeion albae Oberdorfer 1957

• *Myriophyllo-Nupharetum* W. Koch 1926

• *Nuphareto lutei-Nymphaeetum albae* Nowinski 1930 et Tomaszewicz 1977

• (*Potameto-Nupharetum* Müller et Görs 1960)

• *Nymphaeetum candidae* Miljan 1956 (*Potameto natantis-Nymphaeetum candidae* Hejný in Dykyjova et Kvet 1978)

• *Potametum natantis* Oberdorfer 1977

• *Potametum nodosi* Dyachenko 1996

• *Trapetum natantis* Th.Müller et Görs 1960

• *Polygonetum amphibii* Soó 1927

• *Nymphoidetum peltatae* Bellot 1951

CALLITRICO-BATRACHIETALIA Passarge 1978

Batrachion aquatilis Passarge 1964 (Hottonion Segal 1964)

• *Batrachietum circinati* Segal 1965

• *Myriophylletum alterniflori* Steusloff 1939

• *Batrachietum trichophylli* Soó (1927) 1971

• *Batrachio trichophylli-Callitrichetum cophocarpae* Soó (1927) 1960

• *Hottonietum palustris* R.Tx. 1937 (*Callitrico-Hottonietum palustris* R.Tx. 1937)

• ? *Veronico beccabungae-Callitrichetum stagnalis* (Oberdorfer 1957) Th.Müller 1962

Batrachion fluitantis Neuhäusl 1957

• *Batrachietum fluitantis* Allorge 1922

• *Batrachio-Callitrichetum hamulatae* Oberdorfer 1957

• *Callitricho-Ranunculetum fluitantis* Oberdorfer 1957

LITTORELLETEA Br.-Bl. et R.Tx 1943

LITTORELLETALIA W. Koch 1926 (*Isoetalia* Br.-Bl. in Nordhagen 1937)

Eleocharition acicularis Pietsch 1966 em. Dierssen 1975

• *Eleocharietum acicularis* Koch 1926

Isoetion lacustris Nordhagen 1937

• *Isoetum lacustris* Szańk et Klos 1996 (*Isoeto-Lobelietum* (W.Koch 1926) R.Tx.1937 s.l., com. *Isoetes lacustris*)

Lobelion (Van Den Berghen 1944) R.Tx. et Dierssen 1972

- *Ranunculo-Juncetum bulbosi* (Nordhagen 1921) Oberdorfer 1957

UTRICULARIETEA Den Hartog et Segal 1964 (*Utricularietea intermedio-minoris* Pietsch 1965)

UTRICULARIETALIA INTERMEDIO-MINORIS Pietsch 1965

Sphagno-Utricularion Th. Müller et Görs 1960

- *Sparganietum minimi* Schaaf 1925

ISOETO-NANOJUNCETEA Br.-Bl. et R.Tx. 1943

CYPERETALIA FUSCI Pietsch 1963

Eleocharition ovatae Philippi 1968 (*Elatini-Eleocharition ovatae* Pietsch 1973)

- ? *Cypero fusci-Juncetum bufonii* Soó et Csűrös (1936) 1944
- ? *Cypero fusci-Limoselletum* (Oberdorfer 1957) Korneck 1960

Nanocyperion flavescens Koch ex Malcuit 1929

- ? *Cyperetum flavescens* Koch 1927

PHRAGMITO-MAGNOCARICETEA Klika in Klika et Novak 1941

PRAGMITETALIA W.Koch 1926

Phragmitium communis W.Koch 1926

• *Phragmitetum communis* (Gams 1927) Schmale 1939 (*Typho angustifoliae-Phragmitetum australis* (Koch 1926) Schaminee et al. 1995, *Typho angustifoliae-Phragmitetum australis* Tx. et Preising 1942)

• *Scirpetum lacustris* Schmale 1939 (*Sparganio erecti-Schoenoplectetum lacustris* Passarge 1999)

• *Typhetum angustifoliae* (Allorge 1922) Soó 1927 (*Typhetum angustifoliae* Pignatti 1953)

• *Typhetum latifoliae* Soó 1927 (*Typhetum latifoliae* G. Lang 1973)

• *Glycerietum maximae* Hueck 1931 (*Cicuto-Glycerietum maximae* (Hueck 1931) Succow ex Smittenberg 1972, *Carici acutae-Glycerietum maximae* Jilek et Valisek 1964)

• *Sparganietum erecti* Roll 1938

• *Zizanietum* Akht. 1987

• *Acoretum calami* Eggler 1933 (*Acoretum calami* Kobendza 1948)

• *Equisetum fluviatilis* Steffen 1931

NASTURTIO-GLYCERIETALIA Pignatti 1954

Glycerio-Sparganion Br.-Bl. et Sissingh in Boer 1942

- *Glycerietum fluitantis* Wilzek 1935

• *Leersietum orysoideis* (Krause in R.Tx. 1955) Passarge 1957

• ? *Glycerietum plicatae* (Kulczyński 1928) Oberdorfer 1954

OENANTHETALIA Hejný in Kopecký et Hejný 1965

Oenanthion aquaticae Hejný 1948 ex Neuhäusl 1959

• *Glycerio fluitantis-Oenanthetum aquaticae* (Eggler 1933) Hejný 1948 em. 1978

• *Rorippo amphibiae-Oenanthetum aquaticae* (Soó 1928) Lohmeyer 1950 (*Oenantho-Rorippetum* Lohmeyer 1950)

• *Butomo-Alismetum plantaginis-aquaticae* Slavnic 1948

• ? *Alopecuro-Alismetum* Boldbrinker 1984

• *Eleocharitetum palustris* Ubrizsy 1948

• *Hippuridetum vulgare* Passarge 1955

• *Sagittario-Sparganietum emersi* R.Tx. 1953

• *Butometum umbellati* (Konczak 1963) Philippi 1973

• *Butomo-Sagittarietum sagittifoliae* Losev in Losev et V. Golub 1988

MAGNOCARICETALIA Pign. 1953

Magnocaricion elatae W.Koch 1926

• *Cladietum marisci* (Allorge 1922) Zobrist 1935

• *Thelypteridi-Pragmitetum* Kuiper 1957

• *Caricetum rostratae* Rübel 1912 (*Galio palustris-Caricetum rostratae* Passarge 1999)

• *Caricetum elatae* Koch 1926

• *Caricetum appropinquatae* (Koch 1926) Soó 1938

• *Caricetum juncellae* ass.prov.

• *D.c. Calamagrostis canescens* (*Magnocaricion elatae*)

Carici-Rumicion hydrolapati Passarge 1964 (*Cicution virosae* Heyn 1960)

• *Cicuto-Caricetum pseudocyperi* Boer et Sissingh in Boer 1942

Caricion gracilis Neuhäusl 1959

• *Phalaridetum arundinaceae* (Koch 1926) Lib. 1931

• *Caricetum ripariae* Soó 1928

• *Caricetum acutiformis* Sauer 1937

• *Caricetum gracilis* Almquist 1929 (*Caricetum gracilis* Graebner et Hueck 1931)

• *Caricetum vesicariae* Br.-Bl. et Denis 1926

• *Caricetum vulpinae* Nowiński 1928

• ? *Caricetum distichae* (Nowiński 1928) Jonas 1933

BOLBOSCHOENETEA MARITIMI Vicherek et R.Tx. 1969 ex R.Tx. et Hulb. 1971

BOLBOSCHOENETALIA Hejný in Holub et al. 1967

Scirpion maritimi Dahl et Hadac 1941

- *Bolboschoenetum maritimi* (Warm. 1906) R.Tx. 1937

SCHEUCHZERIO-CARICETEA NIGRAE (Nordhagen 1936) R.Tx. 1937

SCHEUCHZERIETALIA PALUSTRIS Nordhagen 1936

Rhynchosporion albae Koch 1926

- *Sphagno-Rhynchosporietum albae* Osvald 1923

- *Sphagno-Caricetum limosae* Osvald 1923

Caricion lasiocarpae Vanden Berghen in Lebrun et al. 1949

- *Sphagno fallacis-Caricetum lasiocarpae* Steffen 31 em. Passarge 1964

- *oxycoccetosum* Passarge 1964

- *typicum*

- *peucedanetosum* Passarge 1964 (*Carici lasiocarpae-Sphagnetum cuspidati* Vorobyov et al. 1997)

- (*Sphagno fallacis-Caricetum rostratae* Fries 1913) (d.c. *Carex rostrata* – (*Scheuchzerio-Caricetea*))

- (*Sphagno fallacis-Caricetum elatae* Passarge 1999) (d.c. *Carex elata* – (*Scheuchzerio-Caricetea*))

- *Caricetum chordorrhizae* Paul et Lutz 1941

- (*Sphagno fallacis-Phragmitetum* Passarge 1999) (d.c. *Phragmites australis* – (*Scheuchzerio-Caricetea*))

- (*Eriophoro vaginati-Molinietum caeruleae* Vorobyov et al. 1997)

- (*Calamagrostio canescenti-Agrostietum caninae* Vorobyov et al. 1997)

CARICETALIA FUSCAE Koch 1926 em. Nordhagen 1937

Caricion fuscae Koch 1926 em. Klika 1934

- *Caricetum nigrae* Braun 1915 (*Carici-Agrostietum caninae* R.Tx. 1937)

- (*Sphagno fallacis-Calamagrostietum canescentis* Passarge 1999)

- *Peucedano-Caricetum lasiocarpae* R.Tx. 1937

- *Calamagrostio neglectae-Sphagnetum cuspidati* Vorobyov et al. 1997 prov.

? **Caricion davallianae** Br.-Bl. 1949

MENYANTHO TRIFOLIATAE-BETULETALIA PUBESCENTIS Grygora et al. 2005

Oxycocco-Betulion pubescentis Grygora et al. 2005 em.

- *Menyantho trifoliati-Betuletum pubescentis* Grygora et al. 2005 em. (incl. *Agrostio stoloniferae-Betuletum pubescentis* Grygora et al. 2005 em., incl. *Sphagno magellanici-Betuletum pubescentis* Grygora et al. 2005, incl. *Carici limosae-Betuletum pubescentis* Grygora et al. 2005)

OXYCOCCO-SPHAGNETEA Br.-Bl. et R.Tx. 1943

SPHAGNETALIA MAGELLANICI (Pawłowski 1928) Moore (1964) 1968

Sphagnion magellanici Kastner et Flossner 1933

- *Sphagnetum magellanici* (Malc. 1929) Kästner et Flössner 1933

VACCINIETALIA ULIGINOSI R.Tx. 1955

Ledo-Pinion R.Tx. 1955

- *Eriophoro-Pinetum sylvestris* Hueck 1925 (incl. *Eriophoro-Betuletum* Hueck (1925) 1931, incl. *Ledo-Sphagnetum magellanici* Sukopp 1959, incl. *Ledo-Pinetum* R.Tx. 1955)

MOLINIO-ARRHENATHERETEA R.Tx. 1937

AGROSTIETALIA STOLONIFERA Oberdorfer in Oberdorfer et al. 1967 (*Trifolio fragiferae-Agrostietalia stoloniferae* R.Tx. 1970)

Agropyro-Rumicion crispici Nordhagen 1940 em. R.Tx. 1950

- ? *Ranunculo-Alopecuretum geniculati* R.Tx. 1937

- ? *Potentillo-Festucetum arundinaceae* (R.Tx. 1933) Hordhagen 1940

- ? *Blysmo-Juncetum compressi* R.Tx. 1950

- ? com. *Agrostis stolonifera-Potentilla anserina* Oberdorfer 1983

ARRHENATHERETALIA Pawłowski 1928

Arrhenatherion (Br.-Bl. 1925) W.Koch 1926

- ? *Arrhenatheretum elatioris* Br.-Bl. 1915

- *Festucetum pratensis* Soó 1938 (incl. *Agrostio giganteae-Festucetum pratensis* Sipaylova et all. 1987, *Festuco pratensis-Deschampsietum caespitosae* Shelyag-Sosonko et all. 1985)

- com. *Poa pratensis-Festuca rubra* Fijałkowski 1962

Cynosurion cristati Br.-Bl. et R.Tx. 1943

- ? *Lolio-Cynosuretum* R.Tx. 1937

- *Anthoxantho-Agrostietum tenuis* Sill. 1933 em Jurko 1969

(**POO-AGROSTIETALIA VINEALIS** Shelyag-Sosonko, V.Solomakha et Sipaylova 1985 (*Galietales veri* Mirk. et Naum. 1986))

Agrostion vinealis Sipaylova et all. 1985

- Poetum angustifoliae Shelyag-Sosonko et all. 1986
- Koelerio-Agrostietum vinealis Sipaylova et all. 1985
- Agrostietum vinealis-tenuis Shelyag-Sosonko et all. 1986
- Agrostio vinealis-Calamagrostietum epigeios Shelyag-Sosonko et all. 1985 (Agrostietum vinealis calamagrostietosum epigeios Shelyag-Sosonko et all. 1986)

• Festuco valesiacae-Agrostietum vinealis Shelyag-Sosonko et all. 1985 (Agrostietum vinealis festucetosum valesiacae Shelyag-Sosonko et all. 1986)

MOLINIETALIA Pawłowski 1928

Filipindulion ulmariae Segal 1966

- ? Filipindulo-Geranium W.Koch 1926
- ? Valeriano-Filipinduletum Sissingh 1946
- ? Lysimachio-Filipinduletum Balátová-Tulácková 1978
- ? Veronico longifoliae-Euphorbietum palustris Kornaš 1963

Alopecurion prtense Passarge 1964

- Alopecuretum pratensis (Regel 1925) Steffen 1931 (Poo palustris-Alopecuretum pratensis Shelyag-Sosonko et all. 1985)

Molinion W.Koch 1926

- Molinietum coeruleae W.Koch 1926
- ? Junco-Molinietum Preising 1951

Cnidion dubii Bal.-Tul. 1966

- ?

Calthion R.Tx. 1937

- Angelico-Cirsietum oleracei R.Tx. 1937 (Cirsio-Polygonetum bistortae R.Tx. 1951)

- Sanguisorbo-Polygonetum bistortae Balátová-Tulácková 1985

- Scirpetum sylvatici Eggler 1933

- Caricetum caespitosae Steffen 1931

(Deschampsion caespitosae Horvatic 1930)

- Deschampsietum caespitosae Horvatic 1930
- Agrostio tenui-Deschampsietum caespitosae Shelyag et all. 1985

NARDO-CALLUNETEA Preising 1949

NARDETALIA Preising 1949

Violion caninae Schwickerath 1944

- Calluno-Nardetum strictae Hrync. 1959
- Nardo-Juncetum squarrosi Nordhagen 1920 Bük. 1942

• (Thymo-Festucetum ovinae Oberd. et Görs in Görs 1968 (Campanulo rotundifoliae-Dianthetum deltoidis Balatová-Tulačková 1980))
CALLUNO-ULICETALIA (Quant. 1935) R.Tx. 1937

Genistion Böcher (incl. Calluno-Arctostaphylyon R.Tx. et Preising 1949)

- ? Arctostaphylo-Callunetum R.Tx. et Preising 1940 (Cladonio-Callunetum Juraszek 1928)

KOELERIO GLAUCAE-CORYNEPHORETEA CANESCENTIS Klika in Klika et Novak 1941 (Sedo-Scleranthetea Br.-Bl. 1955)

CORYNEPHORETALIA CANESCENTIS Klika 1934 em. R.Tx. 1962

Corynephorion canescentis Klika 1934

- Spergulo vernalis-Corynephorietum (R.Tx. 1928) Libbert 1933

FESTUCO-SEDETALIA R.Tx. 1950

Koelerion glaucae Klika 1934

- Artemisio campestri-Dianthetum borbasii Yakushenko 2004

- Corynephoros-Silenetum tataricae Libbert 1931

Thymo pulegioidis-Sedion sexangulare Didukh et Kontar 1998

- Thymo pulegioidis-Sedetum sexangulare Didukh et Kontar 1998

- Artemisio austriacae-Teucrietum chamaedrys Didukh et Kontar 1998

SEDO-SCLERANTHETALIA Br.-Bl. 1955

Arabidopsion thalianae Passarge 1964 (Poo compressae-Rumicion acetosellae Didukh et Kontar 1998)

- Sempervivo ruthenici-Sedetum ruprechtii Didukh et Kontar 1998

- Vincetoxico hirundinarii-Rumicetum acetosellae Didukh et Kontar 1998

FESTUCO-BROMETEA Br.-Bl. et R.Tx ex Br.-Bl.

TRIFOLIO-GERANIETEA Th. Müller 1962

ORIGANETALIA Th. Müller 1962

Trifolion medii Th. Müller 1962

- Coronilletum variaae Fijałkowski 1991

- Sedo-Peucedanetum oreoselini Brzeg 1988

- Artemisio-Peucedanetum oreoselini Passarge 1979

- Vicio cassubicae-Trifolietum alpestris (R.Tx. 1962) Passarge 1979

- Cruciato-Melampyretum nemorosi Passarge 1979

- com. *Aegopodium podagraria*-*Melampyrum nemorosum* Yakushenko 2004

RHAMNO-PRUNETEA Rivas Goday et Borja Carbonell 1961

PRUNETALIA R.Tx. 1952

Prunion spinosae Soó 1950

- Carpino-Prunetum R.Tx. (1928) 1952
- com. *Melica transsilvanica*-*Spiraea hypericifolia*
- com. *Ulmus suberosa* (*Ulmum campestris* var. *suberosa* Fijalkowski 1964)

SALICETEA PURPUREAE Moor 1958

SALICETALIA PURPUREAE Moor 1958

Salicion albae R.Tx. 1955

- *Salicetum albo-fragilis* R.Tx. 1955 (*Salici-Populetum* (R.Tx. 1931) Meijer Drees 1936)
- *Populetum albae* Br.-Bl. 1931
- *Salicetum triandro-viminalis* Lohmeyer 1952

ALNETEA GLUTINOSAE Br.-Bl. et R.Tx. 1943

ALNETALIA GLUTINOSAE R.Tx. 1937

Alnion glutinosae Malcuit 1929

- *Sphagno squarrosi*-*Alnetum* Sol.-Görn. 1975 (incl. *Carici appropinquatae*-*Betuletum pubescentis* Grygora et al. 2005, ~ *Sphagno palustris*-*Alnetum* Allorge ex Lemée 1939)
- *Carici elongatae*-*Alnetum* W.Koch 1926 ex Tx. 1931 (incl. *Ribeso nigri*-*Alnetum* Sol.-Görn. (1975) 1987, incl. *Calamagrostio canescenti*-*Alnetum* Sol.-Görn. 1975, incl. *Mnio affini*-*Alnetum glutinosae* Grygora et al. 2005)

SALICETALIA AURITAE Doing 1962

Salicion cinereae Th.Müller et Görs ex Passarge 1961

- *Salicetum pentandro-cinereae* Passarge 1961
- *Betulo-Salicetum repentis* Oberdorfer 1964

QUERCO-FAGETEA Br.-Bl. et Vlieger 1937

FAGETALIA SYLVATICAE Pawłowski 1928

Carpinion Issler 1931

- *Tilio-Carpinetum* Traczyk 1962
 - *calamagrostietosum* Traczyk 1962

- *typicum* Traczyk 1962
- *stachyetosum* Traczyk 1962
- *corydaletosum* Traczyk 1962

• *Galeobdolon lutei*-*Carpinetum* Shevchik et al. 1996

- *caricetosum pilosae* prov.
- *lamietosum maculati* prov.

Quercu roboris-Tilion cordatae Bulokhov et Solomeshch 2003 (~ *Acotito septentrionalis*-*Tilion cordatae* Solomeshch et al. 1993, incl. *Acerion campestris*-*Quercion roboris* Bulokhov et Solomeshch 2003)

• *Mercurialo perennis*-*Quercetum roboris* Bulokhov et Solomeshch 2003

- *calamagrostietosum arundinacei* subass. nova prov.
- *typicum* Bulokhov et Solomeshch 2003
- *corydaletosum* subass. nova prov.

• *Stellario holosteaee*-*Aceretum platanoidis* Bajrak 1997

- *caricetosum pilosae* prov.
- *lamietosum maculati* prov.

• *Poo nemoralis*-*Tilietum cordatae* Yakushenko 2004

Alnion incanae Pawłowski 1928

- *Ficario*-*Ulmum minoris* Knapp 1942 em. J.Matuszkiewicz 1976
- *Fraxino-Alnetum* W.Matuszkiewicz 1952 (*Circaeo-Alnetum* Oberdorfer 1953).

QUERCETEA PUBESCENTI-PETRAEAE Jakucs (1960) 1961

QUERCETALIA PUBESCENTI-PETRAEAE Klika 1933

Quercion petraeae Zólyomi et Jakucs ex Jakucs 1960

- *Vaccinio myrtilli*-*Quercetum roboris* Bulokhov et Solomeshch 2003

QUERCETEA ROBORI-PETRAEAE Br.-Bl. ex R.Tx. 1943

QUERCETALIA ROBORIS R.Tx. 1931

Pino-Quercion Medw.-Korn. 1959 (incl. *Vaccinio myrtilli*-*Quercion roboris* Bulokhov et Solomeshch 2003)

- *Quercu-Pinetum* (W.Matuszkiewicz 1981) J.Matuszkiewicz 1988 (incl. *Carici brizoidi*-*Quercetum robori* Orlov, Yakushenko et Vorobyov 1999)

- *typicum* J.Matuszkiewicz 1982
- *coryletosum* J.Matuszkiewicz 1982
- *molinetosum* J.Matuszkiewicz 1982

• ? *Serratulo-Pinetum* (W.Matuszkiewicz 1981) J.Matuszkiewicz 1988 s. str.

• (Holco lanati-*Quercetum roboris* Voribov et al. 1997 prov.)

? *Quercion robori-petraeae* Br.-Bl. 1932

• ? *Calamagrostio arundinaceae-Quercetum petraeae* (Hartman 1934) Scamoni et Passarge 1959 s.l.

Convallario majali-Quercion roboris Shevchyk et al. 1996

• *Melico nutantis-Quercion roboris* Shevchyk et al. 1996 (incl. *Convallario majali-Quercion roboris* Shevchyk et al. 1996)

PULSATILLO-PINETEA SYLVESTRIS Oberd. 1992;

PULSATILLO-PINETALIA SYLVESTRIS Oberd. in Th.Müller 1966;

Cytiso ruthenici-Pinion Krausch 1962;

• *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum sylvestris* Shevchyk et V.Sl. 1996

• com. *Hieracium pilosella*-*Pinus sylvestris*

VACCINIO-PICEETEA Br.-Bl. 1939

CLADONIO-VACCINIETALIA Kielland-Lund 1967

Dicrano-Pinion Libbert 1933

• *Cladonio-Pinetum* Juraszek 1927

• *Dicrano-Pinetum sylvestris* Preising et Knapp ex Oberdorfer 1957

• *Peucedano-Pinetum* W.Matuszkiewicz (1962) 1973

• *Veronico incanae-Pinetum* Bulokhov et Solomeshch 2003

• *Molinio-Pinetum* W.Matuszkiewicz et J.Matuszkiewicz 1973

• *Vaccinio uliginosi-Pinetum sylvestris* Kleist 1929

VACCINIO-PICEETALIA Br.-Bl. 1939

Piceion abietis Pawłowski et al. 1928 (*Vaccinio-Piceion* Br.-Bl. 1938)

• *Eu-Piceetum abietis* (Cajander 1921) Kielland-Lund 1962

• *Sphagno girgensohnii-Piceetum* Polak 1962

• (*Betulo pubescenti-Piceetum* Sokolovski 1980)

(*Melico nutantis-Piceion abietis* (Kielland-Lund 1981) all. nov. prov.)

• *Quercio-Piceetum* (W.Matuszkiewicz 1952) W.Matuszkiewicz et Polak 1955

• (*Aceri platanoidis-Piceetum* Bulokhov et Solomeshch 2003)

EPILOBIETEA ANGUSTIFOLII R.Tx. et Preising 1950

EPILOBIETALIA ANGUSTIFOLII R.Tx. 1950

Epilobion angustifoliae R.Tx. 1950

• *Calamagrostietum epigeios* Juraszek 1928

URTICO-SAMBUCETEA Doing 1962 em. Passarge 1968

SAMBUCETALIA Oberdorfer 1957

Sambuco-Salicion capraeae R.Tx. et Neumann 1950

• *Rubetum idaei* Pfeiff. 1936 em. Oberdorfer 1973

• *Sambucetum nigrae* Oberdorfer 1973

• *Epilobio-Salicetum capraeae* Oberdorfer 1957

BIDENTETEA TRIPARTITI R.Tx., Lohmeyer et Preising 1950

BIDENTETALIA TRIPARTITI Br.-Bl. et R.Tx. 1943

Bidentetion tripartiti Nordhagen 1940

• *Bidentetum tripartiti* Koch 1926 (*Polygono-Bidentetum* (Koch 1926) Lohmeyer 1950)

• (*Bidentetum cernuae* Slavnic 1947)

• com. *Polygonum minus*

• com. *Bidens frondosa*

Chenopodion fluviatile R.Tx. 1960

• ?

STELLARIETEA MEDIAE R.Tx., Lohmeyer et Preising 1950

CENTAURETALIA CYANI R.Tx. 1950

Aperion spica-venti R.Tx. et J.Tx. 1960

• ? *Vicietum tetraspermae* (Krusem. et Vlieger 1939) Kornaś 1950

Lolio-Linion R.Tx. 1950

• *Spergulo-Lolietum remoti* (Rothm. 1944) Kornaś (1954) 1961

POLYGONO-CHENOPODIETALIA (R.Tx. et Lohmeyer 1960) J.Tx. 1961

Panico-Setarion Sissingh 1946

• *Echinochloo-Setarion* Krusem. et Vlieger (1939) 1940

Polygono-Chenopodion Sissingh 1946

• *Setario-Galinsogetum* R.Tx. 1950 (*Galinsogo-Setarion* (R.Tx. et Beck. 1942) R.Tx. 1950)

• ? *Oxalido-Chenopodietum polyspermi* Sissingh 1950

• ? *Lamio-Veronicetum politae* Kornaś 1950

Chenopodion glauci R.Tx. 1950

• *Chenopodio-Atriplicetum hastatae* Br.-Bl. et de Leeuw 1936

• *Chenopodietum glauco-rubri* Lohmeyer in Oberdorfer 1957
SISYMBRIETALIA J.Tx. 1961

Sisymbrium officinalis R.Tx., Lohmeyer, Preising 1950

- *Corispermo-Plantaginetum indicæ* Passarge 1953
- *Chenopodio rubri-Atriplicetum patulae* Gutte 1966
- *Sisymbrietum sophiæ* Kreh 1935
- *Sisymbrietum loeselii* Gutte 1971 em. Eliaš 1979
- *Malvetum neglectæ* Felföldy 1942 (*Urtico-Malvetum neglectæ* (Knapp 1945) Lohmeyer 1950)
- *Chenopodietum stricti* Oberdorfer 1957
- ? *Erigerono-Lactucetum* Lohmeyer 1950
- *Atriplicetum nitentis* Knapp 1945
- *Atriplicetum tataricæ* Ubriszy 1949
- ? *Xanthietum strumarii* Panca 1941

ARTEMISIETEA VULGARIS Lohmeyer, Preising et R.Tx. in R.Tx. 1950
ONOPORDETALIA ACANTHII Br.-Bl. et R.Tx. 1943

Dauco-Melilotum Görs 1966

- *Melilotetum albo-officinalis* Sissingh 1950
- ? *Berteroetum incanæ* Sissingh et Tideman in Sissingh 1950

ARTEMISIETALIA VULGARIS Lohmeyer in R.Tx. 1947

Arction lappæ R.Tx. 1937

- *Arctietum lappæ* Felföldy 1942 (*Arctio-Artemisietum vulgaris* Oberdorfer ex Seybold et Th. Müller 1972)
- ? *Balloto nigrae-Leonuretum cardiacæ* R.Tx. et Rochow 1942 (*Leonuro-Ballotetum nigrae* Slav. 1951, *Leonuro-Arctietum tomentosi* (Felföldy 1942) Lohmeyer ap. R.Tx. 1950, *Balloto-Chenopodietum* R.Tx. 1931 em. Lohmeyer 1950)
- *Balloto-Malvetum sylvestris* Gutte 1966
- *Ivetum xanthifoliae* Fijałkowski 1967

GALIO-URTICETEA Passarge ex Kopecký

CONVOLVULETALIA SEPIUM R.Tx. 1950 (*Calystegietalia sepium* R.Tx. 1950)

Convolvulion sepium R.Tx. 1947 (*Senecion fluviatilis* R.Tx. 1950)

- ? *Cuscuta-Calystegietum sepium* R.Tx. 1947
- ? *Calystegio-Eupatorietum* Görs 1974

LAMIO ALBI-CHENOPODIETALIA BONI-HENRICI Kopecký 1969
(*Galio-Alliarietalia* Oberdorfer ex Görs et Th. Müll. 1969, *Glechometalia hederaceæ* R.Tx. in R.Tx. et Brun-Hool 1975)

Galio-Alliarion Lohmeyer et Oberdorfer in Oberdorfer et al. 1967

- ? *Alliario-Chaerophylletum temuli* (Kreh 1935) Lohmeyer 1949

Aegopodion podagrariæ R.Tx. 1967

- *Chaerophylletum aromatici* Gutte 1963
- *Anthriscetum sylvestris* Hadač
- *Urtico-Aegopodietum podagrariæ* (R.Tx. 1963) em. Dierschke 1974
- ? *Sambucetum ebuli* Felföldy 1942

ROBINIETEA Jurko ex Hadač et Sofron 1980

CHELIDONIO-ROBINIETALIA Hadač et Sofron 1980

Chelidonio-Robinion Hadač et Sofron 1980

- *Chelidonio-Robiniatum* Hadač et Sofron 1963

AGROPYRETEA REPENTIS Oberdorfer, Th.Müller et Görs 1967

AGROPYRETALIA REPENTIS Oberdorfer, Th.Müller et Görs 1967

Convolvulo-Agropyron repentis Görs 1966

- *Convolvulo-Agropyretum repentis* Felföldy (1942) 1943 (*Agropyretum repentis* Görs 1966)
- *Poo compressæ-Tussilaginetum* R.Tx. 1931 (*Tussilagetum farfaræ* Oberdorfer 1949)

PLANTAGINETEA MAJORIS R.Tx. et Preising in R.Tx. 1950

PLANTAGINETALIA MAJORIS R.Tx. 1937

Polygonion avicularis Br.-Bl. 1931 ex Aichinger 1933

- *Lolio-Polygonetum arenastri* Br.-Bl. 1930 em. Lohmeyer 1975 (*Lolio-Plantaginetum* Beger 1932)
- *Prunello-Plantaginetum* Faliński
- *Juncetum tenuis* (Diemont, Sissingh et Westhoff 1940) Schwickerath 1944 em. R.Tx. 1950
- *Poetum annuæ* Gams 1927
- ? *Bryo-Saginetum procumbentis* Diemont, Sissingh et Westhoff 1940 n.inv. Oberdorfer 1983

Коментарі до класифікаційної схеми

Клас *Asplenietea trichomanis*

До класу належать скельні угруповання, здебільшого з участю петрофітних папоротей. На Поліссі до цього класу належить частина скельних ценозів, яка характеризується більшими зволоженням і затіненням. Інша частина скельних угруповань належить до класу *Coelerio-Corynephoretea*. Класифікація ценозів класу *Asplenietea trichomanis* для рівнинної частини лісової зони опублікована в статті Я.П. Дідуха та І.С. Контар (1998). На Поліссі ці угруповання трапляються на відслоненнях кристалічних порід, які характерні для Центрального (Житомирського) Полісся, в основному в долинах Тетерева та Случі.

Порядок *Potentilletalia caulescentis* включає угруповання, які надають перевагу субстратам зі значним вмістом кальцію та карбонатів. На Поліссі порядок представлений однією асоціацією *Asplenio-Cystopteridetum fragilis*. Відслонення вапняків та інших твердих карбонатних порід на Поліссі відсутні, тому всі відомі локалітети асоціації пов'язані з відслоненнями кристалічних порід. Порядок *Androsacetalia vandellii* – угруповання на кислих скельних породах.

Клас *Lemnetea minoris*

До класу належать угруповання вільноплаваючих водних рослин. У наведеній схемі асоціації виділяються за одним характерним видом, деякі з асоціацій, що наводились для України, не прийняті як такі, що не мають характерних чи диференційних видів, які б не були характерними видами іншої асоціації. Основною публікацією по угрупованнях класу з території Полісся є стаття Д.В. Дубини (Dubyna, 2003). Класифікація угруповань класу території України розглядається в інших статтях цього автора (Дубина, 1986, 1996).

Клас *Potametea*

Один з найбільших за кількістю асоціацій клас рослинності Українського Полісся. Включає еу- і мезотрофні угруповання водних рослин – повністю занурених і з плаваючими листками. Як і в класі *Lemnetea*, асоціації виділяються за одним характерним видом. Асоціації, які виділялися за наявністю іншого виду, утворюючого окремі асоціації, в схемі не прийняті. Основною публікацією по угрупованнях класу на Українському Поліссі є стаття Д.В. Дубини (Dubyna, 2003).

Клас *Litorelletea*

До класу належать водні угруповання та угруповання періодично обводнених оліго- і мезотрофних екотопів. Поширені ці угруповання переважно на заході та півночі Європи, на Поліссі трапляються рідко. На території України майже не досліджені. Угруповання класу *Litorelletea* з домінуванням *Isoetes lacustris* в Україні інколи помилково відносять до класу *Isoeto-Nanojuncetea*, тоді як відомі на території України угруповання цього виду являють собою суто водні одновидові угруповання (ac. *Isoetetum lacustris*). Ac. *Ranunculo-Juncetum bulbosi* наводиться для Поліського природного заповідника (Воробйов та ін., 1997).

Клас *Utricularietea*

До класу належать дистрофні водні угруповання. На Поліссі відома одна асоціація *Sparganietum minimi*, поширена в основному в комплексі із сфагновими болотами в меліоративних канавах та мочажинах.

Клас *Isoeto-Nanojuncetea*

Угруповання дрібних однорічників на дні пересихаючих водойм і берегах. На Українському Поліссі не вивчені.

Клас *Phragmito-Magnocaricetea*

До цього класу належать угруповання багаторічних трав, що розвиваються в умовах високого зволоження і високого мінерального живлення. Клас на Поліссі є одним з найбагатших за кількістю асоціацій (в наведеній схемі 37 асоціацій та одне дериватне угруповання). Опубліковано описи меншої їх частини (Гейни та ін., 1986; Шеляг-Сосонко та ін., 1986; Воробйов Є.О. та ін., 1997; Орлов, Якушенко, 2005). При виділенні асоціацій велику роль відіграють домінанти. Асоціації цього класу є досить широкоареальними, географічна мінливість невелика. Це дозволяє впевнено навести значно більшу кількість асоціацій, беручи до уваги розробки для сусідніх країн, зокрема Польщі (Matuszkiewicz W., 2001). Система союзів цього класу нестійка, значно відрізняється у різних публікаціях.

Слід відмітити, що угруповання з домінуванням *Phragmites australis* за нашою схемою представлені трьома асоціаціями, а саме: двома асоціаціями класу *Phragmito-Magnocaricetea* (*Phragmitetum australis* (водні угруповання), *Thelypteridi-Phragmitetum* (евтрофні болота)) та однією асоціацією класу *Scheuchzerio-Caricetea* (*Sphagno fallacis-Phragmitetum*).

Більшість асоціацій класу, наведених у класифікаційній схемі, є досить звичайними на Поліссі. Найбільші площі в регіоні займають асоціації *Caricetum elatae*, *Caricetum appropinquatae*, *Phragmitetum communis*, великі площі зайняті також ас. *Caricetum gracilis*, *Caricetum acutiformis*, *Glycerietum maximae*.

Клас *Bolboschoenetetea maritimi*

До цього класу належать угруповання, близькі до *Phragmito-Magnocaricetea*, які розвиваються в умовах наявності засолення середовища. На Поліссі відома одна асоціація *Bolboschoenetum maritimi*, яка трапляється рідко.

Клас *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*

До цього класу належать переважно ценози, які відомі як мезотрофні болота, а також деякі евтрофні болота та торф'янисті луки. Угруповання характеризуються добре вираженим моховим ярусом, частіше зі сфагнових мохів. Оpubліковано 46 описів класу, зроблених на території Поліського природного заповідника (Воробійов та ін., 1997). Для нашого аналізу використано також 60 неопублікованих описів цього класу, зроблених Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко та О.П. Черноус на території Рівненського природного заповідника. Оpubліковано статтю, в якій розглядається класифікація цих угруповань з північного заходу України (Західне Полісся) без наведення конкретних описів (Соломаха, Кондратюк та ін., 1996). Для прилеглої до України території Полісся в межах Росії описи наводяться в монографії Ю.П. Федотова (1999).

Союз *Rhynchosporion albae* включає ценози обводнених ділянок оліготрофних і мезотрофних боліт (мочажин). Характерними видами союзу є *Carex limosa*, *Drosera intermedia*, *Rhynchospora alba*, *Scheuchzeria palustris*, серед рідкісних видів в угрупованнях цього союзу мають свій оптимум *Hammarbya paludosa*, *Lycopodiella inundata*. На Поліссі є дві асоціації союзу, які відрізняються переважно домінантами – *Sphagno-Caricetum limosae* і *Sphagno-Rhynchosporietum albae*.

Союз *Caricion lasiocarpae* включає менш зволожені сфагново-осокові ценози. Ас. *Sphagno fallacis-Caricetum lasiocarpae* – одна з найпоширеніших у регіоні болотних асоціацій. Характеризується домінуванням *Carex lasiocarpa* і сфагнових мохів. У сфагновому покриві можуть домінувати різні види, найчастіше – *Sphagnum fallax*, *S. centrale*, інколи – *S. obtusum*, *S. cuspidatum*, *S. platyphyllum*, *S. flexuosum*,

S. papillosum, *S. subsecundum*, *S. subfulvum*, *S. palustre*. Видами високої частоти трапляння в асоціації є *Betula pubescens*, *Comarum palustre*, *Lysimachia vulgaris*, *Menyanthes trifoliata*, *Phragmites australis*. У межах асоціації виділяється три субасоціації. Субас. *oxycoccetosum palustre* диференціюється видами класу *Oxycocco-Sphagnetetea*. Диференційними видами субас. *peucedanetosum* є евтрофні види: *Carex omskiana*, *Cnidium dubium*, *Lythrum salicaria*, *Mentha arvensis*, *Peucedanum palustre*, *Ranunculus lingua*, *Scutellaria galericulata*. Субас. *typicum* не має диференційних видів. Флористично близькими асоціаціями є інші асоціації союзу. Відрізняються вони в основному за домінуючими видами судинних рослин, але домінування виду все ж має певну кореляцію з загальним видовим складом. Наприклад, в асоціаціях *Sphagno fallacis-Caricetum rostratae*, *Sphagno fallacis-Caricetum elatae*, *Sphagno fallacis-Phragmitetum* у видовому складі більше евтрофних видів, ніж у центральній для союзу ас. *Sphagno fallacis-Caricetum lasiocarpae*, сфагновий покрив частіше формують *S. obtusum*, *S. auriculatum*, а не *S. fallax*, *S. centrale* і *S. flexuosum*.

Союз *Caricion fuscae* (*Caricion nigrae*) включає більш трофні ценози. Характерними видами союзу є *Carex nigra*, *Carex echinata*, *Epilobium palustre*, *Ranunculus flammula*, *Stellaria palustris*, *Veronica scutellata*, *Viola palustris*. Звичайною на Поліссі є ас. *Caricetum nigrae*. Для Поліського заповідника вказується ас. *Peucedano-Caricetum lasiocarpae*. На Білоозерській ділянці Рівненського природного заповідника описані ценози, які можна інтерпретувати як *Sphagno fallacis-Calamagrostietum canescentis*.

Наявність угруповань „карбонатного” союзу *Caricion davallianae* на Поліссі не доведена, хоча вони відомі на Малому Поліссі, Волинській височині і на частині Полісся, яка знаходиться у Польщі, а на „великому” Поліссі в межах України відомі види, які є характерними для союзу.

Мезотрофні ценози з домінуванням *Betula pubescens* належать до порядку *Menyantho trifoliatae-Betuletalia pubescentis*, який в межах Полісся представлений одною асоціацією *Menyantho trifoliati-Betuletum pubescentis*. Інші асоціації цього порядку, описані в монографії „Лісові болота Українського Полісся (походження, динаміка, класифікація)” (Григора та ін., 2005) заслуговують лише на ранг субасоціації. Лісові мезотрофні болота за видовим складом неістотно відрізняються від боліт, що не мають деревного ярусу. Виділення окремого порядку ґрунтується лише на фізіономічній особливості цих ценозів.

Для Поліського заповідника наводяться ще дві нових і одна провізорна асоціації класу *Scheuchzerio-Caricetea*, які потребують підтвердження на ширшому матеріалі.

Клас *Oxycocco-Sphagnetea*

До класу належать оліготрофні болотні ценози з домінуванням сфагнових мохів. На Поліссі клас представлений двома порядками – *Sphagnetalia magellanici* (оліготрофні болота без деревного ярусу) і *Vaccinietalia uliginosi* (оліготрофні болота з деревним ярусом). На Поліссі найчастішими з характерних видів класу є *Andromeda polifolia*, *Eriophorum vaginatum*, *Drosera rotundifolia*, *Polytrichum strictum*, *Oxycoccus palustris*, *Sphagnum magellanicum*. Описи наводяться в чотирьох публікаціях (Воробйов та ін., 1997; Панченко, Онищенко, 2003б; Юглічек, Онищенко, 2003б; Григора та ін., 2005). На опублікованому матеріалі, а також на неопублікованих описах Т.Л. Андрієнко та О.І. Прядко з Рівненського природного заповідника, можна виділити дві асоціації.

Ас. *Sphagnetum magellanici* – безлісі болота високого ступеня розвитку. Диференційні (регіональні характерні) види – *Sphagnum fuscum*, *S. rubellum*. З цими ценозами на Поліссі пов'язані місцезнаходження *Oxycoccus microcarpus*.

Ас. *Eriophoro vaginati-Pinetum* – оліготрофні болота з добре вираженим ярусом *Pinus sylvestris*. Ця асоціація в широкому розумінні включає всі оліготрофні лісові болота Полісся. Ас. *Eriophoro vaginati-Pinetum* близька до ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum* класу *Vaccinio-Piceetea*, але відрізняється тим, що сосна тут пригнічена, невисока, меншої зімкнутості, як правило немає таких суто лісових видів, як *Dryopteris carthusiana*, *Sorbus aucuparia*, які часто трапляються в ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum*. Крім того, ас. *Eriophoro vaginati-Pinetum* розвивається переважно на значному шарі торфу, тоді як ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum* – здебільшого на торфово-болотних ґрунтах.

Клас *Molinio-Arrhenatheretea*

Клас включає більшу частину лучних угруповань Українського Полісся. Класифікація цих ценозів з рівнинної частини України, в тому числі з Українського Полісся, розглядається у декількох публікаціях (Шеляг-Сосонко та ін., 1980, 1981, 1985, 1986; Сипайлова та ін., 1982а, 1982б, 1985, 1987; Орлов, Якушенко, 2005). Огляд класу міститься у статті Л.М. Сипайлової та Ю.Р. Шеляга-Сосонка (1996), перегляд класифікації – у статті А.А. Куземко та Т.П. Дзюби (2002). Незважаючи

на наявність кількох публікацій, клас *Molinio-Arrhenatheretea* на Українському Поліссі, як і в Україні в цілому, залишається одним з найменш вивчених.

По цьому класу є розробки не лише для країн, які межують з Україною на заході, але й для Білорусі та прилеглих територій Росії. Класифікаційна схема для Брянської області (Булохов, 2001) складається переважно з нових для науки дрібних асоціацій, які на інших територіях, у тому числі в Україні, не вказуються. У класифікації, розробленій для Білорусі, більшість асоціацій (частина з них описані як нові, більшість були раніше описані в інших країнах, в т.ч. на території України) виділені за одним домінантом, внаслідок чого асоціації флористичної класифікації за обсягом дуже близькі до формацій домінантної класифікації.

Клас є складним для класифікації. Нерідко асоціації виділяються без наявності хоча б регіональних характерних видів. Подальше вивчення цих ценозів, мабуть, приведе не лише до доповнення наведеної класифікаційної схеми, але й до значного перегляду тих синтаксонів, які наведені.

Порядок *Trifolio fragiferae-Agrostietalia stoloniferae* – угруповання багатих, інколи слабозасолених ґрунтів важкого механічного складу, які періодично затоплюються або підтоплюються. Часто розглядається в класі *Plantaginetea majoris*. Природні угруповання порядку займають невелику площу, такі ценози більш поширені на територіях з сильним випасанням або в місцях концентрації водоплавних птахів (здебільшого домашніх). На території Українського Полісся в аспекті флористичної класифікації не досліджувалися.

Порядок *Poo-Agrostietalia vinealis* і союз *Agrostion vinealis* вперше описані на території України. Вони включають відносно сухі луки з домінуванням *Agrostis vinealis*, *Poa angustifolia*, *Koeleria delavignei*, *Calamagrostis epigeios*, які відомі зі Східної Європи та Сибіру. Російські автори використовують для близьких ценозів назву *Galieta veris*. Виділення одночасно двох цих порядків є недоцільним (Куземко, Дзюба 2002). Пріоритетність назви потребує додаткового дослідження, оскільки першоописи можуть міститися в депонованих працях. З іншого боку, союз *Agrostion vinealis* непогано вписується і в рамки порядку *Arrhenatheretalia* – в одному описі союзу *Agrostion vinealis* міститься здебільшого 3-4 види, які вважаються характерними видами порядку *Arrhenatheretalia* і союзу *Arrhenatherion*. Нами прийнята більш поширена схема порядку *Poo-Agrostietalia vinealis* з вузькими асоціаціями. Опубліковано інший варіант класифікації з широкою

асоціацією, яка включає субасоціації (Шеляг-Сосонко та ін., 1986а). На Українському Поліссі ценози порядку поширені в основному у східній його частині, найбільше – в заплавах Десни і Дніпра.

Порядок *Arrhenatheretalia* включає помірно зволожені луки на багатих ґрунтах (справжні, частково – остепнені луки). Порядок представлений на території Українського Полісся двома союзами – *Arrhenatherion* і *Cynosurion cristati*. Українські автори виділяють також близький до *Arrhenatherion* союз *Festucion pratensis*. Луки союзу *Arrhenatherion s.l.* розвиваються в місцях, де потенційною рослинністю є ліси союзів *Carpinion*, *Quercu-Tilion*, асоціація *Ficario-Ulmetum*. Луки союзу *Cynosurion cristati* едафічно в середньому трохи бідніші, здебільшого використовуються як пасовища. Оpubліковано матеріал про одні асоціації цього союзу.

Порядок *Molinietalia* включає вологі луки. До союзу *Filipendulion ulmariae* належать угруповання з переважанням високих дводольних трав: *Filipendula ulmaria*, *Valeriana exaltata*, *Lysimachia vulgaris*, *Euphorbia palustris*, *Stachys palustris*, *Lythrum salicaria*, *Geranium palustre*. Вони розвиваються в умовах відсутності викошування. Часто є нетривалою стадією сукцесії, яка має місце після припинення викошування лук союзу *Calthion*. У синтаксономічному аспекті на території Українського Полісся не досліджувались. Дуже ймовірно є наявність асоціацій союзу, які вказувались для території Чехії, Словаччини та Польщі. Ці угруповання на території України слабо вивчені не лише в аспекті флористичної класифікації, оскільки, як правило, не вважались окремими формаціями або асоціаціями рослинності за домінантною класифікацією, і займають малу площу.

Союз *Molinion* включає луки, найхарактернішими видами яких є *Molinia caerulea* і *Succisa pratensis*. Це луки з малою інтенсивністю використання (наприклад, викошування один раз на рік, яке проводиться восени). На Українському Поліссі, як і скрізь в межах свого ареалу, угруповання союзу *Molinion* трапляються рідко. У минулому такі луки, мабуть, були більш поширені. У статті Л.М. Сипайлової та Ю.Р. Шеляга-Сосонка (1996) наводиться інформація про ас. *Molinietum caeruleae*. Вказується, що ці угруповання раніше були поширені в притерасній частині заплави Дніпра.

Союз *Cnidion dubii* включає ценози екотопів з дуже контрастним зволоженням, які трапляються переважно в заплавах великих річок. Вони щороку заливаються і щороку бувають досить сухими. У публікаціях ми не знайшли характеристики таких лук з території Українського Полісся. Однак ценози такого видового складу

відмічалися в заплавах Дніпра і Десни. Характерними видами є *Allium angulosum*, *Cnidium dubium*, *Gratiola officinalis*, *Scutellaria hastifolia*, *Viola stagnina*.

Найбільші площі на Поліссі серед угруповань порядку *Molinietalia* займають ценози з домінуванням *Deschampsia caespitosa*.

Клас *Nardo-Callunetea*

Клас включає трав'яні та чагарничкові ценози, які формуються на бідних ґрунтах. Порядок *Nardetalia* включає луки на досить зволжених екотопах з домінуванням злаків, переважно *Nardus stricta*. Порядок *Calluno-Ulicetalia* – це здебільшого ценози з домінуванням чагарничків з родин *Ericaceae* та *Vacciniaceae*. Порядок *Nardetalia* представлений ас. *Calluno-Nardetum strictae* та ас. *Nardo-Juncetum squarrosi* (Воробйов та ін., 1997), порядок *Calluno-Ulicetalia* на Українському Поліссі представлений, ймовірно, асоціацією *Arctostaphylo-Callunetum*.

Клас *Koelerio glaucae-Corynephoretea canescentis*

До класу належать трав'яні піщані та скельні ценози зі значною роллю сукулентів та терофітів. На Поліссі клас представлений трьома порядками – *Corynephoretalia canescentis* (ценози на бідних пісках, тяжіють до територій з океанічним кліматом), *Festuco-Sedetalia* (ценози дещо багатших пісків, поширені на територіях з континентальнішим кліматом), *Sedo-Scleranthetalia* (рослинність відслонень твердих кислих порід). Угруповання порядку *Alyso-Sedetalia Moravec 1967* (рослинність відслонень карбонатних порід) на Поліссі невідомі. Порядок *Corynephoretalia canescentis* представлений союзом *Corynephorion canescentis*, до якого належить ас. *Spergulo vernalis-Corynephoretum*, поширена переважно на Правобережному Поліссі. Описи цієї асоціації під назвою *Helichryso-Jasionetum Libbert 1940* опубліковано в монографії по Поліському заповіднику (Воробйов та ін., 1997). В опублікованих описах немає одного з характерних видів – *Spergula morissonii*. Незважаючи на це, описи задовільно відповідають цій асоціації, а *Spergula morissonii* трапляється у таких ценозах на Поліссі. Порядок *Festuco-Sedetalia* на Українському Поліссі має два союзи. Союз *Koelerion glaucae* – це досить поширені угруповання пісків. Вони займають менш кислі піски, ніж угруповання союзу *Corynephorion canescentis*. Ареал союзу дещо зміщений на схід відносно ареалу *Corynephorion canescentis*. Характерні види – *Astragalus arenarius*, *Chondrilla juncea*, *Koeleria glauca*, *Plantago arenaria*, *Silene tatarica*, *Tragopogon ucrainicus*. Часто трапляються види, характерні для

Pulsatillo-Pinetea та ас. Peucedano-Pinetum. Для Українського Полісся наводяться дві асоціації, в т.ч. одна як нова (Якушенко, 2004б; Орлов, Якушенко, 2005). Союз Thymo pulegioidis-Sedion sexangulare – угруповання пісків, які є результатом вивітрювання скель з кристалічних порід. Угруповання поширені в комплексі зі скельною рослинністю порядку Sedo-Scleranthetalia, який на Поліссі представлений союзом Arabidopsion thalianae. Асоціації, віднесені до цього союзу, були опубліковані як синтаксони нового союзу Roo compressae-Rumicion (Дідух, Контар, 1998), виділення якого, на нашу думку, недоцільне.

Клас Festuco-Brometea

На Поліссі відомі угруповання з домінуванням *Stipa capillata*, *Stipa pennata* і *Festuca valesiaca*, які ймовірно належать до класу Festuco-Brometea, але детально не досліджені. Степові угруповання відомі зокрема на Житомирському Поліссі поблизу річок, біля яких відслонюються кристалічні породи, в долині Десни на Новгород-Сіверському Поліссі та в деяких інших місцях.

Клас Trifolio-Geranietea

Клас включає трав'яні угруповання, складені помірно світлолюбними видами, які характерні для узлісь. Класифікація цих ценозів для Житомирського Полісся наведена в статті Д.М. Якушенка (2004в).

Клас Rhamno-Prunetea

Мезоксерофільні чагарникові угруповання. Для Українського Полісся наводяться лише в монографії О.О. Орлова та Д.М. Якушенка (2005).

Клас Salicetea purpureae

Лісові та чагарникові заплавні угруповання. Ас. Salicetum albo-fragilis – вербові ліси, ас. Populetum albae – сукцесійно більш просунуті ліси з домінуванням *Populus nigra* та *P. alba*, ас. Salicetum triandro-viminalis – угруповання з домінуванням *Salix triandra*. Описи цих асоціацій з Українського Полісся не опубліковані.

Клас Alnetea glutinosae

Клас включає лісові та чагарникові заболочені угруповання, переважно евтрофні. До порядку Alnetalia glutinosae і союзу Alnion

glutinosae належать заболочені вільхові ліси. На Поліссі виявлено дві асоціації цього класу – *Sphagno squarrosi-Alnetum* і *Carici elongatae-Alnetum* s. str. Ас. *Sphagno squarrosi-Alnetum* поширена на бідніших і кисліших ґрунтах, ніж *Carici elongatae-Alnetum*. Основною проблемою в класифікації цих ценозів є питання розмежування союзів *Alnion glutinosae* класу *Alnetea glutinosae* і *Alnion incanae* класу *Quercu-Fagetea* (відповідно ас. *Carici elongatae-Alnetum* і ас. *Fraxino-Alnetum*). В. Матушкевич до *Carici elongatae-Alnetum* відносить лише лісоболатні ценози з торфом, а безторфові заплавні угруповання, в т.ч. дуже мокрі – до ас. *Fraxino-Alnetum*. Основною публікацією по класу *Alnetea glutinosae* на Українському Поліссі є монографія „Лісові болота Українського Полісся” (Григора та ін., 2005). Кілька описів опубліковано також у монографії „Синтаксономія рослинності Поліського природного заповідника” (Воробйов та ін., 1997). Описи з монографії „Рослинний покрив проектного Коростишівського національного природного парку” (Орлов, Якушенко, 2005) близькі до ас. *Fraxino-Alnetum*. Аналіз схеми, запропонованої авторами монографії „Лісові болота Українського Полісся”, показує, що ними прийнято дуже високий ранг маловідмінних синтаксонів. Асоціації *Sphagno squarrosi-Alnetum* та *Ribeso nigri-Alnetum* віднесені до різних союзів, тоді як у деяких схемах їх розглядають як субасоціації ас. *Carici elongatae-Alnetum* s.l. Фітоценози, які в цій публікації подані як асоціації в межах більш трофного союзу вільхових боліт, не варто виділяти в такому ранзі. У нашій схемі заболочені вільшняки Полісся належать до двох асоціацій одного союзу (табл. 1). Назва *Ribeso nigri-Alnetum* не прийнята, а розглядається як синонім давнішої назви *Carici elongatae-Alnetum*. Ас. *Sphagno squarrosi-Alnetum* поширена переважно на півночі Правобережного Полісся. Такі ценози трапляються у комплексі зі сфагновими болотами та сосновими лісами. Ас. *Carici elongatae-Alnetum*, навпаки, більшу площу займає в південній частині Полісся.

Чагарникові угруповання класу належать до порядку *Salicetalia auritae*. Ас. *Salicetum pentandro-cinerea* характеризується домінуванням у більшості випадків *Salix cinerea*, трав'яний ярус складений видами заболочених чорновільхових лісів (*Alnetalia glutinosae*) та заболочених лук (*Phragmito-Magnocaricetea*). Асоціація займає на Поліссі велику площу. Формуються такі угруповання здебільшого при припиненні пасовищного і сінокісного використання болотистих лук і осушенні боліт. Ас. *Betulo-Salicetum repentis* (характерні види – *Salix rosmarinifolia*, *Betula humilis*) – менш поширене угруповання, частіше трапляється його варіант без *Betula humilis*.

Таблиця 1. Взаємні диференційні види асоціацій *Sphagno squarrosi-Alnetum* і *Carici elongatae-Alnetum* s.str. (на основі описів з Українського Полісся)

Table 1. Mutual differential species of the associations *Sphagno squarrosi-Alnetum* and *Carici elongatae-Alnetum* s.str. (on the basis of relevés from the Ukrainian Polissia)

	<i>Sphagno squarrosi-Alnetum</i>	<i>Carici elongatae-Alnetum</i>
Кількість описів	67	163
<i>Sphagnum capillifolium</i>	25	.
<i>Sphagnum fallax</i>	25	.
<i>Sphagnum girgensohnii</i>	40	1
<i>Sphagnum palustre</i>	59	9
<i>Sphagnum squarrosum</i>	41	2
<i>Polytrichum commune</i>	46	16
<i>Sphagnum teres</i>	29	1
<i>Plagiomnium affine</i>	3	38
<i>Carex riparia</i>	10	41

Клас *Quercus-Fagetea*

Опубліковано понад 130 описів класу з території Українського Полісся (Якушенко, 2001; Юглічек, Онищенко, 2003а; Біорізноманіття ..., 2004; Орлов, Якушенко, 2005; Панченко, Онищенко, 2003а; Панченко, Онищенко, 2005).

Союз *Carpinion betuli* включає зональні рослинні угруповання Полісся. Це мезофільні широколистяні ліси з домінуванням у деревостані *Carpinus betulus* і *Quercus robur*. Характерними видами союзу є *Carpinus betulus*, *Stellaria holostea*, *Cerasus avium*. На Поліссі відмічено дві асоціації союзу. Ареал союзу на Поліссі співпадає з ареалом грабових лісів. Він включає все Правобережне Полісся і Лівобережне Полісся в межах Чернігівської області.

Ас. *Tilio-Carpinetum* займає майже весь ареал союзу на Поліссі. Лише по південному краю Полісся, особливо в межах Наддніпрянської водороздільної височини, її заміщує асоціація *Galeobdoloni-Carpinetum*, характерна для лісостепової зони. Ас. *Tilio-Carpinetum* займає східну частину ареалу граба в межах лісової зони. Від більш західних асоціацій вона відрізняється значною частотою *Carex pilosa*, *Euonymus europaea*, *Ranunculus cassubicus*. Від сусідніх асоціацій лісостепової зони (*Isopyro-Carpinetum* і *Galeobdoloni-Carpinetum*) вона відрізняється більшою частотою трапляння *Majanthemum bifolium*, *Luzula pilosa*,

Oxalis acetosella, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Sorbus aucuparia*, а від *Galeobdoloni-Carpinetum* також *Anemone nemorosa*. Диференційними видами „лісостепових” асоціацій, які в *Tilio-Carpinetum* трапляються рідко, є *Acer campestre* і *Viola odorata*. У напрямку із заходу на схід асоціація втрачає деякі види. На межі Житомирського і Київського Полісся проходить межа ареалів *Isopyrum thalictroides* і *Hepatica nobilis*, які мають значну частоту на більшій частині ареалу асоціації, на Волинському і Житомирському Поліссі ці види мають II-III класи постійності. На Поліссі асоціація представлена чотирма субасоціаціями. Найбідніші, найкисліші (в межах асоціації) і відносно сухі ґрунти займає *Tilio-Carpinetum calamagrostietosum*, яка за видовим складом близька до ас. *Quercus-Pinetum* (диференційні види – *Calamagrostis arundinacea*, *Pteridium aquilinum*, *Pinus sylvestris*, *Vaccinium myrtillus*). Субас. *Tilio-Carpinetum typicum* не має диференційних видів. Субасоціація *Tilio-Carpinetum stachyetosum* займає найвологіші і не дуже трофічні екотопи, її диференційними видами є *Festuca gigantea*, *Stachys sylvatica*. Субас. *Tilio-Carpinetum corydaletosum* займає найбагатші ґрунти. Її диференційні види – *Anemone ranunculoides*, *Corydalis cava*, *C. solida*, *Ficaria verna*, *Gagea lutea*.

На сході Полісся ас. *Tilio-Carpinetum* заміщується асоціацією *Mercurialo-Quercetum*. Вона належить до союзу *Quercus-Tilion* (при ширшому розумінні союзів – *Aconito-Tilion*) і відрізняється від *Tilio-Carpinetum* відсутністю *Anemone nemorosa*, *Carpinus betulus*, *Galeobdolon luteum*, *Isopyrum thalictroides*, *Hepatica nobilis*, *Oxalis acetosella*. Описи цієї асоціації опубліковані для Старогутського лісового масиву (Панченко, Онищенко, 2003а) під назвою *Carici pilosae-Quercetum*.

На матеріалі з Брянської області виділено дві субасоціації – *typicum* і *carpinetosum betuli*. Друга з цих субасоціацій являє собою східний варіант ас. *Tilio-Carpinetum*. На опублікованому матеріалі (Морозова, 1999; Булохов, Соломеш, 2003; Панченко, Онищенко, 2003а), крім *typicum*, добре простежуються, ще дві субасоціації, які ми провізорно описуємо як нові. До субас. *Mercurialo-Quercetum calamagrostietosum arundinacei* належать описи 1-22 в статті С.М. Панченка та В.А. Онищенка (2003а). Диференційні види: *Calamagrostis arundinacea*, *Trientalis europaea*, *Pteridium aquilinum*, *Vaccinium myrtillus*. Займає бідніші і кисліші ґрунти, ніж субас. *typicum*. Є переходом до ас. *Quercus-Pinetum*. Субасоціація гомологічна субасоціації *Tilio-Carpinetum calamagrostietosum*. Субасоціація *Mercurialo-Quercetum corydaletosum* займає найбагатші в межах

асоціації ґрунти. Диференційні види: *Anemone ranunculoides*, *Corydalis cava*, *Gagea minima*, *Gagea lutea*, ймовірно, також *Corydalis solida* і *Ficaria verna*. Субасоціація гомологічна субасоціації Tilio-Carpinetum corydaletosum. Описи наведено в статті С.М. Панченка та В.А. Онищенко (2003а) (описи 23-30).

На півдні Полісся трапляються угруповання „лісостепової” асоціації Galeobdoloni lutei-Carpinetum, які диференціюються за відсутністю *Anemone nemorosa*, *Oxalis acetosella*, *Luzula pilosa* і наявністю *Acer campestre*, *Fraxinus excelsior*, *Viola odorata*. У межах асоціації провізорно виділяються дві субасоціації – caricetosum pilosae (диференційні види – *Carex pilosa*, *C. digitata*, *Convallaria majalis*, *Melica nutans*, *Sorbus aucuparia*, *Majanthemum bifolium*) і lamietosum maculati (диференційні види – *Lamium maculatum*, *Sambucus nigra*, *Allium ursinum*). Перша з цих субасоціацій займає ділянки з біднішими, сухішими, кислішими ґрунтами, ніж друга.

У південній частині Лівобережного Полісся трапляється асоціація Stellario holostaeae-Aceretum platanoidis. Ця асоціація відрізняється від Mercurialo-Quercetum за тими ж видами, що й Galeobdoloni lutei-Carpinetum від Tilio-Carpinetum, крім того, в ній високу частоту трапляння має *Scilla sibirica*. Від Galeobdoloni lutei-Carpinetum відрізняється низькою частотою *Carpinus betulus*, *Corydalis cava*, *Scilla bifolia*. У межах асоціації провізорно можна виділити дві субасоціації, гомологічні субасоціаціям ас. Galeobdoloni lutei-Carpinetum – caricetosum pilosae і lamietosum maculati.

На крутих кам’янистих схилах річкових долин на Житомирському Поліссі описана ас. Poa nemoralis-Tilietum cordatae (Якушенко, 2004а), для якої характерні липовий деревостан, наявність *Poa nemoralis*, *Polypodium vulgare* і кверцетальних видів, відсутність або незначна участь *Carpinus betulus*. Ця асоціація описана як асоціація союзу Carpinion. Така інтерпретація не є очевидною. Відсутність *Carpinus betulus* і *Cerasus avium* і домінування *Tilia cordata* є рисами, які тяжіють до союзу Quercio-Tilion. Кам’янистий ґрунт, значна частота *Polypodium vulgare* і висока участь *Tilia cordata* властиві також ценозам союзу Tilio-Acerion Klika 1955.

Союз Alnion incanae включає гігрофільні незаболочені ліси. Характерними видами союзу серед видів зі значною частотою трапляння є *Carex remota*, *Chrysosplenium alternifolium*, *Circaea lutetiana*, *Festuca gigantea*, *Ficaria verna*, *Gagea lutea*, *Plagiomnium undulatum*, *Padus avium*, *Stellaria nemorum*. На Поліссі виявлено дві асоціації союзу. В умовах меншого зволоження трапляється Ficario-Ulmetum campestris, в

умовах більшого зволоження – Fraxino-Alnetum. Склад деревостану цих асоціацій дуже варіабельний. У різних співвідношеннях тут співдомінують *Alnus glutinosa*, *Fraxinus excelsior*, *Populus tremula*, *Quercus robur*, в ас. Ficario-Ulmetum campestris інколи також *Ulmus carpiniifolia*. Ас. Ficario-Ulmetum campestris відрізняється значною частотою трапляння *Gagea lutea*, *Rubus caesius*. Ас. Fraxino-Alnetum диференціюється наявністю більш вологолюбних видів – *Cardamine amara*, *Carex elongata*, *Caltha palustris*, *Equisetum sylvaticum*, *Galium palustre*, *Iris pseudacorus*, *Lycopus europaeus*, *Lysimachia vulgaris*, *Plagiomnium affine*, *Ribes nigrum*, *Solanum dulcamara* (в середньому близько 5 видів із цього списку на один опис), *Cardamine amara*, *Athyrium filix-femina*, ймовірно, в межах Полісся є характерними видами асоціації Fraxino-Alnetum. Інші вказані види мають високу постійність в заболочених вільшнях класу Alnetea glutinosae, однак в ас. Fraxino-Alnetum присутні також види Querco-Fagetea. У деяких країнах близькі до Fraxino-Alnetum ценози розглядаються як ас. Carici acutiformis-Alnetum класу Alnetea glutinosae. Розмежування цих асоціацій потребує вивчення.

Типовий варіант Ficario-Ulmetum campestris трапляється в заплавах значних річок, зокрема на Українському Поліссі він описаний С.М. Панченком у заплаві Десни на території Деснянсько-Старогутського НПП. У долинах менших річок і в зниженнях за межами заплави трапляється інший варіант, який не має в своєму складі *Ulmus carpiniifolia*, має більшу частоту і середнє проективне покриття *Alnus glutinosa* і є дуже багатим на весняні ефемероїди. Оpubліковано описи цього варіанта, зроблені в Цуманській пуші (Біорізноманіття ..., 2004). За видовим складом цей варіант дуже близький до ас. Tilio-Carpinetum corydaletosum і його синтаксономічне положення вимагає подальшого вивчення.

Клас Quercetea pubescenti-petraeae

Клас включає переважно дубові ліси (домінувати можуть різні листопадні види роду *Quercus*) з наявністю значної кількості помірно світлолюбних і теплолюбних видів і слабкою представленістю факетальних видів. Поліські „світлі діброви” (так інколи називають ліси цього класу) досі не опрацьовані належним чином. Вони можуть розглядатися в межах союзу Quercion petraeae. Цей союз включає ліси з домінуванням *Quercus robur* або *Q. petraeae*, які формуються на найкисліших в межах порядку ґрунтах, а тому є перехідними до порядку Quercetalia robori-petraeae. Угруповання союзу Quercion petraeae поширені переважно у межах Європейської широколистянолісової області, менше – в Євросибірській лісостеповій області, в субсередземномор’ї –

лише в горах. Диференційними видами союзу стосовно інших союзів порядку, не представлених на Поліссі, є *Potentilla alba*, *Trientalis europaea*, *Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*. Від дубових лісів класу Quercetea robur-petraeae ліси союзу відрізняються наявністю таких видів, як *Campanula persicifolia*, *Laserpitium latifolium*, *Potentilla alba*, *Vincetoxicum hirsutum* та інших характерних видів порядків Quercetalia pubescenti-petraeae та Origanetalia.

У Польщі майже по всій території наводиться ас. *Potentilla albae-Quercetum* Libbert 1933. Однак, порівняння польських угруповань зі „справжніми” німецькими описами асоціації показує наявність великих відмінностей. Відмінності подібних ценозів з Українського Полісся та прилеглої частини Росії від німецьких описів *Potentilla albae-Quercetum* показано в табл. 2. Якщо визнавати типовими описами асоціації описи з

Таблиця 2. Відмінності між *Potentilla albae-Quercetum* s.str., *Vaccinio myrtilli-Quercetum*, *Lathyro nigri-Quercetum*

Table 2. Differences between *Potentilla albae-Quercetum* s.str., *Vaccinio myrtilli-Quercetum*, *Lathyro nigri-Quercetum*

	Potentilla albae- Quercetum s.str. (Німеччина)	Vaccinio myrtilli- Quercetum (Україна, Росія)	Lathyro nigri- Quercetum (Росія, Брянська область)
Кількість описів	241	64	25

<i>Quercus petraea</i>	90	.	.
<i>Fagus sylvatica</i>	50	.	.
<i>Sorbus torminalis</i>	50	.	.
<i>Crataegus monogyna</i>	50	.	.
<i>Crataegus laevigata</i>	50	.	.
<i>Prunus spinosa</i>	70	.	.
<i>Carex flacca</i>	50	.	.
<i>Ligustrum vulgare</i>	50	.	.
<i>Viburnum lantana</i>	70	.	.
<i>Primula veris</i> ssp. <i>canescens</i>	50	.	.
<i>Luzula campestris</i>	70	.	.
<i>Dictamnus albus</i>	30	.	.
<i>Bupleurum falcatum</i>	30	.	.
<i>Campanula rotundifolia</i>	50	27	.
<i>Polygonatum odoratum</i>	50	72	4
<i>Pinus sylvestris</i>	30	76	.

	Potentilla albae- Quercetum s.str. (Німеччина)	Vaccinio myrtilli- Quercetum (Україна, Росія)	Lathyro nigri- Quercetum (Росія, Брянська область)
<i>Laserpitium latifolium</i>	.	27	8
<i>Orthilia secunda</i>	.	65	.
<i>Thalictrum aquilegifolium</i>	.	32	.
<i>Sorbus aucuparia</i>	.	76	8
<i>Epipactis helleborine</i>	.	34	.
<i>Peucedanum oreoselinum</i>	.	63	4
<i>Majanthemum bifolium</i>	.	81	40
<i>Trientalis europaea</i>	.	79	30
<i>Hypericum maculatum</i>	.	14	.
<i>Hypericum perforatum</i>	10	39	.
<i>Lathyrus niger</i>	90	24	92
<i>Brachypodium sylvaticum</i>	.	17	80
<i>Astragalus glycyphyllos</i>	.	16	44
<i>Primula veris</i> ssp. <i>veris</i>	.	38	90
<i>Frangula alnus</i>	.	62	90
<i>Lathyrus vernus</i>	.	35	80
<i>Euonymus verrucosa</i>	.	62	60
<i>Corylus avellana</i>	.	62	40
<i>Geum urbanum</i>	.	50	40
<i>Lilium martagon</i>	.	56	30
<i>Potentilla erecta</i>	.	42	30
<i>Hieracium umbellatum</i>	.	58	50
<i>Calamagrostis arundinacea</i>	10	78	70
<i>Pteridium aquilinum</i>	.	60	70
<i>Fragaria vesca</i>	.	95	50
<i>Clinopodium vulgare</i>	.	81	70
<i>Festuca gigantea</i>	.	23	40
<i>Aegopodium podagraria</i>	.	20	50
<i>Digitalis grandiflora</i>	.	32	40
<i>Stellaria holostera</i>	.	24	30
<i>Pulmonaria obscura</i>	.	10	30
<i>Viola mirabilis</i>	.	32	30

Примітка: частота трапляння видів для *Potentilla albae-Quercetum* s. str. наводиться за (Oberdorfer, 1992) (241 опис, цитується за (Булохов, Соломеш, 2003)), частина видів – за (Oberdorfer, 1957) (9 описів).

території Німеччини, то описи з території Польщі, України, Росії слід відносити до іншої асоціації. Описи з території Полісся можна відносити до ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris*, яка описана на матеріалі Брянської області. Сума різниці частот трапляння наведених видів у двох асоціаціях становить приблизно 23 види (2300%). Це більше, ніж у середньому відстань між центрами сусідніх союзів лісової рослинності. Середнє значення коефіцієнта Сьоренсена для пар описів, один з яких належить *Potentillo albae-Quercetum s.str.*, а інший – *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris*, становить 18% при середній гомотонності асоціацій 48%.

Ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris* уперше була описана як асоціація ацидофільного порядку *Quercetalia roboris* (за нашою схемою він належить до класу *Quercetea robori-petraeae*). Однак, якщо визнавати існування союзу *Quercion petraeae* (*Potentillo albae-Quercetum petraeae*) як союзу ацидофільних термофільних дібров, що традиційно розглядається в порядку *Quercetalia pubescentis-petraeae*, то ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris* належить до цих союзу і порядку. Середня кількість видів судинних рослин, які є характерними видами класу *Vaccinio-Piceetea*, становить 1,5. При цьому в середньому є 3,2 види, які можна розглядати як кверцетальні, 3,5 узлісних, 1,3 фagetальних, 4,0 евтрофних лісових види ширшої екології.

Ареал цієї асоціації ймовірно охоплює рівнинну частину лісової зони України, більшу частину Польщі та Білорусі, західні області Росії в межах лісової зони. Регіональними характерними видами асоціації є *Campanula persicifolia*, *Epipactis helleborine*, *Hypericum maculatum*, *H. montanum*, *Laserpithyllum latifolium*, *Lathyrus niger*, *Lilium martagon*, *Orthilia secunda*, *Potentilla alba*, *Primula veris*, *Vicia sepium*, *Viola hirta*.

У Польщі виділяють дві лісові асоціації з кверцетальними видами – *Potentillo albae-Quercetum* і *Serratulo-Pinetum*. Їх ареали значно перекриваються. Аналіз поліського матеріалу не дозволяє виділити дві асоціації. Всі ліси, багаті на кверцетальні види, мабуть, варто розглядати як ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris*. За домінантами деревостану це дубові, дубово-соснові та березові ліси.

Матеріал по ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum roboris* з Українського Полісся наявний принаймні в трьох публікаціях (Орлов, Якушенко, 2005, 10 описів під назвою *Potentillo albae-Quercetum*); Біорізноманіття ..., 2004, 2 описи під назвою *Potentillo albae-Quercetum*; Онищенко та ін, 2003, 10 описів під назвою *Serratulo-Pinetum s.l.*).

Клас *Quercetea robori-petraeae*

Описи цього класу з території Українського Полісся опубліковані в кількох статтях (Воробйов, 2002; Панченко, Онищенко, 2003б; Югличек, Онищенко, 2003б; Біорізноманіття ..., 2004). Обсяг класу і союзів є дискусійним. Дубово-соснові ліси польські автори здебільшого розглядають в класі *Vaccinio-Piceetea*. Клас бідний на характерні види. У Східній Європі хороших характерних видів немає.

Ас. *Quercus-Pinetum* займає на Поліссі велику площу. До неї належать ліси (переважно дубово-соснові) без хороших диференційних видів. Видовий склад можна охарактеризувати як поєднання видів класу *Vaccinio-Piceetea* і *Dicrano-Pinion* з видами *Quercus-Fagetea*. При цьому практично відсутні світлолюбні види *Quercetalia pubescenti-petraeae* і *Geranium sanguinei*. Субасоціація *Quercus-Pinetum typicum* не має диференційних видів, субас. *Quercus-Pinetum coryletosum* вирізняється наявністю *Corylus avellana* і *Melica nutans*, субас. *Quercus-Pinetum molinietosum* – наявністю *Molinia caerulea*, з меншою частотою – *Lysimachia vulgaris*. На відміну від ас. *Molinio-Pinetum* у субас. *Quercus-Pinetum molinietosum*, як правило, значною є участь *Quercus robur* (опубліковано описи зі Старогутського лісового масиву, які взагалі не містять *Pinus sylvestris*) і наявністю 2-3 евтрофних видів. Здебільшого це *Acer platanoides*, *Anemone nemorosa*, *Carpinus betulus*, *Stellaria holostea*.

Ценози, які задовільно відповідають сформованому у Польщі розумінню асоціації *Quercus-Pinetum*, поширені по всьому Правобережному Поліссю та в придніпровській частині Лівобережного Полісся. Описи з більш східних територій (наприклад із Старогутського лісового масиву) відрізняються відсутністю кількох видів, які на Правобережному Поліссі та в Польщі в цих асоціації мають значну (II-IV класи) частоту трапляння, – це *Anemone nemorosa*, *Carpinus betulus*, *Galeobdolon luteum*, *Oxalis acetosella*, *Viola reichenbachiana*.

Ас. *Serratulo-Pinetum* у вузькому розумінні на Поліссі не виявлена. Ті описи, які публікувалися під такою назвою, слід розглядати як ас. *Vaccinio myrtilli-Quercetum* (клас *Quercetea pubescenti-petraeae*).

Площі, зайняті в минулому ценозами союзу *Pino-Quercion*, у наш час значною мірою є культурами *Pinus sylvestris*. Без втручання людини в дубово-соснових лісах часто спостерігається незадовільне відновлення *Pinus sylvestris* і, як наслідок, підвищення участі *Quercus robur*.

Ас. *Calamagrostio arundinaceae-Quercetum petraeae* – скельнодубові ліси на кислих ґрунтах. За видовим складом близькі до *Quercus-Pinetum*. Асоціація поширена в Німеччині і південно-західній Польщі. На

Поліссі описи, віднесені до цієї асоціації, зроблено на Овруцько-Словечанському кряжі (Орлов та ін., 2000) на відстані близько 700 км від східної межі суцільного поширення асоціації в Центральній Європі. Подібні ліси описані також у східній частині Кременецьких гір (Здолбунівський район Рівненської області і Кременецький район Тернопільської області). Від польських і німецьких описів цієї асоціації описи з території України відрізняються відсутністю *Lerchenfeldia flexuosa* і кількох видів роду *Hieracium*.

Ас. *Holco lanati-Quercetum roboris* описана як новий провізорний синтаксон з Поліського природного заповідника (Воробйов та ін., 1997), опубліковано три її описи. Трапляється в місцях відслонення кристалічних порід. Константними видами є *Achillea millefolium*, *Betonica officinalis*, *Betula pendula*, *Convallaria majalis*, *Festuca rubra*, *Genista tinctoria*, *Holcus lanatus*, *Molinia coerulea*, *Pimpinella saxifraga*, *Peucedanum oreoselinum*, *Polygonatum odoratum*, *Pteridium aquilinum*, *Quercus robur*, *Rubus saxatilis*, *Tragopogon ucrainicus*, *Vaccinium myrtillus*, *Viola reichenbachiana*.

Ас. *Melico nutantis-Quercetum* Shevchyk 1996 виявлена на півдні Чернігівського Полісся (неопубліковані описи О.В. Лукаша) та на півдні Київського Полісся (заказник Жуків Хутір (Соломаха І. та ін., 1996), у тому числі описи, названі *Convallario majalis-Quercetum*). Нами прийнято широке розуміння асоціації, запропоноване І.В. Гончаренком (Гончаренко, 2003) та Є.О. Воробйовим (Воробйов, 2003б).

На матеріалі з південної частини Київського Полісся описана ас. *Clinopodio vulgare-Quercetum robori* І. Solomakha et al. 1996 (Соломаха І., 1996). Опубліковані описи, віднесені до цієї асоціації, є проміжними між ас. *Melici nutantis-Quercetum petraeae* Shevchyk et al. 1996 і *Vaccinio myrtilli-Quercetum*. Своярідність видового складу незначна, тому асоціація не включена до класифікаційної схеми.

Клас *Pulsatillo-Pinetum*

До класу належать соснові ліси, поширені переважно в лісостеповій зоні, у яких майже відсутні характерні види класу *Vaccinio-Piceetea* (*Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*, *Trientalis europaea*, *Picea abies*). На Поліссі, переважно в його південній частині, трапляється ас. *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum*. Ця асоціація вперше описана для Канівського природного заповідника як асоціація порядку *Quercetalia roboris*. Для Полісся є лише неопубліковані описи. Асоціація є близькою до ас. *Peucedano-Pinetum* та ас. *Veronico incanae-Pinetum*. У всіх трьох асоціаціях константними видами є *Peucedanum oreoselinum*, *Polygonatum*

odoratum, *Convallaria majalis*. Але при цьому в ас. *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum* відсутні вказані вище види *Vaccinio-Piceetea*, які мають високу частоту в двох інших асоціаціях. *Chamaecytisus ruthenicus* має високу частоту як у *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum*, так і в поліському варіанті ас. *Peucedano-Pinetum*. Наявність цього виду в описах ас. *Peucedano-Pinetum* з Українського Полісся є ознакою перехідного до ас. *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum* характеру цих угруповань. Позитивними диференційними видами ас. *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum* стосовно ас. *Peucedano-Pinetum* є *Agrostis vinealis*, *Centaurea sumensis*, *Euphorbia cyparissias*, *Galium verum*, *Veronica spicata*. Найчастішим домінантом є *Calamagrostis epigeios*, особливо на ділянках з високим віком деревостану. Часто домінує *Convallaria majalis*. Мохи у старих лісах асоціації майже відсутні, у молодших і темніших лісах з невеликим покриттям у моховому ярусі домінує *Pleurozium schreberi*.

Клас *Vaccinio-Piceetea*

До класу *Vaccinio-Piceetea* належить більшість соснових, березових лісів і ялинові ліси Полісся (частина соснових лісів належить до *Pulsatillo-Pinetum* і *Quercetea robori-petraeae*). Класифікація, крім флористичних принципів, включає фізіономічні. Ялинові ліси належать до цього класу незалежно від видового складу. У деяких ялинових лісах за кількістю видів переважають види класу *Quercus-Fagetea*, але ці ліси належать у наведеній схемі до класу *Vaccinio-Piceetea*. Це не дуже суперечить флористичним принципам, оскільки домінант *Picea abies* (на відміну від *Pinus sylvestris*) є характерним видом класу *Vaccinio-Piceetea*. Соснові ліси з наявністю як видів *Vaccinio-Piceetea*, так і видів *Quercus-Fagetea* розглядаються в межах класу *Quercetea robori-petraeae*.

Найбільшу кількість описів цього класу з території Полісся опубліковано в монографії, присвяченій класифікації рослинності Поліського природного заповідника (Воробйов та ін., 1997). Крім того, чимало описів міститься в інших публікаціях (Воробйов та ін., 2002; Конішук, 2003в; Панченко, Онищенко, 2003б; Юглічек, Онищенко, 2003б; Якушенко, 2003; Біорізноманіття ..., 2004; Орлов, Якушенко, 2005). Є також статті, в яких розглядається класифікація без наведення окремих описів (Андриєнко, 1986; Воробйов, 2003б).

Ас. *Cladonio-Pinetum* включає сухі соснові ліси з лишайниковим покривом. Ареал асоціації знаходиться в межах Європейської широколистянолісової області в Центральній та Східній Європі. Бореальні соснові ліси лишайникові мають великі флористичні та екологічні відмінності і не можуть бути віднесені до цієї асоціації. На території

України ліси ас. *Cladonio-Pinetum* найчастіше трапляються в північній частині Правобережного Полісся. Майже всі опубліковані описи цієї асоціації зроблено на території Поліського природного заповідника. Сухість ґрунту зумовлює меншу, ніж в інших асоціаціях союзу *Dicrano-Pinion sylvestris*, представленість видів класу *Vaccinio-Piceetea*, серед яких найвищу постійність мають *Vaccinium vitis-idaea*, *Pleurozium schreberi*. Високу частоту мають *Calluna vulgaris*, *Cladonia mitis*, *Cladonia alpestris*, *C. rangiferina*, *Corynephorus canescens*, *Dicranum polysetum*, *Festuca ovina*, *Polytrichum piliferum*. Диференційними видами асоціації, крім вказаних видів лишайників, є *Corynephorus canescens* і *Polytrichum piliferum*. На Лівобережному Поліссі асоціація трапляється рідко, описи з цієї частини Українського Полісся не опубліковані. Однак, опубліковано описи лишайникових соснових лісів з прилеглої території Росії. Ці ліси мають значні відмінності, які дозволяють виділити як мінімум нову субасоціацію, що і було зроблено (субас. *Cladonio-Pinetum koelerietosum glaucae*) (Булохов, Соломеш, 2003). Ця субасоціація диференціюється за наявністю *Chamaecytisus ruthenicus*, *Koeleria glauca*, *Astragalus arenarius*, *Cladonia verticillata*, *C. bacillaris* і відсутністю *Corynephorus canescens*.

Ас. *Dicrano-Pinetum* включає флористично бідні соснові ліси в умовах дещо більшого зволоження. Диференційних видів ця асоціація не має, характерні види союзу представлені добре, характерні види класу – слабше. Її можна розглядати як базальне угруповання *Pinus sylvestris* – [*Dicrano-Pinion*]. Вперше ця асоціація була описана на території Німеччини. Вона вказується різними авторами для території України, Росії та Польщі. Однак слід зауважити, що В. Матушкевич вважає її виділення недоцільним. Відсутність позитивних диференційних видів має своїм наслідком те, що у різних авторів розуміння обсягу цієї асоціації значно відрізняється. На нашу думку до цієї асоціації слід відносити описи з відсутністю *Convallaria majalis* і *Vaccinium myrtillus*, які є константними в близьких асоціаціях *Peucedano-Pinetum* і *Veronico incanae-Pinetum*. Ці види мають дуже низьку частоту трапляння в описах асоціації з території Німеччини, немає в німецьких описах і *Vaccinium vitis-idaea*. Аналіз соснових лісів Полісся та прилеглих територій з використанням програми TWINSpan за умови однакової ваги всіх видів виділяє групу описів *Dicrano-Pinetum*, у яких немає *Convallaria majalis*, *Vaccinium myrtillus*, а також видів, характерних для *Peucedano-Pinetum*. Описи з наявністю двох вказаних видів навіть за відсутності *Peucedanum oreoselinum*, *Polygonatum odoratum* і *Chamaecytisus ruthenicus* потрапляють в один фітоценоз з *Peucedano-*

Pinetum і *Veronico incanae-Pinetum*. Від німецьких описів ас. *Dicrano-Pinetum* (Oberdorfer, 1957) описи з Українського Полісся відрізняються відсутністю *Lerchenfeldia flexuosa* (в німецьких описах вид має V клас постійності) і наявністю зі значною частотою *Betula pendula*.

Ас. *Peucedano-Pinetum* включає флористично досить багаті зеленомохові соснові ліси. Вперше вони були описані для північно-східної Польщі. Порівняно з ас. *Dicrano-Pinetum* ця асоціація займає в середньому багатші ґрунти. Основними диференційними видами є *Peucedanum oreoselinum* і *Polygonatum odoratum*. Рядом авторів наводиться для України (Полісся і північ Лісостепу) та Брянської області Росії. Асоціація є географічно неоднорідною. Це дало підстави А.Д. Булохову та А.І. Соломешу виділити на матеріалі з Брянської області спочатку нову субасоціацію *Peucedano-Pinetum veronicetosum incanae*, а потім підвищити її ранг до асоціації (*Veronico incanae-Pinetum*) (Булохов, Соломеш, 2003).

У межах України доцільно виділяти два географічні варіанти ас. *Peucedano-Pinetum*. Північно-західний варіант асоціації (сюди належать і деякі поліські описи) включає ценози, диференційними видами яких є *Picea abies* (у Польщі – V клас постійності, в Україні в наявних описах – рідко), *Hylocomium splendens* (у Польщі – V клас постійності, в Україні в межах цього варіанта – 40%), *Juniperus communis* (70%), *Arctostaphylos uva-ursi* (30%). Цей варіант відомий з північної частини Західного та Центрального Полісся, зокрема до нього належать описи з Поліського природного заповідника, опубліковані як *Peucedano-Pinetum* і частково як *Chamaecytisus zingeri-Pinetum* (Воробйов та ін, 1997), та неопубліковані описи з Рівненського природного заповідника. На території Українського Полісся цей географічний варіант знаходиться на південній межі ареалу і представлений здебільшого нетиповими описами, перехідними до південно-східного варіанта асоціації.

Південно-східний варіант відрізняється відсутністю чотирьох вказаних для попередньої субасоціації видів і наявністю *Chamaecytisus ruthenicus* (60%) та *Genista tinctoria* (40%). Варіант поширений по всьому Українському Поліссю, відомий і з лісостепової зони. До ас. *Peucedano-Pinetum* належить більшість описів з території України, опублікованих під назвою *Peucedano-Pinetum*, а також частина описів, віднесених в існуючих публікаціях до *Dicrano-Pinetum*.

Ас. *Veronico incanae-Pinetum* також містить зі значною частотою *Peucedanum oreoselinum*, *Polygonatum odoratum*, *Convallaria majalis*, *Chamaecytisus ruthenicus* і *Genista tinctoria*. Її диференційними видами є *Campanula persicifolia*, *Geranium sanguineum*, *Hieracium umbellatum*,

Koeleria grandis, *Rubus saxatilis*, *Silene nutans*, *Veronica incana*. Крім типового варіанта, позбавленого диференційних видів, в асоціації виділяють варіант *Trifolium alpestre*, який має ще більш кверцетальний характер (диференційні види – *Carex montana*, *Laserpitium latifolium*, *Melica nutans*, *Poa angustifolia*, *Pulmonaria angustifolia*, *Trifolium alpestre*), однак, на території України цей варіант не виявлено. Асоціація описана на матеріалі з Брянської області. Серед опублікованих описів з території України до цієї асоціації належить кілька описів зі Старогутського лісового масиву, які подані як *Peucedano-Pinetum veronicetosum incanae*. До цієї асоціації також можна віднести деякі описи з Дзвінківського заказника (Київська область), опубліковані як *Serratulo-Pinetum* (Фіцайло, 2002). Існують також неопубліковані описи цієї асоціації з поліської частини Сумської області. А.Д. Булохов і А.І. Соломеш віднесли цю асоціацію до класу *Pulsatillo-Pinetea Oberdorferi* 1992 (союз *Cytiso ruthenici-Pinion* Krausch 1962). Таке рішення є сумнівним, оскільки в цій асоціації високу частоту трапляння (як правило, із значним проективним покриттям) мають *Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*, *Pleurozium schreberi*, рідше деякі інші характерні види класу *Vaccinio-Piceetea* і союзу *Dicrano-Pinion*.

Основні флористичні відмінності між ас. *Peucedano-Pinetum*, *Veronico incanae-Pinetum*, *Vaccinio myrtilli-Quercetum* наведено в табл. 3.

Ас. *Molinio-Pinetum* – вологі та сирі соснові ліси. Характерний вид – *Molinia caerulea*. У трав'яно-чагарничковому ярусі домінує *Vaccinium myrtillus* або *Molinia caerulea*. Ареал асоціації простягається від Німеччини до західних областей Росії. Трапляється по всій українській частині Полісся, заходить в лісостепову зону, але там є рідкісною.

Ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum* включає соснові ліси, що формуються в умовах більшого, ніж *Molinio-Pinetum*, зволоження. Характерною є наявність і, як правило, значне проективне покриття сфагнових мохів. Диференційними видами є характерні види класу *Oxycocco-Sphagnetum* – *Andromeda polifolia*, *Oxycoccus palustris*, *Eriophorum vaginatum*, *Ledum palustre*, *Vaccinium uliginosum*. На відміну від рідколісних соснових боліт класу *Oxycocco-Sphagnetum*, тут мають значну частоту лісові види – *Dryopteris carthusiana*, *Pleurozium schreberi*, *Sorbus aucuparia*, *Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*. Від соснових боліт асоціація відрізняється також значно вищими продуктивністю та розмірами сосни, а також вищою зімкненістю деревного ярусу. Асоціація трапляється в різних частинах Українського Полісся, але рідко займає великі площі. Найчастіше *Vaccinio uliginosi-Pinetum* зустрічається в північній частині Західного і Центрального Полісся.

Таблиця 3. Взаємні диференційні види асоціацій *Peucedano-Pinetum* (PP), *Veronico incanae-Pinetum* (VP), *Vaccinio myrtilli-Quercetum* (VQ) на Українському Поліссі

Table 3. Mutual differential species of the associations *Peucedano-Pinetum* (PP), *Veronico incanae-Pinetum* (VP), *Vaccinio myrtilli-Quercetum* (VQ) in the Ukrainian Polissia

	VQ	VP	PP
Кількість описів	43	6	27
<i>Calluna vulgaris</i>	4	50	64
<i>Orthilia secunda</i>	58	67	24
<i>Rubus saxatilis</i>	61	50	12
<i>Geranium sanguineum</i>	35	67	.
<i>Campanula persicifolia</i>	77	83	.
<i>Serratula tinctoria</i>	70	33	.
<i>Scorzonera humilis</i>	16	50	.
<i>Clinopodium vulgare</i>	70	33	.
<i>Veronica incana</i>	7	67	.
<i>Hieracium umbellatum</i>	30	83	16
<i>Hieracium pilosella</i>	.	67	24
<i>Betonica officinalis</i>	88	.	.
<i>Lilium martagon</i>	61	.	.
<i>Geum urbanum</i>	47	.	.
<i>Carex montana</i>	44	.	.
<i>Pulmonaria angustifolia</i>	49	.	.
<i>Cruciata glabra</i>	58	.	.
<i>Corylus avellana</i>	51	.	12
<i>Lathyrus vernus</i>	30	.	.
<i>Digitalis grandiflora</i>	42	.	.

Ялинові ліси на Поліссі поширені мало. Однак вони є досить різноманітними, тут можна виділити від 3 до 5 асоціацій. У прийнятій нами схемі 4 асоціації, які належать до двох союзів. Союз *Piceion abietis* включає типові угруповання класу *Vaccinio-Piceetea* на бідних кислих ґрунтах, союз *Melico nutantis-Piceion abietis* – ялинові ліси з видами широколистяних лісів. Союз *Melico nutantis-Piceion* пропонується виділити на основі описаного раніше підсоюзу *Melico nutantis-Piceion* K.-Lund 1981. Розглянемо аргументи за підвищення рангу. Це, насамперед, великі відмінності видового складу асоціацій, що відносять до двох підсоюзів. Ялинові (з *Picea abies*) ліси рівнинної частини Європи, займаючи ґрунти майже таких діапазонів трофності і кислотності, як і соснові та широколистяні ліси разом, і маючи

близький до них видовий склад (ялинові ліси на бідних ґрунтах мають набір видів, подібний до набору видів у деяких соснових лісах; ялинові ліси на багатих ґрунтах майже не відрізняються за видовим складом від дубово-грабових і букових лісів), традиційно відносяться до одного союзу, тоді як соснові, дубово-соснові та широколистяні ліси розподіляються між трьома різними порядками, які часто, в тому числі у прийнятій нами схемі, розглядаються як окремі класи. Для гірських лісів Центральної Європи існує схема, у якій є два союзи темнохвойних лісів у межах класу *Vaccinio-Piceetea*. Це союзи *Piceion abietis* і *Abieti-Piceion* (Br.-Bl. 1939) Soó 1964. До союзу *Abieti-Piceion* належать ліси на багатших і менш кислих ґрунтах з наявністю видів класу *Quercus-Fagetea*. Логічно прийняти подібний поділ і для рівнинних лісів. Враховуючи те, що рівнинні ліси мало відповідають гірському союзу *Abieti-Piceion*, на рівнині варто виділити окремий союз. Характерні види цього союзу назвати важко. Ймовірно, таким є *Rhodobryum roseum* (Hedw.) Limpr.

Союз *Piceion abietis* на Поліссі представлений двома асоціаціями. Ас. *Eu-Piceetum abietis* – це мезофільні ялинові ліси на кислих ґрунтах з добре розвинутим покривом зелених мохів, хорошою представленістю характерних видів класу. Ас. *Sphagno girgensohnii-Piceetum* – гігрофільні ялинові ліси на кислих ґрунтах. Характерними ознаками є наявність сфагнових мохів (переважно *Sphagnum fallax*, *S. girgensohnii* і *S. palustre*), *Betula pubescens*, з меншою частотою – інших гігрофільних видів.

Союз *Melico nutantis-Piceion abietis* включає ас. *Quercus-Piceetum* – мезофільні угруповання ґрунтів, середніх за трофністю та кислотністю. Види класу *Vaccinio-Piceetea* представлені добре, але зі значною частотою трапляються такі невластиві для *Eu-Piceetum* мезотрофні і слабоевтрофні лісові види, як *Convallaria majalis*, *Corylus avellana*, *Euonymus verrucosa*, *Ajuga reptans*, *Rubus saxatilis*, *Melica nutans*, *Fragaria vesca*, *Veronica officinalis*.

На території Брянської області описано нову ас. *Aceri platanoidis-Piceetum* (Булохов, Соломещ, 2003). Це ялинові ліси на багатих ґрунтах. Види *Quercus-Fagetea* значно численніші, ніж види *Vaccinio-Piceetea*, які представлені майже виключно домінуючою ялиною. Диференційними видами є *Asarum europaeum*, *Galeobdolon luteum*, *Polygonatum multiflorum*, *Stellaria holostea*, *Pulmonaria obscura* та інші евтрофні види, більшість яких є характерними видами порядку *Fagetalia sylvaticae*, і не властиві менш трофній ас. *Quercus-Piceetum*. Моховий покрив, як правило, не розвинений. Із описів, зроблених на

території України, до цієї асоціації може бути віднесений один опис з Білоозерської ділянки Рівненського природного заповідника.

Для Полісся наводиться ще одна ялинова асоціація – *Betulo pubescenti-Piceetum Sokolovski 1980* (Воробійов та ін., 2002; Воробійов, 2003а). Це заболочені ялинники, які є більш „трофними”, ніж *Sphagno girgensohnii-Piceetum*, перехідними до класу *Alnetea glutinosae*. Доцільність виділення цієї асоціації потребує додаткового вивчення.

Клас *Bidentetum tripartiti*

Угруповання літніх однорічників на багатих нітратами ґрунтах. На Поліссі майже не вивчені. Досить звичайною, хоча й не займає великих площ, є ас. *Bidentetum tripartiti*, поширена на пересихаючих ділянках стоячих водойм. Описи з території Полісся наявні в двох публікаціях (Якушенко, 2005; Орлов, Якушенко, 2005).

Рудеральні та сегетальні угруповання.

На території Українського Полісся рудеральні та сегетальні угруповання (класи *Epilobietea angustifolii*, *Urtico-Sambucetea*, *Stellarietetea mediae*, *Artemisietea vulgaris*, *Galio-Urticetea*, *Robinietea*, *Agropyretea repentis*, *Plantaginetea majoris*) вивчені дуже слабо. Основною друкованою працею по цих ценозах на території України, в тому числі на Українському Поліссі, є монографія „Синантропна рослинність України” (Соломаха та ін., 1992). Однак кількість даних по Поліссю в цій монографії невелика. Слід відмітити, що класифікації сегетального союзу *Aperion spica-venti*, прийняті в Польщі і Україні, несумісні між собою і не мають спільних асоціацій. У нашій схемі наведена лише одна класична, дуже поширена у Польщі асоціація *Vicetum tetraspermae*.

Описи ас. *Chelidonio-Robinietum*, *Poetum annuae*, *Prunello-Plantagineteum*, *Lolio-Plantagineteum* (*Lolio-Polygonetum arenastri*), зроблені на Житомирському Поліссі, наводяться в монографії О.О. Орлова і Д.М. Якушенка (2005).

Повнота наведеної класифікації рослинності Українського Полісся є цілком прийнятною для практичного використання. Найвідчутнішою є недостатня розробленість класу *Molinio-Arrhenatheretea*, який є одним з перших за площею ценозів на Поліссі. Хоча по цьому класу існує найбільша кількість публікацій, його схема для України в цілому та Українського Полісся зокрема ще залишається неповною, ряд синтаксонів є сумнівними і потребують серйозного критичного

перегляду. Клас об'єктивно є складним для класифікації. Існуючі публікації по угрупованнях Molinio-Arrhenatheretea на Українському Поліссі базуються в основному на матеріалі із заплавл Десни та Дніпра, інші території у цьому аспекті вивчені мало.

Іншими синтаксонами, які потребують першочергового вивчення, є класи Isoeto-Nanojuncetea, Urtico-Sambucetea, союз Aperion spica-venti. Важливо також краще з'ясувати особливості географічної мінливості у Східній Європі дубово-соснових лісів та ацидофільних дібров.

ФЛОРА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Загальна характеристика флори Українського Полісся

Українське Полісся, за даними Г. Мойзеля та ін. (Meusel, Jäger, Weinert, 1965) та А.Л. Тахтаджяна (1978), знаходиться на території Східноєвропейської провінції Циркумбореальної області Голарктики. Ця провінція в цілому характеризується невисоким ендемізмом як на родовому, так і на видовому рівні. Ще менше виявлений ендемізм на території Полісся. У плейстоцені флора Полісся зазнала змін, пов'язаних із дією зледеніння. Флювіогляціальні та гляціальні води сформували тут зандрову рівнину з бідними та відносно бідними піщаними та супіщаними відкладами. У голоцені, незважаючи на загальне потепління клімату, бореальна флора з цих територій не була витіснена неморальною та добре збереглась. За кліматичними особливостями Українське Полісся має неморальний характер, а за едафічними – бореальний. Це визначає двоїстий характер флори Полісся, який є її основною особливістю.

Сучасна флора Українського Полісся налічує близько 2100 видів, з них 1500 – види природної флори. Ці цифри дещо вищі, ніж наведені Т.Л. Андрієнко та Ю.Р. Шелягом-Сосонком (1983), оскільки за останні 20 років на Українському Поліссі виявлено низку видів, які раніше не наводились для цього регіону (*Genistella sagittalis*, *Teesdalia nudicaulis*, *Carex brunnescens*, *C. globularis*, *Secale sylvestre* та ін.), виявлено також нові синантропні види.

Флора Українського Полісся сформувалась із видів різних центрів розвитку, які являють собою великі території, де утворились певні флорогенетичні типи. За Є.М. Лавренком (1938), основними з цих центрів є 3 групи: гумідна, аридна та арктоальпійська. Перша група обумовила розвиток широколистяних та хвойних лісів, друга – степів, пустель та ксерофітного рідколісся, а третя, наймолодша – арктичної, субальпійської і сланикової рослинності. Аналіз ареалів видів флори Полісся підтверджує формування її з усіх названих груп центрів розвитку. Це пояснюється тим, що територія Полісся в плейстоцені в період найбільшого дніпровського зледеніння знаходилась в зоні його прямої дії. Це призвело до зміни неогенової флори молодшою антропогеновою. Вірогідно, в цей період на територію Полісся

прийшли види арктоальпійського центру. На початку антропогенного періоду, який характеризується континенталізацією та загальною аридизацією клімату, із аридних центрів на Полісся прийшли степові (переважно лучно-степові) види. Але найбільший вплив на формування флори Полісся мала група гумідних центрів, з яких походить більшість болотних та лісових видів Полісся.

Таким чином, флора Полісся належить до флор міграційного типу, які сформувались із флор вищеназваних груп. Аналіз ареалів флори Полісся (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983) свідчить, що провідні позиції тут займають бореальні види, які складають 46% природної флори Полісся, а разом із арктобореальними – 50,1%. На окремих територіях Українського Полісся роль бореальних видів ще вища. Так, у флорі Поліського природного заповідника бореальний елемент становить 51,3% від загальної кількості видів, а разом із арктобореальним (що становить 3,4% флори) – 54,7% від загальної кількості видів.

До бореальних видів належать типові види темнохвойних лісів тайги, що зростають на Поліссі в соснових та дубово-соснових лісах, а також болотні види і види водойм. Багато їх і серед лучних видів. Бореальний елемент представлений кількома типами ареалів, з яких найбільш численні циркумбореальні та види з євразійським ареалом.

Друге місце у флорі Полісся займають степові (лучно-степові) види. Це види лучних степів, які трапляються переважно в південній частині Полісся на лесових і карбонатних відкладах. Вони заходять також в сухі соснові ліси, верхівки піщаних дюн. Наприклад, на території проєктованого національного природного парку „Прип'ять–Стохід”, який розташований в північній смузі регіону і має яскраво виявлений бореальний характер в рослинності та флорі, в сухих піщаних екотопах нами виявлена низка видів, притаманна більш південним регіонам – дике жито лісове (*Secale sylvestre*), пирій середній (*Elytrigia intermedia*), волошка дніпровська (*Centaurea borysthena*), оман верболистий (*Inula salicina*), роман напівфарбувальний (*Anthemis subinctoria*) та ін.

Досить значна роль степових видів підкреслює, з одного боку, що домінування бореальних видів не обумовлене кліматично, а з другого – вказують на екотонний характер флори Українського Полісся, яке межує з Лісостепом. Саме з території Лісостепу, а також близького до нього за своїм рослинним покривом Волинського лесового плато, ці види і переходять на Полісся.

Неморальні види складають 15,5% флори Полісся. Це – види широколистяних лісів, які заходять в дубово-соснові ліси. Найбільш

численні серед них види із європейсько-сибірським ареалом, а також з європейським, включаючи середньоєвропейський. Менш численними є види із циркумполярним та євразійським ареалами.

Середньоєвропейсько-середземноморський елемент утворюють водні та водно-болотні види, а також види відкритих піщаних просторів, здебільшого псамофіти. Кількість видів (близько 80) становить 5,5% флори Полісся в цілому. Проте, в Західному Поліссі середньоєвропейські види відіграють досить значну роль, виступаючи місцями як доміанти (булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), осока трясучковидна (*Carex brizoides*), жабник малий (*Filago minima*)) та входячи до раритетної компоненти флори цього регіону. Так, у складі раритетної компоненти території проєктованого національного парку Прип'ять–Стохід відзначені такі середньоєвропейські види, як малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*), первоцвіт високий (*Primula elatior*), пухирник середній (*Utricularia intermedia*). Серед них є види, поява яких на Західному Поліссі відмічається в ряді локалітетів лише в останні 10-15 років – це щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*) (Флора УРСР, т. VII), зіновать регенсбурзька (*Chamaecytisus ratibonensis*) (Флора УРСР, т. VI), тисдалія голостебла (*Teesdalia nudicaulis*) (Флора УРСР, т. V). До цієї ж групи видів на Західному Поліссі належить також звіробій сланкий (*Hypericum humifusum*).

Інші елементи флори не відіграють суттєвої ролі у складі флори Полісся. Кількість ендемічних видів у флорі Полісся дуже незначна, вузьколокальних ендемів серед них немає. Ендемізм Полісся історично молодий, ендемічні види пов'язані із псамофітною трав'яною рослинністю (*Dianthus polonicus* Zapal, *D. rogowiczii* Kleop, *Silene lithuanica* Zapal). Видова самостійність деяких видів, що відносились до ендемів (*Thymus polessicus* Klok, *Aconitum odorandrum* Wissjul) нині заперечується. Вивчення поширення одного з нечисленних ендеміків Полісся – гвоздики несправжньорозчепіреної (*Dianthus pseudosquarrosus* (Novak) Klok) виявило, що її ареал в Україні виходить за межі Полісся (Екофлора ..., 2002).

Порівняно з іншими природними регіонами, де ендемічні види становлять 6-12% їх флори, ендемізм у Поліссі виявлений найменше, що підтверджує міграційний характер та історичну молодість регіону.

За систематичним складом у флорі України переважають покритонасінні, на долю яких припадає 92,4% родин, 96,64% родів та 97,1% видів, що цілком узгоджується з такими показниками по Україні в цілому. Серед покритонасінних співвідношення однодольних та дводольних становить 1:3, що дещо нижче, ніж для України в цілому (табл. 4).

Таблиця 4. Систематична структура флори Українського Полісся
Table 4. Systematic structure of the flora of the Ukrainian Polissia

Відділ	Родина		Рід		Вид	
	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Equisetophyta	1	0,95	1	0,19	7	0,50
Polypodiophyta	3	2,85	13	2,50	23	1,60
Lycopodiophyta	2	1,90	2	0,19	6	0,41
Pinophyta	2	1,90	3	0,58	4	0,29
Magnoliophyta	97	92,4	498	96,64	1363	97,1
Разом	105	100	516	100	1403	100

Флористична пропорція, яка характеризує ступінь видового та родового різноманіття (співвідношення числа родин, родів і видів) становить на Українському Поліссі 1:5:13 і є близькою до таких показників флори України і є типовою для флори Голарктики.

Аналіз спектра родин флори Полісся свідчить про те, що її характерною рисою є домінування нечислених родин. Так, три найбагатші видами родини (табл. 5) становлять 24,3% всього числа видів, що дещо менше, ніж для України в цілому (34,5%). Це пов'язане з менш інтенсивним процесом видоутворення.

Десять найбагатших видами родин (табл. 5) становлять 54,2% всіх видів, а решта родин – 45,8%, тобто менше половини, що цілком узгоджується із закономірністю, властивою флорі Голарктики.

Таблиця 5. Провідні родини природної флори Українського Полісся
Table 5. Main families of the natural flora of the Ukrainian Polissia

Родина	Рід		Вид	
	Абсолютне число	%	Абсолютне число	%
Asteraceae	45	8,7	134	9,5
Poaceae	49	9,4	114	8,1
Cyperaceae	15	2,9	96	6,7
Rosaceae	22	4,2	74	5,2
Caryophyllaceae	21	4,0	67	4,7
Fabaceae	15	2,9	61	4,3
Ranunculaceae	19	3,6	55	4,0
Scrophulariaceae	15	2,9	55	4,0
Lamiaceae	25	4,8	54	4,0
Apiaceae	34	6,5	53	3,7

Нааявність серед провідних родин таких, як *Caryophyllaceae* (4,7%), *Fabaceae* (4,7%), *Lamiaceae* (4,0%) свідчить про те, що на формування флори Полісся мав вплив середземноморський, в тому числі понтичний, центр видоутворення, проте, в цілому вона має риси більш північних, близьких до бореальних, флор. Це добре виявляється в спектрі провідних родів, в якому перші 10 місць займають переважно бореальні роди (*Carex* L. – 66 видів, *Juncus* L. – 18, *Salix* L. – 16, *Ranunculus* L. – 16). До числа провідних родів входять і роди, що об'єднують види різного географічного поширення (*Veronica* L. – 25 видів, *Potentilla* L. – 19, *Viola* L. – 18).

У флорі Українського Полісся переважають мезофіти, що відповідає кліматичним умовам регіону. До них належить переважна більшість лісових та лучних видів. У географічному відношенні це види неморального, частково бореального та адвентивного елементів. Друге місце займають мезогігрофіти, що зростають на болотистих луках і лісах, підсушених болотах. Це здебільшого бореальні види. Участь гігрофітів (видів зволжених екотопів) та гідрофітів (видів водойм) у флорі Українського Полісся менша. Нечисленими є групи ксеромезофітів та мезоксерофітів – це види сухих екотопів, пісків, лучних степів. Стосовно родючості ґрунтів у флорі переважають мезотрофи, що становлять майже половину видів флори регіону.

Нечисельну групу становлять оліготрофи – види сфагнових боліт та бідних соснових лісів.

Досить значною групою видів, яка все збільшує свою чисельність на Українському Поліссі, є синантропна група видів.

Раритетна компонента флори судинних рослин Українського Полісся

У складі багатой та різноманітної флори Українського Полісся значне місце займають види, які охороняються на різних рівнях – світовому, міжнародному (Європейський Червоний список, Бернська конвенція) та державному (Червона книга України).

Види із Червоного списку МСОП

На території Українського Полісся один вид занесено до цього списку. Косарика болотні – *Gladiolus palustris* Gaudin. Дуже рідкісна

* Види, занесені до Червоної книги України.

рослина української флори. Центральноевропейський вид на східній межі поширення. На Поліссі єдине місцезнаходження наводилось для Східного Полісся (Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н): (КВ; Червона книга України; Флора УРСР, т. 3, 1950, с. 312), яке останнім часом не підтверджується.

Види з Європейського Червоного списку

На території Українського Полісся виявлено чотири види із цього списку:

відкашник осотовидний – *Carlina cirsioides* Klok.,
глід український – *Crataegus ucrainica* Pojark.,
козельці українські – *Tragopogon ucrainicus* Artemcz.,
смілка литовська – *Silene lithuanica* Zapal.

Відкашник осотовидний (*Carlina cirsioides*) поширений в Україні в Західному та Правобережному Лісостепу. Є давні вказівки на зростання цього виду на території Житомирського та Київського Полісся (Флора УРСР, т. XI.; Червона книга України). Для Житомирщини наводиться одне сучасне місцезнаходження цього виду (Орлов, 2002).

Глід український (*Crataegus ucrainica*). В Україні цей вид не є рідкісним у південніших районах Лісостепу і Степу. Рідше зустрічається на Поліссі, переважно в південній частині Центрального Полісся та на півдні Східного Полісся.

Козельці українські (*Tragopogon ucrainicus*). Не є рідкісним видом в Україні, зростає на сухих піщаних місцях Полісся, Лісостепу та у північній частині Степу. На Поліссі спорадично зустрічається на відкритих піщаних ділянках переважно на Правобережжі. Останнє місцезнаходження виявлено у Рівненському природному заповіднику (Перебродівська ділянка).

Смілка литовська (*Silene lithuanica*). Один із нечисельних ендеміків Полісся. Однорічна гарноквітуча рослина, зростає на відкритих піщаних ґрунтах, часто на розорах у соснових лісах Західного та Центрального Полісся. Великі популяції цього виду знаходяться в Рівненському природному заповіднику, є цей вид на відкритих піщаних ділянках Цуманської Пущі та в деяких інших місцях Західного Полісся. Спостерігається тенденція до поширення цього виду на Поліссі.

Види із Додатку I Бернської конвенції

Із цього списку на території Полісся зростає 14 видів, 7 з яких занесено до Червоної книги України:

альдрованда пухирчаста – *Aldrovanda vesiculosa* L.,
водяний горіх плаваючий – *Trapa natans* L.,
гронянка багатороздільна – *Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr.,
жировик Лезеля – *Liparis loeselii* (L.) Rich.,
змієголовник Рюйша – *Dracocephalum ruyschiana* L.,
зозуліні черевички справжні – *Cypripedium calceolus* L.,
кальдезія білозорлиста – *Caldesia parnassifolia* (L.) Parl.,
ломикамінь болотний – *Saxifraga hirculus* L.,
ліндернія простерта – *Lindernia procumbens* (Krock.) Borb.,
льонолистник безприквітковий – *Thesium ebracteatum* Havne,
маточник болотний – *Ostercicum palustre* (Bess.) Bess.,
сальвінія плаваюча – *Salvinia natans* L.,
сон великий – *Pulsatilla grandis* Wend.,
сон широколистий – *Pulsatilla latifolia* (L.) Mill.

Альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*). Реліктова водна рослина, яка найчастіше трапляється в Україні в долинах Дніпра та Дунаю, спорадично – на Поліссі, у Лісостепу та Степу. Відомі місцезнаходження цього виду на Поліссі висвітлені в літературі (Бачурина, Бродіс, 1958; Стойко та ін., 1986; Гелюта та ін., 2001; Прядко, 2001, 2004; Зуб, Карпова, 2004). Основні існуючі місцезнаходження знаходяться на Західному Поліссі. Вид має тенденцію до поширення (Зуб, Карпова, 2004). Найбільші популяції виявлені в затоках Прип'яті та Стоходу (РЛП „Прип'ять-Стохід”), де місцями цей вид утворює угруповання. Цей відмічений також в озерах Біле (Старовижівський район), Чахівське, Скоринь, Рогізне, Лука, Бережне та Турське.

Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*). Третинний релікт. Поширений майже по всій території України. Основні місцезнаходження його на Поліссі пов'язані з долинами Дніпра та Десни, зустрічається в північній частині Центрального Полісся (Поліський природний заповідник), далі на захід відсутній. Вказане місцезнаходження в районі Шацьких озер у Червоній книзі України сумнівне. Відсутній в списку видів Шацького НПП.

Гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*). Рідкісна рослина української флори. На території України вид знаходиться на південній межі ареалу, зрідка зустрічається в Карпатах, на Поліссі та у Лісостепу. На Поліссі відомо кілька місцезнаходжень. Сучасні місцезнаходження виду відомі на Східному Поліссі у Деснянсько-Старогутському національному парку та біля с. Шевченкове Глухівського району

(Чорноус, 2005). Вид виявлено також у м. Києві на островах Долобецький та Труханів та в Пуща-Водицькому лісництві Святошинського лісопаркового господарства (Парнікоза, Цуканова, 2005).

Жировик Лезеля (*Liparis loeselii*). Ця болотна орхідея – голарктичний бореальний вид з диз'юнктивним ареалом на південно-східній межі поширення. Скрізь в Україні (Передкарпаття, Карпати, Закарпаття, Розточчя, Опілля, Полісся, Лісостеп, Степ) є рідкісним видом. Більшість наведених в Червоній книзі місцезростань зникли внаслідок осушення боліт. Деякі місцезнаходження збереглися нині на Поліссі. Сучасні місцезнаходження відомі в Шацькому НПП, Черемському природному заповіднику, у заказнику загальнодержавного значення „Чахівський” (Шацький р-н), біля озера Синове (Старовижівський р-н) та на Центральному Поліссі (в м. Житомирі, у заростаючому кар'єрі) (Орлов, 2002).

Зміголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana*). Малопоширена в Україні рослина, зростає в лісах та чагарниках Полісся та Лісостепу. Відомо кілька місцезростань на Житомирському (Орлов, Якушенко, 2005) та на Київському Поліссі, одне – на Східному Поліссі (Чорноус, 2005).

Зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*). Реліктова лісова орхідея третинного періоду. Євразійський бореальний вид, який в Україні знаходиться на південній межі ареалу. Це одна з найцікавіших орхідей природної флори, скрізь є рідкісною. На Поліссі нині найбільші популяції відомі на Західному Поліссі на території РЛП „Прип'ять-Стохід” (Сваловицька дача), та на Лівобережному Поліссі в долині Дніпра (у Дніпровсько-Деснянському заказнику (Вишгородський р-н) та у Ріпкинському р-ні). Цей вид скорочує своє поширення внаслідок зривання на букети та руйнування місцезростань – вирубань та розчищення лісів.

Кальдезія білозоролиста (*Caldesia parnassifolia*). Рідкісна рослина із родини Частухових. Зростає по берегах водойм. На території України поодинокі місцезнаходження вказувались для Полісся та Лісостепу, але довгий час її місцезростання в Україні не підтверджуються.

Ломикамін'я болотний (*Saxifraga hirculus*). Голарктичний вид з диз'юнктивним ареалом на південній межі поширення. В Україні поодинокі місцезростання пов'язані з евтрофними та мезотрофними болотами Полісся та північної частини Лісостепу (Червона книга України). Більшість наведених місцезростань, особливо на Лівобережжі, зникли. Відомі місцезнаходження цього виду на Західному Поліссі давні і в останні роки не підтверджуються.

Ліндернія простерта (*Lindernia procumbens*). Однорічна рослина із родини Ранникових, зростає в Україні на вологих місцях, по берегах річок у Закарпатті, Поліссі, Лісостепу та Степу. На Поліссі відомі місцезростання, вказані у Флорі УРСР (т. IX, 1960) біля міст Житомира та Києва (в затоці Дніпра – Куренівці), є давніми. Нові місцезнаходження невідомі.

Льнолісник безприквітковий (*Thesium ebracteatum*). Малопоширена в Україні рослина із родини Санталові. Загальне поширення охоплює Середню Європу та Західний Сибір. В Україні цей вид зрідка зустрічається на Поліссі та Лісостепу і рідко – в північній частині Степу. Поодинокі місцезростання цього виду, які пов'язані із сухими сосновими, рідше листяними лісами, сухими трав'янистими схилами, наведені у Флорі УРСР (т. IV, 1952) для Західного та Центрального Полісся, є давніми. Сучасні місцезростання виду виявлені на крайньому сході Полісся – в Сумській області біля м. Ямполь.

Маточник болотний (*Ostericum palustre*). В Україні зростає на болотах та у заплавах лісах Полісся, Лісостепу, зрідка в Степу. На Поліссі зрідка зустрічається як на Правобережному, так і на Лівобережному Поліссі. Одне із останніх відомих місцезростань на Західному Поліссі – біля озера Добре Камінь-Каширського р-ну та озера Синове Старовижівського району, на Східному Поліссі – в заплаві р. Шостка (Шосткинський р-н) (Чорноус, 2005).

Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*). Реліктова водна папороть третинного періоду. В Україні спорадично зустрічається в долинах Дніпра, Десни, Південного Бугу, Сіверського Дінця, в дельті Дунаю та інших річок. Частіше вона зустрічається в більш південних регіонах. На Поліссі основний локалітет її знаходиться по річках Дніпро, Десна та Тетерів, поєднаних між собою (Червона книга України), де по Дніпру та Десні поширюється на північ. Найпоширенішою ця рослина є у водоймах р. Десна, де місяцями утворює угруповання. Частина цих місцезростань знаходиться в межах Деснянсько-Старогутського національного природного парку. Одне місцезнаходження наводилось для Шацького національного природного парку (Стойко та ін., 1986; Червона книга України), але дослідження останніх років не підтвердили наявності його у флорі парку. Неподалік реально існує місцезнаходження цього виду, виявлене на березі р. Прип'ять (РЛП „Прип'ять-Стохід”) у Любешівському районі.

Сон великий (*Pulsatilla grandis*). Центральноевропейський вид на східній межі поширення. В Україні це рідкісна рослина, зростає в

Західному та Правобережному Лісостепу. Для Полісся єдине місцезнаходження наводиться на північ від Києва (Екофлора ..., 2004).

Сон широколистий (*Pulsatilla latifolia*). Цей вид на Поліссі зростає в соснових лісах, на узліссях та галявинах. Спорадично поширений по всій території Полісся.

Види з Червоної книги України, які зростають на Українському Поліссі

Це найчисленніша група в складі раритетної компоненти флори, яку поділяємо на дві групи. Першу становлять види флори Полісся, які спорадично чи зрідка зустрічаються на його території. До другої групи ми відносимо рідкісні червонокнижні види, які зростають на Поліссі лише по його границі, найчастіше південній.

І група:

альдрованда пухирчаста – *Aldrovanda vesiculosa* L.,
арніка гірська – *Arnica montana* L.,
астранція велика – *Astrantia major* L.,
баранець звичайний – *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert.,
береза низька – *Betula humilis* Schrank.,
береза темна – *B. obscura* A. Kotula,
билинець довгорогий – *Gymnadenia conopsea* (L.) K. Br.,
булатка довголиста – *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.,
булатка червона – *C. rubra* (L.) Rich.,
верба Старке – *Salix starkeana* Willd.,
верба чорнична – *S. myrtilloides* L.,
відкаслик осотовидний – *Carlina cirsioides* Klok.,
вудсія ельбська – *Woodsia ilvensis* (L.) R. Br.,
вовчі ягоди пахучі – *Daphne cneorum* L.,
водяний горіх плаваючий – *Trapa natans* L.,
гніздівка звичайна – *Neottia nidus-avis* (L.) Rich.,
гронянка півмісяцева – *Botrychium lunaria* (L.) Sw.,
гудайєра повзуча – *Goodyera repens* (L.) R. Br.,
дифазіаструм Зейлера – *Diphasiastrum zeilleri* (Rouy) Holub,
дифазіаструм сплюснутий – *D. complanatum* (L.) Holub,
дифазіаструм триколосковий – *D. tristachyum* (Pursh) Holub,
дрочок крилатий – *Genistella sagittalis* (L.) Gams.,
жировик Лезеля – *Liparis loeselii* (L.) Rich.,
журавлина дрібноплісна – *Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.,
зозулинець блощичний – *Orchis coriophora* L.,
зозулинець болотний – *O. palustris* Jacq.,

зозулинець жилкуватий – *O. nervulosa* Sakalo,
зозулинець салеповий – *O. morio* L.,
зозулинець шоломоносний – *O. militaris* L.,
зозулині сльози серцелисті – *Listera cordata* (L.) R. Br.,
зозулині сльози яйцевидні – *L. ovata* (L.) R. Br.,
зозулині черевички справжні – *Cypripedium calceolus* L.,
ковила волосиста – *Stipa capillata* L.,
ковила дніпровська – *S. borysthena* Klok. ex Procul.,
коральковець тричінадрізаний – *Corallorhiza trifida* Chatel.,
коручка болотна – *Epipactis palustris* (L.) Crantz,
коручка чемерицевоподібна – *E. helleborine* (L.) Crantz,
коручка темночервона – *E. atrorubens* (Hoffm. ex Bernt) Schult.,
косарик болотний – *Gladiolus palustris* Gaudin,
лікоподієла заплавна – *Lycopodiella inundata* (L.) Holub.,
лілія лісова – *Lilium martagon* L.,
ліннея північна – *Linnea borealis* L.,
ломикамінь болотний – *Saxifraga hirculus* L.,
любка дволиста – *Platanthera bifolia* (L.) Rich.,
любка зеленоквіткова – *P. chlorantha* (Cust.) Reichenb.,
малаксис однолистий – *Malaxis monophyllos* (L.) Sw.,
марсилія чотирилиста – *Marsilea quadrifolia* L.,
меч-трава болотна – *Cladium mariscus* (L.) Pohl.,
молодильник озерний – *Isoetes lacustris* L.,
неотіанта каптуровата – *Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter,
осока Буксбаума – *Carex buxbaumii* Wahlenb.,
осока Девелла – *C. davalliana* Smith,
осока затінкова – *C. umbrosa* Host,
осока малокувіткова – *C. pauciflora* Lightf.,
пальчатокорінник бузиновий – *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó,
пальчатокорінник м'ясочервоний – *D. incarnata* (L.) Soó,
пальчатокорінник плямистий – *D. maculata* (L.) Soó,
пальчатокорінник травневий – *D. majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes,
пальчатокорінник Траунштейнера – *D. traunsteineri* (Saut.) Soó,
пальчатокорінник Фукса – *D. fuchsii* (Druce) Soó,
підсніжник білосніжний – *Galanthus nivalis* L.,
плавун щитолістий – *Nymphoides peltata* (S. G. Gmel) O. Kuntze,
плаун річний – *Lycopodium annotinum* L.,
росичка англійська – *Drosera anglica* Huds.,
росичка середня – *D. intermedia* Hayne,

сальвінія плаваюча – *Salvinia natans* (L.) All.,
скополія карніолійська – *Scopolia carniolica* Jacq.,
ситник бульбистий – *Juncus bulbosus* L.,
сон чорніючий – *Pulsatilla nigricans* Störck,
товстянка звичайна – *Pinguicula vulgaris* L.,
тофільдія чашечкова – *Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb.,
траунштейнера куляста – *Traunsteinera globosa* (L.) Reichenb.,
хамарбія болотна – *Hammarbya paludosa* (L.) O. Kuntze,
хамедафна чашкова – *Chamaedaphne calyculata* (L.) Moench,
цибуля ведмежа – *Allium ursinum* L.,
шейхцерія болотна – *Scheuchzeria palustris* L.,
шолудивник королівський – *Pedicularis sceptrum-carolinum* L.,
щитолісник звичайний – *Hydrocotyle vulgaris* L.

Деякі види з цього списку (Додаток I Бернської конвенції) висвітлені вище.

Арніка гірська (*Arnica montana* L.). Центральноевропейський монтанно-субальпійський вид. В Україні поширений в Карпатах на висоті 400-1850 м в.р.м. Для рівнини є дуже рідкісним. Поодинокі місцезростання відомі на Центральному Поліссі в околицях м. Олевська Житомирської області (Червона книга України). Сучасні місцезростання на Українському Поліссі невідомі. Є ряд місцезнаходжень на Білоруському Поліссі.

Астранція велика (*Astrantia major*). Центральноевропейський вид на східній межі поширення. До меж суцільного ареалу цього виду входять: Закарпаття, Карпати та частково Передкарпаття. На території Полісся поодинокі місцезростання знаходяться на Західному Поліссі. Астранція велика виявлена на території Цуманської Пущі (Біорізноманіття ..., 2004), зустрічається в лісах Більчаківського та Костопільського лісництв на Рівненщині. На території Центрального Полісся виявлене сучасне місцезростання у Городницькому лісництві (Орлов, 2002).

Баранець звичайний (*Huperzia selago*). Голарктичний вид на південній межі ареалу. В Україні поширений в основному в Карпатах, на рівнині є рідкісним. На території Полісся зрідка зустрічається на всій його території. Раніше відомі місцезростання наводились переважно для Правобережного Полісся (Червона книга України), нині виявлено кілька місцезростань на Лівобережному Поліссі – на Чернігівщині та у Деснянсько-Старогутському національному природному парку в Сумській області.

Береза низька (*Betula humilis*). Гляціальний релікт із бореально-сибірської групи голарктичного елементу флори, знаходиться в Україні на південній межі поширення. Основні місцезростання цього виду знаходяться на Поліссі, переважно на Західному (Червона книга України). Серед нових відомих нині на Західному Поліссі – ділянки мезотрофних боліт біля озер Синове, Віторож та Біле у Старовижівському районі, а також біля озер Чахівське (Шацький р-н), Рогізне (Любешівський р-н, Карасине (Камінь-Каширському р-н). На Центральному Поліссі сучасне місцезростання цього виду відоме в Олевському р-ні на мезотрофному болоті-блюдці (Орлов, 2002). На Лівобережному Поліссі вид виявлений на болотному масиві Замглай, де через часткове осушення болота має тенденцію до проширення, та на півночі болотного масиву Видра (РЛП „Міжрічинський”). З найбільш відомих місцезростань цього виду на Лівобережжі є болотний масив Замглай, де в зв'язку з підсушкою масиву вид має тенденцію до поширення.

Береза темна (*Betula obscura*). Центральноевропейський погранично-ареальний вид. На території Полісся цей вид поодинокі зростає в Західному (Черемський та Рівненський природний заповідники) та Центральному Поліссі, переважно в межах Словечансько-Овруцької височини. Одне з останніх місцезнаходжень виявлене на Центральному Поліссі в Новоград-Волинському районі (Орлов, 2002).

Билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea*). Голарктичний вид на південній межі ареалу. В Україні поширений в Карпатах, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, на Поліссі та в Лісостепу, а також у Гірському Криму. На Поліссі поодинокі місцезростання зосереджені у Центральному Поліссі, наводиться цей вид і для півдня Чернігівського Полісся.

Булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia*). Європейсько-середземноморсько-західноазійський вид. В Україні поширений в Карпатах, Закарпатті, Передкарпатті, Розточчі, Поліссі, Лісостепу (Поділля) та у Гірському Криму. На Поліссі є дуже рідкісною рослиною. Серед останніх відомих місцезростань на Західному Поліссі є територія РЛП „Прип'ять-Стохід” (Сваловицька дача), на Центральному Поліссі в околицях Житомира виявлена велика популяція цього виду (Орлов, 2002), на півдні Київського Полісся – в околицях с.м.т. Клавдієво.

Булатка червона (*Cephalanthera rubra*). Європейсько-давньосередземноморський вид. В Україні зростає в Карпатах, Розточчі, Поліссі, Лісостепу та Гірському Криму. Скрізь рослина є рідкісною. На Поліссі поодинокі місцезростання відомі на Західному, Центральному та у південно-західній частині Східного Полісся (Червона книга України). Ці місцезнаходження давні. Останні відомі нині місцезростання

наводяться для Центрального (Случинський держлісгосп, Повчанське л-во) (Орлов, 2002) та для Західного (Черемський природний заповідник) Полісся.

Верба Старке (*Salix starkeana*). Євразійський вид на південній межі ареалу. В Україні зрідка зустрічається на евтрофних болотах Полісся, Розточчя та Лісостепу. Останнє відоме для Західного Полісся місцезростання знаходиться у Любешівському районі (РЛП „Прип'ять-Стохід”), на Східному Поліссі велика популяція виявлена на болотному масиві Замглай, на болотах Новгород-Сіверського Полісся, в т.ч. на крайньому сході – у Деснянсько-Старогутському національному природному парку.

Верба чорнична (*Salix myrtilloides*). Реліктовий вид гляціального періоду на південній межі ареалу. В Україні основні місцезростання знаходяться на Поліссі, зростає він у Розточчі та у північній частині Лісостепової зони. Чимало відомих раніше місцезростань виду зникли внаслідок осушення боліт. Найбільш збережені місцезростання цього виду зосереджені на Західному, менше – на Центральному Поліссі. На Східному Поліссі вид є значно рідкіснішим. Серед нових місцезнаходжень – територія Деснянсько-Старогутського національного природного парку та болото Оліне Ямпільського р-ну.

Вовчі ягоди пахучі (*Daphne genkwa*). Реліктова рослина третинного періоду на східній межі поширення. В Україні цей вид має два локалітети. Перший – це Західне Полісся, Волинська височина, Мале Полісся та Розточчя, другий – лісостепова частина Придніпров'я. Основні відомі місцезростання цього виду на Поліссі зосереджені в західній частині Західного Полісся, де вид зростає в соснових та сосново-дубових лісах. Для охорони цього виду були створені заказники загальнодержавного значення „Софіянівський” та „Суничник”, відмічений і у Черемському природному заповіднику.

Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*). Реліктовий вид третинного періоду. Поширений по всій території України. На території Полісся частіше зустрічається в долинах Дніпра, Тетерева та Десни, місцями утворює значні зарості, має тенденцію до поширення.

Вудсія ельбська (*Woodsia ilvensis*). Реліктова папороть, яка в Україні вказується лише для Карпат та Центрального Полісся. На території Центрального Полісся відоме єдине місцезростання на скалі Крашевського біля Житомира. Відмічається зменшення цієї популяції.

Гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria*). Рідкісна рослина, яка в Україні зростає в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу та Криму. На території Полісся єдине відоме місцезростання на Правобережжі

наводиться для Шацького національного природного парку. На Лівобережжі відомі місцезростання знаходяться в долині Дніпра (Ріпкинський р-н).

Гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R. Br.). Реліктова лісова орхідея, яка в Україні зростає в Карпатах, на Поліссі та в Криму. На території Українського Полісся зрідка зустрічається в соснових лісах зеленомохових. Одна з найбільших популяцій (близько 500 екземплярів) на Поліссі виявлена на Білоозерській ділянці Рівненського природного заповідника.

Діфазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum*). Голарктичний вид на південній межі поширення. Для території України цей вид наводиться для Карпат та Полісся. Основні місцезростання цього виду в Україні зосереджені на Поліссі в його північній частині, вид поодиноким зростає на всій його території. Діфазіаструм сплюснутий відмічений у Шацькому національному природному парку, Черемському, Рівненському та Поліському природних заповідниках та у Деснянсько-Старогутському національному природному парку. Найпівденніше місцезростання відоме на півдні Київського Полісся в околицях смт. Клавдієво. Поодинокі місцезростання на Поліссі мають і два інших види – *D. zeileri* та *D. tristachyum*.

Дрочок крилатий (*Genistella sagittalis*). Центрально- та південноєвропейський вид, в Україні відомий в західних областях (Артемчук, Горбик, 1964; Червона книга України, 1996). На Поліссі відомо два місцезростання, обидва знаходяться на Західному Поліссі (Терлецький, Філіпенко, 1988; Біорізноманіття ..., 2004; Андрієнко та ін., 2005).

Журавлина дрібноплісна (*Oxycoccus microcarpus*). Вид з диз'юнктивним ареалом на південній межі поширення. В Україні зростає на Правобережному Поліссі та в Карпатах (Андрієнко, 1977). Місцезростання на Поліссі знаходяться на Західному і частково Центральному Поліссі, що пов'язане з наявністю оліготрофних боліт високого ступеня розвитку, де вид зростає. Журавлина дрібноплісна є в Шацькому національному природному парку, в Черемському, Рівненському та Поліському природних заповідниках, а також у ряді заказників Західного Полісся.

Зозулинець блощиний (*Orchis coriophora*). Європейсько-середземноморсько-малоазійський вид. Ареал охоплює всю територію України. Зростає на вологих луках. На Українському Поліссі більшість відомих місцезростань знаходиться на Лівобережному Поліссі та в придніпровській частині Правобережного Полісся.

Зозулинець болотний (*Orchis palustris*). Європейсько-середземноморсько-передньоазійський вид на північній межі ареалу. В Україні дуже рідко трапляється в Закарпатті та Передкарпатті, зрідка – в Лісостепу, Степу та Криму. Для Полісся не наводився. Виявлені місцезростання знаходяться на півдні Чернігівського Полісся в заплаві Десни (від м. Остер до с. Надіївка).

Зозулинець жилкуватий (*Orchis nervulosa*). Середньопридніпровський ендемік. Згідно з Червоною книгою України, був відомий з двох місцезростань. Останнім часом неподалік від них виявлені нові локалітети цього рідкісного виду – на території заказника загальнодержавного значення „Замглай” та в заплаві Десни на Чернігівщині.

Зозулинець салеповий (*Orchis morio*). Європейсько-середземноморсько-азійський вид. В Україні трапляється в Карпатах, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, в південній частині Полісся, в Лісостепу, в Криму, вздовж Дніпра, зрідка заходить до степової зони. На Поліссі цей вид зустрічається рідко в його південній частині. Останнє місцезростання наведене для півдня Житомирського Полісся (Орлов, Якушенко, 2005).

Зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris*). Євразійський вид на південній межі суцільного ареалу. В Україні цей вид поширений в Карпатах та Передкарпатті, Правобережному Поліссі, Лісостепу, Степу та в Гірському Криму. Для Полісся (Західного та Центрального) наводиться зрідка (Червона книга України). Існуючі нині місцезростання невідомі.

Зозулині слъози серцелисті (*Listera cordata*). Голарктичний вид на південній межі диз'юнктивного ареалу. В Україні зростає в Карпатах. Для території Полісся єдине місцезростання знаходиться в Центральному Поліссі на Словечансько-Овруцькій височині на лісовому сфагновому болоті з осокою малоквітковою (*Carex pauciflora*) (Андрієнко та ін., 1984).

Зозулині слъози яйцевидні (*Listera ovata*). Євразійський вид, який в Україні поширений в Передкарпатті, Карпатах, Закарпатті, Розточчі, Опіллі, Лісостепу, спорадично зустрічається в Гірському Криму, рідко – в південно-східній частині Степу. Територія Українського Полісся входить до меж ареалу цього виду. Трапляється у вологих лісах.

Ковила волосиста (*Stipa capillata*). Євразійський степовий вид, основні місцезростання в Україні знаходяться в Степу, Лісостепу та в Криму. На Поліссі окремі місцезростання знаходяться в південній смузі – у Придніпров'ї та вздовж Тетерева, а також на Лівобережжі в долині Десни.

Ковила дніпровська (*Stipa borysthena*). Євразійський вид піщаних екотопів. В Україні більшість місцезростань знаходиться в Лісостепу та Степу, зрідка зустрічається на Поліссі в долині Дніпра та Тетерева.

Коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida*). Голарктичний лісовий вид. В Україні відомі місцезростання в Карпатах, Розточчі, Лісостепу та Криму. На Поліссі раніше відомі місцезростання цього виду останнім часом не підтверджуються. Одне із реально існуючих знаходиться на території Черемського природного заповідника (Конішук, 2003б).

Коручка болотна (*Epipactis palustris*). Євразійсько-середземноморський вид, поширений в Україні на Поліссі, в Карпатах, Розточчі, Опіллі, Лісостепу, Степу, Гірському Криму. На території Українського Полісся зрідка зустрічається на всій його території, як поодинокі, так і по кілька десятків в популяції. Серед останніх відомих місцезростань – озерні улоговини в заказниках загальнодержавного значення „Нечимне”, „Чахівський”, біля озера Синове у Старовижівському р-ні, на болотах в заплаві Прип'яті (РЛП „Прип'ять-Стохід”), на півдні Лівобережного Полісся.

Коручка темно-червона (*Epipactis atrorubens*). Євразійський вид, який трапляється на більшій частині України. На Українському Поліссі спорадично трапляється в листяних та дубово-соснових лісах.

Коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*). Євразійський лісовий вид. В Україні зустрічається майже по всій її території за винятком півдня степової зони. Трапляється переважно в широколистяних лісах та на їх узліссях.

Лікоподієла заплавна (*Lycopodiella inundata*). Рідкісний вид. Має широкий ареал, вид поширений в Європі, Західному і Східному Сибіру, на Далекому Сході та у Північній Америці. В Україні зрідка трапляється на Поліссі, в Лісостепу, Степу та Карпатах. На Поліссі основні місцезростання зосереджені на Західному та Центральному Поліссі, поодинокі наводяться для Східного Полісся – на межиріччі Дніпро–Десна та в долині Десни біля Києва, але сучасних знаходжень з цього регіону немає. Вид є в Шацькому НПП, Черемському, Рівненському та Поліському природних заповідниках.

Лілія лісова (*Lilium martagon*). Високодекоративна рослина, яка трапляється по всій території Українського Полісся в широколистяних та дубово-соснових лісах.

Ліннея північна (*Linnaea borealis*). Рідкісна рослина української флори. Гляціальний релікт на південній межі ареалу. Поодинокі місцезростання цього виду в Україні відомі в Карпатах, на Поліссі та в Лісо-

ступу. Вказані для Полісся два місцезростання (в околицях Києва) та на Західному Поліссі (біля Устилуга Волинської обл.) є давніми і останнім часом не підтверджуються. Нові знахідки виду на Поліссі невідомі.

Любка дволиста (*Platanthera bifolia*). Євразійський лісовий вид, в Україні спорадично зустрічається в лісовій та лісостеповій зонах, дуже рідко – в степовій. На Українському Поліссі спорадично трапляється по всій території у лісах, на узліссях, інколи – на луках.

Любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha*). Євразійський вид. В Україні трапляється на більшій частині території (найчастіше – в Гірському Криму, дуже рідко – в степовій зоні). На території Українського Полісся зрідка зустрічається в листяних лісах по всій території. Останні місцезростання вказуються для Цуманської Пущі, Черемського природного заповідника, Деснянсько-Старогутського НПП.

Малаксіс однолистий (*Malaxis monophyllos*). Голарктичний вид на південній межі ареалу. Ця лучно-болотна орхідея в Україні відома в Карпатах, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, на Поліссі та в Лісостепу. Скрізь рослина є рідкісною. Відомі місцезростання виду на території Полісся (в околицях Житомира та Києва) давні і останнім часом не підтверджуються. Нові місцезростання невідомі.

Марсилія чотирилиста (*Marsilea quadrifolia* L.). Рідкісний вид української флори. Третинний релікт. Поодинокі місцезростання в Україні відмічені в Закарпатті, в плавнях Дунаю та Дніпра. Для Полісся вказується лише для Шацьких озер, але дослідження останніх років не підтверджують наявності цього виду.

Меч-трава болотна (*Cladium mariscus*) – монтанно-океанічний вид. На території Українського Полісся нині відоме одне місцезнаходження на березі озера Світязь (ШНПП).

Молодильник озерний (*Isoetes lacustris*). Ареал виду охоплює Центральну та Атлантичну Європу, Скандинавський півострів, Західний Сибір, Північну Америку. В Україні місцезростання цієї водної рослини пов'язані з озерами Західного Полісся, а саме з мілководдям мезотрофних та оліготрофних озер з піщаним дном, де він зростає на глибині 0,7-1,8 м. Крім наведених у Червоній книзі трьох місцезростань, виявлені нові – в озері заказника Любче (Гелюта та ін., 2001), в озерах Світязь та Пулемецьке (Зуб, Карпова, 2004), а також в озері Біле (Рівненський природний заповідник), де вид утворює монодомінантні угруповання.

Неоттіанта каптурувата (*Neottianthe cucullata*). Євразійський вид на південній межі ареалу. Наводиться в Україні для Розточчя, Опілля, Полісся та Правобережного Лісостепу. Наведені в Червоній книзі

України місцезростання для Лівобережного Полісся, а також для Центрального Полісся останнім часом не підтверджуються. Наведене в Червоній книзі України місцезростання в урочищі „Бабка” на Київському Поліссі є сумнівним. Багаторічні дослідження флори в цьому урочищі не виявили цього виду.

Осока Буксбаума (*Carex buxbaumii*). Голарктичний вид у локалітетах на південь від межі ареалу. Поодинокі місцезростання в Україні є в Карпатах, Поліссі та Лісостепу. На Поліссі вказувалось одне місцезростання для Центрального Полісся (Червона книга України, 1996). Нині відоме місцезростання для півдня Київського Полісся (Макарівський район), є цей вид у Надслучанському РЛП (Андрієнко та ін., 1999) та біля Житомира (Городницьке лісництво) (Орлов, 2002).

Осока Девелла (*Carex davalliana*). Центральноевропейський вид на східній межі ареалу. В Україні вид трапляється на Волинській височині, Малому Поліссі, Поділлі, Розточчі та зрідка на Західному Поліссі. Відомі нині місцезростання на Західному Поліссі – Черемський природний заповідник, Шацький НПП, заказник „Чахівський”.

Осока затінкова (*Carex umbrosa*). Реліктовий центральноевропейський вид на східній межі ареалу. В Україні зростає в Закарпатті, Передкарпатті, на Поліссі та Лісостепу. На Поліссі відомі місцезростання в Шацькому НПП, в РЛП „Прип'ять-Стохід” (Сваловицька дача), в околицях м. Ковеля, в Цуманській пущі, на півдні Київського Полісся (Макарівський і Бородянський райони, м. Київ). Багато місцезнаходжень відомо на півдні Житомирського Полісся (Орлов, 2002). На Лівобережжі вид знайдено біля с. Зубахи Ріпкинського району.

Осока малоквіткова (*Carex pauciflora*). Знаходиться в локалітетах на південь від межі суцільного ареалу. В Україні основні локалітети знаходяться в Карпатах та на Правобережному Поліссі на Словечансько-Овруцькій височині (Андрієнко, Попович, Прядко, 1984).

Пальчатокорінник бузиновий (*Dactylorhiza sambucina*). Європейсько-середземноморський вид на північно-східній межі ареалу. Рідкісна в Україні рослина. Її поодинокі місцезнаходження наводяться для Карпат, Полісся та Лісостепу. Місцезнаходження цього виду на Поліссі давні, сучасні місцезнаходження невідомі.

Пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*). Європейський вид. Трапляється на всій території України, але в степовій зоні рідко. На Українському Поліссі трапляється по всій території, є тут найпоширенішим видом роду.

Пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata*). Атлантично-центральноевропейський вид. В Україні знаходиться на східній межі

ареалу. На Українському Поліссі зустрічається зрідка на вологих луках та болотах.

Пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*). Середземноморсько-європейський лучно-болотний вид. На території України трапляється на більшій частині території. На Поліссі – спорадично на всій території, поступаючись за чисельністю серед видів роду лише пальчатокоріннику м'ясочервоному.

Пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunsteineri*). Європейський вид, який в Україні знаходиться на південній межі поширення. Відомий на Поліссі, Розточчі та в Лівобережному Лісостепу. На Поліссі виявлено в Поліському природному заповіднику, в заказнику „Городницький” (Андрієнко, 1983) та на півдні Житомирського Полісся (Орлов, 2002).

Пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii*). Євразійський вид на південній межі ареалу. На території України поширений в основному в лісовій зоні, дуже рідко трапляється в лісостеповій зоні і на півночі степової зони. На території Українського Полісся зрідка трапляється на вологих луках.

Підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). Вид широколистяних лісів. На території України поширений переважно на Правобережжі. На Поліссі трапляється рідко. Серед останніх місцезнаходжень – Цуманська пуша (Біорізноманіття ..., 2004), південь Житомирського Полісся (Орлов, 2002).

Плавун щитolistий (*Nymphoides peltata*). Третинний релікт. Трапляється у малопроточних водоймах, на території України – переважно в степовій зоні. На території Українського Полісся відомі місцезростання знаходяться на Лівобережжі, у заплаві Десни.

Плаун річний (*Lycopodium annotinum*). Голарктичний вид. На території України трапляється в лісовій зоні та на півночі Лісостепу. На території Українського Полісся не є рідкісним. Росте у вологих соснових лісах, місцями утворює фрагменти угруповань.

Росичка англійська (*Drosera anglica*). Циркумпольярний вид на південній межі ареалу. Ареал охоплює північну частину Євразії та Північну Америку. В Україні основні місцезростання знаходяться на Поліссі, зрідка в Лісостепу. Багато відомих раніше місцезростань цього виду зникли внаслідок проведення меліорації. Нині відомі місцезростання лише на Західному Поліссі – в Шацькому НПП, біля озера Велике Згоранське (Любомльський район), на болоті Коза-Березина (Білозерська ділянка Рівненського природного заповідника), у Черемському природному заповіднику.

Росичка середня (*Drosera intermedia*). Вид поширений в Атлантичній, Центральній та Східній Європі, а також у Північній Америці. В Україні зростає на Поліссі та у Лісостепу, зрідка зустрічається на Поділлі. На Поліссі основні місцезростання знаходяться на Західному Поліссі. Вид є у ШНПП, Черемському, Рівненському, Поліському природних заповідниках, кілька відомих місцезростань знаходяться також у північній частині Центрального Полісся (Олевський район) (Орлов, 2002) та на півдні Чернігівського Полісся (на мезотрофному болоті в гідрологічній пам'ятці природи загальнодержавного значення „Озеро Святе” та на Зозулиному болоті в РЛП „Міжрічинський”).

Ситник бульбистий (*Juncus bulbosus*). Центральноєвропейський вид на східній межі ареалу. На території України зростає в Закарпатті та Правобережному Поліссі. Серед нещодавно виявлених місцезростань на Західному Поліссі – Черемський та Рівненський природні заповідники, болото в масиві Цуманської Пуші (Мощаницьке лісництво). Найбільші популяції виду в Поліському природному заповіднику.

Скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*). Центральноєвропейський вид, який в Україні знаходиться на східній межі ареалу. В Україні відомі місцезростання цього виду, пов'язані з буковими, грабово-буковими лісами Карпат та дубово-грабовими лісами Західного і Правобережного Лісостепу. Останнім часом цей вид був виявлений на півдні Центрального Полісся – в Житомирській області (Купчицьке лісництво Новоград-Волинського лісгоспу), де зростає поодиноким в дубово-грабовому лісі (Орлов, 2002).

Сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans*). Вид з європейським ареалом, трапляється в степових та псамофітних ценозах, у соснових лісах. На Поліссі зустрічається зрідка в південній частині, переважно на Лівобережному Поліссі, в тому числі на території Міжрічинського РЛП (Прядко, 2004б).

Товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris* L.). Рідкісна комахоїдна рослина осоково-гіпнових боліт із родини Пухирникових, яка знаходиться в Україні на південно-східній межі ареалу. Основні місцезростання в Україні знаходяться на Волинській височині, Малому Поліссі, Поділлі та в Карпатах. На Поліссі її поодинокі місцезростання знаходяться на Західному Поліссі – на території Шацького НПП і в ботанічному заказнику місцевого значення „Любче” неподалік від Ковеля (Гелюта та ін., 2001).

Тофільдія чашечкова (*Tofieldia calyculata*). Рідкісна рослина вологих лук. В Україні знаходиться на північно-східній межі поширення.

Вказівки на зростання цього виду на Житомирському та Чернігівському Поліссі давні. Сучасні місцезростання невідомі.

Хамарбія болотна (*Hammarbya paludosa*). Євразійський бореальний вид на південній межі свого ареалу. Рідкісна рослина української флори. Всюди, де зростає (Карпати, Передкарпаття, Розточчя, Полісся, Лісостеп), є рідкісною. Для Полісся вказівки на зростання виду в Західному Поліссі та на півдні Чернігівського Полісся є давніми і останнім часом не підтверджуються. Нещодавно виявлене місцезростання знаходиться в Черемському природному заповіднику. Відомий з ділянки Сомино Рівненського природного заповідника.

Хамедафна чашкова (*Chamaedaphne calyculata*). Вид з диз'юнктивним ареалом на південній межі ареалу. В Україні зростає лише на Західному та Центральному Поліссі (Флора УРСР, т. VIII; Андрієнко, Винаєв, 1978). Місцезростання знаходяться в Камінь-Каширському та Зарічянському районах. Є давні вказівки на його зростання у Рівненському природному заповіднику (Сира Погоня). Найбільш східне місцезнаходження виявлене в Олевському районі (неподалік від Поліського природного заповідника).

Цибуля ведмежа (*Allium ursinum*). Вид з диз'юнктивним ареалом, поширений в Центральній та Північній Європі, на Кавказі, у Малій Азії. В Україні зростає в лісах Карпат, Передкарпаття, Лісостепу, а також на півдні Полісся. Вид виявлений у Цуманській пуші (Партизанське і Цуманське л-ва), Рівненському природному заповіднику (Грабунське л-во), на півдні Житомирського Полісся (8 локалітетів (Орлов, 2002)), біля смт. Клавдієво Київської обл., в Дніпровсько-Деснянському заказнику (Вишгородський р-н Київської обл.), Корюківському районі Чернігівської обл. між селами Жукля та Сядрине, Мезинському НПП.

Шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*). Реліктова рослина третинного періоду на південній межі поширення. В Україні розповсюджена на Поліссі (переважно Західному), рідко зустрічається в Лісостепу та в Карпатах (Андрієнко, 1975). Місцезростання цього виду відомі на території Рівненського природного заповідника (в усіх чотирьох його відділеннях), Черемського природного заповідника, в Шацькому НПП, Поліському природному заповіднику та на інших ділянках мезотрофних та оліготрофних боліт Західного та Центрального Полісся. Поодинокі відмічені на Східному Поліссі – на півдні Чернігівського Полісся (болото Зозулине в РЛП „Міжрічинський” (Прядко, 2004б), болото Олине (Чорноус, Андрієнко, 2004).

Шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum*). Реліктовий вид на південній межі поширення. В Україні зростає на Поліссі,

Розточчі та зрідка в Лісостепу. На Поліссі спорадично зустрічається на всій його території. Чимало відомих раніше місцезростань зникли внаслідок осушення боліт. Серед останніх виявлених місцезростань на Західному Поліссі є болото біля озера Віторож, тут велика популяція (кілька десятків екземплярів) має добру життєвість. Підтверджене місцезростання на ділянці Сомино Рівненського природного заповідника. На Лівобережному Поліссі зростає в Деснянсько-Старогутському національному парку (Панченко, 2005).

Щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*). Рідкісний вид флори України, знаходиться тут у локалітетах на східній межі ареалу. Східна межа суцільного поширення цього виду в Європі проходить по території Польщі. Наведене в Червоній книзі України одне місцезростання для Західного Полісся довгий час не підтверджувалось. Починаючи з 1986 року виявлена низка нових місцезростань для Західного Полісся (Міждержавні ..., 1998; Гелюта та ін., 2000; Яценко, 1997). Найбільші популяції цього виду знаходяться в заплавах Прип'яті та Стоходу (РЛП „Прип'ять-Стохід”). Спостерігається тенденція до поширення виду на Поліссі. Найбільш східне місцезнаходження виявлене на болоті Сомино (Рівненський природний заповідник). У Волинській області відмічений також біля озер Люб'язь, Мішеч, Бурків, Оріхове, Святе.

II група:

бровник однобульбовий – *Herminium monorchis* (L.) R. Br.,
билинець найзапашніший – *Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.,
вудсія альпійська – *Woodsia alpina* (Bolt.) S. F. Gray.,
зіновать Пачоського – *Chamaecytisus paczoskii* (V. Krecz.) Klaskova,
зозулинець обпалений – *Orchis ustulata* L.,
еритроній собачий зуб – *Erythronium dens-canis* L.,
ковила пірчаста (к. відокремлена) – *S. pennata* L. (*S. disjuncta* Klok.),
косарик тонкий – *Gladiolus tenuis* Bieb.,
молочай волинський – *Euphorbia volhynica* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl.,
надбородник безлистий – *Epipogium aphyllum* (F. W. Schmidt) Sw.,
осока богемська – *Carex bohémica* Schreb.,
сон великий – *Pulsatilla grandis* Wend.,
траунштейнера куляста – *Traunsteinera globosa* (L.) Reichenb.,
язичник буковинський – *Ligularia bucovinensis* Nakai,
язичок зелений – *Coeloglossum viride* (L.) C. Hartm.

Види з цього списку на території Українського Полісся є погранично-ареальними, більшість їх місцезростань, раніше відомих на Поліссі, нині не підтверджується.

Місцезростання деяких видів, які раніше для Полісся не наводились (еритроній собачий зуб, ряска Буше, скополія карніолійська), виявлені лише нещодавно.

Еритроній собачий зуб (*Erythronium dens-canis*). Середньоєвропейський гірський вид. В Україні знаходиться на східній межі поширення. Відомі місцезростання знаходяться в Україні в Карпатах та Передкарпатті. Виявлене місцезростання цього виду на Поліссі знаходиться на південному заході Житомирського Полісся (Орлов, 2002).

Окремо слід згадати ряску Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.), яка була виявлена у 2004 р. в м. Любешові Волинської області в старому парку. Вірогідно, вид був культивований на території парку та натуралізувався.

Рідкісні і зникаючі мохоподібні Українського Полісся

Природні умови Українського Полісся обумовили багатство і своєрідність бріофлори цього регіону, яка включає 368 видів (Партика, Бачурина, 1984). З них значна частина є рідкісними, тобто такими, що відомі на даній території з невеликої кількості місцезнаходжень. Однак „рідкісність” видів, як відомо, може бути обумовлена різними причинами. Ми розрізняємо тут умовно рідкісні, природно рідкісні та антропогенно рідкісні мохоподібні.

Умовно рідкісні види – це види, які відносять зараховують до рідкісних через незнання їх справжнього поширення. З пошуком цих видів у відповідних екотопах (як правило, не унікальних) накопичуються відомості про їх поширення і з часом вони переходять до категорії спорадично чи навіть широко поширених видів. Серед мохоподібних це, переважно, дрібні печіночники з родів *Riccia* L., *Cephalozia* (Dum.) Dum., *Cephaloziella* (Spruce) Schiffn., *Lophozia* (Dum.) Dum. та верхоплідні мохи, що належать до родин *Bryaceae*, *Pottiaceae*, *Dicranaceae*, *Othotrichaceae* та ін. Прикладом такого умовно рідкісного виду може слугувати *Pohlia bulbifera* (Warnst.) Warnst. (*Bryaceae*), що трапляється по краях боліт, меліораційних каналів та по берегах водойм. В Україні вона була вперше знайдена Н.О. Щекіною у 1947 році біля болота Рибне озеро в околицях Києва. Згодом вид було виявлено у трьох нових пунктах Київської, Житомирської та Чернігівської областей (Бачурина,

Мельничук, 1989). Нами *P. bulbifera* встановлена ще у Волинській, Рівненській і Сумській областях. Загалом на Українському Поліссі тепер відомо 11 місцезнаходжень цього виду. Умовно рідкісними на даній території слід вважати ряд мохів, вказаних для Лівобережного Полісся (Бойко, 1975, 1976), – *Buxbaumia aphylla* Hedw., *Pohlia annotina* (Hedw.) Lindb., *Orthodicranum flagellare* (Hedw.) Loeske, *Sphagnum fimbriatum* Wilson, *Straminergon stramineum* (Dicks. ex Brid.) Hedenas, *Plagiothecium latebricola* Schimp. У наших публікаціях автора (Вірченко, Болух, 1989; Вірченко, 2005; Вірченко, Орлов, 2005) також наводяться умовно рідкісні види як нові чи рідкісні для поліської частини України. Подаємо їх коротку характеристику.

Brachythecium reflexum (Starke) Schimp. За „Флорою мохів України” (Бачурина, Мельничук, 2003) цей вид відомий у нас тільки з Карпат та Прикарпаття. Однак, за нашими спостереженнями та іншими опублікованими даними він має більше поширення в Україні, зокрема в рівнинній її частині (Вірченко, 2005). Наводимо перші знахідки *B. reflexum* на Українському Поліссі: Сумська обл., Середино-Будський р-н, НПП „Деснянсько-Старогутський”, окол. с. Стара Гута, Старогутське л-во, на стовбурі осики в листяному лісі, 28.04.2003; окол. с. Очкине, база „Деснянка”, на окоренках старих дубів у заплаві Десни, 23.06.2004; Житомирська обл., Новоград-Волинський р-н, біля с. Броники, берег р. Тня, на стовбурі верби, 24.05.2004, збір. В.М. Вірченко і О.О. Орлов.

Brachythecium starkei (Brid.) Schimp. За даними О.І. Висоцької (1984) вид відомий в Україні з семи пунктів Львівської та Івано-Франківської областей. Нами *B. starkei* знайдений: Сумська обл., Середино-Будський р-н, НПП „Деснянсько-Старогутський”, окол. с. Стара Гута, Старогутське л-во, кв. 95, на стовбурі осики в мішаному лісі, 28.04.2003. У „Флорі мохів” (Бачурина, Мельничук, 2003) цей таксон подається у широкому розумінні (як *B. starkei* s. str. + *B. oedipodium*), через це поширення цих видів потребує в Україні подальшого вивчення.

Bryum klinggraeffii Schimp. Досить поширений в Україні мох; його знаходили на полях, по краях доріг, у меліораційних канавах, по берегах річок і ставків тощо. На Поліссі відомий: м. Київ, Труханів острів на Дніпрі, по піскуватих берегах озер, 11.10.1925, збір. Д.К. Зеров; Святошинське лісопаркове господарство, Святошинське л-во, на ґрунті край дороги між лісом і ставом, 21.05.1990; Чернігівська обл., Менський р-н, с. Миколаївка, приуслове озерце біля р. Десни, на ґрунті, 31.05.1973, збір. М.Ф. Бойко; Козелецький р-н, м. Остер, на березі Десни, 20.06.1973, збір. М.Ф. Бойко (Вірченко, 1989).

Bryum rubens Mitt. Мох зростає переважно в лісових ценозах на оголеному ґрунті, по краях доріг та стежок; трапляється також і на відкритих трав'янистих місцях. Знайдений і на Поліссі: Київська обл., окоп. Києва, Дарницький лісопарк, Микільське л-во, край дороги в листяному лісі, 27.08.1986; Броварське л-во, на просіці між кв. 20 і 21, на стінках ями, 06.06.1987; Волинська обл., Ковельський р-н, окоп. с. Любче, західний берег озера Охотин, на піщаному горбі, 05.06.2000 (Гелюта та ін., 2001).

Bryum rudemale Crundwell et Nyholm. Рудеральний мох, за екологією подібний до *Bryum violaceum*. На Українському Поліссі відомий: окоп. м. Києва, Святошинське лісопаркове господарство, Святошинське л-во, на ґрунті край дороги між лісом і ставом, 21.05.1990 (Вірченко, 2005).

Bryum subapiculatum Hampe. Вид, близький за морфологією та екологією до *B. rubens*; відомий у Лісостепу, Степу і Криму. Також знайдений на півночі країни: Київська обл., окоп. Києва, Дарницький лісопарк, Дніпровське л-во, кв. 31, у мішаному лісі на кротовинах, 26.07.1986 (Вірченко, 1989).

Bryum tenuisetum Limpr. Зростає у відкритих місцях на воглих піщаних чи болотних ґрунтах, дуже рідко – на полях. Толерантний до кислого середовища більше, ніж інші, наведені вище представники секції *Erythrocarpa* Kindb. роду *Bryum* Hedw. На Правобережному Поліссі знайдений: Київська обл., окоп. м. Києва, Святошинське лісопаркове господарство, Межигірське л-во, на березі ставка в лісі, 08.08.1990 (разом з *Pleuridium acuminatum* Lindb. та *Riccia huebeneriana* Lindenb.) (Вірченко, 2005).

Bryum violaceum Crundwell et Nyholm. Рудеральний мох, спорадично трапляється в рівнинній Україні. Наводимо знахідку цього виду з Полісся: Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н, с. Комань, крутий берег Десни, на ґрунті з крейдою, 08.06.1973, збір. М.Ф. Бойко (Вірченко, 1989).

Hypnum imponens Hedw. За „Флорою мохів” (Бачурина, Мельничук, 2003), вид трапляється на ґрунті, камінні, окоренках, гнилій деревині та пнях. Відомий з Карпат, Прикарпаття, Опілля, Західного Полісся (одна знахідка у Хмельницькій обл.), Лісостепу і Криму. Наводимо друге місцезнаходження *H. imponens* для Українського Полісся: Житомирська обл., Олевський р-н, Журжевицьке лісництво, на гнилому стовбурі, 31.08.1929, збір. Д.К. Зеров, помилково визн. Г.Ф. Бачурина як *Hypnum fertile* Sendtn.

Hypnum pratense W.D.J.Koch ex Spruce. Угорські дослідники А. Борош і Л. Вайда (Boros, Vajda, 1968-1969) вказували цей мох з двох пунктів України: хребта Чорногора та м. Ужгорода Закарпатської обл. На Українському Поліссі зараз відоме одне місцезнаходження *H. pratense*: окоп. Києва, Святошин ?, на узліссі над болотом, 23.09.1923, збір. Д.К. Зеров, визн. В.М. Вірченко. Цей зразок був раніше помилково визначений Г.Ф. Бачуриною як *Hypnum lindbergii* Mitt. (Вірченко, 2005).

Orthodicranum tauricum (Sapjegin) Smirnova. На рівнині України відомо п'ять місцезнаходжень виду з Лісостепу. Єдина вказівка цього таксону з Полісся (окоп. Києва) у „Флорі мохів” (Бачурина, Мельничук, 1987) ґрунтується на помилковому визначенні. Проте *Orthodicranum tauricum* справді трапляється поблизу столиці в Дарницькому, Конча-Заспівському і Святошинському лісопаркових господарствах. Мох зростає в березняках, вільшняках, посадках сосни на стовбурах беріз, вільх, дубів разом з іншими епіфітними видами. Цей вид, очевидно, ширше представлений в Україні; можливо він пропускається колекторами або, через якісь причини, збільшує своє розповсюдження.

Orthotrichum diaphanum Schrad. ex Brid. Вид зростає на корі поодиноких дерев та на скелях; досить поширений у Лісостепу, Степу, трапляється в Криму і Карпатах (Бачурина, Мельничук, 1989). Нами знайдений у ряді пунктів Українського Полісся: Волинська обл., Любомльський р-н, Шацький НПП, с. Світязь, на старих ясених і кленах, 04.07.1995; Маневський р-н, Черемський ПЗ, ур. Сузанка, на ясені по краю лісу, 24.09.2004; Житомирська обл., окоп. м. Коростишів, на освітленому камінні біля лісу, 13.06.2004; Сумська обл., Середино-Будський р-н, НПП „Деснянсько-Старогутський”, окоп. с. Стара Гута, на стовбурі осики, 01.05.2003.

Orthotrichum lyellii Hook. et Taylor. Цей мох в Україні відомий із Закарпаття, Розточчя, Опілля, Покуття та Правобережного Лісостепу (Бачурина, Мельничук, 1989). Нами зібраний на Поліссі: Житомирська обл., м. Коростишів, берег р. Тетерів, на стовбурі осокора, 13.06.2004; Волинська обл., Маневський р-н, Черемський ПЗ, ур. Сузанка, на осіці в дубово-сосновому лісі, 24.09.2004 (Вірченко, 2005).

Plagiothecium latebricola Schimp. Дрібний бокоплідний мох; зростає на гнилій деревині, коренях і окоренках дерев та покритих гумусом скелях. За „Флорою мохів” (Бачурина, Мельничук, 2003), в Україні відомий з Карпат, Лівобережного Полісся (Чернігівська обл.) та Правобережного Лісостепу (Черкаська обл.). Наводимо встановлені нами локалітети виду на Українському Поліссі: Волинська обл., Любомльський р-н, окоп. с.м.т. Шацьк, біля оз. Кругле, в заболоченому

березняку на основі стовбура берези, 05.07.1997; Сумська обл., Середино-Будський р-н, НПП „Деснянсько-Старогутський”, окол. с. Очкине, база „Деснянка”, на трухлявих пнях у заплавному вільшняку, 21.06.2004 (Вірченко, Орлов, 2005).

Pohlia andalusica (Hohn.) Broth. Для України був відомий з Львівської обл. На Поліссі ми збирали його в таких пунктах: Київська обл., Вишгородський р-н, окол. с. Сухолуччя, на глинистих схилах до озерця в сосновому лісі, 11.08.1993; Рівненська обл., окол. с.м.т. Рокитне, в сосновому лісі на узбіччі дороги, 20.05.1993. Очевидно *P. andalusica* ширше розповсюджена в нашій країні (особливо в її західній та північній частинах) (Вірченко, 2005).

Pohlia camptotrachella (Renauld et Cardot) Broth. Для України відомий з Івано-Франківської області (хребет Чорногора). Ми зібрали його на Поліссі: Рівненська обл., окол. с.м.т. Рокитне, по краях дороги в сосновому лісі, 25.05.1992, де він зростав разом з *Pohlia bulbifera*, *P. annotina*, *Ceratodon purpureus* (Hedw.) Brid., видами роду *Dicranella* (Mull. Hal.) Schimp. (Вірченко, 2005).

Riccia huebeneriana Lindenb. Гірофільний печіночник, до цього часу був відомий з Чернігівського та Житомирського Полісся (Зеров, 1964). Нами зібраний: окол. м. Києва, Святошинське лісопаркове господарство, Межигірське лісництво, на березі ставка в лісі, 08.08.1990 (Вірченко, 2005).

Riccia rhenana Lorbeer. Цей вид близький до *Riccia fluitans* L.; від останньої відрізняється ширшими гілочками слані, які розгалужуються під тупим кутом. В Україні цей вид був відомий з окол. м. Дніпропетровська і Черкаської обл. На Поліссі знайдений: окол. м. Києва, Дарницький лісопарк, біля болота Рибне озеро, на вогкому мулі у вільшняку, 18.08.1990 (Вірченко, 2005).

Ricciocarpos natans (L.) Corda. Водний печіночник, відомий в Україні із Закарпаття, Прикарпаття, Опілля, Полісся, Лісостепу та Степу (Зеров, 1964). На Українському Поліссі його знаходили в околицях Києва і в Чернігівській обл. наприкінці XIX – на початку XX ст. Останнім часом *R. natans* виявлений на озері Охотин біля с. Любче Ковельського р-ну Волинської обл. (Гелюта та ін., 2001). Ми двічі знаходили його на Житомирському Поліссі: Ємільчинський р-н, між с.м.т. Ємільчине і с. Підлуби, в каналі з водою біля шосе, 24.05.2004, збр. О.О. Орлов і В.М. Вірченко; Олевський р-н, біля с. Варварівка, у стариці р. Уборть, 26.05.2004 (разом з *Riccia fluitans*). Враховуючи екологію виду та легку можливість його розповсюдження, він, мабуть, більш поширений на Українському Поліссі (Вірченко, Орлов, 2005).

Syntrichia papillosa (Wilson) Jur. Зростає на стовбурах окремо ростучих дерев; трапляється спорадично в Карпатах, Лісостепу та Степу (Бачурина, Мельничук, 1988). На Українському Поліссі знайдений: Волинська обл., Любомльський р-н, Шацький НПП, окол. с. Світязь, вербово-тополеве насадження, на стовбурі верби, 03.07.1995; Маневицький р-н, с. Замостя, на стовбурі горіха у фруктовому саду, 25.09.2004 (Вірченко, 2005).

Syntrichia virescens (De Not.) Ochuga. Мох поселяється на корі листяних дерев, рідше на камінні; спорадично трапляється по всій країні (Бачурина, Мельничук, 1988). На Українському Поліссі відомий: Волинська обл., Любомльський р-н, Шацький НПП, с. Світязь, на стовбурах старих ясенів і кленів біля церкви, 04.07.1995 (Вірченко, 2005).

Цікаві види трапляються серед мохоподібних, що приурочені до малопоширених на території Полісся екотопів, насамперед відслонень силікатних порід. Саме такі таксони ми відносимо до природно рідкісних, оскільки їх поширення обмежується цілком певними едафо-кліматичними факторами. Епілітні бріофіти трапляються на Житомирському Поліссі, де відслонюються докембрійські (граніти, гнейси, кварцити) та нижньопалеозойські (базальти, сланці, пісковики) породи Українського кристалічного щита. Облігітні епіліти зростають безпосередньо на камінні, тоді як факультативні знаходять собі притулок у тріщинах скель, на тонкому шарі гумуса на камінні. Вони представлені печіночниками з родів *Radula* Dum., *Frullania* Raddi, *Mannia* Opiz, *Preissia* Corda і мохами з родин *Grimmiaceae*, *Batrachaceae*, *Fissidentaceae*. Як відомо, епілітні мохи в Україні поширені переважно в горах Карпатах і Криму; їх присутність на Поліссі пояснюється наявністю відповідних субстратів та досить великою кількістю опадів. Серед епілітних бріофітів є субокеанічно-субсередземноморські види – *Cinclidotus fontinaloides* (Hedw.) P. Beauv., *Fissidens crassipes* Wilson ex Bruch et Schimp., *F. fontanus* (Bach.Pyl.) Steudel, *Frullania fragilifolia* (Taylor) Gottsche, Lindenb. et Nees, котрі не проникають у континентальну Європу. Відомості про місцезнаходження раритетних мохоподібних кам'янистих виходів Полісся знаходимо в працях Д.К. Зерова (1939), А.С. Лазаренка (1929), В.М. Мельничука (1955), Г.Ф. Бачуриної та Л.Я. Партики (1985), а також у автора (Вірченко, 2004; Вірченко, Орлов, 2005). Нижче наводиться перелік рідкісних епілітних видів з даними про їх екологію, поширення в країні та останні знахідки на території Українського Полісся.

Batrachia ithyphylla Brid. Зростає на глинистому ґрунті, камінні та скелях. Досить часто трапляється в Українських Карпатах і зрідка – на рівнині (Поділля). На Поліссі відомі два місцезнаходження виду: Рів-

ненська обл., Березнівський р-н, с. Маринин (Мельничук, 1955) та скелі „Чотири брати” над р. Тетерів в окол. м. Житомира (Лазаренко, 1936).

Bartramia pomiformis Hedw. Поширений переважно в горах (Карпати, Крим), рідше на рівнині – Розточчя, Західний і Правобережний Лісостеп. На Українському Поліссі зібраний наприкінці XIX – на початку XX століття різними колекторами (В. Лилським, Д.К. Зеровим, А.С. Лазаренком) в околицях м. Житомира на скелях „Чотири брати” над р. Тетерів та на „Сіянській горі” над р. Гнилоп’ять між колишніми селами Коротинка і Шумське (Бачурина, Мельничук, 1989). Пізніше виявлений у Рівненській обл. біля с. Губків Березнівського р-ну (Мельничук, 1955).

Brachythecium plumosum (Hedw.) Schimp. Гігрофільний мох, трапляється на скелях, камінні та деревині, найчастіше в Карпатах. На рівнині знайдений по одному разу на Опіллі і Західному Поліссі (Хмельницька обл.) (Бачурина, Мельничук, 2003). На Житомирщині ми виявили його в Олевському р-ні біля с. Хмелівка на ґрунті по кам’янистих берегах лісового струмка, 25.05.2004 (Вірченко, Орлов, 2005).

Cinclidotus fontinaloides (Hedw.) P. Beauv. Зростає у воді на камінні; трапляється переважно у Карпатах і Криму. На території Українського Полісся знайдений: Рівненська обл., Березнівський р-н, на оббризуваних водою гранітних скелях над р. Случ між селами Маринин та Губків (Мельничук, 1955); окол. м. Житомира (колишні села Фрисарка, Тригир’я), на камені в р. Тетерев – за зборами А.С. Лазаренка 1934-1935 рр., на мокрому камінні на березі р. Тетерев – за зборами Г.Ф. Бачуриної 1965 р. (Бачурина, Партика, 1985).

Dichodontium pellucidum (Hedw.) Schimp. Вид часто трапляється в Українських Карпатах на вологому ґрунті і камінні вздовж потоків та по берегах річок (Зеров, Партика, 1975). На рівнині був відомий єдиний локалітет з Правобережного Лісостепу (Вінницька обл.). Наша знахідка є першою в Українському Поліссі: Житомирська обл. і р-н, окол. с. Дениші, берег р. Тетерів нижче греблі, на камінні біля води, 01.06.2004, збір. О.О. Орлов (Вірченко, Орлов, 2005).

Fissidens crassipes Wilson ex Bruch et Schimp. Зростає на силікатному камінні у воді. У „Флорі мохів” вид наводиться лише з двох пунктів Вінницької та Миколаївської областей (Бачурина, Мельничук, 1987). У науковій літературі є ще згадка про зростання виду у Житомирській, і Черкаській областях та Криму (Улична, Вороніна, 1979). На Українському Поліссі вперше виявлений: окол. м. Житомира, гранітні скелі „Чотири брати” над р. Тетерів, у печері, 20.06.1929, збір. А.С. Лазаренко (Лазаренко, 1955).

Fissidens fontanus (Bach.Pyl.) Steudel. Вперше виявлений в Україні на підводному камінні у р. Тетерів поблизу м. Житомира (села Тригир’я, Фрисарка) (Лазаренко, 1936). За повідомленням О.О. Орлова, ці місцезростання вже знищені – затоплені водою при створенні водосховища. Вдруге нами зібраний: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Устинівка, на зануреному камінні у р. Перга, 09.09.2003 (Вірченко, 2004).

Frullania fragilifolia (Taylor) Gottsche, Lindenb. et Nees. Вид зростає на корі дерев (ялиці, смереки, бука) та на скелях. В Українських Карпатах відомо близько десяти місцезнаходжень цього печіночника (Зеров, Партика, 1975). Знайдено вперше для рівнинної частини країни: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Устинівка, берег р. Перга, на затіненому камінні в лісі, 11.09.2003 (Вірченко, 2004).

Frullania tamarisci (L.) Dumort. Листостебловий печіночник, що поселяється на стовбурах листяних і хвойних порід, відмерлій деревині та скелях. Спорадично трапляється в Українських Карпатах та Криму. На рівнині відоме лише одне місцезнаходження на Поліссі: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Рудня-Замисловицька, ур. Камін’я, затінені стрімкі скелі, 26.08.1929, збір. Д.К. Зеров (Зеров, 1964).

Hygroamblystegium fluviatile (Hedw.) Loeske. Зростає у воді на камінні, коренях дерев та штучних спорудах. В Україні відомо всього 4 місцезнаходження виду: два у Карпатах і два на рівнині (Бачурина, Мельничук, 2003). На Українському Поліссі знайдений: Житомирська обл., окол. с. Мирополя, на гранітах по дну річка, 23.08.1936, збір. і визн. Г.Ф. Бачурина.

Mannia fragrans (Balbis) Frye et Clark. Ксерофільний таломний печіночник, приурочений до освітлених скель, відкритих сухих схилів. В Україні його знаходили в 10 областях, переважно рівнинних (Зеров, 1964). У 1930-х роках в окол. м. Житомира *M. fragrans* знаходив А.С. Лазаренко. Повторні пошуки виду в цих місцях поки що є безрезультатними. Вдруге на Українському Поліссі його знайдено: Рівненська обл., Березнівський р-н, РЛП „Надслучанська Швейцарія”, окол. с. Більчаки, граніти над р. Случ, 07.07.2003, збір. Д.М. Якушенко (Вірченко, Орлов, 2005).

Plagiopus oederiana (Sw.) Limpr. Зростає на вологих затінутих скелях, переважно в горах (Карпати, Крим), зрідка трапляється на рівнині – Розточчі та Західному Лісостепу. На Українському Поліссі виявлений М.П. Слободяном на скелях „Чотири брати” в окол. м. Житомира (Бачурина, Мельничук, 1989).

Preissia quadrata (Scop.) Nees. Таломний печіночник, зростає на вологих скелях, ґрунті у лісовому та високогірному поясах Карпат і Кри-

му. Поодинокі знахідки виду відомі на Розточчі та в Західному Лісостепу. На Поліссі знайдений: окол. м. Житомира, схили правого берега р. Тетерева, 31.07.1925, збір. Д.К. Зеров і А.М. Окснер (Зеров, 1964).

Racomitrium aciculare (Hedw.) Brid. Гідрофільний вид, росте на безвапнових скелях та камінні у річках і гірських потоках. В Українських Карпатах відомо близько 10 місцезнаходжень *R. aciculare*, тоді як на рівнині лише одне: Житомирська обл., Овруцький р-н, верхів'я р. Норин поблизу с. Задорожок, на виходах пісковика, 01.10.1952, збір. Г.Ф. Бачурина (Бачурина, Партика, 1985).

Racomitrium heterostichum (Hedw.) Brid. Рідкісний епілітний мох, відомий з Карпат, Криму і Полісся (Вірченко, 2004). Для Українського Полісся він був поданий лише з Селезівського лісництва Овруцького р-ну Житомирської обл. (Бачурина, Мельничук, 1988). Вдруге ми знайшли його в цій же області: Олевський р-н, біля с. Хмелівка, освітлені граніти на лівому березі р. Уборть, 25.05.2004 (Вірченко, Орлов, 2005).

Radula lindenberghiana Gottsche ex C.Hartm. Листостебловий печіночник, поселяється на стовбурах листяних порід (бука, граба, вільхи), мертвій деревині та скелях. В Українських Карпатах трапляється спорадично (Зеров, Партика, 1975). На рівнині відоме лише одне місцезнаходження: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Рудня-Замисловицька, ур. Каміння, стрімкі затінені скелі у лісі, 26.08.1929, збір. Д.К. Зеров (Зеров, 1964).

Reboulia hemisphaerica (L.) Raddi. Сланевий печіночник, що спорадично трапляється на ґрунті і скелях у горах та на рівнині України (Зеров, 1964). Вперше на території Українського Полісся знайдений: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Варварівка, берег р. Уборть, на вкритих ґрунтом затінутих гранітах, 26.05.2004 (Вірченко, Орлов, 2005).

Rhabdoweisia fugax (Hedw.) Bruch et Schimp. Зростає в розколинах пісковикових, гранітних та сланцевих скель у лісовому і субальпійському поясах гір. В Українських Карпатах відомо близько 10 локалітетів виду, ще одне – в Криму (Бачурина, Мельничук, 1987). На Поліссі його знаходили: окол. м. Житомира (між колишніми селами Коротинка і Шумське), „Сіянська гора” над р. Гнилоп'ять, гранітні скелі, 26.06.1930, збір. А.С. Лазаренко (Лазаренко, 1936).

Scapania undulata (L.) Dum. Гігро-гідрофільний печіночник; нерідко трапляється в Карпатах на камінні в потоках, на зрошуваних водою скелях, по берегах лісових джерел (Зеров, Партика, 1975). На рівнині України знайдений вперше: Житомирська обл., Олевський р-н,

біля с. Хмелівка, на камінні лісового струмка, що впадає в р. Уборть, 25.05.2004 (Вірченко, 2005).

Schistidium rivulare (Brid.) Podp. Росте на скелях і камінні, що періодично заливаються водою. В Україні спорадично трапляється в Карпатах та Криму і рідко – на рівнині (Бачурина, Мельничук, 1988). На Західному Поліссі знайдений у Рівненській обл. на мокрих гранітних скелях над р. Случ біля сіл Маринин та Губків Березнівського р-ну (Мельничук, 1955).

Schistostega pennata (Hedw.) F. Weber et D. Mohr. Схістостега периста („самосвітний мох”) трапляється переважно в Українських Карпатах, на рівнині відомий з Західного Полісся та Правобережного Степу (Бачурина, Мельничук, 1987). Мох оселяється в печерах і тріщинах силікатних скель, також у дуплах дерев. Знайдений в околицях Житомира: скелі „Чотири брати” над р. Тетерів і „Сіянська гора” на р. Гнилоп'ять між сс. Коротинкою і Шумським (Лазаренко, 1936).

Taxiphyllum wisgrillii (Garov.) Wijk et Marg. Мох, який поселяється на вогких скелях, коренях дерев. В Україні відомий з Карпат, Розточчя, Лісостепу і Гірського Криму (Бачурина, Мельничук, 2003). Вперше зібраний на Українському Поліссі: Житомирська обл., м. Коростишів, правий берег р. Тетерів, на ґрунті між затіненим камінням, 15.05.2004; Олевський р-н, окол. с. Варварівка, берег р. Уборть, на вкритих ґрунтом затінутих гранітах, 26.05.2004 (Вірченко, Орлов, 2005).

Третю групу раритетних мохоподібних на Українському Поліссі становлять антропогенно рідкісні види. Це рідкісні таксони, кількість їх місцезнаходжень на даній території невинно зменшується. Особливо вразливими тут є болотні види, чисельність яких скорочується через осушувальну меліорацію. Серед них – представники родин *Meesiaceae*, *Helodiaceae*, *Amblystegiaceae* та ін. В ареалогічному відношенні вони переважно належать до субаркто-бореального елементу і є на нашій території гляціальними реліктами. У нашій країні першими звернули увагу на необхідність охорони мохів-гелофітів болотознавці (Брадїс, Андрієнко 1973). Вони запропонували список з 19 видів, який потім інші автори використовували у публікаціях, пов'язаних зі збереженням раритетного біогенофонду (Бойко, 1976; Бачурина, Партика, 1985). Запропонований нижче перелік антропогенно рідкісних болотних мохів теж ґрунтується на вищезгаданій статті, щоправда з деякими уточненнями. Так, наприклад, виявилось, що *Sphagnum fimbriatum* є рідкісним тільки в Українських Карпатах, а на півночі країни – досить поширеним. *Sphagnum inundatum* Russow раніше не відокремлювали від *S. subsecundum* Nees, тому його поширення у нас ще не з'ясоване

(Зеров, 1964). До антропогенно рідкісних мохів насамперед слід віднести ті види, які вважають зниклими або швидко зникаючими на території Українського Полісся: *Timmia megapolitana* Hedw., *Meesia longiseta* Hedw., *M. triquetra* (L. ex Jolycl.) Angstr., *Paludella squarrosa* (Hedw.) Brid., *Splachnum ampullaceum* Hedw.

Timmia megapolitana Hedw. Вид зростає на болотистих луках, болотах. Для України його наводили з Карпат, Розточчя, Правобережного Лісостепу та Лівобережного Полісся (Бачурина, Мельничук, 1989). Однак вказівки *T. megapolitana* з околиць Львова та Українських Карпат сумнівні і потребують перевірки. Для Чернігівського Полісся відомий: Козелецький р-н, окол. с. Сорокошичі, болото „Видра”, 22.08.1930, збір. Ф. Левіна, визн. А. Лазаренко. М.Ф. Бойко (1976) відносить тимію мекленбурзьку до зниклих на території Лівобережного Полісся видів.

Meesia longiseta Hedw. Зростає на торфових евтрофних болотах. На території України відомий лише з двох місць Правобережного Лісостепу та Лівобережного Полісся (Бачурина, Мельничук, 1989). Перший локалітет знаходився у Вінницькій обл. (окол. м. Літина). Друге місцезнаходження було розташоване біля м. Києва: болото коло Рибного озера під Броварами; тут вид збирали М. Цінгер у 1900 р. і Д.К. Зеров у 1926 р. Принаймні одне з цих місцезростань (в окол. Києва) вже знищене. У викопному стані *M. longiseta* виявлена ще у торфовищі Липківське в Ріпкинському р-ні Чернігівської обл. (Бачурина, Партика, 1985).

Meesia triquetra (L. ex Jolycl.) Angstr. Ростає на низинних болотах, які формуються в долинах річок або по берегах озер. Це вологолюбний мох, оскільки бере участь в заростанні водойм, багатих на мінеральні речовини. Зараз спостерігається різке скорочення поширення цього моху в Центральній Європі. В Україні відомо 10 локалітетів *M. triquetra* з Карпат, Полісся, Розточчя та Правобережного Лісостепу (Бачурина, Мельничук, 1989). Зазначимо, що в багатьох місцезнаходженнях (окол. Києва, Львова та ін.) цей вид вже зник (Червона книга ..., 1996). До нашої знахідки *M. triquetra* останній раз збирали в Україні 50 років тому на болоті Коза в окол. с. Озерці Володимирецького р-ну Рівненської обл. (Григора, 1958). Нами вид зібраний: Волинська обл., Ковельський р-н, поблизу с. Любче, пн. берег оз. Любче, на евтрофному болоті, 06.06.2000 (Гелюта та ін., 2001).

Paludella squarrosa (Hedw.) Brid. Вид характерний для обводнених евтрофних боліт. В Україні зрідка трапляється на Поліссі, відомі його ізольовані місцезнаходження на Розточчі та в Правобережному Лісостепу. Слід зазначити, що вид вже зник у лісопарковій зоні м.

Києва (болото по р. Ірпінь) та, можливо, на території Вінницької обл. (болото по р. Згар біля Літина). Подаємо відомості про інші знахідки *P. squarrosa* на Українському Поліссі: Волинська обл., Камінь-Каширський р-н, с. Гута-Камінська (Мельничук, 1955), Маневицький р-н, болото Вутшино біля с. Софіянівка, 08.08.1949, збір. Є.М. Брадів; Рівненська обл., Володимирецький р-н, болото Ячене, 03.09.1954, збір. І.М. Григора.

Splachnum ampullaceum Hedw. Як і більшість представників родини *Splachnaceae*, *S. ampullaceum* є копрофільним мохом, що поселяється майже виключно на екскрементах рослиноїдних ссавців. Це також гігрофільний вид, тому його знаходять на торфовищах, мокрих луках чи в заростях по берегах озер. В Україні відомий з нечисленних місцезнаходжень у Карпатах та на Лівобережному Поліссі (Бачурина, Мельничук, 1988). Причому, через осушення боліт *S. ampullaceum* вже зник з території Лівобережного Полісся (Бойко, 1976). На правобережній частині Українського Полісся був відомий лише з двох пунктів Житомирської обл.: болота поблизу м. Коростишева (збір. О.Покровський у 1891 р.) та болота Корма коло с. Озеряни Олевського р-ну (збір. Д.К. Зеров у 1930 р.). Нами знайдений: Волинська обл., Ковельський р-н, поблизу с. Любче, пн. берег оз. Любче, на купині на осоково-гіпновому болоті, 04.06.2000 (Гелюта та ін., 2001).

На Українському Поліссі є ряд рідкісних болотних мохів, які не можна з певністю віднести до зникаючих через брак тривалих спостережень за ними. Але такі види теж потребують охорони у зв'язку з трансформацією перезволожених місцезростань. До них можна віднести: *Sphagnum wulfianum* Girg., *S. subnitens* Russow et Warnst., *S. molle* Sull., *S. tenellum* (Brid.) Pers. ex Brid., *S. riparium* Angstr. і *Pseudobryum cinclidioides* (Huebener) T.J. Кор.

Sphagnum wulfianum Girg. Бореальний вид, зростає у сирих і заболочених хвойних лісах та на заліснених болотах. На Українському Поліссі відомі його поодинокі довоєнні знахідки: Рівненська обл., м. Костопіль, збір. А. Зеленева у 1940 р.; Житомирська обл., Олевський р-н, болото Бучмани біля с. Білоторовичі та болото Озерянське поблизу с. Озеряни (Тюрємнов, 1931).

Sphagnum subnitens Russow et Warnst. Субокеанічний вид, зростає на болотах та в заболочених лісах. В Українських Карпатах відомий з трьох місцезнаходжень (Зеров, Партика, 1975). На Поліссі виявлений у 1930 р. в Олевському р-ні Житомирської обл. на евтрофних частинах боліт Гвоздь (в окол. с. Озеряни) та Дідове озеро (в окол. с. Перга) (Бачурина, Партика, 1985).

Sphagnum molle Sull. Вид із субокеанічним поширенням, зростає на мезотрофних болотах. На Українському Поліссі виявлений у 1930 р. в Олевському р-ні Житомирської обл: на болоті Гвоздь в окол. с. Озеряни та болоті Дідове озеро в окол. с. Перги (Зеров, 1964). У 1972 р. знайдений в Поліському заповіднику: на болотах Шаболтах і Терентієве в Копищенському л-ві та на болоті Срулеве у Пергінському л-ві (Партика, 1974).

Sphagnum tenellum (Brid.) Pers. ex Brid. Субокеанічний вид, зростає між купинами на оліготрофних болотах. В Українських Карпатах відомий з двох пунктів Закарпатської обл. (Зеров, Партика, 1975). На Поліссі його знаходили в Олевському р-ні Житомирської обл. – болото Гвоздь біля с. Озеряни та болото Шаболтах у Копищенському л-ві Поліського заповідника (Бачурина, Партика, 1985).

Sphagnum riparium Angstr. Зрідка трапляється на болотах і в заболочених лісах Карпат та Західного Полісся (Зеров, 1964). На Поліссі, де він більш рідкісний, останній раз його збирали у 1980 р. біля с. Вербівка Дубровицького р-ну Рівненської обл. (Бачурина, Андриєнко, 1982). Наводимо раніше невідомі в науковій літературі місцезнаходження цього виду: Волинська обл., Маневицький р-н, окол. с. Софіянівка, на болоті в ялиново-сосново-вільховому лісі, 08.08.1949, збір. і визн. Є.М. Брадїс ?; Камінь-Каширський р-н, на пн. схід від с. Нові Червища, уроч. озеро Шині, заболочений ліс, липень 1998 р., збір. В.Л. Шевчик (Вірченко, 2004).

Pseudobryum cinclidioides (Huebener) T.J.Kor. Зростає на заболочених луках, евтрофних болотах, на джерелистих місцях. Був відомий лише у Карпатах, пізніше виявлений і на Поліссі: Житомирська обл., Овруцький р-н, Поліський заповідник, Селезівське л-во (Л.Я. Партика); Чернігівська обл., Новгород-Сіверський р-н, Узруївське л-во, берег р. Смячка (М.Ф. Бойко); Семенівський р-н, окол. с. Баранівка (Л.С. Балашов) (Бачурина, Мельничук, 1989).

Такими, що зменшують своє поширення, але поки що не рідкісними, на Українському Поліссі є такі болотні мохи, як *Pseudocalliergon trifarium* (F. Weber et D. Mohr) Loeske, *P. lycopodioides* (Brid.) Hedenas, *Helodium blandowii* (F. Weber et D. Mohr) Warnst., *Scorpidium scorpioides* (Hedw.) Limpr. Коли вони і надалі будуть зазнавати впливу негативних факторів, то з часом перейдуть до групи антропогенно рідкісних видів.

Pseudocalliergon trifarium (F. Weber et D. Mohr) Loeske. Гляціальний релікт, зростає на обводнених евтрофних, особливо карбонатних болотах, часто в синузії з *Scorpidium scorpioides*. В Україні спорадично трапляється на Поліссі, відоме також одне місцезнаходження на Опіллі

(Бачурина, Мельничук, 2003). Вид вже зник у лісопарковій зоні м. Києва (болото Рибне озеро). Автор двічі збирав *P. trifarium* на Волинському Поліссі: Любомльський р-н, Шацький НПП, окол. с. Світязь, пд. берег оз. Чорне, на осоково-гіпновому болоті, 05.07.1995 (Вірченко, 1999); Маневицький р-н, Черемський ПЗ, евтрофне болото біля Бугаєвої гори, 22.09.2004.

Pseudocalliergon lycopodioides (Brid.) Hedenas. Зростає на евтрофних, переважно осоково-гіпнових болотах. Більшість локалітетів виду в Україні знаходиться на Поліссі (близько 15), поодинокі знахідки відомі з Карпат, Волинського Лісостепу та Опілля (Бачурина, Мельничук, 2003). *P. lycopodioides* вже зник з околиць м. Києва та м. Львова. Востаннє зібраний: Рівненська обл., Володимирецький р-н, біля с. Мульчинці, низинне болото, 20.06.1955, І.М. Григора.

Helodium blandowii (F. Weber et D. Mohr) Warnst. Зростає на збіднених евтрофних, близьких до них мезотрофних болотах та в заболочених лісах. В Україні трапляється на Поліссі (близько 10 локалітетів), відоме одне місцезнаходження в Правобережному Лісостепу. Через осушення боліт вид зникає в лісопарковій зоні м. Києва. На Волинському Поліссі *H. blandowii* був виявлений у 1980 р. Л.Я. Партикою в заказнику „Нечимне” Ковельського р-ну (Андриєнко, Партика, 1984). У цьому ж регіоні пізніше нами знайдений: Маневицький р-н, Черемський ПЗ, біля ур. Острів, у купині сфагнів на евтрофному болоті, 25.09.2004.

Scorpidium scorpioides (Hedw.) Limpr. Поселяється на евтрофних болотах, в обводнених ровах, канавах; на карбонатних болотах нерідко виступає співдомінантом мохового покриву. На Українському Поліссі встановлено близько 15 місцезнаходжень виду, поодинокі знахідки відомі з Опілля, Волинського і Західного Лісостепу (Бачурина, Мельничук, 2003). Нами зібраний на Волинському Поліссі: Любомльський р-н, Шацький НПП, окол. с. Світязь, пд. берег оз. Чорне, на осоково-гіпновому болоті, 05.07.1995 (Вірченко, 1999), Маневицький р-н, Черемський ПЗ, евтрофне болото біля Бугаєвої гори, 22.09.2004.

Таким чином, нами наведено 58 рідкісних видів мохоподібних Українського Полісся. Враховуючи ще недостатню вивченість бріофлори окремих куточків цього регіону, можна припустити, що даний перелік ще не є вичерпним, і у майбутньому він буде доповнений та уточнений. Однак, ми сподіваємося, що вже тепер він охоплює переважну кількість рідкісних бріофітів. На нашу думку, у поліській бріофлорі найбільшу соціологічну цінність мають болотні та епілітні види. Серед перших чимало гляціальних реліктів із субарктичним або

субаркто-бореальним поширенням; вони приурочені головним чином до Волинського Полісся, де охороняються у Шацькому НПП, Черемському і Рівненському природних заповідниках та в низці заказників. Другі (епіліти) представлені монотанними та субокеанічними видами, трапляються на Житомирському Поліссі, де охороняються в Поліському ПЗ, РЛП „Надслучанська Швейцарія”. Зазначимо, що шість видів з поданого нами списку (*Meesia triquetra*, *Sphagnum wulfianum*, *S. subnitens*, *S. molle*, *S. tenellum*, *Schistostega pennata*) вже занесено до Червоної книги України (1996), а ще дев'ять (*Pseudocalliergon trifarium*, *P. lycopodioides*, *Scorpidium scorpioides*, *Helodium blandowii*, *Fissidens fontanus*, *Meesia longiseta*, *Paludella squarrosa*, *Pseudobryum cinclidioides*, *Timmia megapolitana*) планується включити до третього видання Червоної книги України.

МЕРЕЖА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Природно-заповідна мережа територій та об'єктів загальнодержавного значення на Українському Поліссі нині включає 3 природні заповідники, 3 національні природні парки, 52 заказники та 18 пам'яток природи:

ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ:

1. Поліський, 20 104,0 га
2. Рівненський, 47 046,8 га
- 2.1. Білоозерська ділянка
- 2.2. Переброди
- 2.3. Сира Погоня
- 2.4. Сомино
3. Черемський, 2 975,7 га

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ:

4. Шацький, 48 977,0 га
5. Мезинський, 31 035,2 га
6. Деснянсько-Старогутський, 16 215,1 га

ЗАКАЗНИКИ:

Волинська область

7. Втенський, ботанічний, 130,0 га
8. Вутвицький, ботанічний, 50,0 га
9. Згоранські озера, ландшафтний 705,6 га
10. Кормин, ландшафтний, 549,0 га
11. Кручене озеро, ландшафтний, 75,9 га
12. Мошне, ландшафтний, 73,3 га
13. Нечимне, ландшафтний, 40,0 га
14. Рись, загальнозоологічний, 320,5 га
15. Софіянівський, ботанічний, 87,6 га
16. Стохід, ландшафтний, 4 420 га
17. Урочище Джерела, ландшафтний, 90,0 га
18. Урочище Сунічник, ботанічний, 99,0 га
19. Чахівський, ландшафтний, 72,9 га

Рівненська область

20. Висоцький, лісовий, 110,0 га

21. Вичівський, ботанічний, 2 762,0 га
22. Дібрівський, гідрологічний, 873,0 га
23. Золотинський, ботанічний, 3 016,0 га
24. Озерський, ботанічний, 1 276,0 га
25. Острівський, гідрологічний, 2 126,0 га
26. Почаївський, ландшафтний, 927,0 га
27. Сварицевицький, ботанічний, 2 220,0 га
28. Суський, ботанічний, 298,0 га
29. Урочище Прище, загальнозоологічний, 100,0 га
30. Хинопський, ботанічний, 2 267,0 га

Житомирська область

31. Городницький, ботанічний, 352,0 га
32. Дідове озеро, гідрологічний, 294,0 га
33. Забарський, гідрологічний, 1 095,0
34. Казява, загальнозоологічний, 1 859,0 га
35. Кутне, загальнозоологічний, 922,0 га
36. Плотниця, ландшафтний, 460,0 га
37. Поясківський, лісовий, 113,0 га
38. Туганівський, лісовий, 245,0 га
39. Часниківський, орнітологічний, 612,0 га
40. Червоновільський, гідрологічний, 805,0 га

Київська область

41. Дзвінківський, лісовий, 700,0 га
42. Дніпровсько-Деснянський, ландшафтний, 1 400,0 га
43. Жорнівський, орнітологічний, 90,0 га
44. Жуків Хутір, лісовий, 622,5 га
45. Журавлинний, орнітологічний, 399,7 га
46. Іллінський, гідрологічний, 2 000,0 га
47. Калитянська дача, ландшафтний, 1 162,0 га
48. Урочище Мутвицьке, ландшафтний, 785,0 га

Чернігівська область

49. Болото Мох, гідрологічний, 98,0 га
50. Брецький (Берецький), ботанічний, 200,0 га
51. Замглай, ландшафтний, 4 428,0 га
52. Каморетський, загальнозоологічний, 515,0 га
53. Оболонський, ботанічний, 400,0 га
54. Путивський, ботанічний, 150,0 га
55. Рихлівська дача, ландшафтний, 789,0 га
56. Середовщина, ботанічний, 288,0 га
57. Сосинський, гідрологічний, 406,0 га

Сумська область

58. Урочище Великий бір, лісовий, 1 167,0 га

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ:

Волинська область

59. Горинські крутосхили, 30,0 га
60. Озеро Добре, гідрологічна, 46,0 га
61. Озеро Святе, гідрологічна, 44,0 га

Рівненська область

62. Велике Почаївське озеро, гідрологічна, 58,0 га
63. Озеро Стільське, гідрологічна, 15,0 га
64. Урочище Нетреба, ботанічна, 52,0 га
65. Юзефінська дача, ботанічна, 100,0 га

Житомирська область

66. Урочище Корнієв, ботанічна, 15,0 га
67. Урочище Модрина, ботанічна, 36,0 га

Київська область

68. Урочище Бабка, ботанічна, 78,0 га

м.Київ

69. Романівське болото, ботанічна, 30,0 га

Чернігівська область

70. Болото Гальський Мох, гідрологічна, 25,0 га
71. Мурав'ївська, гідрологічна, 40,0 га
72. Озеро Вадень, гідрологічна, 20,0 га
73. Озеро Козероги, гідрологічна, 2,0 га
74. Озеро Святе, гідрологічна, 70,0 га
75. Озеро Трубин, гідрологічна, 40,0 га
76. Урочище Гуліне, комплексна, 100,0 га

Розміщення цих територій на Українському Поліссі показано на рис. 2. Результати аналізу за ступенем охорони (Онищенко, 2000) наведені в табл. 6.

Сучасна мережа територій ПЗФ загальнодержавного значення на Українському Поліссі є значно репрезентативнішою, ніж та, що існувала в 1983 р. під час виходу в світ монографії Т.Л. Андрієнко та Ю.Р. Шеляга-Сосонка (1983). Тоді на Поліссі існував один заповідник – Поліський, не було жодного національного парку (хоча невдовзі був створений Шацький НПП). Природно-заповідну мережу доповнили значні за площею заказники: Стохід (4 420 га) у Волинській області, Вичівський (2 762 га), Золотинський (3 016 га), Сварицевицький (2 220 га) у Рівненській області, Замглай (4 428 га) у Чернігівській області.

Таблиця 6. Розподіл площ природно-заповідного фонду загальнодержавного значення Українського Полісся за ступенем охорони

Table 6. Distribution of the area of the protected areas of the Ukrainian Polissia on the level (degree) of protection.

	Площа	
	га	% від площі Українського Полісся
I рівень, в т.ч.	77 288,8	0,72
природні заповідники	70 126,5	0,66
заповідні зони НПП	7 162,3	0,07
II рівень (зони регульованої рекреації НПП, заказники, пам'ятки природи)	65 787,4	0,61
III рівень (господарські зони і зони стаціонарної рекреації НПП, території НПП без функціонального зонування)	68 137,2	0,64
Ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1 015,6	0,01
Разом	212 229,0	1,98

Примітка: якщо територія має більше одного статусу, яким відповідають різні рівні охорони, вона зараховується лише до найвищого з цих рівнів.

Природно-заповідні території загальнодержавного значення розміщені на Поліссі нерівномірно. На Поліссі в межах Київської і Чернігівської областей вони займають на порядок меншу частку території, ніж у межах Волинської, Рівненської та Сумської. У Житомирській області частка природно-заповідних територій загальнодержавного значення вдвічі нижча, ніж у Волинській, Рівненській та Сумській, і зосереджені вони нерівномірно – лише на півночі і заході області. Якщо розглядати і природно-заповідні території місцевого значення, то розміщення є рівномірнішим.

Питання необхідності створення великих природно-заповідних територій в південній частині Українського Полісся на територіях з відносно багатими ґрунтами і значними площами широколистяних лісів, поставлене ще у 1980-х роках (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983), і нині є актуальним. Деякі об'єкти тут вже створені, насамперед, тут слід згадати Мезинський НПП (Чернігівська обл.), РЛП (проектований НПП) „Надслучанський”. Досі чекає створення НПП у Цуманській

пущі (Волинська область). Проектовані НПП „Прип'ять-Стохід” (Волинська обл., тут існує РЛП), „Дніпровський” (Чернігівська обл.) та „Деснянський” (Чернігівська обл.) репрезентуватимуть в основному природні комплекси долин річок.”

Питання створення біосферного заповідника на Українському Поліссі, яке розроблялось у 80-х роках (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983; Шеляг-Сосонко та ін., 1984), нині вирішується дещо інакше – з розумінням терміна „біосферний резерват” як міжнародної природоохоронної одиниці. У крайній західній частині Українського Полісся нині створюється українсько-польський біосферний резерват „Західне Полісся”, а у крайній східній – українсько-російський „Брянські та Старогутські ліси”. Це матиме велике значення для побудови екологічної мережі Українського Полісся і детально висвітлюється у відповідному розділі.

Рис. 2. Розподіл площ природно-заповідного фонду загальнодержавного значення Українського Полісся за ступенем охорони

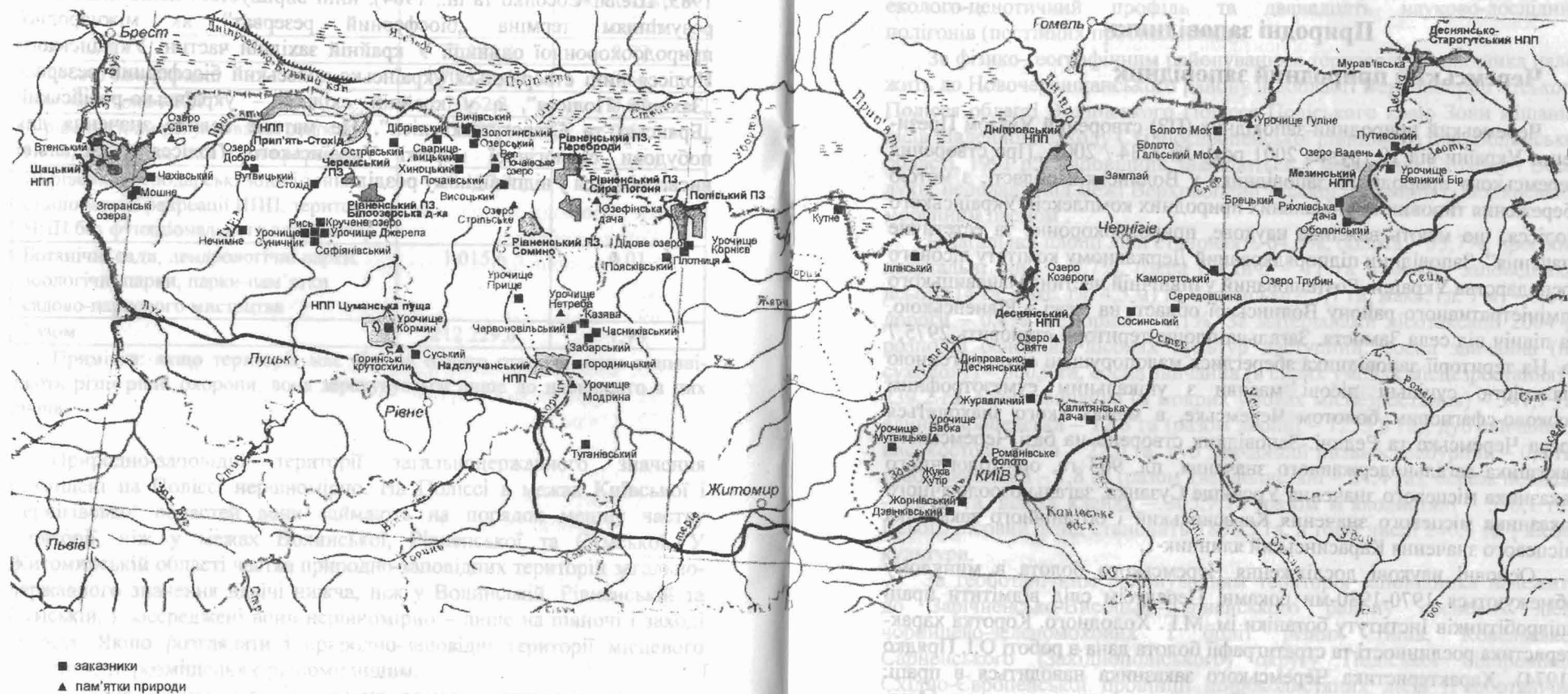

Рис. 2. Існуючі та проєктовані природно-заповідні території Українського Полісся загальнодержавного значення

Fig. 2. Existing and perspective protected areas of state governance in Ukrainian Polissia

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ЗА КАТЕГОРІЯМИ

Природні заповідники

Черемський природний заповідник

Черемський природний заповідник (ПЗ) створений Указом Президента України від 19 грудня 2001 року № 1234 / 2001 „Про створення Черемського природного заповідника у Волинській області, з метою збереження типових та унікальних природних комплексів Українського Полісся, що мають важливе наукове, природоохоронне та естетичне значення”. Заповідник підпорядкований Державному комітету лісового господарства України. Розташований у північній частині Маневицького адміністративного району Волинської області на межі з Рівненською, на північ від села Замостя. Загальна площа території становить 2975,7 га. На території заповідника збереглися малопорушені антропогенною діяльністю суцільні лісові масиви з унікальним еумезотрофним осоково-сфагновим болотом Черемське, в межах якого знаходяться озера Черемське та Редичі. Заповідник створено на базі Черемського заказника загальнодержавного значення, пл. 903 га, орнітологічного заказника місцевого значення Урочище Сузанка, загальнозоологічного заказника місцевого значення Карасинський і ботанічного заказника місцевого значення Карасинський ялинник-1.

Основні наукові дослідження Черемського болота в минулому обмежуються 1970-1980-ми роками. Передусім слід відмітити праці співробітників Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного. Коротка характеристика рослинності та стратиграфії болота дана в роботі О.І. Прядко (1974). Характеристика Черемського заказника наводиться в праці: „Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны, (Андриенко, Шеляг-Сосонко, 1983). У матеріалі про Черемський заказник наводяться дані про домінуючі угруповання рослин та рідкісні види флори болота, представлений еколого-ценотичний і стратиграфічний профіль болота Черемське. На сучасному етапі вивчення території Черемського ПЗ та його охоронної зони займається науковий відділ заповідника (Конішук, 2002, 2003абв, 2004). Дослідження проводяться

в напрямку оцінки різноманітності екосистем на основі картомоделювання. Спільно з науковим куратором заповідника В.К. Коновальчуком (Національний аграрний університет, Інститут лісового і садово-паркового господарства, кафедра лісівництва) проводиться вивчення закономірностей угруповань, динаміки, продуктивності журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*) у заповідному режимі. Закладено еколого-ценотичний профіль та дванадцять науково-дослідних полігонів (постійних пробних площ).

За фізико-географічним районуванням територія заповідника належить до Новочервищанського району підобласті Верхньоприп'ятського Полісся області Волинського Полісся Поліського краю Зони мішаних лісів південного заходу Східноєвропейської рівнини (Атлас Волинської області, 1991 р.). Заповідник знаходиться у межах Стоходу і Веселухи, неподалік від межі Верхньоприп'ятської низовини із Волинським моренним пасмом.

Із загальної площі ліси становлять 64,5%, болота – 33,7%, просіки і кварталні лінії – 0,7%, озера (Редичі – 11 га в межах заповідника, всього 14 га, макс. гл. 4,5 м) та Черемське – 7,7 га, макс. гл. 7 м) – 0,6%, дороги – 0,4%, меморіал – 0,1%. За матеріалами лісотаксації 2004 р. розподіл основних лісових культур наступний: сосна звичайна (по суходолу) – 660,9 га, сосна звичайна (в сухих умовах місцезростання) – 239,2 га, сосна звичайна (в мокрих умовах місцезростання) – 341,1 га, ялина європейська – 12,6 га (разом хвойні – 1253,8 га); дуб звичайний високостовбурний – 22,0 га, дуб звичайний низькостовбурний – 0,6 га, граб звичайний – 1,8 га (разом твердолистяні – 24,4 га); береза повисла – 224,2 га, вільха клейка – 305,9 га (разом м'яколистяні – 530,1 га). Всього лісовий фонд становить 1808,3 га, в тому числі 240,4 га – лісові культури.

За геоботанічним районуванням територія заповідника належить до Зарічненсько-Висоцько-Сарненського району соснових лісів чорницево-зеленомохових і боліт різних типів, Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) округу Поліської підпровінції Східно-Європейської провінції широколистяних лісів (Геоботанічне районування Української РСР, 1977).

Найбільш поширеними типами умов місцезростання є субори (53% площі лісів), а типами лісу – вологий (21,2%) та сирий (15,5%) дубово-сосновий субір, де головною породою є сосна звичайна. Досить поширеними є сугруди, що займають 18,9% площі лісів; переважаючими серед них є сирі та мокрі типи, а домінуючою породою є вільха чорна. Із борових типів (11,2% площі лісів) найпоширенішим є свіжий сосновий

бір (7,6%), де головною породою є сосна звичайна. Серед лісів переважають суходільні (1205,8 га, або 40,5 % площі заповідника), хоча частка заболочених лісів теж досить значна (589,2 га, або 19,8% загальної площі). Вікова структура лісів наступна: ліси до 20 років – 9,9%, 20-29 – 13%, 30-39 – 7,6%, 40-49 – 23,7%, 50-59 – 8%, 60-69 – 6,4%, 70-79 – 22,1%, 80-89 – 7,7%, 90-99 – 11,5%, 100 і більше років – 0,1%.

Ялинники, що знаходяться тут на південній межі ареалу, різновікові, трапляються фрагментарно невеликими площами (до 5 га). У трав'яному ярусі здебільшого домінує квасениця (*Oxalis acetosella*), добре розвинений покрив зелених мохів.

Соснові ліси лишайникові та лишайниково-зеленомохові (*Cladonio-Pinetum*) займають близько 150 га, сформувалися на піщаних підвищеннях. Звичайними видами лишайників у цих ценозах є *C. alpestre* (L.) Rhab., *C. rangiferina* (L.) Web., *C. sylvatica* (L.) Hoffm., *Cetraria islandica* (L.) Ach. Серед мохів переважають *Pleurozium schreberi* (Brid.) Mittl. та *Dicranum polysetum* Sw. Поширеними є зеленомохові та молінієві соснові ліси (*Dicrano-Pinetum*, *Peucedano-Pinetum*, *Molinio-Pinetum*). Близько 110 га зайнято заболоченими сосновими лісами з домінуванням багна болотного (*Ledum palustre*), чорниці (*Vaccinium myrtillus*) та сфагнових мохів. Близько 710 га вкрито більш обводненими сфагновими сосновими ценозами, в яких домінують пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), багно болотне (*Ledum palustre*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). Серед сфагнів у цих ценозах переважають *Sphagnum nemoreum*, *S. fallax*, *S. centrale*.

Дубово-соснові ліси (*Quercus-Pinetum*) займають невелику площу (19 га). Мезофільні листяні ліси (*Tilio-Carpinetum*) вкривають близько 11 га. Це дубові ліси з домінуванням тонконога дібровного (*Poa nemoralis*) в західній частині заповідника і грабово-дубові ліси з домінуванням зірочника ланцетовидного (*Stellaria holostea*), переліски багаторічної (*Mercurialis perennis*) на північному сході території.

Заболочені вільхові ліси (з *Alnus glutinosa*) сформувались по периферії Черемського болота (*Carici elongatae-Alnetum*). В трав'яному ярусі домінують осока побережна (*Carex riparia*), осока видовжена (*Carex elongata*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*), очерет лісовий (*Phragmites australis*). Характерними є види родів *Sphagnum* і *Polytrichum*. На менш зволжених ділянках поширені вільхові ліси, де домінантами є безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), серед мохів найчастіше трапляються види *Drepanocladus*, *Climacium*. Значний за площею локалітет евтрофних

заболочених лісів (217 га) розташований у південній частині, а кілька дрібних відмічені у північно-східній частині території заповідника. Менш трофні заболочені ліси з домінуванням сфагнів і очерету трапляються у найбільш обводнених екотопах, біля озер і боліт (94 га).

Березові ліси з домінуванням берези повислої (*Betula pendula*) найчастіше представлені зеленомоховими ценозами і тісно пов'язані з сосновими зеленомоховими, адже здебільшого формуються на їх місці після вирубок.

Угруповання з домінуванням берези пухнастої (*Betula pubescens*) найчастіше зустрічаються по периферії боліт та у межах болотних систем, невеликих западин і блюдець. Звичайними видами тут є береза низька (*B. humilis*), верба чорнична (*Salix myrtilloides*), верба козяча (*S. caprea*). У трав'яно-чагарничковому ярусі найчастіше домінує пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), добре розвинений ярус сфагнових мохів.

Значні площі зайняті болотною рослинністю. На досліджуваній території домінують мезотрофні та еумезотрофні дуже обводнені болотні комплекси, по їх периферії в добре зволжених і проточних умовах сформувалися евтрофні болота, а оліготрофні займають найменші площі й трапляються невеликими острівцями. „Ядро” заповідника – еумезотрофне осоково-сфагнове болото Черемське, представлене у його центральній частині ценозами з домінуванням осоки здutoї (*Carex rostrata*), бобівника трилистого (*Menyanthes trifoliata*), журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*), *Shagnum fallax*, часто – зі значною кількістю берези пухнастої (*Betula pubescens*). Мезотрофні болотні комплекси представлені групами формацій лісових, рідколісно-сфагнових, трав'яно-сфагнових боліт. Значні площі центральної частини болота зайняті сфагновими угрупованнями з домінуванням очерету (*Phragmites australis*), осоки зближеної (*Carex appropinquata*), осоки пухнатоплодої (*C. lasiocarpa*). Очеретово-журавлиново-сфагнові угруповання зі значною участю зелених мохів є одними з найпоширеніших ценозів (360 га), вони приурочені до берегів каналів та частково проточних ділянок Черемського болота. Оліготрофні ценози (38 га) представлені пригніченососновими угрупованнями з домінуванням пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*), журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*). У північно-східній частині заповідника є 25 га осоково-сфагнових угруповань зі співдомінуванням хвощів річкового (*Equisetum fluviatile*) і болотного (*E. palustre*).

Лучна рослинність займає незначні площі. Заплавні луки в межах заповідника відсутні. Невеликі ділянки лучної рослинності трапляють-

ся спорадично на узліссях та галявинах. Невелику площу займає також рослинність пустищ, доріг, просік, кварталних ліній і чагарників. Чагарникова рослинність з домінуванням видів роду *Salix* із різнотравним покривом зустрічається зрідка й займає дрібні площі. Водна рослинність розвивається в озерах Черемське та Редичі, каналах і від'ємних формах рельєфу, які постійно затоплюються, характеризується незначною різноманітністю. Угрупування займають дрібні площі. Найпоширенішими є угруповання рдесника плаваючого (*Potamogeton natans*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

Ряд угруповань занесено до Зеленої книги України. Типові – *Pineta hylocomiosa*, *Pineta myrtillosa*, *Pineta (sylvestris) juniperosa*, *Piceeto-Betuleto-Pineta*, *Piceeto-Alneto-Pineta*, *Querceto-Pineta corylosa*, *Carpine-to-Quercetum caricosum (pilosae)*, рідкісні – *Sphagneta (fusci, magellanic)*, *depressipinetosa*, *Cariceto (rostratae et limosae)-Sphagneta (cuspidati)*, *Scheuchzerieto-Sphagneta (cuspidati)*, *Scheuchzerieto-Sphagneta*, *Cariceto-Scheuchzerieto-Sphagneta*, *Aldrovandeta vesiculosae*, *Nymphaeeta albae*, *Nymphaeeta candidae*, *Nuphareta luteae*, *Sparganieta minimi*.

Через ландшафтну неоднорідність, значну відмінність природно-територіальних комплексів за фізико-географічними умовами і невелику їх площу сформувався дуже строкатий рослинний покрив. Незважаючи на осушувально-меліоративні заходи й активну лісгосподарську діяльність, стан рослинності у цілому задовільний, що підтверджується добре збереженою структурою угруповань і достатньо репрезентує особливості рослинного покриву Західного (Волинського) Полісся.

На основі досліджень 1995-2004 рр. отримано дані про видовий склад вищих судинних рослин Черемського заповідника і, як результат, – визначено структуру природної флори (табл. 7).

Спектр найпоширеніших родин представлений за формулою: 1. – місце у структурі, *Asteraceae* – назва, 46:80 – кількість родів та видів.

1. *Asteraceae* 46:80. 2. *Poaceae* 36:62. 3. *Cyperaceae* 9:54. 4. *Caryophyllaceae* 21:37. 5. *Fabaceae* 13:37. 6. *Scrophulariaceae* 11:36. 7. *Lamiaceae* 17:31. 8. *Rosaceae* 15:30. 9. *Apiaceae* 21:26. 10. *Brassicaceae* 19:27. 11. *Ranunculaceae* 12:25. 12. *Polygonaceae* 2:17. 13. *Salicaceae* 2:16. 14. *Orchidaceae* 10:14. 15. *Boraginaceae* 8:14. 16. *Juncaceae* 2:13. 17. *Rubiaceae* 2:13. 18. *Onagraceae* 4:11. 19. *Liliaceae* 8:9. 20. *Geraniaceae* 2:9. 21. *Violaceae* 1:9. 22. *Campanulaceae* 2:7. 23. *Primulaceae* 5:6. 24. *Pyrolaceae* 4:6. 25. *Equisetaceae* 1:6. 26. *Potamogetonaceae* 1:6. 27. *Vacciniaceae* 3:5. 28. *Betulaceae* 2:5. 29. *Chenopodiaceae* 1:5. 30. *Ericaceae* 4:4. Інші мають менше 4 родів і 5 видів.

Таблиця 7. Систематична структура природної флори вищих судинних рослин Черемського заповідника

Table 7. Systematic structure of the higher vascular plants natural flora of the Cheremsky zapovidnyk

Відділ	Родина		Рід		Вид	
	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%
Magnoliophyta	92	89,32	368	96,34	737	1,05
Polypodiophyta	5	4,85	5	1,31	8	0,79
Equisetophyta	1	0,97	1	0,26	6	0,79
Lycopodiophyta	3	2,91	5	1,31	6	0,39
Pinophyta	2	1,94	3	0,78	3	
Всього:	103	100	382	100	760	100

Провідні роди (*Carex* – 44 види, *Veronica* – 17, *Salix* – 14, *Galium* – 12, *Juncus* – 11, *Polygonum* – 10, *Trifolium* – 10, *Ranunculus* – 9, *Viola* – 9, *Geranium* – 8) і видовий склад вказують на формування в межах цієї території типової бореальної постгляціальної поліської флори з неморальними елементами. Систематична структура флори вищих судинних рослин виглядає так: 5 відділів, 7 класів, 54 порядки, 103 родини, 382 роди і 760 видів. Така значна кількість видів рослин на відносно невеликій площі підтверджує хорошу збереженість флори і значну біорізноманітність.

Із видів, занесених до Європейського Червоного списку рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (1992), у заповіднику відмічено смілку литовську (*Silene lithuanica* Zapal.). Це рідкісний вид, який тут знаходиться на південній межі поширення. Смілка литовська – досить характерний вид для даної місцевості, але в заповіднику зустрічається рідко. Зазвичай рослина зростає невеликими групами до 20 особин по просіках і протипожежних рівчаках, вирубках на флювіо-гляціальних піщаних горбах. Глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark.) зростає поодиноким у дубово-сосновому лісі, на острівці біля оз. Черемське. Козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.) трапляються зрідка на відкритих піщаних підвищеннях, поблизу соснових лісів із домішкою дуба.

До видів, занесених до Додатку 1 Бернської конвенції, які трапляються на території заповідника, належать наступні:

Альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.) відмічена у північно-східній частині Черемського болота (кв. 8), в угрупованні з

домінуванням осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*) і осоки здutoї (*C. rostrata*), та в меліоративному каналі, де трапляється значно рідше.

Зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) зустрічаються у грабово-дубовому тінистому лісі (Carpinetum-Quercetum mercurialidosum (perennis)), в урочищі Кухів Груд (2-3 квартали), яке майже з усіх сторін оточене болотом з невеличкими потічками. Популяція не чисельна, але у доброму стані. Рослини по 2-3 особини зростають на площі приблизно 200 м². Едафічні умови даної ділянки різко відрізняються від борових, ґрунт суглинковий з високим вмістом гумусу, має вищу трофічність, близький до поверхні рівень ґрунтових вод (0,5-0,6 м у меженний період). Цей вид занесений до Червоного списку МСОП.

Жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich) трапляється у центрально-східній частині Черемського болота (квартали 8, 13, 18, 19, 20, 23, 24), зазвичай поруч з *Hammarbya paludosa* (L.) O. Kuntze. Зростає поодиноким або групами в основному по 2-3 особини на відстані від 10 до 200 м одна від одної.

Сон широколистий (*Pulsatilla latifolia* Rupr.) зустрічається рідко, лише на флювіогляціальних та еолових горбах, його ареал скорочується і в заповіднику відмічено лише в урочищі Бугаєва Гора.

Із мохів, виявлених у заповіднику, до Додатку I Бернської конвенції, занесений *Dicranum viride* (Sull. & Lesq.) Lindb. (ур. Кухів Груд, грабово-дубовий ліс).

До Червоної книги України (1996) занесено 33 види судинних рослин:

Альдранда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*) (дані наведені вище).

Баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) ex Bernh. ex Schrank et Mart.) зустрічається дуже рідко малочисельними локусами в дубово-сосновому лісі. Через активний збір виду як лікарської сировини в минулому й незадовільне відновлення популяції майже знищені. Вид дуже рідкісний, в заповіднику відмічено лише кілька крутин.

Береза низька (*Betula humilis* Schrank) зустрічається досить часто на Черемському болоті окремими групами. Стан популяції задовільний.

Береза темна (*Betula obscura* A. Kotula) відмічена біля каналу урочища Гвуздець. Цей вид у даній місцевості характеризується вкрай незадовільним відновленням і потребує додаткових досліджень.

Булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) відмічена поруч із вільховим лісом, зростає до двадцяти особин.

Верба Старке (*Salix starkeana* Willd.) окремими кущами у невеликій кількості зростає по периферії Черемського болота.

Верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) – досить звичайний вид на Черемському болоті. Цей вид зустрічається частіше по периферії болота і характеризується лінійним розміщенням популяцій.

Вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum* L.). На досліджуваній території відмічено лише малочисельні парцели (кв. 10).

Гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.) зазвичай трапляється в листяних лісах, особини знаходяться в доброму стані.

Дифазіаструм сплюснутий (*Diphysastrum complanatum* (L.) Holub) зафіксовано на відкритій ділянці соснового зеленомохового лісу. Раніше цей вид зростав частіше на території заповідника в урочищі Киричкове, але через інтенсивну заготівлю цієї цінної лікарської сировини популяції майже зникли.

Жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich) (дані наведено вище).

Журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.), що зростає на мохових купинах із *Polytrichum strictum*, зустрічається по периферії Черемського болота в оліготрофних умовах.

Зозуліні сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R.Br.) відмічено у грабово-дубовому лісі в урочищі Кухів Груд. Популяції характеризуються невеликою чисельністю і щільністю, окремі особини мають висоту 50 см.

Зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) (дані наведено вище).

Коральковець тричінадрізаний (*Corallorhiza trifida* Chatel.). Нами було відмічено місцезростання безпосередньо на Черемському болоті біля озера Редичі. Вид зростає групами по дві-три особини.

Коручка чемерицивидна (*Epipactis helleborine* (L.) O. Kuntze) зустрічається по кілька особин у грабово-дубових лісах.

Лікоподієла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub) зростає на понижених піщаних ділянках, рівчаках, зазвичай неподалік від ялиників та вологих соснових лісів. У заповіднику зафіксоване одне місцезростання.

Лілія лісова (*Lilium martagon* L.) виявлена на двох затінених ділянках грабово-дубового лісу, де знаходиться у хорошому стані, трапляється поодиноким.

Любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) зустрічається в грабово-дубових, дубових і сосново-дубових лісах заповідника. Вид трапляється лише по кілька особин. Тільки в грабово-дубовому лісі популяції компактні та чисельні.

Любка зеленівкова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb) відмічена в урочищі Кухів Груд, де зростає поруч із *Platanthera bifolia*.

Молодильник озерний (*Isoetes lacustris* L.) зростає невеликими групами (по кілька особин) у південній частині озера Редичі, на піщаному мілководді.

Осока Девелла (*Carex davalliana* Smith) вид досить рідкісний і відмічений лише у північно-східній частині Черемського болота.

Пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo), пальчатокорінник плямистий (*D. maculata* (L.) Soo) зустрічаються на вологих луках біля вільхових лісів у північній частині заповідника. Кілька особин першого виду також виявлено в оліготрофній частині заболоченої ділянки з пригніченими соснами та очеретом (кв. 6).

Пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo) відмічений на болоті Черемське (північно-східна та південно-східна частини). Популяції мають вигляд плям та смуг. Лінійні смуги близько 100-200 м відмічені в достатньо зволжених осоково-сфагнових та пухівково-сфагнових ценозах. Трапляється значно частіше, ніж пальчатокорінник травневий (*D. majalis*).

Пальчатокорінник травневий (*D. majalis* (Reichenb.) Hunt et Summerhayes) зустрічається досить рідко на багатих луках по периферії Черемського болота (північно-східна частина).

Плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) – досить звичайний вид у заповіднику, інколи виступає домінантом або співдомінантом. Зустрічається в ялинниках та вологих мішаних лісах. Популяції досить чисельні й в хорошому стані.

Росичка англійська (*Drosera anglica* Huds) та росичка середня ***Drosera intermedia* Hayne) зустрічаються в північній частині Черемського болота, у місцях витoku водних струмків та на західному узбережжі озера Редичі у складі осоково-сфагнових та осоково-сфагнових угруповань й характеризуються нечисельними популяціями. Нерідко ці види зростають на витоптуваних болотних стежках.

Ситник бульбистий (*Juncus bulbosus* L.) знайдено у північній частині Черемського ПЗ (кв. 1), де трапляється на знижених блюдцях і старих лісових дорогах, які періодично затоплюються. Популяції нечисельні.

Хмарбія болотна (*Hammarbya paludosa* (L.) O. Kuntze) знаходиться на південній межі ареалу. Вид відмічено у найбільш обводненій і найменш зарослій чагарниками центральній частині Черемського болота. Щільність популяції на 1 м² до 10 особин. Трапляється часто і зростає в ценозах з домінуванням осоки здутої (*Carex rostrata*),

бобівника трилистого (*Menianthes trifoliata*), шейхцерії болотної (*Scheuchzeria palustris*) і сфагнових мохів.

Шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris* L.) зустрічається досить часто на Черемському болоті і місцями домінує.

Щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris* L.) зафіксовано в ур. Кухів Груд біля вільхового лісу, де цей вид зростає на перезволоженій луці та безпосередньо у воді лісового струмка. Популяція невелика, однією з особливостей є те, що вид зростає також серед сфагнових мохів, де особини вирізняються великим розміром.

Із водоростей, занесених до Червоної книги України, в заповіднику виявлено *Chara delicatula* Ag. (в озері Черемське), із мохів – *Meesia triquetra* (Richter) Angstr. (Черемське болото), із грибів – *Mutinus caninus* Fr. (у дубово-сосновому лісі).

Серед видів, які охороняються у Волинській області (Рішенням Волинської облради від 18.08.2000 № 13/7), у заповіднику відмічено 10 видів. Це росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata* (L.) A. Gray), звіробій сланкий (*Hypericum humifusum* L.), латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida* J. et C. Presl), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare* L.), сон широколистий (*Pulsatilla latifolia*), ринхоспора біла (*Rhynchospora alba* Vahl), костяниця (*Rubus saxatilis* L.), їжача голівка зринува (*Sparganium emersum* Rehm.), їжача голівка маленька (*Sparganium minimum* Wallr.).

Із інших рідкісних видів відмітимо осоку дводомну (*Carex dioica* L., виявлено у східній частині Черемського болота, вид зростає як у пухівково-сфагнових так і в осоково-сфагнових ценозах, популяції компактні й малочисельні), зіновать реґнсбурзьку (*Chamaecytisus ratisbonensis* (Schaeff.) Rothm.), лядвенець трясовинний (*Lotus uliginosus* Schkuhr), вербу лапландську (*Salix lapponum* L.), омелу австрійську (*Viscum austriacum* Wiesb. – у заповіднику лише одне місцезростання на пригніченій сосні в межах Черемського болота, вид погано відновлюється, скорочує чисельність і на суміжних ділянках).

Всього виділено близько 200 регіонально рідкісних видів рослин Черемського заповідника і суміжних територій (Конішук, 2003б), дослідження популяцій яких у Західному Поліссі потрібно продовжувати з метою оптимізації їх охорони і збереження популяцій.

Заповідник межує з 30-ти кілометровою зоною Рівненської АЕС (м. Кузнецовськ), його територія уражена внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (1986), тому постійний екологічний моніторинг є досить важливим. Для забезпечення ефективнішого охоронного режиму і збереження цілісності екосистем передбачено створення охоронної

зони заповідника відповідно до розробленого Проекту організації розвитку території та охорони природних комплексів. Черемське болото розглядається (розроблено обґрунтування) як перспективний об'єкт із включення до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарська конвенція).

Рівненський природний заповідник

Рівненський природний заповідник був створений у 1999 р. Він знаходиться у Володимирецькому, Дубровицькому, Рокитнівському та Сарненському районах Рівненської області. Площа заповідника 47 046,8 га. Він був створений на базі чотирьох великих заказників. Відповідно, в складі заповідника 4 відокремлені ділянки – Білоозерська, Сомино, Сира Погоня, Переброди. Це найбільші вцілілі болотні масиви України.

Згідно з фізико-географічним районуванням України (Физико-географическое ..., 1968) територія заповідника належить до Верхньоприп'ятського та Нижньогоринського районів області Волинського Полісся зони мішаних лісів. Для Волинського Полісся характерні висока (найбільша в Україні) заболоченість, рівнинна поверхня, поширення флювіогляціальних піщаних та супіщаних відкладів, наявність еолових форм рельєфу.

Територія Рівненського природного заповідника належить до басейну Прип'яті. Білоозерська ділянка знаходиться в басейні Стиру, а Переброди, Сира Погоня і Сомино – в басейні Горині. На Білоозерській ділянці знаходиться озеро Біле карстового походження площею 453 га.

За геоботанічним районуванням України (Геоботаничне ..., 1977) територія заповідника належить до Зарічянсько-Висоцько-Сарненського геоботанічного району соснових лісів чорницево-зеленомохових та боліт різних типів, який входить до Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) округу Поліської підпровінції. У рослинному покриві заповідника переважають соснові ліси (зеленомохові, чорницево-зеленомохові, чорницеві) та болота, переважно мезотрофні трав'яно-сфагнові, рідше оліготрофні. На ділянці Сира Погоня наявний горбастомочажинний комплекс. Майже немає лук та широколистяних лісів.

У рослинному покриві Рівненського ПЗ переважають ліси і болота (відповідно 48,3% і 48,0%). Проте, вивчення рослинності заповідника свідчить, що до лісової рослинності віднесені також лісові болота, які в екологічному аспекті являють собою перехідну ланку між лісами та

болотами. Тому вірогідно з геоботанічних позицій ліси дещо поступаються за своєю площею болотам.

Серед лісів основні площі займають хвойні – соснові ліси, які належать до формації сосни звичайної. На багатьох ділянках у деревостані є значна участь берези – від 10 до 30-40%. Серед соснових лісів заповідника найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові, а також чорницево-зеленомохові та чорницеві (ас. *Dicrano-Pinetum*, *Peucedano-Pinetum*, *Molinio-Pinetum*).

Соснові ліси зеленомохові звичайного для Полісся складу та будови формуються на піщаних слабопідзолистих ґрунтах. Значне поширення мають соснові ліси чорницево-зеленомохові та чорницеві. Вони приурочені до середньозволожених екотопів і часто межують із сосновими лісами зеленомоховими, розміщуючись нижче в рельєфі.

Соснові ліси лишайникові (*Cladonio-Pinetum*) займають переважно плескаті підвищення і верхні частини схилів, в основному серед зеленомохових угруповань. Лишайникові угруповання формуються на піщаних ґрунтах зі слабо виявленим, а інколи і зовсім відсутнім шаром гумусу. Сосни тут пригнічені, IV-V бонітету, у віці 60-70 років вони досягають висоти 8-12 м, зімкненість деревостану 0,3-0,4, інколи 0,1-0,2. Ґрунт вкритий досить щільним (70-80%) лишайниковим покривом, який створюють насамперед види роду *Cladonia*: *Cladonia gracilis*, *C. rangiferina*, *C. alpestre*, а також *Cladina mitis*, *Cetraria islandica*. Нерідко значну домішку в лишайниковому покриві становлять зелені мохи, найчастіше *Polytrichum piliferum*, а також *Dicranum polysetum*. Тоді формуються соснові ліси зеленомохово-лишайникові з дещо багатшим, ніж у лишайникових, трав'яно-чагарничковим ярусом.

Соснові ліси молінієві мало поширені на території заповідника, що можна вважати характерною особливістю його території. Це пояснюється, вірогідно, бідністю ґрунтів. Ці ліси були виявлені фрагментарно переважно на ділянці Сомино і на суходільних островах масиву Переброди. На ділянці Сомино (Кремінне-Сехівське) вони мають природний характер, розташовуючись у зниженнях поміж піщаними горбами.

У складі соснових лісів заповідника трапляються також соснові та березово-соснові ліси сфагнові (*Vaccinio uliginosi-Pinetum*). Вони межують з лісовими та рідколісними болотами та не займають значних площ. Вони відмічені на ділянках Білоозерській, Сира Погоня, Переброди. Ці ліси є екотонем між лісовою і болотною рослинністю заповідника і формуються на торфово-глеєвих ґрунтах. Сосна тут IV-V бонітету, розріджена (0,5-0,6), нерідко значну домішку утворюють

берези пухнаста (*Betula pubescens*) та повисла (*Betula pendula*). Найчастіше в трав'яно-чагарничковому ярусі переважає багно болотне з покриттям 40-50%. Місцями значну участь (до співдомінування) бере в ньому молінія (*Molinia caerulea*). Часто трапляються чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), журавлина (*Oxycoccus palustris*). У моховому покриві переважають *Sphagnum fallax* та *S. centrale*.

Листяні ліси в заповіднику представлені фрагментарно в зв'язку з фізико-географічними умовами заповідника і, насамперед, складом ґрунтів. Лише там, де на поверхню внаслідок давніх процесів виходить морена, на локальних площах сформувались листяні ліси з участю граба (*Carpinus betulus*) та місцями – дуба (*Quercus robur*). Також незначні площі займають ліси формації вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

Мезофільні листяні ліси (Tilio-Carpinetum) є малопоширеними у заповіднику. Березово-грабові ліси є у Білоозерському лісництві, дубово-грабові ділянки незначної площі є у Грабунському лісництві (Сира Погоня) (кв. 45). Із листяних лісів наявні невеликі ділянки вільхових лісів. Основні площі вільшняків заповідника є болотами.

Болотна рослинність заповідника є дуже своєрідною стосовно боліт Українського Полісся в цілому, оскільки в її складі переважають мезотрофні (перехідні) болота, менше – оліготрофні (верхові). Болота цих двох класів формацій, на яких розвинений сфагновий покрив, становлять близько 80% всіх боліт заповідника. Евтрофні (низинні) болота займають 10-15% площ боліт заповідника (решту становлять болота проміжної групи за живленням – олігомезотрофні та еумезотрофні). Співвідношення груп боліт за живленням на Українському Поліссі є зворотним – тут 80% становлять низинні (евтрофні) болота. Переважання сфагнових боліт у заповіднику обумовлено розвитком їх у післяльодовикових зниженнях з переважанням бідних піщаних відкладів. Тому евтрофні болота, для яких характерне багате живлення, займають у заповіднику відносно невеликі площі. В їх складі є лісові та трав'яні болота. Трав'яно-мохові (осоково-гіпнові) болота в заповіднику майже не представлені.

Лісові болота представлені болотними чорновільшняками (*Sphagno squarrosi-Alnetum*). Вони дещо більше поширені, ніж вільхові ліси, проте трапляються спорадично, в основному по терасах над давніми потоками, які нині зайняті болотами. Вільшняки звичайно обводнені, сформовані на торфово-болотних відкладах. У деревостані нерідко є домішка берези. Диференціація поверхні на пристовбурні підвищення та зниження між ними виявлена різною мірою.

Трав'яні евтрофні болота зосереджені в основному на центральній, найбільш обводненій частині масиву Переброди. Ця частина являє собою відкрите, дуже обводнене (що обумовило назву масиву) переважно евтрофне болото із залісненими суходолами, що вклинюються в нього. Найбільшу площу займають угруповання осоки омської (*Carex omskiana*). Проективне покриття травостою складає 80-85%. Осока омська створює основний ярус, зниження між її купинами звичайно обводнені. Як асектатори виступають смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), кизляк болотний (*Naumburgia thyrsoflora*). При збідненні мінерального живлення на купинах осок з'являються куртини сфагнових мохів.

У більш знижених місцях трапляються смуги очеретяно-омськоосокових угруповань. Вони ще більше обводнені, ніж попередні, з подібним флористичним складом. У напрямку до периферії ці ділянки евтрофних боліт змінюються мезотрофними угрупованнями.

Мезотрофні болотні угруповання займають основні площі боліт заповідника. Серед них лісові та рідколісні є менш поширеними. Більшість таких боліт є рідколісними з невисоким і негустим (0,2-0,4) деревостаном. Співвідношення сосни і берези пухнастої тут різне, але частіше переважає береза. У трав'яно-чагарничковому ярусі переважає осока пухнатоїплода (*Carex lasiocarpa*), інколи з розсіяним ярусом очерету (*Phragmites australis*). З покриттям 1-5% постійно трапляються багно болотне (*Ledum palustre*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), кизляк болотний (*Naumburgia thyrsoflora*). Майже суцільний (80-90%) сфагновий покрив утворюють різні види сфагнових мохів (*Sphagnum fallax*, *S. flexuosum*, *S. centrale*, у зниженнях – *S. cuspidatum*).

Основною групою боліт заповідника є трав'яно-сфагнові мезотрофні болота, представлені здебільшого осоково-сфагновими ценозами з домінуванням осоки пухнатоїплодої. Вони відмічені на всіх ділянках заповідника. Ця осока утворює досить густий (50-70%) одноманітний травостій, формує перший його ярус. У ньому також трапляються пухівки широколиста (*Eriophorum latifolium*) та струнка (*E. gracilis*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*). У нижньому ярусі на моховому покриві зростають осока багнова (*Carex limosa*), ринхоспора біла (*Rhynchospora alba*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*). У цих угрупованнях наявна ціла низка рідкісних видів флори – росички середня (*Drosera intermedia*) та англійська (*D. anglica*), шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), осока тонкокореневищна (*Carex chordorhiza*), верби чорнична

(*Salix myrtilloides*) та лапландська (*S. lapponum*). Сфагнові мохи утворюють покрив з покриттям 50-70%. Найчастіше в ньому переважають *Sphagnum fallax*, *S. flexuosum*, *S. centrale*. Тут на масиві Переброди відмічене домінування рідкісних для України видів сфагнових мохів (*Sphagnum platyphyllum*, *S. papillosum*, *S. auriculatum*).

Очеретяно-сфагнові та очеретяно-пухнатоплодоосоково-сфагнові ценози трапляються рідше, відмічені на ділянках Переброди, Сомино, Білоозерській. Очерет на сфагновому покриві невисокий – 70-120 см, часто утворює перший ярус, а другий формує осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*).

Оліготрофні болота займають значні площі на ділянках Сира Погоня і Білоозерській, зустрічаються на всіх масивах у комплексі з мезотрофними. Лісові оліготрофні болота, як і мезотрофні, трапляються рідше і зустрічаються смугами навколо трав'яно-сфагнових боліт. Основними, характерними для заповідника і Українського Полісся в цілому в його північній частині, є пухівково-сфагнові ценози з пухівкою піхвовою (*Eriophorum vaginatum*). Більшість боліт (крім масиву Переброди) мають центрально-оліготрофний хід розвитку, тобто такі ценози на них – у центрі. На Сирій Погоні вони зосереджені на краях масиву. Сфагновий покрив майже суцільний (80-100%). В ньому переважають *Sphagnum magellanicum*, на найбільш виявлених мохових горбах – *S. fuscum* та *S. rubellum*, у зниженнях і мочажинах – *S. cuspidatum*.

Особливий характер має горбасто-мочажинний комплекс на болоті Сира Погоня – це єдине місце виявлення його в Україні. Він є рідкісним комплексом болотних угруповань і занесений до Зеленої книги України.

Таким чином, болотна рослинність Рівненського заповідника є своєрідною за своїм характером, що викликане переважанням сфагнових боліт (у розвитку від еумезотрофних до горбасто-мочажинних комплексів). Ці болота є рідкісними не лише для України, але й для Європи в цілому, і мають велику наукову значущість.

Тип водної рослинності на території Рівненського природного заповідника виявлений мало. Це пов'язане з відсутністю на трьох його ділянках річкових заплав і слабим розвитком заплави на Білоозерській ділянці. Хоча в заповіднику є кілька озер, найбільшими з яких є Біле і Сомино, ці озера мають мезотрофний тип живлення – вода в них бідна на мінеральні речовини і береги в основному малозарослі. Водна рослинність трапляється також у канавах та ставках. Серед водної рослинності виявлені ценози груп формацій прикріпленої рослинності з плаваючими листками, зануреної та прибережно-водної рослинності.

Група формацій прикріпленої водної рослинності з плаваючими на поверхні води листками представлена формаціями латаття білого та латаття сніжно-білого, які зрідка трапляються практично на всіх ділянках. Вони утворюють неширокі смуги переважно в невеликих водоймах. Проективне покриття рослин на водному дзеркалі – 60-65%, з них на домінанти – латаття біле (*Nymphaea alba*) та сніжно-біле (*N. candida*) – припадає 50-55%. Виявлений розріджений надводний ярус із рогозу широколистого (*Typha latifolia*), пухівки багатоколоскової (*Eriophorum polystachion*), вовчого тіла болотного (*Comarum palustre*). По краях водойм – куртини сфагнових мохів, що свідчить про бідність живлення.

Із зануреної рослинності описані угруповання одного із найрідкісніших видів – молодильника озерного (*Isoetes lacustris*). В Європі він поширений переважно в країнах Атлантичної та Середньої Європи, а також у Скандинавії. На Поліссі трапляється в західній частині переважно Білоруського Полісся, на Українському Поліссі – дуже рідкісний вид. Молодильник віддає перевагу чистим, не збагаченим органікою водоймам з прозорою водою. Саме тому він нерідко зростає в озерах з назвою „Біле”. Його угруповання являють собою шорсткий килим на дні водойм на глибині від 0,4 до 2,0 м.

Прибережно-водна рослинність представлена переважно формаціями очерету звичайного (*Phragmites australis*), комишу озерного (*Schoenoplectus lacustris*) і зрідка – інших угруповань. По берегах водойм, насамперед озер ці види утворюють неширокі смуги з досить розрідженим (60-70%) очеретом та комишем. Видовий склад цих ценозів небагатий: крім домінанти, відмічений жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae*), мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), ситник розлогий (*Juncus effusus*), пухирник звичайний (*Utricularia vulgaris*). При заростанні озер і формуванні на першій стадії еумезотрофних боліт у ці прибережно-водні ценози вкорінюються болотні види.

Крім охарактеризованих синтаксонів трьох типів рослинності, в заповіднику наявні невеликі фрагменти інших типів рослинності, насамперед, лучної та рослинності пісків – псамофітної. Відсутність лук у заповіднику є рисою, яка привертає увагу, оскільки загалом на території Полісся, в т.ч. Західного, є значні площі лук, особливо болотистих та торф'янистих. Вже відзначалось, що цей тип рослинності (і ціла низка пов'язаних з ним видів) практично відсутній у заповіднику тому, що заплав більших річок тут немає, а заплави менших річок заболочені. Виявлені фрагменти болотистих лук формації мітлиці повзучої та суходільних справжніх лук формації

мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*). В умовах заповідника суходільні луки, представлені невеликими ділянками серед лісів, швидко заліснюються.

Псамофітна рослинність займає невеликі площі внаслідок переважання вирівняного рельєфу та висадження в минулому культур сосни. Найбільше мірі вона представлена на ділянці Сомино. Тут є угруповання булавоносця сіруватого (*Corynephorus canescens*) – центральноєвропейського виду, характерного для пісків Західного Полісся.

Серед рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, на території Рівненського природного заповідника виявлено 10 угруповань.

Лісові угруповання.

1. Група асоціацій соснових лісів зеленомохових та чорницевих (*Pineta hylocomiosa*, *Pineta myrtillosa*). Типові для Українського Полісся старі соснові ліси, вік яких понад 70 років. Основу флористичного ядра в них становлять бореальні лісові види з широкими голарктичними та євразійськими ареалами. Ці ліси виявлені в Білоозерському лісництві (кв. 9, 18, 20, 25 та деякі інші). На ділянці Сомино окремі фрагменти таких лісів є неподалік від озера Сомино (Карасинське лісництво, кв. 61, 74).

2. Асоціації грабово-дубових лісів волосистоосокових та яглицевих (*Carpinetum-Quercetum caricosum pilosae*, *Carpinetum-Quercetum aegorodiosum*). Старі ділянки середньоевропейських лісів. На території заповідника окремі фрагменти цих лісів виявлені на ділянці Сира Погоня, в Грабунському лісництві (кв. 45, 55). Це унікальний острівець серед бореальної рослинності Сирої Погоні.

3. Група асоціацій соснових лісів ялівцевих (*Pineta (sylvestris) juniperosa*). Рідкісні бореальні угруповання, які в Україні є на Західному Поліссі, де знаходяться на крайній південній межі поширення. На території заповідника окремі фрагменти цих лісів виявлені на Білоозерській ділянці та на ділянці Сира Погоня.

4. Угруповання ялиново-березово-соснових та ялиново-вільхово-соснових лісів (*Piceeto-Betuleto-Pineta*, *Piceeto-Alneto-Pineta*). Рідкісні бореальні угруповання, які в Україні знаходяться на південній межі поширення у північній частині Західного Полісся. Невеликі ділянки цих лісів відмічені на Білоозерській ділянці.

5. Група асоціацій дубово-соснових лісів рододендронових (*Querceto-Pineta rhododendrosa*). Рідкісні в Україні угруповання з підліском з реліктового виду рододендрона жовтого. В Україні вони поширені на Житомирському Поліссі. У заповіднику виявлений один

фрагмент таких угруповань на ділянці Сира Погоня (Грабунське лісництво, кв. 14).

Болотні угруповання.

6. Комплекс формацій фускум-магелланікум сфагнової пригніченососнової, осоково-сфагнової та шейхцерієво-сфагнової (*Sphagneta (fusci, magellanic) depressipinetosa*, *Cariceto (rostratae et limosae)-Sphagneta (cuspidati)*, *Scheuchzerieto-Sphagneta (cuspidati)*). Бореальні, рідкісні для України комплексні болотні угруповання, які знаходяться на території України в локалітетах на південь від межі суцільного поширення, яка проходить в тайговій зоні. В Україні ці унікальні болотні угруповання виявлені лише на ділянці Рівненського природного заповідника Сира Погоня. Ці угруповання складаються з горбів і мочажин. Видовжені горби, які нагадують гряди, вкриті розрідженою пригніченою сосною. Мочажини відкриті, безлісні. Сфагновий покрив з покриттям 80-95% утворюють мохи, що зростають на болотах, які досягли найвищого ступеня оліготрофності, – *Sphagnum fuscum*, *S. rubellum* та *S. magellanicum*, в мочажинах – *S. cuspidatum*.

7. Формації шейхцерієво-сфагнова та осоково-шейхцерієво-сфагнова (*Scheuchzerieto-Sphagneta*, *Cariceto-Scheuchzerieto-Sphagneta*). Рідкісні реліктові угруповання, наявні в Україні в північній частині Правобережного Полісся на південній межі свого поширення. Вони займають відкриті обводнені ділянки на мезотрофних та олігомезотрофних болотах, часто мочажини. На території заповідника такі угруповання найбільше поширені на ділянці Сира Погоня, менше – на Білоозерській (Коза-Бережина), їх фрагменти зустрічаються на ділянці Переброди.

Водні угруповання.

8. Формація латаття білого (*Nymphaeeta albae*). Типові для України реліктові угруповання. Невеликі фрагменти цих угруповань відмічені у водоймах ділянки Переброди (кв. 67).

9. Формація латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*). Рідкісні на території України реліктові угруповання на південній межі поширення. Поширені в лісовій зоні та в північній частині Лісостепу. На території заповідника невеликі ділянки цих угруповань відмічені у водоймах Перебродівської ділянки (кв. 47, 67) та на ділянці Сомино (кв. 31).

10. Формація глечиків жовтих (*Nuphareta lutei*). Типові для України реліктові угруповання. На території заповідника зустрічаються окремими фрагментами на ділянці Сомино (кв. 62) та Білоозерській ділянці по р. Березина (кв. 20).

До рідкісних водних угруповань, які мають охоронятися на державному рівні, слід віднести і угруповання, утворені рідкісним реліктовим видом – молодильником озерним (Червона книга України), які не увійшли до Зеленої книги лише тому, що тоді не було відомо про їх наявність в Україні. На території заповідника ці рідкісні угруповання виявлені в озері Біле (Білоозерська ділянка). Вони розміщуються на мілководді на глибині 1,0-1,8 м, утворюючи щільні монодомінантні угруповання.

До рідкісних для заповідника угруповань слід віднести березово-грабові ліси, які є похідними від дубово-грабових. У цьому регіоні вони майже відсутні. Вони розміщуються невеликими ділянками на багатших ґрунтах серед заболочених знижень на Білоозерській ділянці (Білоозерське лісництво, кв. 12-18).

Своєрідний характер рослинності заповідника обумовлює специфічність його флори, наявність багатьох рідкісних видів.

Види міждержавної охорони.

У заповіднику виявлено 2 види з Європейського Червоного списку (Європейский ..., 1992), 1 вид з Додатку I Бернської конвенції, 30 видів з Червоної книги України (Червона ..., 1996), 21 вид із списку видів, що охороняються у Рівненській області, та 2 рідкісні види, статус яких в Україні та регіоні нині є невизначеним.

До видів з Європейського Червоного списку належать смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal.) та козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.).

Silene lithuanica в Україні є досить рідкісним видом, локалізованим в своєму поширенні на Поліссі. Вид зростає переважно на Правобережному Поліссі, найбільші його популяції зосереджені на Західному Поліссі. Місцезнаходження виду пов'язані із сухими піщаними ґрунтами, він зростає в світлих соснових лісах, на узліссях, часто вздовж піщаних доріг, має високу життєвість, рясно квітує. На ділянках Білоозерській та Сомино утворює значні популяції, зростає на ділянці Переброди.

Tragopogon ucrainicus Artemcz. – вид, досить поширений в Україні. Він зростає на пісках, переважно річкових, на Поліссі, у Лісостепу та північній частині Степу. У Рівненському заповіднику трапляється зрідка на сухих піщаних екотопах на ділянці Переброди. Занесення цього виду до Європейського Червоного списку, на наш погляд, вимагає перегляду.

Із видів з Додатку I Бернської конвенції на території заповідника виявлено лише один вид – сон широколистий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.)

Pulsatilla patens (*P. latifolia* Rupr.) у Рівненському природному заповіднику зростає в соснових лісах, на узліссях та галявинах, трапляється рідко.

Види з Червоної книги України.

У заповіднику виявлено 30 видів з Червоної книги України (якщо види роду *Diphasiastrum* Holub розглядати як один вид у широкому розумінні, то 28 видів).

Серед видів з Червоної книги України є значна група реліктових видів. До третинних реліктів належать молодильник озерний (*Isoetes lacustris* L.) та шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris* L.).

Isoetes lacustris – один з найрідкісніших видів флори України. Нами вид був виявлений на Білоозерській ділянці в оз. Біле. Умови зростання цих угруповань відмічені вище. Виявлення великої популяції *I. lacustris* у заповіднику значно підвищує ступінь охорони виду в Україні.

Scheuchzeria palustris – вид з циркумполярним ареалом, знаходиться в Україні на південній межі ареалу. До території заповідника увійшли одні з найбільших осередків зростання виду. Він виявлений на всіх ділянках заповідника, на масиві Сира Погоня формує угруповання.

Серед червонокнижних видів флори заповідника є низка гляціальних реліктів, заповідник є одним із найбільших центрів їх поширення в Україні. До них належать шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum* L.), верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.), журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr.), баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mept.), хамедафна чашкова (*Chamaedaphne calyculata* (L.) Moench.).

Pedicularis sceptrum-carolinum є євразійським видом, який в Україні зростає переважно на Поліссі. На ділянці Сомино вид був нами виявлений ще тоді, коли вона була заказником (Андрієнко та ін., 1976). При обстеженні ділянки Сомино у 2004 р. на її частині Погоня Сехівська його куртини були виявлені в кв. 69 у приканавній смузі чагарників з покривом із *Molinia caerulea* (L.) Moench., було виявлено 18 екземплярів.

Salix myrtilloides у Рівненському заповіднику спорадично трапляється на мезотрофних болотах на всіх чотирьох ділянках, має нормальну життєвість, плодоносить. Вірогідно, Рівненський заповідник

має найбільшу кількість місцезростань цього реліктового виду серед природно-заповідних територій України.

Oxycoccus microcarpus – вид, виявлений у заповіднику на ділянці Сира Погоня (яка являє собою горбасто-мочажинний болотний масив, унікальний для України) у сосново-чагарничково-сфагнових угрупованнях горбів.

Chamaedaphne calyculata. Для території Рівненського заповідника цей вид наводився для ділянки Сира Погоня відомим болотознавцем проф. Є.М. Брадїс. *Ch. calyculata* була нею виявлена на початку 50-х років між с. Єльне Клесівського району та с. Вежицею Рокитнівського району. Характеризуючи це місцезнаходження (Брадїс, Бачурина, 1969), Є.М.Брадїс вказує, що *Ch. calyculata* мала дуже пригнічений вигляд. Поки що нам не вдалось підтвердити це місцезростання.

Hyperzia selago – дуже рідкісний вид у Рівненському заповіднику. Виявлений на Білоозерській ділянці в кв. 18 на вирівняній плескатій залісненій ділянці серед болота в ас. *Betuleto-Carpinetum galeobdolosum*.

У заповіднику виявлено 5 червонокнижних видів з родини *Lycopodiaceae*: лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata* (L.) Holub), плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.), три види роду *Diphasiastrum* Holub – діфазіаструм Зейлера (*D. zeileri* (Rouy) Holub), д. сплюснутий (*D. complanatum* (L.) Holub) та д. триколоський (*D. tristachium* (Pursh) Holub¹).

Lycopodiella inundata. У Рівненському природному заповіднику виявлено два локалітети: на ділянці Сомино на мезотрофному болоті в обводнених зниженнях в ас. *Carex lasiocarpa* – *Rhynchospora alba* – *Sphagnum cuspidatum* та на Білоозерській ділянці в кв. 1 у видовженому зниженні біля дороги на вологих пісках, вкритих зеленими мохами (популяція налічувала 16-18 екземплярів).

D. zeileri був виявлений нами у 1975 р. під час обстеження ділянки Переброди з метою організації заказника (Андрієнко та ін., 1976). Вид зростає в ас. *Pinetum graminoso-cladinosum*. *D. complanatum* був знайдений у 2002 р. на Білоозерській ділянці (кв. 1) в ас. *Pinetum hylocomiosum*. Була виявлена одна куртина. *D. tristachium* був виявлений у 2004 р. на Білоозерській ділянці (кв. 25) в ас. *Betuleto-Pinetum myrtilloso-hylocomiosum*. Було нараховано близько 30 паргонів, із них 6 – зі стробілами.

Lycopodium annotinum у Рівненському природному заповіднику відмічений на ділянках Білоозерській, Сира Погоня, Сомино. Найбільші популяції на Білоозерській ділянці. Тут у кв. 18 відмічено фрагменти угруповань з домінуванням цього виду в старих культурах *Picea abies* (L.) Karst.

Серед видів комахоїдних рослин, занесених до Червоної книги України, виявлені росичка середня (*Drosera intermedia* Hayne) та росичка англійська (*D. anglica* Huds.).

D. intermedia зростає на обводнених мезотрофних болотах (переважно осоково-сфагнових) на всіх ділянках заповідника. Найбільші популяції виявлені на ділянці Переброди.

D. anglica трапляється значно рідше, ніж *D. intermedia*. Зростає на обводнених місцях мезотрофних боліт. Була відмічена на болоті Коза (Білоозерська ділянка) та на невеликому озерці Білому в охоронній зоні ділянки Сира Погоня – на сфагновому плаву по берегах цього озера, в смузї біля води. Тут ростуть всі три види р. *Drosera* L. – *D. intermedia*, *D. anglica*, та *D. rotundifolia* L. (росичка круглолиста). Тут також була відмічена *D. obovata* Mert. et Koch. з листками обернено-яйцевидної форми – гібрид *D. rotundifolia* x *D. anglica*.

До видів флори заповідника, занесених до Червоної книги, належать також ситник бульбистий (*Juncus bulbosus* L.) і щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris* L.).

Juncus bulbosus у Рівненському заповіднику зростає куртинами в обводнених зниженнях, переважно сфагнових боліт. Найчастіше був відмічений на ділянці Переброди. Таких великих популяцій, як у Поліському заповіднику, *Juncus bulbosus* у Рівненському заповіднику не утворює.

Hydrocotyle vulgaris у заповіднику нами був знайдений на ділянці Сомино в ур. Кремінне-Сехівське на еумезотрофній ділянці, неподалік від магістрального каналу, великими плямами (10-20 м²). Це перша знахідка виду на Рівненщині.

У заповіднику виявлене зростання дев'яти видів родини *Orchidaceae*. Більшість орхідних зростають в лісах Білоозерської ділянки та в кв. 11 Грабунського лісництва (ділянка Сира Погоня). Це любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust) Reichenb.), л. дволиста (*P. bifolia* (L.) Rich.), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz), к. темночервона (*E. atrorubens* (Hoffm.ex Bernh.) Schult.), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch).

¹ Автори щиро дякують д.б.н. В.В.Протопоповій за допомогу у визначенні видів р. *Diphasiastrum*.

Серед лучно-болотних орхідей на ділянках Білоозерській, Сомино, Переброди знайдено в малочисельних популяціях на мезотрофних та евтрофних ділянках боліт пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó), на ділянці Сомино – пальчатокорінник Фукса (*D. fuchsii* (Druce) Soó). Є давні знахідки коручки болотної (*Epipactis palustris* (L.) Crantz) на масиві Переброди (Андрієнко та ін., 1976).

Значний інтерес являють знахідки в заповіднику бореальних видів орхідей – гудайєри повзучої (*Goodyera repens* (L.) R.Br.) та хамарбії болотної (*Hammarbia paludosa* (L.) O.Kuntze). На території заповідника було виявлено три популяції *G. repens* – дві на Білоозерській ділянці та одна на ділянці Переброди. Одна з них (у кв. 9 Білоозерського лісництва в ас. Pinetum hylocomiosum) є багаточисельною, вірогідно найбільшою на рівнині України. Вона нарлічувала у 2004 р., за попередніми підрахунками, 400-450 екз., частина рослин квітнула. Для спостереження за станом та динамікою популяцій на цій ділянці та на ділянці Переброди (в кв. 61 Північного лісництва) були закладені пробні площі.

Hammarbia paludosa – вид, який протягом більше ніж 40 років (1926-1972) не виявлявся в Україні. На болоті Сомино він зростав на мезотрофній ділянці в ас. Pinus sylvestris – Carex lasiocarpa – Menyanthes trifoliata – Sphagnum cuspidatum (Андрієнко, Прядко, 1980). Нам не вдалося в останні роки повторити знахідку *H. paludosa* на масиві Сомино. Нещодавно вид був знайдений в Черемському заповіднику

Невеликі популяції лілії лісової (*Lilium martagon* L.) наявні у Білоозерському лісництві в березово-грабовому та в ялиновому лісі.

У кв. 11 Грабунського л-ва в грабово-дубовому лісі співробітниками заповідника виявлено цибулю ведмежу (*Allium ursinum* L.). Це найпівнічніше місцезнаходження виду в Україні.

Із інших видів, занесених до Червоної книги, на Білоозерській ділянці виявлена береза темна (*Betula obscura* A. Kotula), видовий статус якої є дискусійним. Вид зростав неподалік від озера Біле (кв. 61) у березовому лісі з березою повислою (*Betula pendula* Roth) із злаковим покривом.

Види, які підлягають охороні в Рівненській області.

Із цієї групи видів у заповіднику виявлено 21 вид. Серед них є низка гляціальних реліктів, які пропонуються для занесення до III видання Червоної книги України. Це верба лапландська (*Salix lapponum* L.), осока дводомна (*Carex dioica* L.), осока тонкокореневищна (*C. chondrorhiza* Ehrh.), астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.). До цього

ж видання пропонується занесення наявних у флорі заповідника рідкісних видів комахоїдних рослин – росички круглolistої (*Drosera rotundifolia*), пухирника малого (*Utricularia minor* L.), п. проміжного (*U. intermedia* Hayne). Загальний інтерес до цих видів із своєрідною біологією спричинює їх включення до списків рідкісних видів багатьох європейських країн.

Серед регіонально рідкісних видів слід особливо відмітити звіробій сланкий (*Hypericum humifusum* L.). Цей центральноєвропейський вид знаходиться в заповіднику на східній межі ареалу, на Білоозерській ділянці (кв. 18) виявлені його великі популяції.

У флорі заповідника виявлені рідкісні пограничноареальні види, поширення яких мало вивчене на Українському Поліссі, тому вони не встигли отримати природоохоронного статусу. Це зіновать регенсбурзька (*Chamaecytisus ratisbonensis* (Schaeff.) Rothm.) та тисдалія голостебла (*Teesdalia nudicaulis* (L.) R.Br.). Зіновать регенсбурзьку виявлено на ділянці Сомино (кв. 62) у вересовому сосновому лісі. Тисдалія голостебла була виявлена на піщаних підвищеннях біля оз. Білого (Білоозерська ділянка) та неподалік від оз. Тухове (ділянка Сомино).

Поліський природний заповідник

Поліський природний заповідник був створений у 1968 р., його площа становить 20 104 га. Заповідник розташований в північно-західній частині Житомирської області на території Олевського та Овруцького районів. До складу заповідника увійшли землі трьох лісництв: Копищенського та Перганського Олевського лісгоспзагу та Селезівського Словечанського лісгоспзагу.

Територія заповідника знаходиться на межиріччі Уборті та її правої притоки Болотниці. До гідрографічної мережі заповідника належить також ліва притока Болотниці – р. Жолобниця та численні невеликі притоки цих річок.

За фізико-географічним районуванням України (1968) територія заповідника входить до Олевського фізико-географічного району Західно-Житомирської безморенної підобласті Житомирського Полісся. Основними рисами його природи є майже суцільне поширення піщаних водно-льодовикових та алювіальних відкладів, що обумовлює бідність ґрунтів, значну заболоченість (10-12%), переважання соснових лісів. Для території заповідника характерний рівнинний рельєф із піщаними підвищеннями та окремими виходами кристалічних порід.

Абсолютні висоти території не перевищують 200 м в.р.м., відносні – 25-30 м. Головну роль у геологічній будові відіграють докембрійські кристалічні породи та антропогенні відклади. Виходи кембрійських порід – гнейсів, кварцитів, кристалічних вапняків, характерні для Житомирського Полісся в цілому, в заповіднику трапляються зрідка, переважно в південній частині. Антропогенні відклади представлені водно-льодовиковими піщаними, рідше супіщаними, що належать до дніпровського зледеніння. У ґрунтовому покриві переважають дерново-слабопідзолисті піщані та глинисто-піщані ґрунти різного ступеня оглеєння, а в зниженнях – торфово-глеєві та торфові.

За геоботанічним районуванням України (1977) територія заповідника належить до Полісько-Придніпровського округу, який розташований в основному на території Білорусі. Для округу характерні висока залісненість (40-50%), переважання соснових лісів, висока заболоченість (12%), значна участь сфагнових боліт. Частина округу розташована на території України, в тому числі територія заповідника, входить до Пергансько-Виступовицького геоботанічного району соснових лісів, мезотрофних боліт і заплавних лук.

Вивчення рослинного світу заповідника активно проводилось в 70-80 роках. Результати вивчення рослинного світу (рослинності, флори судинних рослин і мохів) узагальнені в монографіях Т.Л. Андрієнко, Ю.Р. Шеляга-Сосонка „Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны” (1983) та Т.Л. Андрієнко, С.Ю. Поповича, Ю.Р. Шеляга-Сосонка „Полесский государственный заповедник. Растительный мир” (1986). Ліхенофлора заповідника висвітлена в статті В.Р. Маслової (1977), деякі альгосинузії – в статтях Н.О. Парахонської та Н.О. Мошкової (1975), Л.С. Балашова та Н.О. Мошкової (1973). У збірці, виданій до 30-річчя заповідника, підведені підсумки наукових досліджень, проведених на території заповідника.

У флорі заповідника налічується більше 600 видів судинних рослин (Андрієнко та ін., 1986). Флора має яскраво виявлений бореальний характер, значну роль в її формуванні відіграють види болотного та лучно-болотного комплексів. Основу флори складають широкоареальні види; ендеміки та вікаріанти майже не представлені. Це обумовлено насамперед загальним характером флори Полісся – історично молодого, міграційного, зі слабким розвитком тут процесів видоутворення, а також відносно невеликою площею заповідника. Флора заповідника являє собою екологічно диференційований комплекс переважно бореальних та лучно-степових видів (з незначною участю неморальних та аркто-бореальних видів), в якому добре

виявлений адвентивний елемент. У загальних рисах він сформувався в плейстоцені та середньому голоцені. Екологічний аналіз флори довів, що територія заповідника в зв'язку з її вирівняним рельєфом характеризується відносно невисокою диференціацією екоотопів.

У складі флори чимало рідкісних та малопоширених видів. Раритетна компонента флори заповідника включає 4 види з міжнародних списків, 18 – з Червоної книги України (1996), близько 30 – регіонально рідкісних.

Видів міжнародної охорони в заповіднику, як і на Поліссі в цілому, небагато. Основною причиною цього є невелика кількість ендемічних видів у цьому історично молодому регіоні.

До видів з Бернської конвенції належать сон широколистяний (*Pulsatilla patens* (L.) Mill) та водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.). Сон широколистяний спорадично зустрічається на узліссях соснових лісів чорницевих. Водяний горіх плаваючий утворює невеликі популяції в стариці р. Уборть в охоронній зоні заповідника. Вид, занесений до Червоної книги України, на Правобережному Поліссі зустрічається рідко.

До Європейського червоного списку занесені смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal) та козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz).

Смілка литовська зрідка трапляється в заповіднику по піщаних схилах та на узліссях. Ще у 1983 р. вона була занесена нами (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983) до списку рослин, які мають охоронятися на Українському Поліссі.

Козельці українські спорадично трапляються на території заповідника на піщаних підвищеннях, у сухих лісах, на узліссях, насамперед, на борових терасах річок.

У заповіднику виявлено 18 видів, занесених до Червоної книги України (друге видання). Серед них 5 видів належать до вищих спорових, а 6 видів – до родини *Orchidaceae*. На найбільшу увагу заслуговують види роду дифазіаструм (*Diphasiastrum*). Поліський та Рівненський природні заповідники є тими територіями в регіоні, де зростають 3 види цього роду – дифазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum*), д. триколосковий (*D. tristachium*) та д. Зейлера (*D. zeileri*).

Дифазіаструм триколосковий виявлений у Селезівському та Перганському лісництвах на плескатих сухих піщаних підвищеннях, де потужність гумусового горизонту досягає 3 см, переважно в соснових розріджених лісах з покривом із лишайників та зелених мохів.

Найбільша популяція площею близько 600 м² відзначена в кв. 30 Селезівського лісництва.

Дифазіаструм Зейлера зростає приблизно в таких же умовах, як і д. триколосковий. Він також зрідка трапляється в сухих соснових лісах заповідника. Дифазіаструм сплюснутий трапляється в заповіднику частіше, ніж два попередні види – в соснових лісах лишайникових рідкотравних та зеленомохово-лишайникових.

Для лікоподієли заплавної (*Lycopodiella inundata*) типовими екотопами в заповіднику є вологі незарослі піски та торф'янисті зниження. У заповіднику було виявлено кілька локалітетів цього рідкісного виду в Селезівському та Перганському лісництвах.

Значно поширенішим видом є плаун колючий (*Lycopodium annotinum*). Він зростає переважно у вологих соснових лісах молінієво-чорницевих, утворює фрагменти угруповань.

Види родини орхідних на території заповідника займають різні екологічні ніші та мають різне поширення.

Гудайєра повзуча (*Goodyera repens*) є найбільш рідкісним із видів зозулинцевих у заповіднику. Тривалий час було відоме одне місцезнаходження виду – в Селезівському лісництві на ділянках старого 80–90-річного соснового молінієво-чорницевого лісу, нині виявлене ще одне. За популяціями веде спостереження ботанік заповідника к.б.н. Г.Й. Бумар.

Пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunscheineri*) також є дуже рідкісним європейським видом, що знаходиться в Україні на південній межі ареалу. У заповіднику виявлено 3 місцезнаходження виду в Селезівському лісництві. Типові екотипи цього виду – сфагнові болота (мезотрофні та мезоевтрофні).

Лісові види орхідних – любка дволиста (*Platanthera bifolia*) та коручка широколиста (*Epipactis helleborine*), які є досить звичайними в лісовій зоні України, в заповіднику трапляються зрідка. Це пов'язано з бідністю ґрунтових умов і майже повною відсутністю листяних лісів, для яких вони є характерними.

Більш поширені на заболочених луках, окраїнах боліт, у вологих лісах лучно-болотні види орхідей – пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*) та пальчатокорінник Фукса (*D. fuchii*).

Серед інших видів з Червоної книги кілька рідкісних бореальних видів, які вважаються гляціальними (льодовиковими) реліктами. Найрідкіснішим з них є шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum*). Нині в лісовій зоні України, на болотах якої він зростає, відомо більше втрачених, ніж існуючих місцезнаходжень виду.

1. Заплава Прип'яті в регіональному ландшафтному парку "Прип'ять-Стохід" (Волинська область)

2. Ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Кормин" (Волинська область)

3. Ялиново-сосновий ліс в Шацькому НПП

4. Старий дубовий ліс в Цуманській пуці (Волинська область)

5. Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Озеро Трубин" (Чернігівська область)

6. Угрупування водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*) і ряски горбатой (*Lemna gibba*) у гідрологічній пам'ятці природи "Озеро Козероги" (Чернігівська область)

7. Яловець звичайний (*Juniperus communis*) на піщаному пагорбі в ландшафтному заказнику "Згоранські озера" (Волинська область)

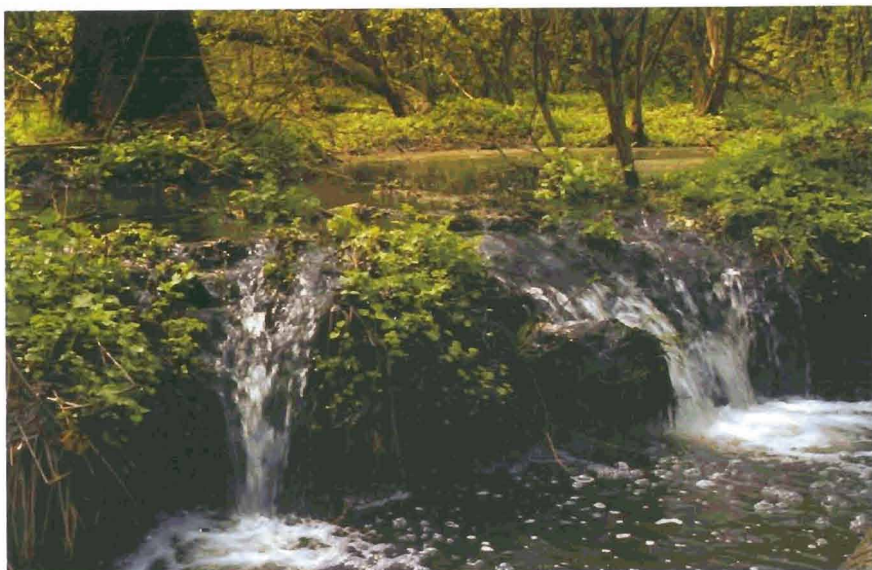
8. Остепнені луки з домінуванням келерії Делявіня (*Koeleria delavignei*) в заплаві Дніпра

9. Евтрофне трав'яне болото в Рівненському природному заповіднику

10. Верба чорнична (*Salix myrtilloides*) на мезотрофному болоті на ділянці Переброди Рівненського природного заповідника

11. Струмок Любка на території ботанічної пам'ятки природи "Романівське болото" (м. Київ)

12. Сосновий ліс зеленомоховий з відслоненнями кристалічних порід на Житомирському Поліссі

13. Росичка середня (*Drosera intermedia*)

14. Пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*)

15. Віничник крилатий (*Chamaespartium sagittale*)

16. Сон широколистий (*Pulsatilla latifolia*)

17. Береза низька (*Betula humilis*)

18. Шейхцерія болотна (*Sheuchzeria palustris*)

19. Сосновий ліс з домінуванням багна болотного (*Ledum palustre*)

20. Купинноосокове болото в заплаві Прип'яті

У заповіднику вид був знайдений в охоронній зоні біля межі Копищенського лісництва (Попович, 1983). Ділянка була в порушеному стані, тому необхідним є перевірка стану цієї популяції.

Верб чорнична (*Salix myrtilloides*) у заповіднику спорадично трапляється в основному в Селезівському лісництві на відкритих мезотрофних, рідше мезоевтрофних болотах. Основні популяції виду на Українському Поліссі зосереджені саме в північній частині Західного та Центрального Полісся.

Журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*) зростає в заповіднику на оліготрофних болотах високого ступеня розвитку, на мохових горбах, утворених *Sphagnum rubellum*, *S. magellanicum*, рідше *S. fuscum*. Трапляється переважно в Копищенському, рідше Перганському лісництвах.

Шейхцерія болотна (*Sheuchzeria palustris*) – вид, який вважається третинним реліктом, у заповіднику зрідка трапляється в мочажинах осоково-сфагнових мезотрофних та олігомезотрофних боліт. Популяції її, на відміну від Рівненського заповідника, невеликі і нечисленні.

Серед червонокнижних видів є також види, ареал яких розміщений переважно в Центральній Європі, і які в Україні доходять в своєму поширенні до долини Дніпра – це росичка середня (*Drosera intermedia* Hayne) та ситник бульбистий (*Juncus bulbosus* L.).

Росичка середня трапляється в заповіднику часто на обводнених еумезотрофних та мезотрофних болотах, переважно в осоково-сфагнових ценозах.

Ситник бульбистий зростає в заповіднику, утворюючи великі популяції в канавах, торф'янистих зниженнях, в обводнених місцях на просіках. Вірогідно, це найбільші популяції виду в Україні.

Поширення ще одного виду з Червоної книги – водяного горіха плаваючого – згадувалось при характеристиці видів міждержавної охорони. Численні також у заповіднику види регіональної охорони – рідкісні як для Українського Полісся в цілому, так і для Житомирської області. До них насамперед слід віднести види, які плануються до занесення до III видання Червоної книги України. Серед них багато бореальних видів, таких як осока тонкокореневищна (*Carex chordorrhiza* Ehrh.), верба лапландська (*Salix lapponum* L.), астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.), пухирник малий (*Utricularia minor* L.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.). Вони спорадично трапляються на території заповідника, найрідкіснішими серед видів цієї групи тут є астрагал піщаний та осока тонкокореневищна.

Рідкісним центральноєвропейським видом є фегоптерис зв'язуючий (т.з. „букова папороть”) – *Phegopteris connectilis* (Michx) Watt. Цей вид, що зростає переважно в Карпатах, для Полісся вважався дуже рідкісним, а Поліський заповідник – його єдиним існуючим місцезнаходженням у регіоні. Проте, в останнє десятиріччя він був знайдений авторами на Рівненщині – в Надслучанському регіональному ландшафтному парку та у Рівненському природному заповіднику, а також на Волині – в проектуваному національному парку „Прип'ять – Стохід”. Поширення виду на Українському Поліссі та його еколого-ценотичні особливості в регіоні вимагають подальшого вивчення.

Малопоширеними видами флори заповідника є одноцвітка одноквіткова (*Moneses uniflora* (L.) A. Grey), грушанка зеленоквіткова (*Pyrola chlorantha* Sw.), пухирник проміжний (*Utricularia intermedia* Hayne), їжача голівка мала (*Sparganium minimum* Wallr) та деякі інші.

Таким чином, раритетна компонента флори заповідника є численною та досить різноманітною, тут охороняються рідкісні, переважно бореальні види – болотні, лучно-болотні, хвойних лісів, пісків. Наявні також рідкісні види мохоподібних, лишайників, водоростей (Андрієнко та ін., 1986).

У рослинному покриві Поліського заповідника переважають ліси (73%) та болота (22%), незначну площу (2%) займають луки. Решта території зайнята садибами, дорогами, перелогами. З півдня до контуру території вклинюються сільгоспземлі, на яких відбувається природне заліснення після проведення осушувальної меліорації. Ліси займають схили піщаних гряд, ділянки їх підніжжя; болота – міжгрядові улоговини та великі плескаті зниження.

Серед лісів заповідника переважають соснові – близько 75% лісової площі, досить звичайні березові ліси з берези повислої (*Betula pendula*) та б. пухнастої (*B. pubescens*). Лише фрагментарно трапляються вільшняки, дубово-соснові ліси, осикові ліси. У напрямку із південного сходу на північний захід має місце збіднення природних умов, зростає кількість соснових лісів лишайникових та зеленомохово-лишайникових. Найбільш багаті та різноманітні ліси Селезівського лісництва. Вони мають в цілому типовий для Українського Полісся характер з переважанням соснових лісів зеленомохових, чорницево-зеленомохових, молінієвих. Найбіднішим є характер лісів у Копищенському лісництві, де переважають соснові ліси лишайникові та зеленомохові, які трапляються в комплексі зі сфагновими болотами. В цілому, на території заповідника переважають соснові ліси зеленомохові, лишайникові, чорницево-молінієві. Менші площі

займають соснові ліси чорницеві та сфагнові. Інші угруповання трапляються фрагментарно.

Соснові ліси лишайникові займають в заповіднику найбільші площі серед природно-заповідних територій Українського Полісся і визначають специфічність його ландшафтів. Вони становлять близько 20% площі всіх соснових лісів заповідника, займають верхні частини схилів, піщаних пасм і формуються на ґрунтах із мало виявленим гумусовим горизонтом. Деревостан розріджений, низькобонітетний (ліси IV–V бонітету), сосни низькорослі, вкриті лишайниками.

Трав'яно-чагарничковий ярус розріджений (5-20%), з мало виявленим домінуванням видів. У ньому переважають види – псамофіти, найбільшу участь беруть булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), келерія сиза (*Koeleria glauca*), верес (*Calluna vulgaris*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*). Поодинокі трапляються осока вереснянкова (*Carex ericetorum*), щавель гороб'ячий (*Rumex acetosella*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), зрідка – мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi*), костриця поліська (*Festuca polesica*).

Мохово-лишайниковий ярус досить густий (70–80%). У ньому переважають види роду *Cladonia*, нерідко співдомінують *Polytrichum piliferum*, *Dicranum rugosum*.

У дещо багатших та вологих умовах формуються соснові ліси лишайниково-зеленомохові, які є проміжною ланкою між лишайниковими та зеленомоховими.

Соснові ліси зеленомохові формуються у нижніх частинах похилих схилів, на вирівняних ділянках. Вони переважають за зайнятою площею і є найпродуктивнішими (I-II клас бонітету). Сосна добре відновлюється і дає хороший приріст. Деревостан складається із сосни з домішкою берези повислої. Це світлі ліси з середньогустим деревостаном без виявленого ярусу підліску. Трав'яно-чагарничковий ярус негустий (20-30%), домінування в ньому виявлене нечітко. Найбільшу участь в ньому беруть чорниця (*Vaccinium myrtillus*), верес (*Calluna vulgaris*), перестріч лучний (*Melampyrum pratense*), золотарник звичайний (*Solidago virgaurea*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*). Моховий покрив густий (70–80%) з переважанням *Pleurozium schreberi* та *Dicranum rugosum*, наявний рідкісний вид *Ptilium crista-castrensis*.

Соснові ліси чорницеві займають найбільші площі в центральній та східній частинах заповідника. Вони формуються на знижених ділянках із дерново-слабопідзолистими оглеєними ґрунтами. Тут добре виявлений підлісок з переважанням крушини (*Frangula alnus*). Добре виявлений трав'яно-чагарничковий ярус із покриттям 60–75%, основу якого

складає чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Звичайними видами в ньому є молінія (*Molinia caerulea*), брусниця, калган (*Potentilla erecta*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), перестріч лучний. Моховий покрив звичайно добре розвинений (50–60%), іноді буває розрідженим (20–30%), у ньому переважають *Pleurozium schreberi*, *Hylocomium splendens*.

Молінієво-чорницеві соснові ліси мають значне поширення в заповіднику в дещо вологіших, ніж попередні, умовах з більш оглеєними ґрунтами. В таких умовах формуються і соснові ліси молінієві. У деревостані є домішка берези повислої (*Betula pendula*), осики (*Populus tremula*) та вільхи (*Alnus glutinosa*). Підлісок негустий із крушини (*Frangula alnus*) і горобини (*Sorbus aucuparia*).

У густому трав'яно-чагарничковому ярусі переважають молінія голуба (*Molinia caerulea*) та чорниця (*Vaccinium myrtillus*) в різному співвідношенні. Із асектаторів, крім лісових видів, таких як орляк (*Pteridium aquilinum*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), перестріч лучний (*Melampyrum pratense*), наявні також лісо-болотні – багно болотне (*Ledum palustre*), лохина (*Vaccinium uliginosum*). Моховий покрив досить густий (60–70%), крім звичайних домінантів, у ньому звичайно є домішка сфагнових мохів.

Соснові ліси сфагнові формуються у зниженнях рельєфу з оторфованими ґрунтами. Тут сформований сфагновий покрив з переважаанням *Sphagnum fallax*, *S. nemoreum* та ін.

Серед інших груп соснових лісів слід згадати соснові ліси лишайникові та лишайниково-зеленомохові з підліском із ялівця звичайного (*Juniperus communis*), які будуть охарактеризовані серед рідкісних угруповань.

Березові ліси із *Betula pendula* мають значне поширення в заповіднику, але не займають значних площ. Серед них чимало сосново-березових лісів, які поступово змінюються сосновими з домішкою берези. Березові ліси світлі, як правило, без підліску, вони звичайно „успадковують” трав'яно-чагарничковий ярус від тих лісів, на місці яких вони утворились. У цьому ярусі переважають чорниця, орляк, верес, костриця червона та ін.

Вільхові ліси в заповіднику трапляються рідко, насамперед в заплавах Болотниці, Жолобниці та їх приток. Вони приурочені до мінеральних болотних оглеєних ґрунтів. У травостої переважають лучні і болотні види – щучник, осоки чорна (*Carex nigra*) та заяча (*C. leporina*), нерідко переважають також папороті. Практично відсутні в заповіднику дубові, дубово-соснові, осикові ліси, наявні лише їх невеликі фрагменти.

Болота заповідника є характерним елементом його ландшафту. Вони утворюють великі гідрологічні комплекси з лісовими масивами, що їх оточують. Дві третини площі боліт лісові та рідколісні. Вплив меліорації на прилеглих землях збільшує заліснення боліт. Болота заповідника переважно сфагнові – мезотрофні та олігомезотрофні, оліготрофні займають менші площі. Евтрофні болота трапляються фрагментарно, вони також мають ознаки мезотрофізації. Глибина торфових покладів незначна – в середньому 1–2 м.

Мезотрофні болота представлені тут лісовими, рідколісними та відкритими трав'яно-чагарничково-сфагновими. Лісові мезотрофні болота трапляються переважно по краях великих болотних масивів, в улоговинах межиріч. Вони представлені сосново-сфагновими та сосново-березово-сфагновими із сосною IV–V бонітету із зімкненістю 0,4–0,6. У трав'яно-чагарничковому ярусі переважають осока пухнастоплода (*Carex lasiocarpa*), багно болотне (*Ledum palustre*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). В моховому покриві панують *Sphagnum fallax* та *S. centrale*.

Рідколісні мезотрофні болота менш поширені, ніж лісові, вони формуються на більш зволжених ділянках. Деревостан їх розріджений (0,2–0,3), невисокий. У трав'яно-чагарничковому покриві переважають осока пухнастоплода та пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), як асектатори трапляються як види оліготрофних боліт – росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), багно болотне (*Ledum palustre*), так і евтрофні – очерет (*Phragmites australis*), молінія голуба (*Molinia caerulea*), осока чорна (*Carex nigra*). Майже суцільний моховий покрив утворений *Sphagnum fallax* із домішкою *S. magellanicum* та *S. cuspidatum*.

Безлісні мезотрофні болота утворюються в обводнених великих улоговинах із неглибоким (до 1 м) шаром торфа. Вони переважно осоково-сфагнові із осокою пухнастоплодою та *S. fallax* – це одне з найхарактерніших угруповань заповідника.

Серед оліготрофних болот заповідника переважають лісові та рідколісні, другі трапляються частіше. Лісові болота представлені сосново-сфагновими, які займають центральні підвищені частини олігомезотрофних масивів, де зволоження є меншим. Досить густий покрив на них формує звичайно багно болотне, рідше – лохина з домішкою звичайних видів сфагнових боліт. В майже суцільному моховому покриві переважають *Sphagnum fallax* та *S. cuspidatum*, на горбах – *S. magellanicum*.

Найвищий ступінь оліготрофізації представлений на пригнічено-рідколісних сфагнових болотах з переважанням у моховому покриві *Sphagnum fuscum* та *S. magellanicum*. Саме на цих болотах зростають в заповіднику такі рідкісні види, як журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*).

Інші типи рослинності – луки, рослинність водойм, пустища – займають в заповіднику дуже малі площі. Луки фрагментарно зустрічаються в заплавах Болотниці та Жолобниці. Суходільні луки вкраплені невеликими ділянками в лісові масиви по всій території заповідника, особливо часто в Копищенському лісництві. У близьких екологічних умовах трапляються невеликі ділянки пустищ, насамперед вересових.

Серед рослинних угруповань Поліського природного заповідника виявлено кілька угруповань, занесених до Зеленої книги України (1987). Серед лісової рослинності це соснові ліси ялівцеві (з *Juniperus communis*) та дубово-соснові ліси рододендрові (з *Rhododendron luteum*).

Соснові ліси ялівцеві (*Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*) – це бореальні лісові угруповання, які знаходяться на території України на крайній південній межі свого поширення. Угруповання поширені у тайговій зоні Східної Європи. В Україні зрідка трапляються у північній смузі Правобережного Полісся, займають невеликі площі серед соснових лісів лишайникових та зеленомохових. Формуються на піщаних підвищеннях межиріч та річкових терас на дерново-слабокпідзолистих піщаних ґрунтах. У заповіднику ці ліси трапляються на другій терасі Уборті в Копищенському лісництві. Яловець звичайний в них утворює негустий (0,2-0,4) підлісок, форма кущів варіює від колоновидної до майже сланкої.

Дубово-соснові ліси рододендрові з рододендроном жовтим утворені цим реліктовим видом, який має диз'юнктивний ареал. Вони трапляються переважно на Українському Поліссі (в центральній частині), займають невеликі площі на прилеглій території Білоруського Полісся. Вони формуються на вирівняних та знижених місцях річкових терас із ґрунтами, які формуються на флювіогляціальних, давньоалювіальних відкладах та гранітах. У заповіднику відмічені лише невеликі ділянки цих угруповань – в Перганському лісництві та в охоронній зоні заповідника біля оз. Грибове поблизу Селезівського лісництва. Рододендрон жовтий утворює підлісок із зімкненістю 0,5, у негустому травостой переважає молінія голуба (*Molinia caerulea*). На навколишній території до заповідника прилягають ділянки рододендрових угруповань.

Серед рідкісних болотних угруповань відмічені фускум-сфагнові болота з пригніченою сосною та шейхцерієво-сфагнові ценози. Фускум-сфагнові болота – це бореальні болотні угруповання на південній межі ареалу. В Україні вони трапляються лише в північній частині Західного Полісся та в Українських Карпатах. На Поліссі вони займають улоговини межиріч та реліктові долини. Це угруповання найвищого на Поліссі ступеня розвитку боліт. У заповіднику вони зрідка зустрічаються на оліготрофних болотах, найбільше виявлені в ур. Спуди в південній частині Перганської дачі. Мохові горби, утворені *Sphagnum fuscum*, досягають тут 80-90 см заввишки. Угруповання з домінуванням *S. rubellum* виявлені в урочищі Міроші. На цих болотах нерідко зростає журавлина дрібнопліда.

Шейхцерієво-сфагнові ценози – це реліктові угруповання на південній межі ареалу. Вони трапляються на Українському Поліссі (на північ від лінії Любомль – Ковель – Колки – Сарни – Рокитне – Білославичі – Словечко) в улоговинах терас та реліктових долинах з мезотрофними болотами. У заповіднику шейхцерія утворює угруповання на двох болотах Перганської дачі, в обводнених місцях вони займають невеликі площі.

У заповіднику виявлені також невеликі ділянки лісових угруповань з домінуванням плауна булавовидного *Lycopodium clavatum* на покриві із зелених мохів та фрагменти ценозів із ринхоспорою білою (*Rhynchospora alba*) на мезотрофних болотах.

Поліський заповідник отримав при створенні територію, яку навряд чи можна назвати вдалою, – на бідних борових терасах річок, із вклиненням до території заповідника осушених земель. Тому для стабілізації екологічної ситуації заповідника необхідним є розширення його території з включенням до неї меліорованих територій в її центрі, деяких ділянок охоронної зони та прилеглих природних ділянок. Це буде важливим для збереження оригінального біорізноманіття Поліського природного заповідника. Він є важливою ланкою Поліського екологічного коридору.

Національні природні парки

Шацький національний природний парк

Перший національний природний парк на Поліссі – Шацький – був створений у 1983 р. на площі 32830 га. У 1999 р. площа парку була

збільшена до 48977 га. У постійному користуванні парку знаходиться 18810,0 га. Площа земель Шацького держлісгоспу – 11291,0 га.

Шацький НПП знаходиться в крайній північно-західній частині України, із заходу він межує з Польщею, а з півночі – з Білоруссю. На цій території знаходиться відомий комплекс озер, який і зумовив створення тут національного природного парку.

В адміністративному відношенні територія парку знаходиться у Шацькому районі Волинської області, дирекція парку міститься в с. Світязь.

За фізико-географічним районуванням України територія парку належить до Верхньоприп'ятського фізико-географічного району області Волинське Полісся Поліської провінції зони мішаних лісів.

За геоботанічним районуванням (1977) територія належить до Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) геоботанічного району соснових лісів чорницево-зеленомохових та евтрофних осокових боліт. Цей район належить до Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) округу соснових та дубово-соснових лісів та евтрофних боліт Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області.

Територія Шацьких озер давно привертала увагу вчених. Перші відомості про озеро Світязь знаходимо в роботі П.А. Тутковського ще у 1901 році. Перші відомості про флору та рослинність деяких боліт цього регіону знаходимо в роботах польських вчених, пізніше більш детально болотна рослинність була висвітлена в роботі Т.Л. Андрієнко, А.І. Кузьмичова, О.І. Прядко (1971). У зв'язку зі створенням Шацького національного парку проводиться детальне вивчення флори і рослинності цієї території, результати якого висвітлені в цілій низці робіт (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983; Яценко та ін., 1983; Яценко, 1983, 1984, 1985а,б). Проводиться вивчення поширення окремих видів на території парку (Цурик, Жижин, Яценко, 1973; Карпова, Зуб, 2002). Узагальнюючі роботи про парк знаходимо у монографічних зведеннях "Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983-1993 рр." (1994), „Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 рр” (2004). "Заповідники і національні природні парки України” (1999). Відомості про флору та рослинність парку знаходимо також у низці науково-популярних видань.

Територія парку, яка до розширення була цілісною, складається з кількох ізольованих ділянок, оскільки розширення в північно-західному напрямку відбувалося лише за рахунок державних лісів, а населені пункти та землі сільськогосподарських виробників до складу парку тут

не увійшли. На території парку знаходиться 24 озера. Найбільшими з них є Світязь (2621 га). Озеро має карстове походження. Максимальна глибина 58,5 м. Серед інших озер найбільшими є Пулемецьке (1569 га), Луки (673 га), Острів'янське (257 га), Пісочне (189 га). "Шацькі озера" включені до переліку водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення (Рамсарська конвенція).

Вкрита лісом площа у парку становить 24503,4 га (50,0%), в тому числі 9142,9 га – лісові культури. Луки займають в парку близько 3300 га (6,8%), болота 1947,4 га (4,0%). Площа, вкрита водою, становить 6961,7 га (14,2%), площа орних земель – 4726,4 га (9,7%), забудовані території – 1709,2 га (3,5%).

Серед лісів основні площі займають ліси з домінуванням сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) (62%), вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) (20%), берези повислої (*Betula pendula*) (16%). Найпоширенішими сосновими лісами є ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*). У деревостані з невисокою участю трапляються береза, дуб звичайний, (*Quercus robur*). Підлісок розвинений слабо, в ньому переважає крушина (*Frangula alnus*), трапляється горобина (*Sorbus aucuparia*). Звичайними видами цих угруповань є молінія голуба (*Molinia caerulea*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), верес (*Calluna vulgaris*). Як правило в цих лісах добре розвинений моховий покрив, у якому переважають *Pleurozium schreberi* та *Dicranum rugosum*. Ці ж види мохів домінують у зеленомохових соснових лісах, які займають дещо сухіші ділянки. За флористичною класифікацією переважаючи у парку свіжі та вологі соснові ліси належать до ас. *Peucedano-Pinetum* та *Molinio (caeruleae)-Pinetum*.

Найбільш високі елементи рельєфу займають соснові ліси з покривом лишайників (*Cladonio-Pinetum*). Трав'яно-чагарничковий ярус у цих ценозах утворюють чебрець повзучий (*Thymus serpyllum*), костриця овеча (*Festuca ovina*), агалік-трава гірська (*Jasione montana*), нечуй-вітер волохатенький (*Hieracium pilosella*) та ін; трапляються мучниця (*Arctostaphylos uva-ursi*), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*). Досить поширені у парку і заболочені соснові ліси ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum*.

Дубово-соснові ліси в парку є малопоширеними. У деревостані основним домінантом найчастіше є сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), значною є участь дуба, інколи – берези або вільхи. У цих лісах переважно є добре виявлений підлісок з домінуванням крушини (*Frangula alnus*). У трав'яно-чагарничковому покриві переважають веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), молінія голуба

(*Molinia caerulea*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). Ці угруповання належать до ас. *Quercus roboris*-*Pinetum*.

Ліси з домінуванням берези повислої (*Betula pendula*) утворилися на місці корінних соснових та дубово-соснових і зберігають значною мірою їх видовий склад. Невеликими ділянками в парку відмічені і лісові угруповання з переважанням ялини європейської (*Picea abies*). Значну участь в їх деревостані беруть сосна, вільха, береза. В парку наявні невеликі ділянки грабово-дубових лісів (ас. *Tilio*-*Carpinetum*). Звичайними видами трав'яного ярусу цих лісів є квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), печіночниця звичайна (*Hepatica noibilis*).

Незаболочені вільхові ліси мають деревостан, в якому, крім вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), звичайними видами є береза повисла (*Betula pendula*), осика (*Populus tremula*), дуб звичайний (*Quercus robur*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Підлісок утворює крушина (*Frangula alnus*), на підвищених ділянках – з ліщиною (*Corylus avellana*). Характерними видами трав'яного ярусу є безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), пшінка весняна (*Ficaria verna*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*).

Заболочені чорньовільшники (*Carici elongatae*-*Alnetum*) мають переважно чистий вільховий деревостан, інколи співдомінують береза та сосна. В їх трав'яному покриві переважають осока побережна (*Carex riparia*), осока гостровидна (*C. acutiformis*), півники болотні (*Iris pseudacorus*). Характерними видами є теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), смовдь болотна (*Peucedanum palustre*), осока пухирчаста (*Carex vesicaria*), осока несправжньосмикавцева (*C. pseudocyperus*), чистець болотний (*Stachys palustris*). У дещо бідніших ґрунтових умовах розвиваються вільхові угруповання з видами роду *Sphagnum*, найчастіше *S. centrale*, рідше – *S. squarrosum*, *S. obtusum* (ас. *Sphagno squarrosi*-*Alnetum*).

Серед нелісових боліт найбільшу площу займають евтрофні болота, серед них переважають відкриті болота класу *Phragmito-Magnocaricetea* з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*) та осоки зближеної (*C. appropinquata*), значно менше поширені високотравні ценози з домінуванням очерету (*Phragmites australis*), рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*). Флористичне ядро осокових та високотравних видів утворюють типові болотні бореальні види – вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), бобівник трилистий

(*Menyanthes trifoliata*), осока здута (*Carex rostrata*), осока жовта (*Carex flava*), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile*), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsiflora*). Різноманітність евтрофних боліт у парку доповнюють угруповання осоково-гіпнових боліт.

Характерними для парку є мезотрофні болота, які переважають в урочищах Князь Багон, Мальоване та Лука. Болото Князь Багон серед них є лісовим мезотрофним болотом. По периферії цього болота в деревостані переважає сосна, в центрі є берези. Зімкнутість деревостану тут 0,2-0,4. У трав'яному покриві цього болота переважає очерет (*Phragmites australis*), місцями кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), співдомінує бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), значну домішку місцями утворює журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). У майже суцільному сфагновому покриві переважає *Sphagnum fallax*. На болотах Мальоване та Лука переважають відкриті мезотрофні болота з домінуванням *Carex lasiocarpa* на сфагновому покриві (ас. *Caricetum lasiocarpae* Koch 1926). Тут відмічені такі рідкісні види, як шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), росичка англійська (*Drosera anglica*), росичка середня (*D. intermedia*), береза низька (*Betula humulis*).

Вивчення рослинного покриву та стратиграфії цих боліт (Андриєнко, Кузьмичев, Прядко, 1971) довело, що болота виникли шляхом заростання озер і вступили в мезотрофну стадію лише в останні десятиріччя.

Оліготрофних боліт у парку мало. Одним з найвідоміших є болото Втенське в Ростанському лісництві. Це лісове, з *Pinus sylvestris*, сфагнове болото; горби на якому утворюють *Sphagnum magellanicum* та *S. acutifolium*. Домінантами трав'яно-чагарничкового ярусу є пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), місцями зі співдомінуванням журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*). Лише тут відмічений вид з Червоної книги – журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*). Незначні площі по периферії цього болота займають угруповання мезотрофного типу. У трав'яному покриві співдомінантом пухівки піхвової є очерет (*Phragmites australis*), а сфагновий покрив утворений *Sphagnum fallax*. Торфовий поклад цього болота має глибину до 3 м (Ященко та ін., 1983). Вивчення стратиграфії довело, що болото Втенське утворилось, як і деякі інші болота парку, шляхом заростання озера.

Серед лук у парку переважають болотисті з домінуванням осоки гострої (*Carex acuta*), мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*), тонконога лучного (*Poa palustris*) та торф'янисті з переважанням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*). Торф'янисті луки у парку сформувалися

переважно на місці осушених боліт. Справжні луки з домінуванням пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*), костриці червоної (*Festuca rubra*) займають невеликі площі.

Добре представлена в парку прибережно-водна та водна рослинність. У прибережних смугах озер та річок найчастіше домінують куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). Водна рослинність представлена ценозами з домінуванням латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*N. candida*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), рдесника кучерявого (*Potamogeton crispus*), рдесника блискучого (*P. lucens*), рдесника гребінчастого (*P. pectinatus*), елодеї канадської (*Elodea canadensis*), водяного різак алоевидного (*Stratiotes aloides*). Значна частина водних угруповань парку є рідкісними.

У південній частині парку до його складу після розширення території парку увійшла долина р. Прип'ять (верхня течія річки), яка на цій ділянці осушена, а русло річки каналізоване. Нині після припинення осушення та сільськогосподарського використання земель тут відбуваються демутаційні зміни рослинного покриву. Частина осушених боліт нині заліснюється. Проводиться вивчення змін рослинного покриву долини р. Прип'ять (Ященко та ін., 2004). Однією із найбільш збережених ділянок в цій частині є урочище Дубовець, в якому знаходиться один з витоків Прип'яті. Це плеската долина шириною до 200 м, добре виявлена в рельєфі, з частково залісненими підвищеними терасами. Місцями вони мають вигляд піщаних горбів. На дніщі долини розміщуються луки, переважно торф'янисті та справжні.

Інвентаризація флори парку була проведена до його розширення (32830 га). Для цієї території вказується 792 види вищих судинних рослин природної флори та 70 видів культурних рослин, деякі з них дичавіють і трапляються як дикорослі (Ященко, 1983, 1984, 1985).

До Червоної книги України занесено 33 види вищих судинних рослин парку. Поодинокі місцезростання мають жировик Лезеля (*Liparis loeselii*), меч-трава болотна (*Cladium mariscus*), єдине відоме місцезростання знаходиться на березі о. Світязь), лікоподієлла заплавна (*Lycopodiella inundata*), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*), гудайєра повзуча (*Goodyera repens*), діфазіаструм сплюснутий (*Diphazastrum complanatum*), журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria*), зозулинець блощичний (*Orchis coriophora*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), молодильник озерний (*Isoetes*

lacustris) (Кухтей, Мусієнко, 2002). Частіше у парку трапляються альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), відмічена по берегах озер Світязь, Пісочне, Кримне, Пулемецьке, Луки, Перемут, Люцимер (Карпова, Зуб, 2002), береза низька (*Betula humilis*), осока Девелла (*Carex davalliana*), булатка червона (*Cephalanthera rubra*), росичка англійська (*Drosera anglica*), коручка темночервона (*Epipactis atrorubens*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), верба чорнична (*Salix myrtilloides*), шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*). Найчастіше серед видів з Червоної книги України трапляються лілія лісова (*Lilium martagon*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*D. incarnata*), пальчатокорінник плямистий (*D. maculata*), пальчатокорінник травневий (*D. majalis*), коручка болотна (*Epipactis palustris*), росичка середня (*Drosera intermedia*).

Один вид – смілка литовська (*Silene lithuanica*) – занесений до Європейського Червоного списку, 5 видів – альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), сон широколистий (*Pulsatilla latifolia*, *P. patens*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), жировик Лезеля (*Liparis loeselii*) та зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*) – занесені до Додатку I Бернської конвенції.

Крім того, в складі флори парку виявлена низка видів, які є рідкісними або малопоширеними для Українського Полісся, а деякі з них і для України в цілому. Це осока дводомна (*Carex dioica*), осока тонкокореневищна (*C. chordorrhiza*), осока повисла (*C. flacca*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), косарик черепитчастий (*Gladiolus imbricatus*), звіробій сланкий (*Hypericum humifusum*), півники сибірські (*Iris sibirica*), борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera*), стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium*), вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*), дуб скельний (*Quercus petraea*), їжача голівка мала (*Sparganium minimum*), пухирник малий (*Utricularia minor*) тощо.

До Зеленої книги України серед лісових угруповань занесені типи для України угруповання груп асоціацій соснових лісів зеленомохових (*Pineta hylocomiosa*) та чорницевих (*Pineta myrtillosa*), рідкісні угруповання групи асоціацій соснових лісів ялівцевих (*Pineta sylvestris juniperosa*), субформацій ялиново-березово-соснової (*Piceeto-Betuleto-Pineta*) та ялиново-вільхово-соснової (*Piceeto-Alneto-Pineta*). До Зеленої книги України занесено також 9 формацій водних угруповань – латаття білого (*Nymphaeeta albae*), латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta*

candidae), глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*), рдесника червонуватого (*Potameta rutilis*), рдесника туполистого (*Potameta obtusifolii*), куширу підводного (*Ceratophylleta submersi*), альдрованди пухирчастої (*Aldrovandeta vesiculosae*), їжачої голівки малої (*Sparganieta minimi*).

Заповідна зона у парку займає 4804,9 га, зона регульованої рекреації – 12325,0 га, зона стаціонарної рекреації – 1282,7 га, господарська зона – 30564,0 га.

Заповідна зона складається з 11 ділянок. Найбільшою з них є частина великого лісового масиву у східній частині парку, де переважають соснові ліси. До заповідної зони увійшла також територія ботанічного заказника "Втепський", яка являє собою переважно оліготрофне болото. За категоріями земель в заповідній зоні переважають ліси – 80% (3820,4 га), 9% (430,8 га) займають болота, 6,5% (314,5 га) – води.

У зоні регульованої рекреації ліси займають 46% зони (5637,5 га), 48% (5866,4 га) – води. До цієї зони входять, зокрема, озера Світязь, Пулемецьке, Луки, Перемут, Люцимер. До зони стаціонарної рекреації увійшли території рекреаційних закладів біля озер Світязь та Пісочне з прилеглими лісами і озеро Пісочне.

У парку розпочато роботи з відновлення водного режиму водоєм та боліт, перший етап яких реалізований в районі озер Кримно і Пулемецьке. Проводиться моніторинг за динамікою рослинності на ділянках ренатуралізації.

Територія Шацького НПП увійшла до польсько-українського біосферного резервату "Західне Полісся" як його українська частина.

Мезинський національний природний парк

Мезинський НПП створено 10 лютого 2006 р. Площа парку 31 035,2 га, в тому числі 8543,9 га передано парку у постійне користування. Територія розташована на півночі Коропського району Чернігівської області.

У системі фізико-географічного районування України територія НПП належить до Новгород-Сіверського району області Новгород-Сіверського Полісся. НПП презентує ландшафтні комплекси лесових островів, які є особливістю цієї фізико-географічної області. Низка лесових островів тягнеться вздовж правого берега р. Десни. В межах України вздовж Десни знаходиться чотири лесових острова: Грем'ячський, Новгород-Сіверський, Блиставський та найбільший, де і розташований Мезинський НПП, – Понорницький. Схожі ландшафти

мають продовження і на півночі, в Росії, це так звані опілля: Брянське, Трубчевське та Стародубське (Присудоське) (Мильков, 1970; Физико-географическое ..., 1963).

Понорницький лесовий острів являє собою підвищену рівнину. Максимальна відмітка висоти – 212 м. в.р.м. біля с. Рихли на самій межі НПП. До р. Десни спускається стрімкий схил висотою до 70-85 м. Низький базис ерозії і легкість розмиву лесових порід сприяють розвитку яружно-балкової мережі. Тому поверхня всіх лесових островів, і Понорницького зокрема, сильно розчленована ярами і глибоко врізаними долинами малих річок – приток р. Десни. Більшість берегових ярів являють собою великі розгалужені системи, що відкриваються гирлом у балку. На схилах корінного берега р. Десни та глибоких ярів на денну поверхню виходять антропогенні, палеогенні і подекуди крейдяні відклади. Основними ґрунтоутворюючими породами є лесовидні суглинки, які підстилаються мореною. У товщі лесу простежуються викопні ґрунти. У ґрунтовому покриві переважають сірі опідзолні пілувато-легкосуглинні й супіщані та дерново-середньопідзолисті супіщані і суглинкові, дерново-слабопідзолисті та опідзолні чорноземи. На схилах ярів поширені ґрунти різного ступеня змитості. У заплаві р. Десни ґрунтовий покрив строкатий. На відносно дренованих ділянках його формують різноманітні за потужністю дернового горизонту та оглеєння алювіально-дернові ґрунти. Серед гігоморфних типів ґрунтів поширені торф'яно-болотні та торфовища.

На території Мезинського НПП беруть початок і протікають малі річки Студинка, Хвостинка, Восковуха, Криска, Бистриця. Найбільша з них Студинка. Вона має широкую долину, зайняту долинно-зандровими місцевостями.

За геоботанічним районуванням України (Геоботанічне ..., 1977), ця територія належить до Новгород-Сіверсько-Понорницького району дубово-соснових, дубових лісів та заплавної лук Чернігівсько-Новгород-Сіверського (Східнополіського) округу дубово-соснових та соснових лісів. Особливості геологічної та геоморфологічної будови зумовили формування тут не характерного для Полісся рослинного покриву. Основу його становлять дубові, липово-дубові, кленово-липово-дубові, менше – грабово-дубові ліси.

В історії дослідження рослинного покриву території можна виділити кілька етапів. Перші дослідники рослинного покриву регіону переймалися проблемами поширення окремих видів рослин. А.І. Барбарич (1955) визначив межу поширення граба звичайного (*Carpinus betulus*) по лінії Стародуб – Розльоти – Вишеньки. М.П. Слободян

(1963) вказував на те, що особливістю поширення граба на цій території є острівність і наводить нові місцезнаходження виду. С.О. Мулярчук (1962) розглядаючи поширення ялівця звичайного (*Juniperus communis*) наводить вказує місцезростання цього виду в околицях с. Розльоти. Виходи крейди і пов'язані з ними лучно-степові угруповання описані Д.І. Сакалом (1950) та С.О. Мулярчуком (1965). Опис лучної рослинності заплави малих річок і позазаплавних лук у регіоні в цілому наводить С.О. Мулярчук (1957, 1958).

З початком проектування Мезинського НПП пов'язаний другий етап, який відзначається найбільш інтенсивними і комплексними дослідженнями. Окремі публікації присвячені опису лісової рослинності (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, Устименко, 1982; Устименко, 1983). Відомості про водну рослинність знаходимо в роботі К.А. Семеніхіної (1982). Про окремі знахідки раритетних видів рослин повідомляють К.А. Семеніхіна (1979) та П.М. Устименко (1984). Загальна інформація щодо особливостей рослинного покриву наводиться у працях, присвячених розширенню існуючої природно-заповідної мережі (Шеляг-Сосонко та ін, 1984; Перспективная ..., 1987).

В останні роки дослідження цієї території не мають системного характеру, проте доповнюють знання про рослинний покрив новими фактами щодо поширення рідкісних видів, сучасного стану рослинного покриву на території існуючих природно-заповідних об'єктів. На основі флористичних підходів здійснено класифікацію лісової рослинності (Панченко, Онищенко, 2005).

Основу рослинного покриву території становлять ліси, які займають 38% площ. Деяко меншою є частка орних земель (35%). Якщо ліси розташовані по схилах ярів та корінного берега р. Десни, то орні землі займають легкохвилясті плато. На лучну рослинність сіножатей та пасовищ припадає 16% території НПП (днища та схили крупних ярів, заплава р. Десни). Частка земель під річками, озерами у заплаві р. Десни та ставками на малих річках у структурі земель НПП становить 3%. Заболоченість низька – 1%. Під дорогами та забудовою перебуває 7% земель (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, Устименко, 1982). Тут розташовані такі села: Великий Ліс, Ваньків, Будище, Радичів, Вишеньки, Свердловка та ін.

Більшість лісів Мезинського НПП (67% лісовкритої площі) становлять похідні угруповання, які являють собою протиерозійні насадження різного складу вздовж корінного берега р. Десни та на схилах ярів. Решту (33%) площ займають корінні лісові угруповання. Головною лісоутворюючою породою на території НПП є дуб звичайний. Корінні

ліси тягнуться у комплексі з похідними березово-осиково-широколистяними лісами майже суцільною смугою із заходу на схід у середній частині лесового острова. Вони представлені такими субформаціями: дубовою, липово-дубовою, кленово-липово-дубовою, липовою, в урочищі „Рихлівська дача” – грабово-дубовою, а в урочищі „Вишеньська дача” – ясенною.

Дубові ліси зростають на дерново-підзолистих супіщаних і суглинкових, а також на сірих опідзолених суглинкових ґрунтах. За віком серед дубових лісів переважають середньовікові і досягаючі деревостани з домішкою ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*), клена гостролистого (*Acer campestre*), в'язів граболистого (*Ulmus carpinifolia*) та шорсткого (*U. glabra*), осики (*Populus tremula*), берези бородавчастої (*Betula pendula*). У складі підліску у дубових лісах переважає ліщина (*Corylus avellana*), трапляються бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*), крушина ламка (*Frangula alnus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), клен татарський (*Acer tataricum*). Основними асоціаціями дубових, кленово-липово-дубових та липово-дубових лісів є ліщиново-волосистоосокова (займає верхні частини схилів), ліщиново-яглицева (середні та нижні частини схилів), ліщиново-зірочникова (поширена на освітлених місцях верхніх та середніх частин схилів), ліщиново-різнотравна (на дренованих ділянках з розрідженням деревостаном). Основу трав'яного ярусу дубових лісів становлять типові неморальні види: копитняк європейський (*Asarum europaeum*), чина весняна (*Lathyrus vernus*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*). У розріджених лісах зростає участь злаків і узлісних видів: тонконогів лучного (*Poa pratensis*) та вузьколистого (*P. angustifolia*), грястиці збірної (*Dactylis glomerata*), пахучки звичайної (*Clinopodium vulgare*), конвалії звичайної (*Convallaria majalis*), куцоніжки лісової (*Brachypodium sylvaticum*), материнки звичайної (*Origanum vulgare*).

У 2003 р. нами проведені дослідження синузій весняних ефемероїдів. У складі синузій в корінних лісах налічується 6-7 (до 8) видів. Загальне проективне покриття ефемероїдів 15-40%. Домінантами є анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*) (з проективним покриттям 5-20%), пшінка весняна (*Ficaria verna*) (3-25%), рясти порожнистий (*Corydalis cava*) (5-15%) та, зрідка, проміжний (*C. intermedia*) (3-5%). При цьому ряст порожнистий та пшінка весняна домінують на нижніх частинах схилів, ряст проміжний – на плато і південних схилах. Серед інших видів у складі синузій відмічені зубниця бульбиста (*Dentaria bulbifera*), зірочки жовті (*Gagea lutea*) та малі (*G. minima*), а в ур. „Рихлівська дача” проліска дволиста (*Scilla bifolia*).

Використання для класифікації рослинності флористичного підходу дозволило віднести корінні ліси Мезинського НПП до класу *Fagetalia sylvaticae* Pawlowski 1928 (Панченко, Онищенко, 2005). Виділено одну асоціацію гірофільних лісів (*Ficario-Ulmetum*) і дві асоціації мезофільних лісів (*Stellario holostaeae-Aceretum platanoidis* союзу *Quercu roboris-Tilion cordatae* та *Galeobdolon lutei-Carpinetum* союзу *Carpinion betuli*). Ценози асоціації *Ficario-Ulmetum* знаходяться на днищах ярів або в нижній частині схилів. Домінантами деревного ярусу є дуб звичайний (*Quercis robur*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), значною є участь в'яза граболистого (*Ulmus carpinifolia*), в чагарниковому ярусі багато ліщини (*Corylus avellana*), в трав'яному ярусі домінують яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), пшінка весняна (*Ficaria verna*). Ценози асоціації *Stellario holostaeae-Aceretum platanoidis* та *Galeobdolon lutei-Carpinetum* займають плато та верхні і середні частини схилів ярів. Територія парку знаходиться на лінії географічного переходу від більш західної грабово-дубової лісостепової асоціації *Galeobdolon lutei-Carpinetum* до східнішої *Stellario holostaeae-Aceretum platanoidis*. Більшість описів мезофільних лісів мають риси, перехідні між цими асоціаціями.

На місці вирубаних корінних лісів сформувалися похідні угруповання осиково-березово-широколистяних лісів. У них береза повисла (*Betula pendula*) та осика (*Populus tremula*) формують перший ярус деревостану, а клен гостролистий (*Acer platanoides*) та липа серцелиста (*Tilia cordata*) – другий. Підлісок з ліщини. У трав'яному покриві у цих лісах наявні такі типові неморальні види, як медунка темна (*Pulmonaria obscura*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), домінують у цьому ярусі осока волосиста (*Carex pilosa*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*).

Противерозійні насадження берези (*Betula pendula*), які висаджені переважно на схилах та по краях ярів, є місцем збереження багатої та різноманітної флори, що представлена тут неморальними, лучно-степовими та бореальними елементами. У культурах берези відбувається природне відновлення корінних деревостанів. У них подекуди формується підлісок з ліщини зімкнутістю 0.7-0.8. У таких угрупованнях значна кількість підросту клена гостролистого та дуба звичайного. У трав'яному ярусі переважають копитняк європейський (*Asarum europaeum*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), осока волосиста (*Carex pilosa*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*); трапляються рідкісні та малопоширені рослини: любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), підлісник європейський

(*Sanicula europaea*). Насадження берези без підліска та підросту широколистяних порід мають трав'яний ярус з покриттям 70-90%, утворений злаками (тонконогом лучним (*Poa pratensis*), кострицею червоною (*Festuca rubra*), пахучою травою звичайною (*Anthoxanthum odoratum*) зі значною участю лучних видів: дзвоників розлогих (*Campanula patula*), свербіжниці польової (*Knautia arvensis*) та ін.

У культурах робінії (*Robinia pseudoacacia*) види рослин корінних лісів пригнічуються і мало представлені. Супроводжують робінію нітрофільні види: кропива дводомна (*Urtica dioica*), хміль звичайний (*Humulus lupulus*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розрив-трава звичайна (*Impatiens parviflora*). Підлісок часто утворює бузина червона (*Sambucus racemosa*).

Лучна рослинність на території НПП представлена у заплаві р. Десни та її приток, а також на схилах ярів (Перспективная ..., 1987). Суходольні луки представлені формаціями мітлиці звичайної (*Agrostis vulgaris*), костриці овечої (*Festuca ovina*). Зустрічаються і остепнені луки по заплавах малих річок, тавельгах балок, схилах правого корінного берега р. Десни. Найбільше поширені остепнені луки з домінуванням мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*) та тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*). При описі рослинності цієї території С.О. Мулярчук (1965) багато уваги приділяє лучно-степовим угрупованням, які трапляються на схилах корінного берега р. Десни. Домінантами їх є осока низька (*Carex humilis*), тимофіївка степова (*Phleum phleoides*), пирій проміжний (*Elytrigia intermedia*), люцерна простерта (*Medicago procumbens*), мітлиця виноградникова (*Agrostis vinealis*), кипець гребінчастий (*Koeleria cristata*). Автором також наводиться перелік рослинних угруповань на рухляковій крейді. У їх складі не виявлені специфічні крейדיні види. Домінантами і субдомінантами цих угруповань є види, присутні у складі оточуючих фітоценозів: тонконога стиснутий (*Poa compressa*) та вузьколистий (*P. angustifolia*), лядвенець український (*Lotus ucrainicus*), костриця овеча (*Festuca ovina*). Сучасний стан лучно-степових і крейдяних угруповань не відомий.

У заплаві виявлений комплекс лук, трав'яних боліт та прибережно-водної рослинності. Заплавні луки р. Десни представлені справжніми та болотистими, серед перших – китникові та тонкомітлицеві. Навколо водойм у заплаві р. Десни поширені вологі з домінуванням осок просовидної (*Carex panicea*), жовтої (*C. flava*), дернистої (*C. caespitosa*), мітлиці собачої (*Agrostis canina*), щучника дернистого (*Deschampsia cespitosa*).

Болотна рослинність поширена у заплаві р. Десни. Правобережна частина заплави, де розташований НПП, заболочена менше, ніж лівобережна. Найбільш поширеними є мінеральні болота, де домінують лепешняк великий (*Glyceria maxima*) та осока гостра (*Carex acuta*). У долинах малих річок поширені осокові болота, подекуди трапляються невеликі ділянки заболочених вільшників.

Загальний характер рослинності водойм заплави р. Десни наводиться у статті К.А. Семеніхіної (1982). Найбільш поширеними серед справжньої водної рослинності є ценози глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), плавуна щитолістого (*Nymphoides peltata*), рдесників пронизанолістого (*Potamogeton perfoliatus*) та блискучого (*P. lucens*), куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), різак алоеvidного (*Stratiotes aloides*). Серед ценозів прибережно-водної рослинності найчастіше трапляються ценози формацій лепешняка великого (*Glyceria maxima*), куги озерної (*Scirpus lacustris*), сусака зонтичного (*Butomus umbellatus*), стрілолиста стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*).

У невеликих за розміром (до 0,5 га) озерах водна рослинність представлена угрупованнями різак алоеvidного або глечиків жовтих. Рослинність крупних озер у заплаві р. Десни в межах НПП може репрезентувати рослинність озера Хотинь – найбільшого на цій ділянці річки. Площа озера становить більше ніж 100 га. Береги пологі, на 2-3 м озеро оточує смуга прибережно-водної рослинності з осоки гострої (*Carex acuta*) та лепешняка великого (*Glyceria maxima*). Глибше, смугою в окремих місцях завширшки до 20 м, тягнуться розріджені зарості куги озерної (*Schoenoplectus lacustris*). У їх надводному ярусі трапляються плаун щитолістий (*Nymphoides peltata*), глечики жовті (*Nuphar lutea*), латаття біле (*Nymphaea alba*). Підводний ярус формують рдесник пронизанолістий (*Potamogeton perfoliatus*), кушир темнозелений (*Ceratophyllum demersum*), рдесник блискучий (*Potamogeton lucens*). Види надводного та підводного ярусів далі формують смугу заростання загальною шириною до 30-40 м.

Значна частина полів на території НПП не використовується і являє собою перелоги пірийної стадії. По краях оточуючих лісових насаджень спостерігається заростання осикою (*Populus tremula*), кленом ясенелистим (*Acer negundo*), робінією (*Robinia pseudoacacia*).

Флора парку різноманітна, за оцінкою П.М. Устименка (1984), орієнтовна кількість судинних рослин становить близько 500 видів. Нині з території Мезинського НПП відомо місцезростання 12 видів, занесених до Червоної книги України. Це баранець звичайний

(*Hyperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & Mart.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.), плаун щитолістий (*Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O. Kuntze), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), коручки темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.) та чемерниковидна (*E. helleborine* (L.) Crantz), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.), зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo).

На території парку низкою авторів (П.М. Устименком, С.М. Панченком, Ю.О. Карпенком, К.А. Семеніхіною, М. Сергієм, М.В. Графіним) також виявлено місцезростання таких рідкісних, реліктових та малопоширених у регіоні видів: страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod.), ряска горбата (*Lemna gibba* L.), каулінія мала (*Caulinia minor* (All.) Coss. et Germ.), вільха сіпа (*Alnus incana* (L.) Moench), багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth), граб звичайний, верба мирзинолиста (*Salix myrsinifolia* Salisb.), суниці мускусні (*Fragaria moschata* Duch.).

Створення Мезинського НПП дозволить забезпечити охорону таких рідкісних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України. До них належать:

1. Група асоціацій дубових лісів з дуба звичайного ліщинових – *Querceta (roboris) corylosa* (типіві угруповання).

2. Асоціації грабово-дубового лісу волосистоосокового – *Carpinetum-Quercetum caricosum (pilosae)* та грабово-дубового лісу яглицевого – *Carpinetum-Quercetum aegopodiosum* (типіві угруповання).

3. Асоціації липово-дубових та кленово-липово-дубових лісів з липи серцелистої, клена гостролистого та дуба звичайного волосистоосокових – *Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Acereto (platanoidis)-Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, а також липово-дубового та кленово-липово-дубових лісів з липи серцелистої, клена гостролистого та дуба черешчатого яглицевих – *Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis)-Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*.

4. Формация сальвінії плаваючої – *Salvinieta natantis*.
5. Формация плавуна щитолістого – *Nymphoideta peltatae*.
6. Формация латаття білого – *Nymphaeeta albae*.
7. Формация латаття сніжно-білого – *Nymphaeeta candidae*.
8. Формация глечиків жовтих – *Nuphareta luteae*.

Нині на території Мезинського НПП знаходиться 9 природно-заповідних об'єктів загальною площею 2940 га (Природно-заповідний ..., 2002). У гідрологічному заказнику місцевого значення „Покошицьке” (62 га) охороняються евтрофні осокові болота у верхів'ях річок Студинка та Гусинець. Ландшафтний заказник „Мезинська Швейцарія” (154 га) розташований на стрімких схилах корінного берега р. Десни та ярів, де можна спостерігати виходи крейдяних відкладів. У ландшафтному заказнику місцевого значення „Криничне” (36 га) охороняється придеснянський мальовничий ландшафт з виходами джерел біля правого корінного берега. Інший ландшафтний заказник місцевого значення „Змєсвщина” (247 га) створений для охорони дубово-соснових лісів з березою, що знаходяться у прирусловій частині р. Десни, а також на схилах і ярах. Територія ландшафтного заказника місцевого значення „Жуків яр” (118 га) включає ділянки листяних лісів з дуба, ясеня, сосни та липи на стрімких схилах, які мають водоохоронне значення. У центрі масиву – осокове болото. Ботанічний заказник місцевого значення „Дубравка” (742 га) також створений для охорони дубових та липово-дубових лісів віком 80-100 р. на схилах балок крутизною 5-35°. Трав'яний покрив неморального характеру. У флорі цих лісів лілія лісова, коручки темно-червона та чемерицивидна, любка дволиста, гніздівка звичайна. Середньовікові культури сосни, а у заплаві – тополеві насадження типові для ландшафтного заказника місцевого значення „Коропський” (114 га). У лісовому заказнику місцевого значення „Вишенська дача” (678 га) представлені дубові та дубово-соснові ліси ліщинові з любкою дволистою та гніздівкою звичайною. У ландшафтному заказнику загальнодержавного значення „Рихлівська дача” (789 га) переважають нетипові для Полісся дубові, липово-дубові, грабово-дубові ліси із значною кількістю старих дерев дуба віком 200-300 років. Трав'яний покрив із неморальних видів.

Новостворений Мезинський НПП посідає чільне місце в екологічній мережі Новгород-Сіверського Полісся. Його територія визначена як екологічне ядро національного рівня (Панченко та ін, 2003).

Деснянсько-Старогутський національний природний парк

Створений 23 лютого 1999 року (Указ Президента України №196/99) на площі 16215,1 га. НПП „Деснянсько-Старогутський” (далі

– НППДС) розташований у Середино-Будському районі Сумської області. Адміністративний центр знаходиться у м. Середина-Буда.

У системі фізико-географічного районування України територія парку належить до Придеснянського (Шосткинського) району Новгород-Сіверської фізико-географічної області Українського Полісся. Це витягнута з півночі на південь терасова низовина долини Десни, що закінчується на сході високою давньоантропогеновою терасою і межує з відрогами Середньоросійської височини.

За особливостями ландшафтів, рослинності, використання та режимів охорони на території парку чітко простежуються дві ділянки: західна Придеснянська та східна Старогутська. Їх розділяє залізниця Ворожба-Унеча. Старогутська ділянка являє собою дещо витягнутий із заходу на схід суцільний масив, зайнятий головним чином лісами. Більша частина земель цієї ділянки передана у постійне землекористування НПП. Придеснянська ділянка витягнута з півночі на південь вздовж лівого берега р. Десни. Внаслідок того, що лісові урочища борової тераси загальною площею майже 2.5 тис. га не увійшли до складу НПП, територія цієї ділянки має складну конфігурацію меж і складається з 8-ми відокремлених частин. У Придеснянській ділянці землі знаходяться у користуванні місцевих сільськогосподарських підприємств та перебувають у приватній власності, що суттєво ускладнює дотримання режиму охорони.

Перші відомості про рослинний покрив НПП знаходимо у праці П.С. Погребняка, опублікованій у 1928 р. і присвяченій лісорослинним умовам Лівобережного Полісся (Погребняк, 1993). У Старогутському лісовому масиві ним закладені пробні площі і коротко описана рослинність. У 60-х роках ХХ ст. виходить серія публікацій С.О. Мулярчука, присвячених поширенню на сучасній території НПП ялівця звичайного (*Juniperus communis*) і ялини європейської (*Picea abies*), наведена також характеристика соснових лісів Сумського Полісся (Мулярчук, 1962, 1966, 1970). Г.О. Пашкевич (1972) з використанням спорово-пилкового аналізу відкладів боліт Новгород-Сіверського Полісся виділені фази розвитку рослинності регіону у голоцені. Д.В. Дубина та К.А. Семеніхіна дослідили водну рослинність і поширення рідкісних видів макрофітів у заплаві р. Десни у р-ні с. Нововасилівка (Дубина, 1982; Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979, 1982). Особливості відновлення широколистяних порід у Старогутському лісовому масиві встановлені В.Г. Скляр (1998). На початку 90-х років ХХ ст. флористичні знахідки зроблені ботаніками Сумського педагогічного інституту ім. А.С. Макаренка, результати яких опубліковані вже після створення парку

(Карпенко та ін, 2001). Цілеспрямовані флористичні дослідження на території сучасного НПП у рамках розробки проекту його створення розпочаті у 1996 р. Міжвідомчою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. Їх результати опубліковані у низці збірників та статей, де подано загальні риси флори і рослинності (Андрієнко, Прядко, 1998; Міждержавні..., 1998; Заповідні скарби Сумщини, 2001). Наявні також відомості про поширення рідкісних видів (Лукаш та ін, 1998; Панченко, 1998, 1999, Скляр Ю., 1998). Описані флора і рослинність парку та його окремих ділянок, проводяться популяційні дослідження (Панченко, 2000, 2001, 2002, 2005; Панченко, Онищенко 2003а; Коваленко 2001).

Ліси на території парку займають 52,9% площі (8583,9 га), лучні угруповання (сіножаті та пасовища) – 33,0% (5315,8 га). Заболоченість території становить 4,1% (662,7 га). Під водою (річки, ставки, канали) знаходиться 2,1% території парку (350,2 га). 2% (325,4 га) території парку зайнято пісками, торфорозробками, кар'єрами, лісосмугами та ін. Землі під населеними пунктами, виробничими будівлями та шляхами становлять 1,4% (249,7 га) всіх земель парку. Орними землями зайнято 4,5% (727,4 га) території.

Флора НПП відносно багата завдяки високій ландшафтній репрезентативності території та різноманіттю рослинності. Вона налічує 796 видів вищих судинних рослин (Панченко, 2005). До загальної кількості видів включені лісові інтродуценти (11 видів), а також рослини, що дичавіють і трапляються на місці залишених сіл та біля житла (слива, вишня, яблуня домашня та ін.). На території парку виявлено два нові для флори України види. Це осока бурувата (*Carex brunnescens*) та аксіріс щирицевидний (*Axiris amaranthoides*) (Данилик, Панченко, 2001; Панченко, Мосякін, 2005). Влітку 2005 р. були знайдені вужачка звичайна (*Ophoglossum vulgatum* L.) та дзвоники ріпчастовидні (*Campanula rapunculoides* L.) З урахуванням цих знахідок у флорі 798 видів, 402 роди та 109 родин.

У систематичній структурі флори перші три позиції займають родини Айстрові (*Asteraceae*), Злакові (*Poaceae*) та Розоцвіті (*Rosaceae*) Особливістю флори НПП стосовно до флори інших НПП та заповідників Українського Полісся є четверта, а не третя, позиція родини Осокових (*Superaceae*) у спектрі провідних родин. Іншою відмінністю у спектрі 10 провідних родин порівняно із флорою Українського Полісся є відсутність Зонтичних (*Apiaceae*) і поява Хрестоцвітних (*Brassicaceae*), що може свідчити про досить високий антропогенний тиск на флору.

У географічній структурі флори приблизно рівне представництво євразійських, циркумполярних, європейських та європейсько-західно-азіатських видів. За довготним типом ареалу суттєва, як для локальної флори Українського Полісся, є роль видів, поширених у Субмеридіональній зоні, і низька видів, ареал яких охоплює Бореальну зону.

Флора сформована мезофітами за рівної участі ксеромезофітів та гігрофітів. Багатою є флора гідрофітів. В еколого-ценотичній структурі флори переважають лісові та лучні види. Значний рівень антропогенної трансформації ландшафту сприяє поширенню синантропних видів, котрі є більш численними, ніж водно-болотні та псамофітні. У флорі НППДС найбільшу частку становлять лісові види (272, 34,2%). Переважаючими тут є листянолісова та узлісна еколого-ценотичні групи. Хвойно-лісова еколого-ценотична група поступається за кількістю видів цим двом, незважаючи на переважання соснових лісів на території НППДС. Справжньоолучна еколого-ценотична група є найбільшою за чисельністю у флорі, а лучні види разом становлять 24,4% флори (195). Багаточисельною є болотистолучна еколого-ценотична група, що узгоджується з високою заболоченістю території НППДС і наявністю заплавлених типів місцевості. Водно-болотні види займають четверте місце. Вони становлять 14,8% флори НППДС (118 видів). Найбільш чисельними тут є евтрофноболотна та водна еколого-ценотичні групи. Нечисленною є група псамофітних видів, поділених між боровою та алювіальною еколого-ценотичними групами. Псамофітних видів (борова та алювіальна еколого-ценотичні групи) 6,9% від загальної кількості видів у флорі. Обидві еколого-ценотичні групи представлені в рівній мірі. Синантропні види за кількістю посідають третє місце (155, 19,4%). Абсолютна їх більшість – рудерали.

Синантропний елемент у флорі НППДС налічує 304 види (38,09%), з них 170 апофітів та 134 види адвентивних рослин. Це приблизно дорівнює рівню синантропізації Українського Полісся в цілому (38,5%) (Протопопова, 1988). У складі синантропного елементу флори НППДС виявлено новий для флори України адвентивний вид – *Axiris amaranthoides*. Отже, рівень синантропізації флори НППДС є достатньо високим і наближається до такого приморських заповідників і національних природних парків (Дубина, Жмуд, 2003; Дубина, Тимошенко, 2004).

Флора Старогутської ділянки налічує 621 вид. Ця ділянка – єдине місце в Україні, де достовірно зростають осоки кулястоподібна (*Carex globularis*) та бурувата (*C. brunnescens*). Особливістю цієї локальної флори є наявність бореальних рис, що виражається у третій позиції

родини Осокових (*Cyperaceae*) у систематичній структурі. Разом з тим, багата за кількістю видів широколистянолісова еколого-ценотична група; значна участь видів з європейським ареалом; переважання видів, ареали яких охоплюють Температну та Субмеридіональну зони, над видами, поширеними у Бореальній, виявляє зональні риси флори. Незначне антропогенне навантаження на ландшафт Старогутської ділянки не сприяє поширенню адвентивних видів, частка яких становить близько 10 %, включаючи лісові інтродуценти. У Старогутській ділянці поширена більшість раритетних видів флори і серед них 18, занесених до Червоної книги України. Характер рослинного покриву цієї ділянки зумовлює багатство лісової та болотної еколого-ценотичних груп.

Флора Придеснянської ділянки (без с. Нововасилівка та орних земель) налічує 594 види. У систематичній структурі флори цієї ділянки зростає частка Розовітх (*Rosaceae*), а у географічній – участь видів із широким ареалом – євразійських та циркумполярних. На цій ділянці НПП представлені місцезростання з контрастними умовами зволоження у заплавах місцевостях та на боровій терасі, тому частка мезофітів тут дещо нижча, ніж у Старогутській ділянці, натомість зростає кількість гідрофітів та ксеромезофітів. Особливістю еколого-ценотичної структури є значна частка лучних і псамофітних видів, а також водної і прибережно-водної еколого-ценотичних груп. У раритетній компоненті флори виділяється група рідкісних водних видів: сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*), водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*), плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*). Спостерігається збільшення кількості синантропних видів (38,90%) і ролі адвентивних у їх складі (13,97%).

Результати досліджень флори мохоподібних, лишайників, водоростей на території парку ще не опубліковані.

Видів, занесених до Європейського червоного списку, на території НППДС не виявлено. Видів, що занесені до Додатку 1 Бернської конвенції, на території НППДС виявлено 4: сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*), сон широколистий (*Pulsatilla patens*) та гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*).

З числа занесених до Червоної книги України (1996) у флорі НППДС налічується 21 вид. Найбільша кількість рідкісних видів виявлена у Старогутській ділянці. Тут зростає 18 видів вищих судинних рослин, що занесені до Червоної книги України. Це свідчить про вищий рівень збереженості тут природних комплексів. Шість занесених до Червоної книги України видів відомі для Придеснянської ділянки парку. На обох ділянках поширені верба Старке (*Salix*

starkeana) та пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*). Специфічними для Придеснянської ділянки є водні види: плавуна щитолистий, водяний горіх плаваючий та сальвінія плаваюча.

У НППДС охороняється 36 видів судинних рослин, які є рідкісними і зникаючими на території Сумської області (Заповідні скарби ..., 2001). При цьому лише у НППДС охороняється гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*) та плавуна щитолистий (*Nymphoides peltata*). Іншою особливістю флори НППДС є наявність бореальних видів у складі раритетної компоненти, таких як діфазіаструми стиснутий (*Diphasiastrum complanatum*) та Зейлера (*D. zeileri*), гудайєра повзуча (*Goodyera repens*), баранець звичайний (*Huperzia selago*), а також болотних рослин: шолудивника королівського (*Pedicularis sceptrum-carolinum*), верб Старке (*Salix starkeana*) та чорничної (*S. myrtilloides*). Вони є найбільш рідкісними представниками флори НППДС і за невеликим винятком не представлені у флорі інших природно-заповідних територій Новгород-Сіверського Полісся.

У системі геоботанічного районування України (1977) територія НПП належить до Шосткинського району соснових лісів зеленомохових Чернігівсько-Новгород-Сіверського (Східнополіського) округу Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області.

Описані вище особливості ландшафтної структури та історії землекористування у Старогутській та у Придеснянській ділянках НПП знайшли відображення і у рослинності. У Старогутській ділянці з її високим рівнем заболоченості та низькородючими ґрунтами більшою мірою зберігся природний рослинний покрив. Антропогенні зміни виявилися у зміні породного складу деревостану лісів та зменшенні заболоченості території.

У кінці XVII ст. біля с. Стара Гута зростали корабельні ліси з дуба звичайного (Тихонов, 2001). П.С. Погребняк (1993) зазначав, що у Старогутському лісовому масиві на місці з близьким заляганням морени зростають діброви. Нині вони змінилися похідними сосняками ліщиновими на місці культур сосни, які займають не менше 10% площ. У них кількість видів, характерних для широколистяних лісів, значно перевищує кількість видів хвойних лісів (Панченко, Онищенко, 2003б). Залежно від системи лісозористування за останні 200 років змінювалися площі березових та осикових лісів. Протягом XX ст. їх площі суттєво зменшилися (Тихонов, 2001). Меліоративні роботи у Старогутській ділянці НПП проводяться з 1904 р. Осушенню піддавалися улоговинні

болота та річки Улиця і Чернь. Нині заболоченість території Старогутської ділянки становить більше ніж 7%, а у минулому ця цифра була значно вищою. Так, ґрунти з болотним типом ґрунтоутворення у Старо-Гутському л-ві займають 15% площі.

У рослинному покриві Старогутської ділянки НПП переважають ліси, які займають до 80% території. Більше ніж 65% лісовкритої площі становлять соснові ліси. Серед них переважають соснові ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*), молінії голубої (*Molinia caerulea*) та зелених мохів. Березово-соснові ліси займають близько 9% лісовкритої площі ділянки і представлені ценозами, де в трав'яно-чагарничковому ярусі домінують чорниця та молінія голуба. Ці домінанти трав'яно-чагарничкового ярусу нарівні з видами болотного різнотрав'я (гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), гравілат річковий (*Geum rivale*), щучник дернистий (*Deschampsia cespitosa*)) є типовими і в березових лісах, частка яких становить близько 19%. Дубові ліси та вільшняки займають приблизно по 3% лісовкритої площі. У трав'яному ярусі перших домінує осока волосита (*Carex pilosa*), а у вільшнях – кропива жабрійолиста (*Urtica galeopsifolia*), рідше гадючник в'язолистий та очерет звичайний (*Phragmites australis*). Близько 10% площі Старо-Гутського лісництва займають похідні рослинні угруповання на місці культур сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), які сформувалися у лісі з домінуванням у ярусі підліску ліщини звичайної (*Corylus avellana*) і переважанням у трав'яно-чагарничковому ярусі неморальних видів. Найпоширенішими флористичними асоціаціями лісової рослинності на Старогутській ділянці є Molinio-Pinetum, Quercus-Pinetum, менші площі займають Peucedano-Pinetum, Veronico incanae-Pinetum, Mercurialo-Quercetum (більш поширені соснові культури на місці цієї асоціації), Vaccinio uliginosi-Pinetum, Carici elongatae-Alnetum (Панченко, Онищенко, 2003аб).

Лучна рослинність у цій ділянці НПП поширена в заплаві р. Улиця, на осушених землях та по краях боліт. За площею переважають торф'яністі луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*), зрідка осоки чорної (*Carex nigra*) та медової трави шерстистої (*Holcus lanatus*). Значні площі займають справжні луки, домінантами на яких виступають костриця червона (*Festuca rubra*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), а також пустищні угруповання, утворені мітлицею тонкою (*Agrostis tenuis*) і біловусом стиснутим (*Nardus stricta*).

Заболоченість Старогутської ділянки парку становить більше ніж 7%. За площею переважають характерні для Лівобережного Полісся і

рідкісні на решті території України трав'яні купинноосокові ценози осоки ситничкової (*Carex juncella*). Вони розміщені в середній та нижній течії улоговин стоку, що тягнуться майже через всю ділянку. Серед цих угруповань трапляються фрагменти боліт з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*), осок пухирчастої (*Carex vesicaria*), здутої (*C. rostrata*), зближеної (*C. appropinquata*), хвоща річкового (*Equisetum fluviatile*). Лісові евтрофні болота представлені невеликими ділянками вільшняків з домінуванням у трав'яному ярусі гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*), кропиви жабрійоливої (*Urtica galeopsifolia*), теліптерису болотного (*Thelypteris palustris*) та очерету звичайного (*Phragmites australis*), які розташовані у заплавах малих річок та серед трав'яних боліт. Не менше 15% площі боліт в Старогутській ділянці парку займають мезо- та оліготрофні болота. Це переважно замкнуті западини та верхів'я улоговин стоку. У деревостані лісових та рідколісних мезотрофних боліт деревостан утворений березою пухнастою (*Betula pubescens*) та сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), а у трав'яно-чагарничковому ярусі домінують пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), рідко очерет звичайний (*Phragmites australis*). Суцільний ярус утворюють сфагнові мохи. На трав'яно-сфагнових мезотрофних болотах домінують осоки пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*) та здута (*C. rostrata*), пухівки вузьколиста (*Eriophorum angustifolium*) та піхвова (*Eriophorum vaginatum*). Оліготрофні болота на території парку розташовані на крайній межі свого поширення, тому не відрізняються різноманітністю і мають збіднений флористичний склад порівняно з такими болотами Західного Полісся. Типова будова їх ценозів така: розріджений деревостан з березою пухнастою та сосною звичайною; у трав'яно-чагарничковому ярусі домінують пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*) та журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). Моховий покрив утворений сфагновими мохами секції *Cuspidata*.

Прибережно-водна рослинність в Старогутській ділянці представлена вузькими смугами заростей очерету звичайного, лепешняку великого (*Glyceria maxima*), стрілолиста стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*) вздовж крутих берегів малих річок та каналів. У складі водної рослинності на території цієї ділянки парку в річках типовими є угруповання елодеї канадської (*Elodea canadensis*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), а у меліоративних каналах – ряски малої (*Lemna minor*), спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*), пухирника звичайного (*Utricularia vulgaris*).

Придеснянська ділянка зазнала антропогенного впливу ще раніше. Тут починаючи з періоду ранньої бронзи, коли на правому березі р. Десни з'явилися крупні поселення людей, починається наростаючий вплив людини на рослинний покрив. Вже на початку XVII ст. нижче сіл Любець та Камінь по лівому берегу р. Десни придатних для кораблебудування лісів не було (Тихонов, 2001). Тоді місцевість була вже досить обжитою – існували села Очкине та Журавка. Нині надзаплавні тераси р. Десни значною мірою розорані, а віцілілі лісові урочища не увійшли до території парку і тепер розділяють її на кілька частин та ускладнюють лінію меж.

У Придеснянській ділянці основу рослинного покриву становить лучна рослинність. У заплаві р. Десни луки використовують головним чином як сіножаті, значно рідше як пасовища. За площею переважають угруповання китника лучного (*Alopecurus pratensis*), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*), осоки гострої (*Carex acuta*). Поширені також справжні з домінуванням мітлиці гігантської (*Agrostis gigantea*), костриць червоної та лучної (*Festuca pratensis*) та торф'янисті луки щучнику дернистого, осоки лисячої (*Carex vulpina*), мітлиці собачої (*Agrostis canina*). По високих прируслових валах трапляються остепнені луки з мітлиці виноградної (*Agrostis vinealis*). На плакорних ділянках післялісові луки на піщаних ґрунтах, здебільшого, мають пасовищний режим використання. Домінантами на дренажних ділянках тут є мітлиця тонка, костриця червона, а в замкнутих та проточних зниженнях – щучник дернистий. Тут в умовах зменшення пасовищного навантаження в останні роки поширюється високотрав'я з переважаанням гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*), кропиви дводомної (*Urtica dioica*), відбувається заростання чагарниками верб попелястої (*Salix cinerea*) та тритичинкової (*S. triandra*).

У Придеснянській ділянці парку лісова рослинність у заплаві р. Десни представлена невеличкими (рідко більше ніж 1-2 га) перелісками. На надзаплавних терасах існує низка лісових урочищ, які, однак, повністю не увійшли до складу НПП. Переважно по їх краях охороняються ділянки, де представлені молоді та середньовікові культури сосни звичайної з розрідженим трав'яно-чагарничковим ярусом. У цих лісах багато малини (*Rubus idaeus*), серед трав домінують орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*), костриця червона (*Festuca rubra*), мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea*). У заплаві поширені широколистяні ліси з осики (*Populus tremula*), рідше дуба (*Quercus robur*) та ясеня звичайного (*Fraxinus excelsior*) з участю в'язів гладкого (*Ulmus laevis*) та малого (*U. minor*), клена гостролистого (*Acer*

platanoides). Домінантами трав'яного ярусу виступають конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), багато ожини сизої (*Rubus caesius*). Біля підніжжя борової тераси заплави р. Десни іноді цілі смуги лісів формує вільха клейка (*Alnus glutinosa*). У них у трав'яному ярусі домінують безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), кропива жабріюлиста (*Urtica galeopsifolia*), гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*).

У Придеснянській частині парку найбільшого поширення набули мінеральні болота заплави Десни з домінуванням лепешняку великого (*Glyceria maxima*) та осоки гострої (*Carex acuta*). У притерасній частині заплави трапляються лісові болота з вільхою клейкою у деревостані та теліптерисом болотним (*Thelypteris palustris*) і безщитником жіночим (*Athyrium filix-femina*) у трав'яному ярусі.

Наявність великої кількості різноманітних за швидкістю течії, характером дна та особливостями водного режиму водойм у Придеснянській частині парку зумовлює високе різноманіття водної та прибережно-водної рослинності. Типовими для цієї ділянки парку є прибережні угруповання осоки гострої, лепешняку великого, куги озерної (*Schoenoplectus lacustris*), хвоща річкового, стрілолиста стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia*) та водні глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття сніжнобілого (*Nymphaea candida*), плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*), рдесників пронизанолистого (*Polamogeton perfoliatus*) та блискучого (*P. lucens*), водяного різака алоєвидного (*Stratiotes aloides*).

Синантропна рослинність на території парку представлена перелогами (угруповання пирію повзучого (*Elytrigia repens*), мітлиці гігантської (*Agrostis gigantea*), злинок канадської (*Erigeron canadensis*)), агроценозами (найбільш поширені типи забур'яненості однорічно-довгокореневищний та однорічний), збитими пасовищами, рудеральними угрупованнями населених пунктів, узбіч доріг тощо.

До Зеленої книги України з рослинних угруповань, поширених у парку, занесені старі корінні соснові ліси зеленомохові та чорницеві (*Pineta hylocomiosa*, *Pineta myrtillosa*) і дубові ліси ліщинові (*Querceta (goboris) corylosa*) – у Старогутській ділянці, а також ценози з домінуванням латаття сніжнобілого (*Nymphaea candida*), плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*), сальвінії плаваючої (*Salvinia natans*) і водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*) у Придеснянській ділянці. В обох ділянках представлені угруповання глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

Загалом висока ландшафтна репрезентативність території НППДС зумовлює формування на його території ценотичного різноманіття, де повно представлені всі типи природної рослинності Лівобережного Полісся: лісовий, лучний, болотний та водний.

З 16215,1 га площі парку у власність парку передані 7272,6 га, або 45%. Заповідна зона складається з двох відокремлених частин: урочища Великі та Малі Баги (40,4 га) у Придеснянській ділянці парку та центральних кварталів у Старогутській (2317 га). Разом це становить 14,5% території парку. У Старогутській ділянці парку до заповідної зони увійшли соснові ліси зеленомохові, чорницеві, частково похідні угруповання на місці широколистяних лісів – соснові ліси ліщинові, а також березові ліси, евтрофні болота з домінуванням осоки ситничковидної (*Carex juncella*), незначні ділянки мезотрофних боліт. Не представлені в заповідній зоні дубові ліси та оліготрофні болота. В урочищі Великі та Малі Баги охороняються типові ділянки водної та прибережно-водної рослинності, у складі якої представлені ценози латаття сніжнобілого (*Nymphaea candida*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), в яких зустрічаються види з Червоної книги України сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*) та плавун щитolistий (*Nymphoides peltata*). Для збереження лучної рослинності передбачено сінокосіння на окремих ділянках заповідної зони на площі 64,3 га.

Зона регульованої рекреації має площу 7803,4 га (48,2% території парку), з них в Придеснянській ділянці близько 3300 га та в Старогутській близько 4300 га. Ця зона є найбільш репрезентативною.

Господарська зона має площу 6052,3 га, що становить 37,2% території парку. У Старогутській ділянці парку ця зона займає близько 1200 га, зайнятих сосновими лісами ліщиновими, злаковими, чорницевими та луками в заплавах малих річок. Більше ніж 4800 га господарська зона становить у Придеснянській ділянці парку. Тут у рослинному покриві переважають суходільні та заплавні луки і соснові ліси.

Перспективним напрямком діяльності НПП "Деснянсько-Старогутський" у розвитку режимів та території є включення до меж парку лісових урочищ на боровій терасі Десни, що дасть можливість суттєво збільшити цілісність, покращити конфігурацію меж Придеснянської ділянки парку. Це має сприяти ефективнішій охороні території парку та збільшить репрезентативність природних комплексів, що в ньому охороняються.

Заказники та пам'ятки природи загальнодержавного значення

Волинська область

Втенський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Шацькому районі. Створений у 1980 році з метою охорони оліготрофного болота. Загальна площа 130 га. Являє собою лісове оліготрофне болото з підвищеною центральною частиною. Переважають ценози з деревним ярусом із сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) і домінуванням в трав'яно-чагарничковому ярусі пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*) та журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*). Сфагновий покрив суцільний, з переважанням *Sphagnum magellanicum*, *S. angustifolium* з домішкою *Polytrichum strictum*, *Aulacomium palustre*, в зниженнях – *Sphagnum cuspidatum*. З оліготрофних видів тут зростають багно болотне (*Ledum palustre*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), верес звичайний (*Calluna vulgaris*). Виявлені журавлина дрібноплісна (*Oxycoccus microcarpus*), росички англійська (*Drosera anglica*) та середня (*D. intermedia*), занесені до Червоної книги України. По периферії болота олігомезотрофне та мезотрофне. Тут переважають соснові болота з домінуванням очерету (*Phragmites australis*) і пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*). В моховому покриві домінує *Sphagnum fallax*. Глибина торфового покладу на болоті досягає 3 м, торф перехідного типу. Заказник входить до заповідної зони Шацького НПП.

Вутвицький, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Камінь-Каширському районі біля с. Нуйно. Створений у 1980 році для охорони лісового сфагнового болота з хамедафною чашковою (*Chamaedaphne calyculata*) – рідкісного тайгового виду, який в Україні зростає в локалітетах на південь від межі суцільного ареалу. Загальна площа заказника 50 га. Заказник знаходиться на землях Камінь-Каширського держлісгоспу (Нуйнівське лісництво). Займає улоговину, оточену сосновим лісом. Болото вкрите пригніченою сосною (*Pinus sylvestris*) та березою повислою (*Betula pendula*). Переважають угруповання лісових мезотрофних боліт з очеретом звичайним (*Phragmites australis*), хвощем річковим (*Equisetum fluviatile*) та вовчим тілом болотним (*Comarum palustre*) на сфагновому покриві. Оліготрофні ценози розміщуються в центрі масиву, саме там поширена

хамедафна чашкова, занесена до Червоної книги України. Тут зростають такі види: багно болотне (*Ledum palustre*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*) (Андрієнко, Щеляг-Сосонко, 1983).

Горинські крутосхили, комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Ківерцівському районі неподалік від с. Грем'яче. Створена у 1978 році на землях Горинського лісництва (кв. 39). Площа 30 га. Територія являє собою піднесену та погорбовану, місцями зі стрімкими схилами ділянку на лівому березі р. Горинь. У рослинному покриві переважають ліси, невеликі площі біля стрімкого берега займають торф'янисті луки. Серед лісів поширені грабово-дубові з домішкою берези повислої (*Betula pendula*), клена гостролистого (*Acer platanoides*), місцями зі значною домішкою сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). У травостої цих лісів відмічені такі види, як зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), осока пальчаста (*Carex digitata*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), весною великі популяції утворює печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*). Зростає в цих лісах і сапрофітна орхідея – гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), занесена до Червоної книги України.

Згоранські озера, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Любомльському районі Волинської області в околицях сіл Згорани та Сильне. Загальна площа 705,6 га. Створений у 1994 році з метою охорони мальовничого ландшафту із низкою озер. До території заказника входять 5 озер: Велике Згоранське (148,5 га), Мале Згоранське (28,5 га), Оріхівське (6,9 га), Хмільники (6,1 га), Лісне (6,5 га) та прилеглі ділянки.

У рослинному покриві значне місце займають прибережно-водна, водна та болотна рослинність, що сформувались при заростанні озер. Серед прибережно-водних поширені ценози очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогозів широколистого (*Typha latifolia*) та вузьколистого (*T. angustifolia*), осоки гострої (*Carex acuta*), їжачої голівки прямої (*Sparganium erectum*). Серед водних угруповань є ценози латаття білого (*Nymphaea alba*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), занесених до Зеленої книги України.

Деякі озера (Мале Згоранське, Велике Згоранське, Оріхівське) заростають шляхом утворення сфагнових плавів. Тут сформувались ценози мезотрофних боліт з переважанням осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*), місцями зі співдомінуванням журавлини болотної

(*Oxycoccus palustris*). На них зростають такі рідкісні та малопоширені болотні види, як росичка англійська (*Drosera anglica*), відмічена біля Малого Згоранського озера, росичка круглолиста (*D. rotundifolia*), ринхоспора біла (*Rhynchospora alba*) та деякі інші. Високотравні болотні угруповання представлені ценозами очерету звичайного (*Phragmites australis*) зі співдомінуванням осоки здutoї (*Carex rostrata*), місцями – вовчого тіла болотного (*Comarum palustre*), бобівника трилистого (*Menyanthes trifoliata*). Характерними для цих комплексів є чорновільшняки. Ярус підліску в них утворює крушина ламка (*Frangula alnus*). У трав'яному покриві переважає осока загострена (*Carex acutiformis*), місцями – теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), по зниженнях зустрічаються образки болотні (*Calla palustris*). Відмічений в цих екотопах і рідкісний вид, занесений до Червоної книги України, – щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*).

Кормин, Урочище Кормин, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Ківерцівському районі. Створений у 1994 році з метою охорони заплавної комплексу р. Кормин. Площа 549 га. Територія тягнеться широкою смугою вздовж р. Кормин, включає заплаву і частково надзаплавну терасу. У рослинному покриві лісова та лучно-болотна рослинність займають майже однакові площі. В деревостані лісів переважають дуб звичайний (*Quercus robur*), береза повисла (*Betula pendula*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), на надзаплавній терасі – сосна звичайна (*Pinus sylvestris*). Є фрагменти ялиників. Луки торф'янисті та болотисті. Болота заплавні евтрофні, переважають осокові з осокою омською (*Carex omskiana*) та о. зближеною (*C. appropinquata*), високотравних боліт мало, є чагарникові болота. У складі флори відмічений реліктовий вид – вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*), великі популяції утворює малий комонник зігнутий (*Succisa inflexa*) (Біорізноманіття ..., 2004) Серед видів тварин, занесених до Червоної книги України, тут відмічені лелека чорний, крохаль довгоносий, підорлик малий, скопа, журавель сірий, сорокопуд сірий, горностай, видра річкова.

Кручене озеро, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Маневіцькому районі біля с. Череваха. Територія заказника розміщується на землях Троянівського лісництва Городоцького держлісгоспу. Загальна площа 75,9 га. Заказник включає озеро, яке заростає по краях сфагновими плавами, і прилеглий ліс з домінуванням сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), дуба звичайного

(*Quercus robur*) та берези повислої (*Betula pendula*). Із рослин, занесених до Червоної книги України, тут зростають верба чорнична (*Salix myrtilloides*) та вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum*).

Мошне, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Любомльському районі біля с. Сильне. Розміщується на землях Згоранського лісництва (кв. 21) Любомльського держлісгоспу. Створений у 1994 році. Площа 73,3 га. Охороняється лісо-озерний комплекс, характерний для Західного Полісся. В центрі знаходиться озеро Мошне площею 20 га. Прилеглі ліси характеризуються переважанням соснових лісів чорницевих та чорницево-зеленомохових. Є березово-осикові ліси. У складі флори виявлені види із Червоної книги України – альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), молодильник озерний (*Isoetes lacustris*). Із тварин, занесених до Червоної книги України, тут зустрічаються лелека чорний та гоголь. В озері є цінні види риб, зокрема вугор річковий.

Нечимне, Урочище Нечимне, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Розташований на відстані 4 км на північний захід від с. Скулин Ковельського району, його площа 40 га. Заказник був створений у 1980 році з метою охорони мальовничого куточка природи Західного Полісся, який надихав Лесю Українку на написання відомого твору „Лісова пісня”. Заказник підпорядкований Ковельському держлісгоспу.

Обстеження флори і рослинності заказника проводилось невдовзі після його створення, результати його опубліковані (Андрієнко, Партика, 1984). Заказник являє собою комплекс озера Нечимне, приозерного зниження зі сфагновим болотом, смуги заболоченого лісу, невеликих ділянок лук, а також у південно-західній та західній частинах більш віддалених від озера – соснових та мішаних лісів.

Озеро Нечимне має овальну форму, на дні озера наявний багат шаровий осад мулу, прибережно-водної рослинності майже немає. Озеро заростає з утворенням сфагнового плаву, ширина якого на березі на час дослідження досягала 40-45 м. Заростання озер сфагновими плавами – специфічний шлях заростання північних озер, в Україні він має місце на Західному Поліссі та в Карпатах (Андрієнко, 1988). Плави нерідко бувають місцями зосередження рідкісних видів флори, що має місце і на озері Нечимному.

На плаві озера сформувалась болотна рослинність – утворилось мезотрофне осоково-сфагнове болото. Переважають осоки:

пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), попелясто-сіра (*C. cinerea*), чорна (*C. nigra*) на покриві зі сфагнових мохів (*Sphagnum flexuosum*, *S. contortum*, *S. centrale*) з декількома видами зелених мохів. Поруч із типовими болотними рослинами, такими як вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), осока здута (*Carex rostrata*), о. багнова (*C. limosa*) та інші, на плаву виявлена низка рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України, – береза низька (*Betula humilis*), шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), росичка англійська (*Drosera anglica*), булатка червона (*Cephalanthera rubra*), по краю болотної улоговини – коручка болотна (*Epipactis palustris*). Тут зростають також рідкісні види, льодовикові релікти, що плануються до внесення у третє видання Червоної книги України, – верба лапландська (*Salix lapponum*), осока дводомна (*Carex dioica*).

Далі від озера смуга сфагнового плаву змінюється заболоченим лісом, у південній та західній частині переважають сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) та береза повисла (*Betula pendula*) з домішкою вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), у північно-східній переважає вільха з домішкою сосни та берези. У трав'яному покриві переважають чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*) з низкою болотних та лісових видів. На прилеглих лучних ділянках виявлена орхідея з Червоної книги України – пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*). Південна частина заказника, де розташований музей Лесі Українки, є комплексом лісових смуг і відкритих ділянок лучної рослинності. В цій частині збереглися старі дуби, окремі з яких досягають 200-річного віку, є невеликі ділянки дубово-грабових лісів, вільшняків. В найвіддаленішій від озера частині заказника поширені соснові ліси з домішкою берези та дубом у II ярусі. В ярусі підліска розсіяно зростає ліщина звичайна (*Corylus avellana*). На ділянках соснових лісів чорницевих виявлена велика популяція плауна річного (*Lycopodium annotinum*), занесеного до Червоної книги України, крім того, в цій частині заказника виявлені червонокнижні види – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), а ближче до озерної улоговини у мішаному лісі – зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*).

У заказнику вивчалася бріофлора, яка також відзначається багатством та різноманітністю. Тут виявлено 64 види мохоподібних. Серед них три види льодовикових реліктів (*Helodium blandowii*, *Tomenthypnum nitens*, *Mnium rugosum*) та два види печіночних мохів, які вперше були знайдені у Волинській області (*Geocalyx graveolens*, *Calypogeia neesiana*).

Нещодавнє обстеження природних комплексів заказника „Нечимне” довело, що озеро повністю заповнилось сапропелем, вода на поверхні стоїть на 40 см лише в весняний період. Озеро заросло інтродукованою східноазійською водною рослиною – цицанією широколистою („водяний рис”) (*Zizania latifolia*), яка утворює монодомінантні угруповання.

Озеро Добре, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Камінь-Каширському районі на південь від с. Підріччя. Створена у 1975 році з метою охорони лісового озера карстового походження та прилеглого лісу. Територія розміщується на землях Нуйнівського лісництва Камінь-Каширського держлісгоспу. Загальна площа 46 га. Озеро відкрите, майже незаросле, з піщаним дном, має глибину до 11 м. Смуга прибережно-водної рослинності вузька, в ній переважає очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), водна рослинність майже відсутня. Поодинокі відмічені глечики жовті (*Nuphar lutea*), рдесник плаваючий (*Potamogeton natans*). Озеро оточене лісом, з боку високого берега – сосновим, на більш знижених ділянках до озера прилягає листяний ліс з дубом звичайним (*Quercus robur*), грабом звичайним (*Carpinus betulus*), липою серцелистою (*Tilia cordata*), ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*) та вільхою чорною (*Alnus glutinosa*). Із Червоної книги України в цих лісах зростає плаун річний (*Lycopodium annotinum*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*). На більш знижених ділянках, неподалік від озера виявлена малопоширена рослина – маточник болотний (*Ostericum palustre*), занесений до Додатку 1 Бернської конвенції.

Озеро Святе, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Ратнівському районі біля с. Заболоття. Створена у 1975 році для охорони мальовничого озера карстового походження, характерного для Західного Полісся. Площа 44 га. Озеро розміщується у лісовому масиві на землях Заболотівського лісництва Ратнівського держлісгоспу. Озеро відкрите, водна рослинність бідна, лише по краях окремі куртини утворює жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae*), серед занурених – елодея канадська (*Elodea canadensis*). Смуга прибережно-водної рослинності вузька, не суцільна, в її утворенні беруть участь очерет звичайний (*Phragmites australis*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), осока загострена (*Carex acutiformis*). В озерній улоговині розміщуються відкриті осокові болота

з осокою омською (*Carex omskiana*), вовчим тілом болотним (*Comarum palustre*) та бобівником трилистим (*Menyanthes trifoliata*). Характерними тут є чорновільшняка з переважанням у трав'яному покриві осоки загостреної (*Carex acutiformis*) та теліптериса болотного (*Thelypteris palustris*). По краях чорновільшників виявлені популяції червонокнижних видів – щитолісника звичайного (*Hydrocotyle vulgaris*) та плауна річного (*Lycopodium annotinum*).

Сфагнові пави тут на початковій стадії, локальні і вузькі. Саме на них є образки болотні (*Calla palustris*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*). На високому березі до озера прилягає сосновий ліс злаковий та відкриті піщані ділянки з булавноносцем сіруватим (*Corynephorus canescens*).

Рись, загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Маневіцькому районі біля с. Троянівка в межах Борового лісництва Городоцького держлісгоспу. Площа 320,5 га. Створений у 1990 році з метою охорони унікальної заболоченої ділянки ялинового та вільхово-березово-соснового лісу, де інколи зустрічалась рись звичайна, занесена до Червоної книги України. Флористичне та ценотичне різноманіття заказника потребують подальшого дослідження, а з фауністичного боку заказник є добре вивченим. На території заказника досить звичайними є лисиця, куниця лісова, свиня дика тощо. Орнітофауна типова для хвойних та мішаних лісів Волинського Полісся – тут гніздяться такі характерні види, як тетерук, жовна чорна, щеврик лісовий, вівчарик весняний, корольок жовтоголовий, дрізд-омелюх, мухоловка строката та деякі інші. На території заказника або поблизу нього також гніздяться зміїд, лелека чорний – види, занесені до Червоної книги України.

Софіянівський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Маневіцькому районі біля с. Софіянівка (Софіянівське лісництво). Створений у 1994. Площа 87,6 га. Переважає лісова рослинність. Вона представлена в основному сосновими лісами. Найпоширенішими є середньовікові соснові ліси зеленомохові. Флористичне ядро утворюють типові для цих лісів бореальні види – чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), ортілія однобока (*Orthilia secunda*), грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*). Рідше трапляється зимолубка зонтична (*Chimaphila umbellata*). В цих лісах трапляються вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum*), занесені до Червоної книги. У знижених місцях в деревостані є значна домішка

берези повислої (*Betula pendula*) і дуба звичайного (*Quercus robur*). Найвищі елементи рельєфу займають соснові ліси лишайникові, які трапляються невеликими фрагментами. На відкритих піщаних ділянках та біля доріг росте смілка литовська (*Silene lithuanica*), занесена до Європейського Червоного списку, а також сон широколистяний (*Pulsatilla latifolia*), занесений до Додатку I Бернської конвенції. Є невеликі ділянки дубово-соснових лісів, в трав'яному покриві яких переважає конвалія (*Convallaria majalis*), місцями кунічник тростиновидний (*Calamagrostis arundinacea*). В дубово-соснових лісах виявлено червонокнижні види лілію лісову (*Lilium martagon*), любку дволисту (*Platanthera bifolia*), а також малопоширений в регіоні вид стародуб широколистяний (*Laserpitium latifolium*).

Стохід, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Територія заказника знаходиться у двох районах – Камінь-Каширському в околицях сіл Малий Обзир, Надрічне, Рудка Червинська та Маневиському, між селами Черськ та Бережниця. Створений у 1998 році на площі 4420 га. Територія розміщується в долині р. Стохід. Унікальний природний комплекс, представлений численними заплавами озерами, болотами та заплавами луками і лісами. Серед лісів переважають чорновільшняки різного ценотичного складу, на прилеглих ділянках тераси – соснові ліси. На території заказника є види рослин з Червоної книги України – плаун річний (*Lycopodium annotinum*) та щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*).

У заказнику зустрічається ціла низка видів тварин, занесених до Червоної книги України (махаон, лелека чорний, підорлик малий, журавель сірий, пугач, сорокопуд сірий, горностаї, видра річкова). Вздовж р. Стохід щорічно пролітає 20-50 тисяч мігруючих птахів.

Згідно з Рамсарською конвенцією територія заказника віднесена до водно-болотних угідь міжнародного значення, як місце оселення водоплавних птахів.

Урочище Джерела, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Маневиському районі біля с. Череваха. Загальна площа 90 га. Територія заказника знаходиться в Череваському лісництві Маневиського держлісгоспу. Створений у 1994 році. На території заказника є природні джерела (12), які є місцем витоку р. Черевахи, притоки р. Стохід.

У рослинному покриві цього заказника переважають ялинові ліси, невеликими ділянками тут зустрічаються чорновільшняки та

несформована гідрофільна рослинність, яка розміщується на ділянках водотоків.

Ялинові ліси характеризуються тут добре розвиненим деревостаном. Ялина має висоту до 25 м та діаметр до 60 см у віці близько 80 років, добре відновлюється. Поодинокі в деревостані зустрічаються вільха чорна (*Alnus glutinosa*) та сосна звичайна (*Pinus sylvestris*). Підлісок не сформований, групами зустрічаються крушина ламка (*Frangula alnus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*) та ліщина звичайна (*Corylus avellana*).

У трав'яному покриві переважає квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*). Подекуди співдомінантом виступає зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*). Звичайними видами тут є копитняк європейський (*Asarum europaeum*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), костяниця (*Rubus saxatilis*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), поодинокі зустрічаються вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*) та деякі інші види. У локальних зниженнях у трав'яному покриві переважає плаун річний (*Lycopodium annotinum*), занесений до Червоної книги України. Відмічені куртини голокучника дубового (*Gymnocarpium dryopteris*), – папороті, яка охороняється у Волинській області. Зелені мохи розміщуються куртинами. Вільшняки є характерними для цього заказника, вони розташовуються на плескатих зниженнях та біля водотоків. В ярусі підліска тут представлені крушина ламка (*Frangula alnus*), малина (*Rubus idaeus*), смородина чорна (*Ribes nigrum*), у трав'яному покриві найчастіше переважає кропива дводомна (*Urtica dioica*).

У системі природно-заповідних територій Західного Полісся цей заказник є цінним утвором – лише тут на значній площі представлені природні ялинові ліси (Прядко, 2004а).

Урочище Сунічник, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Маневиському районі в околицях с. Троянівське. Створений у 1994 році. Загальна площа 99 га. Заказник розміщується на землях Городецького держлісгоспу (Борівське лісництво) і займає два лісові квартали.

Територія заказника знаходиться на терасі р. Стохід і характеризується слабопогорбованим рельєфом.

У рослинному покриві переважають високонітетні соснові ліси зеленомохові, типові для Західного Полісся. Невеликі площі на верхівках погорбованого рельєфу займають соснові ліси лишайникові. Сос-

нові ліси зеленомохові представлені тут асоціаціями: зеленомоховою, орляково-зеленомоховою, брусницево-зеленомоховою та наземнокуничниково-зеленомоховою. Підлісок у цих лісах не виявлений, поодинокі зустрічається яловець звичайний (*Juniperus communis*). Флористичне ядро утворюють типові бореальні види. Крім того, тут зростають нечисленні ендеміки Полісся – гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*) та смілка литовська (*Silene lithuanica*), останній вид занесений до Європейського Червоного списку. Поодинокі в масиві відмічений сон широколистий (*Pulsatilla latifolia*) (Бернська конвенція), а також рідкісний реліктовий вид – вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum*), занесені до Червоної книги України.

Чахівський, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Шацькому районі. Створений у 1994 році з метою охорони природного комплексу навколо озера карстового походження – Чахове. Площа заказника 72,9 га. Розміщується на землях Любомльського держлісгоспу (Головненське лісництво). Територія заказника являє собою лісове озеро, улоговина якого значно заросла шляхом утворення сфагнових плавів. У рослинному покриві переважають угруповання мезотрофних боліт. Найбільші площі займають заліснені мезотрофні болота з березою пухнастою (*Betula pubescens*). У трав'яному покриві переважає осока пухнатопада (*Carex lasiocarpa*) на суцільному сфагновому покриві, відкриті ділянки характеризуються переважанням очерету звичайного (*Phragmites australis*) із теліптерисом болотним (*Thelypteris palustris*). Сфагнові мохи утворюють тут горби, на яких зростають журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), в обводнених зниженнях – альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), занесена до Червоної книги України. Крім того, на мезотрофних ділянках виявлені червонокнижні види – шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), коручка болотна (*Epipactis palustris*), жировик Лезеля (*Liparis loeselii*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*), береза низька (*Betula humilis*), осока Девелла (*Carex davalliana*).

Біля озера є ділянки чагарникових боліт з вербою попелястою (*Salix cinerea*), рогазом широколистим (*Typha latifolia*) на сфагновому покриві.

Характерними в заказнику є чорновільшняка, які розміщуються по краю озерної улоговини. У деревостані, крім вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), є домішка берези повислої (*Betula pendula*), а ближче до суходолу – сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Підлісок утворює

крушина ламка (*Frangula alnus*). У трав'яному покриві переважає теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*). Тут зростають осока видовжена (*Carex elongata*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), образки болотні (*Calla palustris*), верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*) та інші види.

Територія заказника „Чахівський” є рідкісним утвором природи Західного Полісся, тут зростає 7 видів, занесених до Червоної книги України, серед них – одна з найрідкісніших орхідей України – жировик Лезеля, занесений також до Додатку I Бернської конвенції.

Рівненська область

Велике Почайвське озеро, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Дубровицькому районі. Створена у 1975 році з метою охорони мальовничого озера, яке заростає сфагновим плавом. Площа 58 га. Територія цієї пам'ятки природи входить до заказника загальнодержавного значення „Почайвський”.

Висоцький, лісовий заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Дубровицькому районі. Створений у 1984 році на площі 110 га. Підпорядкований Висоцькому держлісгоспу.

Територія заказника являє собою ділянку заплавного дубового лісу природного походження у заплаві р. Горині. Дуб звичайний (*Quercus robur*) досягає тут віку до 200 років. У трав'яному покриві переважають як лісові, так і лучно-болотні види. Серед лісових: яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), конвалія (*Convallaria majalis*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*). Серед лучно-болотних: вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*) та лучне (*L. nummularia*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*) та інші.

Унікальна ділянка, де збереглися залишки поліських заплавних дібров.

Вичівський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Зарічненському районі. Створений у 1981 році на площі 2762 га. Підпорядкований Зарічненському держлісгоспу. Охороняється збережене у природному стані мезотрофне болото з цінними ягідниками.

Болото вкрите низькопродуктивними сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), березою пухнастою (*Betula pubescens*) з домішкою осики

(*Populus tremula*) та вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). В трав'яному покриві поширена журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), яка має тут ресурсне значення. В значній кількості відмічені чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), різні види осок, серед яких переважає осока пухнастоплода (*Carex lasiocarpa*). Серед червонокнижних видів виявлена росичка середня (*Drosera intermedia*).

Дібрівський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Зарічненському районі. Створений у 1981 році. Площа 873 га. До заказника входять два озера – Біле, площею 27 га, та Чорне, площею 13 га та прилеглі ліси.

Рослинний покрив дуже різноманітний. У північній частині заказника знаходиться ліс, в якому зниження займають чорновільшняки, а вище розташовані ділянки – соснові ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*).

У західній частині заказника, біля озера Чорне розміщуються заболочені соснові ліси із співдомінуванням берези пухнастої (*Betula pubescens*), соснові ліси чорницею та чорновільшняки. В трав'яно-чагарничковому ярусі заболочених соснових лісів домінують багно болотне (*Ledum palustre*) та чорниця (*Vaccinium myrtillus*), з меншим покриттям зустрічаються пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*) та деякі інші. Моховий покрив утворюють сфагнові мохи (переважає *Sphagnum fallax*), а також гіпнові мохи – *Dicranum rugosum*, *Pleurozium schreberi* з домішкою *Aulacomium palustre*. Чорновільшняки тут здебільшого болотні. Пристовбурні підвищення займають 10-15% площі. У зниженнях між ними зростають болотні види без чіткого переважання – образки болотні (*Calla palustris*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), осоки злута (*Carex rostrata*), несправжньоосмикавцева (*C. pseudocyperus*), видовжена (*C. elongata*), куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), а в більш обводнених місцях – плавушник болотний (*Hottonia palustris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*).

Озеро Біле в східній частині заказника оточене широкою смугою сфагнового болота з ділянками мезотрофного та оліготрофного типу, яке далі переходить у заболочений березово-сосновий ліс. Переважають оліготрофні лісові болота, мезотрофні займають більш знижені місця. На окремих ділянках біля озера розміщуються оліготрофні угруповання з обводненими зниженнями, в яких зростають характерні для таких умов види – шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*) та осока багнова (*Carex limosa*). Озеро Біле заболочується шляхом

утворення сфагнових плавів, ширина яких досягає 5-6 м. На сфагнових плавах зі *Sphagnum cuspidatum* трав'яний покрив розріджений, його утворюють очерет (*Phragmites australis*), образки болотні (*Calla palustris*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), відмічена тут росичка середня (*Drosera intermedia*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1988).

В заказнику виявлено три види рослин з Червоної книги України – березу темну (*Betula obscura*), шейхцерію болотну (*Scheuchzeria palustris*), росичку середню (*Drosera intermedia*).

Золотинський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Дубровицькому районі. Створений у 1981 році на площі 3016 га. Підпорядкований Висоцькому та Дубровицькому держлісгоспам. Охороняється болотний масив Бабин Мох, екосистеми якого перебувають на різних стадіях розвитку.

Переважають оліготрофні та мезотрофні угруповання. Болото вкрите пригніченою сосною звичайною (*Pinus sylvestris*). В трав'яно-чагарничковому покриві поширені багно болотне (*Ledum palustre*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), осока пухнастоплода (*Carex lasiocarpa*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), а також журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus*), занесена до Червоної книги України.

Один із найпродуктивніших масивів журавлини болотної на Українському Поліссі.

Озеро Стрільське, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Сарненському районі. Створена у 1978 році на площі 15 га. Територія цієї пам'ятки природи розміщується на землях Стрільського лісництва Сарненського держлісгоспу. Створена з метою охорони лісового озера з прилеглими ділянками лісів.

Озеро відкрите, по краях заросло куртинами очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*). Зустрічаються угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), занесені до Зеленої книги України. Оточує озеро чорновільшняк з переважанням у трав'яному покриві осок – о. берегової (*Carex riparia*), о. пухирчастої (*C. vesicaria*) та о. видовженої (*C. elongata*). Відмічена і більш рідкісна осока – о. ситничковидна (*Carex juncella*), яка знаходиться тут на південно-західній межі ареалу.

На пристовбурних підвищеннях зростають лісові та лучно-болотні види. На ділянках, віддаленіших від озера, відмічені чорновільшники з переважанням у трав'яному покриві квасениці звичайної (*Oxalis acetosella*). За чорновільшниками, по краю цієї території, розміщуються соснові ліси чорницеві, за характером будови та складом трав'яного покриву типові для Українського Полісся. Зустрічаються на підвищеннях фрагменти соснових лісів орлякових (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Озеро Стрільське є цінним природним утвором, характерним для Західного Полісся.

Озерський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Дубровицькому районі. Створений у 1982 році на площі 1276 га. Підпорядкований Висоцькому держлісгоспу.

Територія заказника являє собою комплекс заболочених лісів та сфагнових боліт з розрідженою сосною звичайною (*Pinus sylvestris*) та березою пухнастою (*Betula pubescens*). У деревостані заболочених лісів є осика (*Populus tremula*) та вільха чорна (*Alnus glutinosa*).

На території заказника зберігаються запаси ягідників – журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*) та чорниці (*Vaccinium myrtillus*).

Багатий тваринний світ. Цінний лісо-болотний комплекс Західного Полісся.

Острівський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Заріччянському районі. Територія заказника розміщується на землях Острівського та Локницького лісництв Заріччянського держлісгоспу. Заказник створений у 1980 році на площі 2126 га. Територія заказника являє собою комплекс трьох озер – Великого (96 га), Середнього (12 га) та Хоромного (40 га), приозерних знижень та прилеглого лісового масиву. Озера слабкозарослі, майже відсутні смуги прибережно-водної рослинності, невеликими фрагментами зустрічаються очерет звичайний (*Phragmites australis*), куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), окремими куртинами трапляються угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*), занесеного до Зеленої книги України.

У рослинному покриві заказника переважає лісова рослинність. Серед лісів основні площі займають соснові та мішані ліси, характерними є чорновільшники, невеликі площі займають відкриті болота. Серед соснових лісів найпоширеніші тут соснові ліси чорницево-зеленомохові, менші площі займають зеленомохові. На

прилеглих до озер ділянках заказника виявлені дубово-соснові ліси крушиново-чорницеві, значні площі в заказнику займають заболочені ліси, в деревостані яких переважають вільха чорна (*Alnus glutinosa*) та береза пухнаста (*Betula pubescens*). В трав'яному покриві цих лісів переважають осока видовжена (*Carex elongata*) та осока загострена (*C. acutiformis*). Моховий покрив утворюють лісові зелені мохи та *Sphagnum squarrosum*. Характерними для заказника є чорновільшники, які розміщуються навколо озер. Це в основному осокові чорновільшники, в приозерній смузі з очеретом звичайним (*Phragmites australis*).

Болота тут мезотрофні та еумезотрофні.

Основу флори заказника становлять типові для Українського Полісся бореальні лісові, лісо-болотні та болотні види. Серед видів з Червоної книги України тут виявлені діфазіаструм Зейлера (*Diphasiastrum zeilleri*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), росичка середня (*Drosera intermedia*), плаун колючий (*Lycopodium annotinum*) та ряд малопоширених у регіоні видів – верба лапландська (*Salix lapponum*), осока багнова (*Carex limosa*), осока тонкокореневищна (*C. chondorhiza*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Територія заказника відзначається цінним природним комплексом, характерним для Західного Полісся, має водоохоронне значення.

Почаївський, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Дубровицькому районі. Створений у 1980 році. Площа 927 га. Територія заказника розміщується на землях Висоцького та Людинського лісництв Висоцького держлісгоспу.

Заказник являє собою комплекс двох озер – Великого Почаївського (58 га) та Малого Почаївського (25 га), а також прилеглих до них боліт та лісів. Центральну частину заказника займають озера, які роз'єднані неширокою смугою заболоченого лісу. Озера по краях слабко зарослі прибережно-водною рослинністю. Неширокі смуги утворюють ценози очерету звичайного (*Phragmites australis*), куги озерної (*Schoenoplectus lacustris*) та рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*).

Болота заказника прилягають безпосередньо до озер і утворились шляхом їх заростання сфагновими плавами. Тут утворились угруповання мезотрофних та олігомезотрофних боліт, які переважають в заказнику. Є ділянки, де болота вступили в оліготрофну стадію. Саме тут переважають сосново-чагарничково-пухівково-сфагнові ценози зі значною участю сфагну бурого (*Sphagnum fuscum*). Крім нечисленних типових видів, характерних для оліготрофних боліт, тут виявлений

рідкісний вид флори боліт України – журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus*), занесений до Червоної книги України.

Лісова рослинність розміщується в заказнику на мінеральних ґрядках. Ліси представлені сосновими та сосново-березовими лісами. Найвищі місця в рельєфі займають соснові ліси лишайникові, плескаті ділянки – соснові ліси зеленомохові, на схилах – соснові ліси з домінуванням вересу (*Calluna vulgaris*). Найнижчі низькі місця в рельєфі займають березово-соснові ліси орляково-чорницеві, є ділянки заболочених лісів.

У складі багатой та різноманітної флори заказника виявлено три види з Червоної книги України – журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus*), росичка середня (*Drosera intermedia*) та ситник бульбистий (*Juncus bulbosus*), а також на прилеглих до озер піщаних ділянках – рідкісний центральноевропейський вид на східній межі поширення – звіробій сланкий (*Hypericum humifusum*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Сварицевицький, ботанічний заказник загальнодержавного значення, знаходиться у Зарічненському районі. Створений у 1982 році на площі 2220 га. Підпорядкований Зарічненському держлісгоспу. Являє собою частину болотного масиву „Морочно II” з прилеглими територіями. У рослинному покриві заказника переважають лісові та рідколісні оліготрофні та олігомезотрофні угруповання. Особливу наукову цінність має наявність угруповань зі співдомінуванням рідкісного в Україні тайгового виду – хамедафни чашкової (*Chamaedaphne calyculata*), занесеної до Червоної книги України. Із червонокнижних видів рослин тут зростають також журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus*) та росичка середня (*Drosera intermedia*).

Цінний у науковому відношенні лісо-болотний комплекс Західного Полісся.

Суський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Рівненському районі. Підпорядкований Клеванському держлісгоспу. Створений у 1984 році на площі 298 га з метою охорони флористично багатих дубово-соснових і соснових лісів на південній межі Полісся.

Флористичне ядро утворюють типові неморальні і бореальні види. Звичайними тут є чорниця (*Vaccinium myrtillus*), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), перлівка поникла (*Melica nutans*) та інші. Є степові та кальцєфільні види. Із видів, занесених до Червоної книги

України, тут виявлені зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum*), лілія лісова (*Lilium martagon*).

Урочище Нетреба, ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Рокитнівському районі. Створена у 1975 році на площі 52 га. Підпорядкована Рокитнівському держлісгоспу. В рослинному покриві цієї ділянки переважають старі дубові ліси з підліском із реліктового виду – рододендрона жовтого (*Rhododendron luteum*). У деревостані є окремі дерева-інтродуценти – модрина сибірська (*Larix sibirica*), яловець віргінський (*Juniperus virginiana*). Основу трав'яного покриву цих лісів утворюють типові неморальні та бореальні види.

Урочище Прище, Урочище Брище, загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в заплаві та на прилеглій до неї ділянці борової тераси р. Бобер у Березнівському районі. Заказник був утворений у 1974 році для охорони поселень бобрів. Загальна площа 100 га. Він розміщений у Князівському лісництві Березнівського держлісгоспу. Заплава на цій ділянці неширока (400-600 м), слабо диференційована на основні частини, добре виявлена лише притерасна частина. У центрі заказника між старицями та протоками збереглися окремі ділянки мішаного лісу з дубом звичайним (*Quercus robur*) та вільхою чорною (*Alnus glutinosa*). Тут трапляються також береза повисла (*Betula pendula*), осика (*Populus tremula*), граб звичайний (*Carpinus betulus*) і ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Підлісок не виявлений. У трав'яному покриві переважають лучні та болотні види. Тут зростає рідкісний центральноевропейський вид – малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*). На безлісних ділянках переважає формація осоки пухирчастої (*Carex vesicaria*) з різноманітним болотним видів. Тут трапляються такі малопоширені на Поліссі види, як ситник нитковидний (*Juncus filiformis*), леєрсія рисовидна (*Leersia oryzoides*).

У притерасній частині р. Бобер переважає березово-сосново-сфагновий ліс, наявні також чорновільшняки. Виявлені великі популяції плауна річного. Борові тераси зайняті сосновими лісами, які мають типовий для Західного Полісся характер. Тут поширені соснові ліси зеленомохові з фрагментами соснових лісів лишайникових та соснових лісів чорницевих. Окремими ділянками у зниженнях трапляється сосновий ліс молінієво-сфагновий (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

У численних протоках і заростаючих старицях переважають характерні для Полісся водні і прибережно-водні види.

У цілому, рослинний покрив заказника типовий для Західного Полісся. У ньому переважає заплавна рослинність. Рослинний покрив досить різноманітний. Тут зростає близько 200 видів рослин. Основу становлять звичайні для Полісся болотні, лучні і бореальні лісові види. Відмічені дуже рідкісні для України види: борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera*), малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*), астрагал піщаний (*Astragalus arenarius*), які нині пропонуються для занесення до третього видання Червоної книги України. Виявлені рідкісні та малопоширені види: плаун річний (*Lycopodium annotinum*), занесений до Червоної книги України, а також мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi*), ситник розчепірений (*Juncus squarrosus*), ситник нитковидний (*J. filiformis*).

У заказнику гніздиться велика кількість птахів, в тому числі лелека чорний, трапляються болотяна черепаха, косуля, заєць.

Заказник межує з заказником місцевого значення „Урочище Брище”, створеним для охорони бобрів, які нині розселились за межі заказника загальнодержавного значення.

Хинопський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Володимирецькому районі. Створений у 1980 році на площі 2267 га. Підпорядкований Володимирецькому держлісгоспу. Заказник охоплює частину великого (4500 га), збереженого в природному стані, болотного масиву „Морочно II” і за характером рослинного покриву відбиває основні риси цього масиву.

У рослинному покриві цієї території переважають угруповання мезотрофних та оліготрофних боліт. Основні площі займають мезотрофні болота з переважанням сосново-сфагнових ценозів. Ці ділянки характеризуються розрідженим деревним ярусом із сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) та берези пухнастої (*Betula pubescens*). Менше поширені ділянки зі співдомінуванням у трав'яному покриві очерету звичайного (*Phragmites australis*). На дуже обводнених ділянках цих боліт, прилеглих до суходолів, де формуються мочажини, переважають рідкісні в Україні шейхцерієво-сфагнові угруповання, занесені до Зеленої книги України. Підвищені ділянки на болотному масиві займають угруповання оліготрофних боліт з більш густим деревостаном та переважанням багна болотного (*Ledum palustre*), місцями зі співдомінуванням рідкісного в Україні тайгового виду – хамедафни чашкової (*Chamaedaphne calyculata*), занесеної до Червоної книги України.

Майже суцільний сфагновий покрив утворюють тут *Sphagnum cuspidatum* та *Sphagnum magellanicum*, горби утворює *Sphagnum fuscum*. На мохових горбах в цих ценозах зустрічається журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), занесена до Червоної книги України.

На території заказника є окремі суходільні острови, вкриті сосновим лісом, переважно орляково-молінієво-зеленомоховим, ці угруповання є на ділянках, прилеглих до болота. Тут також є ділянки соснових лісів зеленомохових та чорницево-зеленомохових. За характером будови та рослинного покриву вони типові для Західного Полісся. Крім типових видів, у цих місцях відмічені толокнянка звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi*) та лемботропіс чорніючий (*Lembotropis nigricans*).

У складі флори цього заказника багато рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, – хамедафна чашкова (*Chamaedaphne calyculata*), росичка середня (*Drosera intermedia*), верба чорнична (*Salix myrtilloides*), шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Хинопський заказник є одним із найцінніших у науковому відношенні. Тут зустрічаються рідкісні на території Українського Полісся угруповання, насамперед, зі співдомінуванням хамедафни чашкової (*Chamaedaphne calyculata*), а також шейхцерії болотної (*Scheuchzeria palustris*) і осоки багнової (*Carex limosa*). Тут добре представлені болота високого ступеня розвитку з моховими горбами зі *Sphagnum fuscum*.

Юзефінська дача, ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Рокитнівському районі у чотирьох кілометрах на північ від с. Глинне біля хутора Юзефін. Створена у 1975 році на площі 100 га з метою охорони ділянки старих дубових лісів. Територія пам'ятки розміщується на землях Глинського лісництва Рокитнівського держлісгоспу і являє собою ділянку різновікового дубового насадження у комплексі зі ставками.

У деревостані є окремі дуби віком 300-400 років, а вік одного найбільш кремезного екземпляра значно вищий. В деревостані є кілька старих ялин європейських (*Picea abies*), а також ряд порід-екзотів, висаджених тут.

У розрідженому ярусі підліска зростають окремі кущі ліщини звичайної (*Corylus avellana*). У трав'яному покриві представлені неморальні види – копитняк європейський (*Asarum europaeum*), підмаренник

запашний (*Galium odoratum*), відмічений тут і характерний вид ацидофільних дібров – квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*).

Унікальна ділянка зі старими дубами, мало збереженими на Поліссі.

Житомирська область

Городницький, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Новоград-Волинському районі. Створений в 1974 році з метою охорони лісів з підліском із третинного релікту рододендрона жовтого (*Rhododendron luteum*). Загальна площа 352 га. Заказник знаходиться в Городницькому лісництві Городницького лісгоспазу.

Територія заказника має вирівняний мезорельєф з незначними підвищеннями та зниженнями. В північно-західній частині заказник прилягає до долини невеликої р. Качан, притоки р. Случ. У відповідності з рельєфом, рослинний покрив має мозаїчний характер. Найбільші площі зайняті дубово-сосновими лісами рододендровими з рододендром жовтим (*Rhododendron luteum*), реліктовим видом із диз'юнктивним ареалом. Ці угруповання занесені до Зеленої книги України. Дубово-соснові ліси представлені переважно дубово-сосновим лісом рододендрово-чорницевим. Перший ярус утворюють сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) і дуб звичайний (*Quercus robur*), другий ярус – береза повисла (*Betula pendula*). Густий підлісок формує рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum*). Вище в рельєфі розміщуються соснові ліси чорницево-зеленомохові. Тут трапляються окремі кущі і куртини рододендрона жовтого (*Rhododendron luteum*).

Значні площі займають дубові ліси з домінуванням осоки трясунковидної (*Carex brizoides*). Вони приурочені до плескатих ділянок із блюдцеподібними зниженнями. Розріджений підлісок утворює в основному рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum*). У трав'яному покриві переважає осока трясунковидна (*Carex brizoides*) і, як співдомінант, іноді виступає чорниця (*Vaccinium myrtillus*). Трапляються фрагменти з підліском з ліщини (*Corylus avellana*). На ділянках, де наявні виходи гранітів, у північній частині заказника зустрічаються фрагменти асоціації дубового лісу ліщиново-чорницевого. Тут відмічений рідкісний для Полісся вид – одноkwітка звичайна (*Moneses uniflora*).

Трапляються ділянки заболочених соснових лісів з домінуванням лохини (*Vaccinium uliginosum*), їх моховий покрив складений як зеленими, так і сфагновими мохами. В місцях з більшим зволоженням є

невеликі ділянки соснових боліт з домінуванням пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*) та *Sphagnum cuspidatum* і осоково-сфагнові болота з домінуванням осок пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*) та здутої (*C. rostrata*).

Соснові ліси чорницево-зеленомохові (типів старі угруповання), а також дубові ліси трясунковидноосокові занесені до Зеленої книги України.

Основу флори заказника складають звичайні для Українського Полісся лісові види – неморальні та бореальні. Відмічені види, що занесені до Червоної книги України: пальчатокорінник Траунштейнера (*Dactylorhiza traunsteineri*) та любка дволиста (*Platanthera bifolia*). Виявлені регіонально рідкісні види – одноkwітка звичайна (*Moneses uniflora*) та фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Заказник „Городницький” є основною природно-заповідною територією, де охороняються ліси з підліском із рододендрона жовтого, занесені до Зеленої книги України.

Дідове озеро, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Олевському районі поблизу с. Перга. Створений у 1980 році з метою охорони унікального озера. Площа 294 га. Заказник розміщується на землях Кованського лісництва Словечанського держлісгоспу. Територія заказника охоплює Дідове озеро, з якого бере початок р. Болотниця, та прилеглі ділянки боліт. Заболочене озеро має плескатий берег з купинами осоки та заболоченим рідколіссям. Прибережно-водна рослинність представлена тут куртинами осоки омської (*Carex omskiana*). Фрагментами трапляються по берегах угруповання осоки здутої (*Carex rostrata*). На воді зустрічаються глечики жовті (*Nuphar lutea*), латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*). Невелику площу займають угруповання очерету (*Phragmites australis*). На озері є сфагновий плав, на якому зростають реліктові види рослин – росичка середня (*Drosera intermedia*), занесена до Червоної книги України, та льодовиковий релікт – осока тонкокореневищна (*Carex chordorrhiza*). Озеро оточене в основному евтрофними болотами з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*). Зустрічаються вільшняки, які біля берега переходять у мішаний заболочений ліс. На оточуючих болотах є ділянки з журавлиною болотною (*Oxycoccus palustris*) (Андрієнко, Попович, Шеляг-Сосонко, 1986).

На території заказника мешкають бобри, ондатри, видри, численні водоплавні птахи.

Забарський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований у Ємільчинському районі на землях Ємільчинського держлісгоспу. Створений у 1980 році. Загальна площа 1095 га. Охороняється мезотрофне болото, розташоване у реліктовій долині.

У рослинному покриві переважають угруповання мезотрофних боліт. Ці болота представлені в основному осоково-сфагновими угрупованнями. Розсіяно зустрічаються береза пухнаста (*Betula pubescens*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*). Трапляються ділянки з журавлиною болотною (*Oxycoccus palustris*) та чорницею (*Vaccinium myrtillus*). Заказник має багатий тваринний світ. Тут гніздяться багато водоплавних і болотних птахів. Зустрічаються поселення бобрів.

Казява, загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Новоград-Волинському районі. Створений у 1975 році. Площа 1859 га. Охороняються лісові та болотні масиви з фауністичними та флористичними комплексами. У заказнику переважають соснові ліси з незначною домішкою дуба звичайного (*Quercus robur*) та вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). У трав'яно-чагарничковому ярусі домінують чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*).

У заказнику гніздяться багато водоплавних і болотних птахів. З рідкісних птахів відмічені пугач і зміїд, занесені до Червоної книги України. Зустрічаються поселення бобрів та ондатр.

Кутне, загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Овруцькому районі. Створений у 1983 році. Загальна площа 922 га. Більшу частину заказника займає сфагнове болото з прилеглими ділянками заболоченого лісу. На болоті зростають: багно болотне (*Ledum palustre*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*) та ж. дрібнопліда (*O. microcarpus*) – рідкісний вид, занесений до Червоної книги України. На ділянках заболоченого лісу домінує вільха чорна (*Alnus glutinosa*).

Заказник є місцем оселення багатьох видів птахів. Серед видів тварин, занесених до Червоної книги України, трапляються лелека чорний, журавель сірий, горностаї, зміїд та деякі інші.

Плотниця, Урочище Плотниця, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Олевському районі між селами Терпениця і Замисловичі. Створений у 1980 р. Загальна площа 460 га. Заказник розміщений в Замисловецькому лісництві Білокоровицького

держлісгоспу. Численні виходи гранітів створюють мальовничий ландшафт.

Заказник являє собою комплекс болотного масиву і заболочених лісів. Лісові ділянки оточують болото і заходять в нього окремими смугами („гривами“). Серед болотної рослинності переважають олігомезотрофні і оліготрофні ценози. Нійбільші площі в олігомезотрофних ценозах займають угруповання сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). У трав'яно-чагарничковому покриві переважає багно болотне (*Ledum palustre*). Моховий покрив утворює в основному *Sphagnum fallax*. В оліготрофних ценозах у трав'яному покриві домінує пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), у моховому покриві – *Sphagnum fuscum*. Це оліготрофні ценози високого ступеня розвитку (Андрієнко, Прядко, Попович, 1987).

Зустрічаються невеликі ділянки обводнених ценозів з переважанням осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*).

На окремих ділянках лісових боліт в деревному ярусі трапляються вільха чорна (*Alnus glutinosa*), сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) і береза повисла (*Betula pendula*).

Ліси, які оточують болото, в основному заболочені, соснові і березово-соснові з березою пухнастою (*Betula pubescens*). У трав'яному покриві переважають осоки, трапляються очерет звичайний (*Phragmites australis*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), багно болотне (*Ledum palustre*).

Флора заказника типова для боліт і заболочених лісів Полісся. Із рідкісних видів, відмічені шейхцерія болотна (*Scheuchzeria palustris*), журавлина дрібнопліда (*Oxycoccus microcarpus*), занесені до Червоної книги України.

Заказник „Плотниця” репрезентує в своїй основній частині болотні ділянки Українського Полісся високого ступеня розвитку з моховим покривом із *Sphagnum fuscum*. Ці угруповання занесені до Зеленої книги України.

Поясківський, лісовий заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Олевському районі біля с. Пояски. Створений у 1974 році. Це один із найстаріших природно-заповідних об'єктів Українського Полісся. З 1926 року тут не проводяться лісгосподарські заходи; відсутність доріжок, стежок, повалені стовбури надають ділянці вигляду пралісу. Загальна площа 113 га. Заказник розміщується в Поясківському лісництві Білокоровицького лісгоспу. Він є частиною великого масиву дубово-соснових лісів, розміщених на межі

Рівненської та Житомирської областей. Тут збереглися дуби-велетні віком 300 і навіть 400 років. Оскільки територія заказника знаходиться на північно-західній окраїні Українського кристалічного щита, тут зустрічаються численні виходи гранітів і окремі великі валуни.

У рослинному покриві заказника переважають дубово-грабові ліси, які займають вирівняні плескаті ділянки. Найбільш поширений дубово-грабовий ліс з домінуванням осоки волосистої (*Carex pilosa*). Підлісок не виявлений, відмічені ліщина звичайна (*Corylus avellana*) і бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*). Досить часто на пониженнях ділянках мікрорельєфу трапляється осока трясучковидна (*Carex brizoides*). Поодинокі відмічені звичайні види широколистяних лісів, а також орхідні – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*). Трапляються кадило сарматське (*Melittis sarmatica*) та печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*). У нижчих місцях, розміщених смугами, в дубово-грабових лісах домінують квасениця (*Oxalis acetosella*) та осока трясучковидна (*Carex brizoides*).

Грабово-дубово-соснові ліси займають невелику площу, зосереджені в основному в південній частині заказника. Перший ярус утворюють сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), береза повисла (*Betula pendula*) і дуб звичайний (*Quercus robur*). Другий ярус – граб звичайний (*Carpinus betulus*). В підліску відмічені поодинокі ліщина звичайна (*Corylus avellana*), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa*). У негустому трав'яному ярусі переважають копитняк європейський (*Asarum europaeum*), печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*). В таких лісах виявлено кілька видів орхідних – коручка широколиста (*Epipactis heleborine*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), а також рідкісна для Полісся булатка червона (*Cephalanthera rubra*). Значна частина лісів з участю граба виникла в заказнику внаслідок експансії граба. Нині на місці дубово-грабових лісів, після поступового випадання старих дерев дуба, формуються грабові ліси (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

В південно-східній частині заказника знаходиться ділянка дубово-соснових лісів площею біля 30 га з підліском із рододендрона жовтого (*Rhododendron luteum*). В трав'яно-чагарничковому ярусі домінує чорниця (*Vaccinium myrtillus*), значна участь осоки трясучковидної (*Carex brizoides*).

В південній частині заказника є ділянка соснового болота. В його трав'яно-чагарничковому ярусі домінує пухівка піхвова, в моховому – *Sphagnum fallax*. Є також невеликі ділянки боліт з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*).

У флорі заказника налічується понад 100 видів. Переважають неморальні види, разом з цим наявна значна кількість бореальних видів. Добре представлені болотні види, як евтрофні, так і оліготрофні. На території заказника трапляються ценози з реліктовим видом – рододендром жовтим (*Rhododendron luteum*), занесені до Зеленої книги України. Відмічені види орхідних, занесених до Червоної книги України – коручка чемерицевоподібна (*Epipactis heleborine*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), булатка червона (*Cephalanthera rubra*).

Поясківський ліс – один з найцінніших заказників у природно-заповідній мережі Українського Полісся.

Туганівський, лісовий заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Новоград-Волинському районі біля с. Ярунь. Створений у 1974 р. Загальна площа 245 га. Заказник розміщений в Яруньському лісництві Новоград-Волинського держлісгоспу. Територія заказника розташована в долині р. Жолоб'янки.

У рослинному покриві переважають дубово-грабові ліси з розрив-травою звичайною (*Impatiens noli-tangere*) на плескатих обводнених зниженнях. Перший ярус утворюють старі дуби, другий ярус – граб. Підлісок не виявлений, поодинокі відмічені черемха звичайна (*Padus avium*), ліщина звичайна (*Corylus avellana*). У трав'яному покриві домінує розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*), зустрічаються осока лісова (*Carex sylvatica*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*); на окремих ділянках відмічені куртини осоки трясучковидної (*Carex brizoides*). Більш підвищені плескаті ділянки займають менші дубово-грабові ліси, в трав'яному покриві яких переважають зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*) та підмаренник запашний (*Galium odoratum*) (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Значний інтерес являють фрагменти дубово-грабових лісів барвінкових, рідкісні для Українського Полісся. На території України вони зустрічаються спорадично. Підлісок утворює ліщина звичайна (*Corylus avellana*) з домішкою свидини кров'яної (*Swida sanguinea*). У трав'яному покриві домінує барвінок малий (*Vinca minor*), який утворює щільні куртини.

Нешироку заплаву р. Жолоб'янка займають трав'яні болота з переважанням осоки берегової (*Carex riparia*), о. пухирчастої (*C. vesicaria*), на більш обводнених місцях зустрічаються півники болотні (*Iris pseudacorus*) і лепешняк великий (*Glyceria maxima*). Заплаву

оточують вільшняки і мішані вільхово-дубові насадження, де дуб знаходиться в пригніченому стані і відмирає.

У заказнику зростають види орхідних, занесені до Червоної книги України, – зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*). Зустрічаються малопоширені на Поліссі види, такі як кадило сарматське (*Melittis sarmatica*) та печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*). Цінність заказника „Туганівський” полягає також у збереженні фрагментів рідкісних для Полісся угруповань дубово-грабових лісів з барвінком малим (*Vinca minor*).

Урочище Корнієв, ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться між селами Городець і Усове Овруцького району. Створена у 1975 році. Загальна площа 15 га. Пам'ятка природи розміщується у Кованському лісництві Словечанського держлісгоспу. Урочище знаходиться на найбільш підвищеній частині Поліської низовини – Словечансько-Овруцькій височині, де наявні відслонення кристалічних порід.

В урочищі переважають дуже рідкісні для Українського Полісся угруповання із дуба скельного (*Quercus petraea*), що має острівне поширення. Цей центральноєвропейський вид знаходиться на східній межі свого ареалу. Підлісок місцями утворює реліктовий вид рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum*).

Цінність пам'ятки природи „Урочище Корнієв” полягає в тому, що тут охороняються своєрідні угруповання дуба скельного (*Quercus petraea*), місцями з рододендром жовтим (*Rhododendron luteum*).

Часниківський, орнітологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Ємільчинському районі. Створений у 1980 році. Загальна площа 612 га. Охороняється сфагнове болото з прилеглими ділянками. Рослинний покрив представлений осоково-сфагновими мезотрофними угрупованнями. По краях зустрічається пригнічена деревна рослинність, поширені ділянки з переважанням чорниці (*Vaccinium myrtillus*). Заказник є місцем оселення багатьох видів птахів. Із рідкісних птахів трапляється лелека чорний, занесений до Червоної книги України.

Червоновільський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Новоград-Волинському районі. Створений у 1985 році. Загальна площа 805 га. Заказник займає ділянку

заболоченого соснового лісу, що сформувався на місці осушеного оліготрофного болота. У трав'яно-чагарничковому покриві переважає багно болотне (*Ledum palustre*), трапляються пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), лохина (*Vaccinium uliginosum*).

На зниженій ділянці відмічені рідкісні болотні угруповання сфагну бурого (*Sphagnum fuscum*) та с. червоного (*S. rubellum*), занесені до Зеленої книги України, а також журавлина дрібноплода (*Oxycoccus microcarpus*), занесена до Червоної книги України.

Київська область і м. Київ

Дзвінківський, лісовий заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Васильківському районі. Створений у 1974 році для охорони унікальних для півдня Київського Полісся високобонітетних соснових лісів природного походження. Підпорядкований Боярській лісовій дослідній станції, є науково-дослідною базою аграрного університету. Загальна площа 700 га.

Територія заказника розміщується на першій та другій надзаплавній терасі р. Ірпінь, має рівнинний рельєф з поодинокими неглибокими балками.

У рослинному покриві переважають високобонітетні дубово-соснові ліси. Перший ярус утворюють старі сосни (*Pinus sylvestris*) висотою до 40 м, другий – дуби (*Quercus robur*) висотою до 16-18 м. Ярус підліска утворює переважно ліщина звичайна (*Corylus avellana*) з домішкою крушини ламкої (*Frangula alnus*), горобини звичайної (*Sorbus aucuparia*) та черемхи (*Padus avium*). У трав'яному покриві цих лісів переважає конвалія (*Convallaria majalis*), місцями – зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*) та осока волосиста (*Carex pilosa*). У сучасному рослинному покриві значне місце займає розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora*).

Флористичне ядро в цих лісах утворюють переважно неморальні види – зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), фіалка дивна (*Viola mirabilis*) та інші.

Значно менше бореальних видів. Поодинокі зустрічаються веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), ортілія однобока (*Orthilia secunda*) та деякі інші.

Флора налічує близько 350 видів вищих судинних рослин. У складі флори виявлено 5 видів із Червоної книги України: лілія лісова (*Lilium martagon*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), любка зеленковіткова (*Platanthera chlorantha*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), а також ряд видів, рідкісних для Полісся, – косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), півники угорські (*Iris hungarica*), клопогін європейський (*Cimicifuga europaea*), стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium*) (Андрієнко та ін., 1991).

Заказник має велике значення як значна за площею ділянка старих високобонітетних дубово-соснових лісів з багатою флорою і наявністю багатьох рідкісних видів.

Дніпровсько-Деснянський, ландшафтний заказник загальнодержавного значення, знаходиться у Вишгородському районі. Створений у 1980 році. Площа 1400 га. Територія заказника розміщується на землях Воропаївського та Чернинського лісництв Вище-Дубечанського держлісгоспу.

Територія являє собою частину межиріччя Дніпра та Десни. Тут на формування рельєфу великий вплив мали льодовикові води, які прокладали протоки, – рукава старого русла Дніпра. Тому на території заказника чергуються болотні смуги зі смугами піщаних суходолів. Болота тут низинного типу з переважанням угруповань очерету звичайного (*Phragmites australis*), осоки гострої (*Carex acuta*), осоки омської (*C. omskiana*). Значне місце серед болотної рослинності займають чагарникові болота з вербою попелястою (*Salix cinerea*). Тут зростають типові гідрофільні види: омег водяний (*Oenanthe aquatica*), вех широколистий (*Sium latifolium*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), незабудка болотна (*Myosotis palustris*) та деякі інші. Із видів, занесених до Червоної книги України, тут виявлені пальчатокорінники м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) та травневий (*D. majalis*).

Лісова рослинність, основні площі якої знаходяться у Чернинському лісництві, характеризується наявністю флористично багатих листяних лісів. Деревостан утворюють дуб звичайний (*Quercus robur*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), липа серделиста (*Tilia cordata*) з домішкою берези повислої (*Betula pendula*) та осики (*Populus tremula*). У травостой переважають неморальні види: осока волосиста (*Carex pilosa*), осока пальчаста (*C. digitata*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*), просянка розлога (*Milium effusum*), фіалка дивна (*Viola*

mirabilis), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*) та інші. Серед видів із Червоної книги України тут виявлені коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*) та цибуля ведмежа (*Allium ursinum*).

Поширеними у заказнику є дубово-соснові ліси, в травостой яких сполучаються бореальні та неморальні види. Значну участь у рослинному покриві заказника відіграють вільшняки, які смугами оточують зниження. У деревостані значну домішку утворює береза повисла (*Betula pendula*). У травостой переважають теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*) та осока загострена (*Carex acutiformis*). Нині, в зв'язку зі зменшенням обводнення, в травостой вкорінюються лісові та лісоболотні види – костриця велетенська (*Festuca gigantea*), кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*) тощо. На одній із таких ділянок виявлена популяція однієї з найбільш рідкісних та гарноквітучих орхідей природної флори України – зозулиних черевичків справжніх (*Cypripedium calceolus*). Це єдине відоме на Київщині сучасне місцезнаходження цього рідкісного виду, занесеного до Червоної книги України.

Жорнівський, орнітологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Києво-Святошинському районі. Розміщується на землях Жорнівського лісництва, підпорядкований Боярській лісовій дослідній станції. Створений у 1974 році з метою охорони у соснових насадженнях колонії чаплі сірої. Площа 90 га.

Територія заказника розміщується на терасі р. Ірпін. Має вирівняний рельєф. У рослинному покриві переважають високопродуктивні дубово-соснові ліси з домішкою берези повислої (*Betula pendula*) та по зниженнях – вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Підлісок утворюють переважно ліщина звичайна (*Corylus avellana*), крушина ламка (*Frangula alnus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*).

Заказник має цінність як поселення чаплі сірої в типових для Київського Полісся угрупованнях.

Жуків хутір, лісовий заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Києво-Святошинському районі. Територія заказника розміщується на землях Ірпінського лісництва. Створений у 1985. Площа 622,5 га.

Рослинність представлена в основному старими та середньовіковими сосновими, дубово-сосновими, дубовими та грабово-дубовими лісами, є вільхові ліси. Вік деревостану на деяких ділянках дубово-соснового лісу досягає 150 років.

Серед соснових лісів переважають ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*) і зелених мохів. В трав'яному ярусі дубових та дубово-соснових лісів здебільшого домінує конвалія травнева (*Convallaria majalis*), інколи орляк (*Pteridium aquilinum*). На ділянках дубово-грабових лісів в трав'яному ярусі переважають яглиця (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*), копитник європейський (*Asarum europaeum*).

Заказник має багату та різноманітну флору. Вона добре вивчена, оскільки тут проводились дослідження ботаніками держуніверситету на чолі з М.М. Бортняком та В.М. Любченком. За даними авторів в заказнику зростає близько 600 видів вищих судинних рослин, 9 з них занесені до Червоної книги України: булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), л. зеленіквіткова (*P. chlorantha*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*). Тут також відмічено ряд видів, рідкісних для області, – це росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum*), кадило сарматське (*Melittis sarmatica*), купальниця європейська (*Trollius europaeus*), а також реліктова папороть, рідкісна для рівнинної частини України, страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*).

Іллінський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Поліському районі. Створений у 1980 році на площі 2 тис. га. Заказник знаходиться на землях Яковецького лісництва Поліського держлісгоспу. Територія заказника розміщується в долині р. Ілля і являє собою заплаву р. Іллі та прилеглі до неї ділянки долини. Заплава повністю заболочена. Тут переважають лісові болота, переважно чорновільшники, місцями зі співдомінуванням верб, з різноманітним трав'яним покривом, в якому переважають очерет звичайний (*Phragmites australis*), комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus*), очеретянка звичайна (*Phalaroides arundinacea*) та купинні осоки.

На прилеглих ділянках тераси розміщуються сосново-дубові, дубові та дубово-грабові, а також соснові ліси. У заказнику збереглися ділянки старих дубових лісів з переважанням ліщиново-яглицевих угруповань. Дубово-грабові ліси представлені тут крушиново-ліщиново-яглицевими ценозами типової для Українського Полісся будови.

Досить різноманітні тут і соснові ліси, які мають тут чіткий для Полісся екологічний ряд (зверху донизу). Найвищі елементи рельєфу

займають соснові ліси лишайникові → соснові ліси куничниково-вересові → соснові ліси вересово-зеленомохові → соснові ліси чорницево-зеленомохові → соснові ліси молінієво-сфагнові. На найбільш знижених ділянках рельєфу розміщуються мезотрофні болота.

Заказник „Іллінський” за характером рослинного покриву в цілому є типовим для заплавної ділянки Українського Полісся. На території виявлені види з Червоної книги України – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), а також рідкісний реліктовий вид папороті – страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris*).

Нині ця територія знаходиться в десятикілометровій зоні ЧАЕС.

Калитинська дача, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Броварському районі. Створений у 1996 році з метою охорони листяних лісів, рідкісних для півдня Київського Полісся. Загальна площа 1162,0 га. Територія заказника розміщується на землях Семиполківського лісництва. У рослинному покриві основні площі займає лісова рослинність. Переважають листяні ліси з дубом звичайним (*Quercus robur*), ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*) та липою серцелистою (*Tilia cordata*). Значні домішки в деревостані складає клен гостролистий (*Acer platanoides*), поодинокі в масиві висаджений бархат амурський (*Phelodendron amurense*). Ліси характеризуються значною зімкненістю, темні, трав'яний покрив розріджений. У трав'яному покриві переважають яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*) та осока волосиста (*Carex pilosa*). В цих лісах зростають види, занесені до Червоної книги України. Це – це зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*).

Болота, які розміщуються тут у долиноподібних зниженнях, обводнені, належать до евтрофного типу. Тут представлені осокові болота з осокою омською (*Carex omskiana*), осокою гостровидною (*Carex acutiformis*), високотравні з переважанням очерету звичайного (*Phragmites australis*) та рогузу широколистою (*Typha latifolia*), досить поширені чагарникові болота з вербою попелястою (*Salix cinerea*). Невеликими ділянками зустрічаються лісові болота, представлені чорновільшниками з теліптерисом болотним (*Thelypteris palustris*) у травостої.

Романівське болото, ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у західній частині м. Києва. Територія розміщується на землях Святошинського держлісгоспу (Святошинське ліс-

ництво). Створена у 1979 році для охорони унікального болота на півдні Київського Полісся з льодовиковим реліктом – березою низькою (*Betula humilis*). Загальна площа 30 га. Болото утворилось в долині невеликої притоки р. Ірпінь. Глибина торфового покладу 3,75 м. Основна частина болота евтрофна, вкрита березою пухнастою (*Betula pubescens*) з куртинами берези низької (*Betula humilis*) та переважанням у трав'яному покриві осоки зближеної (*Carex appropinquata*). У центрі болото вступає у мезотрофну стадію. Моховий покрив тут утворюють сфагнові мохи (*Sphagnum teres*) з домішкою гіпнових мохів (*Aulacomnium palustre*, *Climacium dendroides*, *Calliergonella cuspidata*). У цих угрупованнях виявлений рідкісний вид – гляціальний релікт *Helodium blandowii*.

На болоті зростає понад 100 видів судинних рослин, серед яких до Червоної книги України занесені: береза низька (*Betula humilis*), шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*) та п. Фукса (*D. fuchsii*) (Андрієнко, Харкевич, 1973).

Урочище Бабка, ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Бородянському районі біля с. Пороскотень. Розміщується на землях Клавдієвського держлісгоспу, Дуброво-Ленінського лісництва. Створена у 1975 році з метою охорони дубових та дубово-грабових лісів, рідкісних для Київського Полісся. Площа 78 га. Територія являє собою ділянку зі слабо погорбованим рельєфом у долині невеликої притоки р. Здвиж з багатою лісовою рослинністю. Значні площі займають дубові ліси ліщиново-трясучковидноосокові на східній межі поширення. Поширені дубово-грабові ліси з осокою волосистою (*Carex pilosa*), зірочником ланцетолистим (*Stellaria holostea*), яглицею звичайною (*Aegopodium podagraria*). По долинах струмків, які перерізають територію урочища, розміщуються чорновільшняки.

Серед весняних ефемероїдів в урочищі переважає анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), на ділянках дубово-грабових лісів – рясти: р. порожнистий (*Corydalis cava*) та р. ущільнений (*C. solida*).

Флора налічує близько 150 видів вищих судинних рослин, серед них до Червоної книги України занесені – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), любка зеленоквіткова (*P. chlorantha*), коручка чемерниковидна (*Epipactis heleborine*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), лілія лісова (*Lilium martagon*), осока затінкова (*Carex umbrosa*) (Андрієнко та ін., 1981).

Урочище Мутвицьке, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Площа 785 га. Знаходиться у Макарівському районі. Створений у 1996 році на території Забуянського лісництва Макарівського держлісгоспу. Охороняється типовий ландшафт півдня Київського Полісся, який зберігся в долині р. Мутвиці. Добре збережений рослинний покрив цієї території представлений лісами та болотами.

Лісова рослинність представлена переважно дубовими, сосново-дубовими та мішаними лісами ліщиново-конвалієвими, орляковими та різнотравними. Відмічені ділянки дубового лісу трясучковидноосокового, який знаходиться тут на східній межі свого поширення. Ці угруповання є рідкісними і занесені до Зеленої книги України. Невеликими плямами зустрічаються тут і ділянки грабового лісу на місці дубово-грабових лісів. Найбільші площі серед лісової рослинності займають мішані насадження, де в деревостані переважає дуб звичайний (*Quercus robur*) з домішкою сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), берези повислої (*Betula pendula*) та осики (*Populus tremula*). У другому ярусі цих лісів відмічені клен гостролистий (*Acer platanoides*) та липа серцелиста (*Tilia cordata*), поодинокі граб звичайний (*Carpinus betulus*). Всі породи добре відновлюються в масиві. Підлісок утворює ліщина звичайна (*Corylus avellana*) зімкненістю 0,4.

Трав'яний покрив у цих лісах розріджений, але видовий склад його досить різноманітний. Серед типових лісових видів тут багато костяниці (*Rubus saxatilis*), поодинокі зростають просянка розлога (*Milium effusum*), перстач білий (*Potentilla alba*), воронець колосистий (*Actaea spicata*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*), типові лісові осоки – о. пальчаста (*Carex digitata*), о. бліда (*C. pallescens*), о. сусідня (*C. contigua*), а також центральноєвропейський вид, занесений до Червоної книги України, – осока затінкова (*Carex umbrosa*). Серед інших червонокнижних видів у цих лісах виявлені: чотири види лісових орхідей – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), коручка чемерниковидна (*Epipactis heleborine*) та к. темночервона (*Epipactis atrorubens*), а також лілія лісова (*Lilium martagon*).

Характерними в заказнику є болота, які займають найбільш знижені місця в рельєфі та невеликими ділянками розміщуються біля ставу. Став являє собою перегачене русло невеличкої річки Мутвиці. Болота належать до евтрофного типу. Переважають чагарникові болота з вербою попелястою (*Salix cinerea*) та очеретом звичайним (*Phragmites australis*) у трав'яному покриві, менші площі займають осокові болота. Болота обводнені, тут гніздиться чорний лелека, є поселення бобрів.

Чернігівська область

Болото Гальський Мох, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Розташована поблизу с. Загребельна Слобода Щорського району. Створена в 1975 р. Площа 25 га. Перебуває у віданні Корюківського держлісгоспу. Знаходиться на території Новоборовицького лісництва (кв 78, 79) в урочищі „Гало” на другій лівобережній терасі р. Снов.

Переважають торф'янисті ґрунти. Торфовий поклад глибиною до 2,1 м належить до мішаного перехідного типу (Андриєнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Болото неправильної видовжено-овальної форми, оточене сосновим лісом, який переходить до болота у вологий березовий ліс. Флора пам'ятки природи має бореальний характер. Тут виявлено близько 40 видів судинних рослин. Переважна частина болота вкрита мезотрофними та олігомезотрофними пухівково-сфагновими угрупованнями (з пухівкою піхвою (*Eriophorum vaginatum*) та *Sphagnum majus* з розрідженими сосною (*Pinus sylvestris*), березою пухнастою (*Betula pubescens*), березою повислою (*B. pendula*) заввишки до 4 м. У центральній частині болота у трав'яно-чагарничковому ярусі (проективне покриття 60-70%) значна роль належить журавлині болотній (*Oxycoccus palustris*) (10-15%), андромеді багатолістій (*Andromeda polifolia*) та багню болотному (*Ledum palustre*) (5-10%). Ближче до периферії їх участь у ценозах зменшуються, а більшу роль відіграють осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*) та осока омська (*Carex omskiana*), які мають (проективне покриття 10-15%. Моховий ярус (проективне покриття 80-90%) утворений здебільшого *Sphagnum majus*.

Периферійна частина болота зайнята мезоевтрофними осоково-сфагновими угрупованнями з розрідженими осокою омською (*Carex omskiana*), *Sphagnum majus* та густим деревостаном, утвореним березою пухнастою (*Betula pubescens*) та березою повислою (*B. pendula*). У травостої трапляються кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), осока чорна (*C. nigra*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), кизляк китицецвітій (*Naumburgia thyrsoiflora*).

Созологічну цінність становлять рідкісні для регіону мезотрофні та олігомезотрофні пухівково-сфагнові угруповання (*Eriophorum vaginatum*-*Sphagnum majus*), а також характерні для них рідкісні на

Лівобережному Поліссі види – андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), багно болотне (*Ledum palustre*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), верба лапландська (*Salix lapponum*).

Болото Мох, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований поблизу с. Єліно Щорського району. Створений у 1974 р. Площа 98 га. Площа охоронної зони 652 га. Перебуває у віданні Корюківського держлісгоспу. Знаходиться на території Новоборовицького лісництва (кв. 19, 20, 25, 26). Заказник розташований на другій лівобережній терасі р. Снову в оточенні соснового лісу. Переважають торф'янисті ґрунти. Торфовий поклад глибиною до 2,5 м належить до мішаного перехідного типу (Андриєнко, Шеляг-Сосонко, 1983)

Флора заказника має бореальний характер. Тут виявлено близько 50 видів судинних рослин.

Переважна частина болота вкрита мезотрофними, олігомезотрофними пухівково-сфагновими угруповання (з пухівкою піхвою (*Eriophorum vaginatum*) і *Sphagnum falax*) з розрідженими сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), березою пухнастою (*Betula pubescens*) та березою повислою (*B. pendula*) заввишки до 3 м. У трав'яно-чагарничковому ярусі цих угруповань зростають багно болотне (*Ledum palustre*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), осока ситничковидна (*Carex juncella*), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*). Серед інших видів у цьому ярусі поодинокі трапляються осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*), кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), верба попеляста (*Salix cinerea*). Моховий ярус (проективне покриття 80-90%) має багатий видовий склад. Крім *Sphagnum falax* у зниженнях зростають *Sphagnum cuspidatum*, *Drepanocladus fluitans* та *D. exanulatus*, куртинами на купинах, утворених пухівкою піхвою (*Eriophorum vaginatum*), трапляються *Polytrichum gracile* та *Pleurozium shreberi*.

Периферійна частина зайнята мезоевтрофними осоково-сфагновими угрупованнями з переважанням осоки омської (*Carex omskiana*) з негустим деревостаном, утвореним березою пухнастою (*Betula pubescens*) та березою повислою (*Betula pendula*). У густому травостої, крім домінанта, значну участь (10-20%) мають кунічник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), осока чорна (*C. nigra*) та пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum*), трапляються куртини вовчого тіла болотного (*Comarum palustre*). Наявні вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), кизляк китицецвітій (*Naumburgia thyrsoiflora*), мітлиця собача (*Agrostis canina*).

Ближче до краю болота в ценозах зростає роль осоки чорної (*Carex nigra*). На периферійних ділянках моховий ярус розріджений.

Невеликі ділянки болота з неглибокими торфовими покладами зайняті угрупованнями з домінуванням у деревному ярусі берези пухнастої (*Betula pubescens*), у трав'яному – пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*), у моховому – *Sphagnum falax*. У моховому ярусі, крім домінанта, трапляються *Aulacomnium palustre* та *Polytrichum gracile*.

На периферійні заліснені підвищені ділянки болота з прилеглого соснового лісу чорницевого заселяються щитник шартрський (*Dryopteris cartusiana*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та брусниця (*V. vitis-idaea*).

Порівнюючи результати попередніх досліджень (Андриєнко, Шеляг-Сосонко, 1983) з нашими даними, на території заказника спостерігаємо сукцесію мезоевтрофного болота у напрямку заліснення.

Брецький, Берецький, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Розташований у Корюківському районі. Створений у 1996 р. Площа 200 га. Перебуває у віданні Брецької сільської ради. Заказник охоплює оточений лісом лучний масив у заплаві р. Бреч. У ґрунтовому покриві переважають торф'яністі та торф'яно-болотні ґрунти, на підвищених ділянках – дерново-оглеєні супіщані та глинисто-піщані.

У заказнику виявлено 131 вид рослин, серед яких провідне місце належить представникам гідромезофітного різнотрав'я. Лучна рослинність представлена комплексом крупноосокових та крупнозлакових угруповань. Переважаючими формаціями є угруповання торф'янистих та болотистих лук (80%). Справжні луки займають близько 20% площі.

Болотисті луки представлені угрупованнями, утвореними осокою гострою (*Carex acuta*), осокою пухирчастою (*C. vesicaria*), лепешняком великим (*Glyceria maxima*), очеретянкою звичайною (*Phalaroides arundinacea*). Домінанти мають проективне покриття 85-95%. Для цих ценозів характерна висока частота трапляння представників гідрофітного різнотрав'я, які мають проективне покриття до 2-3%, зокрема вербозіллія звичайного (*Lysimachia vulgaris*), півників болотних (*Iris pseudacorus*), плакуна верболистого (*Lythrum salicaria*), смовді болотної (*Peucedanum palustre*), підмаренника болотного (*Galium palustre*), м'яти водяної (*Mentha aquatica*), чистецю болотного (*Stachys palustris*), калюжниці болотної (*Caltha palustris*), вероники довголистої (*Veronica longifolia*), оману британського (*Inula britannica*), гадючника в'язолистого (*Filipendula ulmaria*). Виявлені ділянки зі значною участю вовчого тіла болотного (*Comarum palustre*). На болотистих луках

трапляються заболочені ділянки з домінуванням верби попелястої (*Salix cinerea*) та очерету (*Phragmites australis*).

Торф'яністі луки представлені ценозами куничника сіруватого (*Calamagrostis canescens*), куничника непомітного (*C. neglecta*) та щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*). У куничникових угрупованнях постійними компонентами травостою є мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), вербозіллія звичайне (*Lysimachia vulgaris*), осока чорна (*Carex nigra*), м'ята польова (*Mentha arvensis*), калюжниці болотна (*Caltha palustris*), коронарія зозуляча (*Coronaria flos-cuculi*), лисохвіст колінчастий (*Alopecurus geniculatus*). У невеликих за площею щучникових угрупованнях співдомінують мезофітні злаки – тонконіг лучний (*Poa pratensis*), костриця лучна (*Festuca pratensis*), а серед різнотрав'я трапляються також волошка лучна (*Centaurea jacea*), дзвінець малий (*Rhinanthus minor*), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), перстач гусячий (*Potentilla anserina*), осока шершава (*Carex hirta*), підмаренник справжній (*Galium verum*).

Справжні луки представлені угрупованнями з домінуванням мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*), пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*), гребінника звичайного (*Cynosurus cristatus*), костриці лучної (*Festuca pratensis*), тонконогу лучного (*Poa pratensis*). Найпоширенішими асектаторами є люцерна хмелевидна (*Medicago lupulina*), дзвінець малий (*Rhinanthus minor*), конюшина лучна (*Trifolium pratense*), конюшина повзуча (*T. repens*), горошок плотовий (*Vicia sepium*).

Замглай, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Ріпкинському районі між селами Замглай та Ловинь. Заказник створений у 2000 році на площі 4428 га. Охороняється болотний комплекс одного з найбільших на Лівобережному Поліссі Замглайського болотного масиву в пра-долині Дніпра. До території заказника входить ділянка Центрального Замглаю. Це комплекс боліт, заболочених лісів, лук, піщаних гряд та підвищень, а також обводнених кар'єрів – залишків діяльності Замглайського торфобрикетного заводу. Найбільші площі в заказнику займають болота, серед яких поширені відкриті осокові з осоками омською (*Carex omskiana*) та ситничковидною (*C. juncella*). Високотравних боліт мало, невеликі площі займають чагарникові болота з вербою попелястою (*Salix cinerea*) з домішкою інших верб – розмаринолистої (*S. rosmarinifolia*), мирзинолистої (*S. myrsinifolia*) та рідкісних видів верб – в. Старке (*S.*

starkeana) та в. чорничної (*S. myrtilloides*), занесених до Червоної книги України. Великі популяції в заказнику утворює береза низька (*Betula humilis*), занесена до Червоної книги України. Вона має тут тенденцію до поширення переважно в центральній частині заказника.

Луки заказника різноманітні, серед них більш поширені заболочені та торф'янисті, менші площі займають справжні. На лучних ділянках виявлена низка лучно-болотних видів орхідних – це пальчатокорінники: м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) та плямистий (*D. maculata*), а також більш рідкісний вид – придніпровський ендем – зозулинець жилкуватий (*Ochis nervulosa*). Серед інших видів заслуговує на увагу зростання тут валеріани високої (*Valeriana exaltata*), синюхи голубої (*Polemonium caeruleum*), півників сибірських (*Iris sibirica*). Розсіяно по масиву зустрічається реліктовий вид – вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*). На ділянках лук, які частково заліснені, відмічена любка дволиста (*Platanthera bifolia*), занесена до Червоної книги України, а також малопоширений вид дзвоники оленячі (*Campanula cervicaria*).

Піщани підвищення заростають булавноносцем сіруватим (*Corynephorus canescens*). Тут зростає реліктовий вид сонцепвіт яйцевидний (*Helianthemum ovatum*).

Територія заказника відбиває основні риси Замглайського болотного масиву. Тут зростає 7 вищезгаданих видів із Червоної книги України, а також низка реліктових та малопоширених у регіоні видів. Заказник є регулятором гідрологічного режиму прилеглих територій.

Каморетський, загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Менському районі неподалік від с. Блистова. Створений в 1974 р. Площа 515 га. Заказник знаходиться у Березнянському лісництві Чернігівського держлісгоспу.

Заказник розташований на правому березі Десни і оточений меандрою р. Десни. Він являє собою поєднання рівнинних ділянок зі злегка хвилястими, місцями горбастими елементами рельєфу центральної широкої заплави. Тут представлені справжні діброви (ліщиново-конвалієві, крушиново-конвалієві, ліщиново-різнотравні), осичники (на місці вирубаних дібров), чорновільшняки та вербняки з густим підліском з верби тритичинкової, зарості якої підходять до водного дзеркала озер.

Деревний ярус дібров формує дуб звичайний (*Quercus robur*) I-II бонітету висотою 22-24 м та його співдомінанти (осика (*Populus tremula*), в'яз шорсткий (*Ulmus glabra*), липа серцелиста (*Tilia cordata*). Чагарниковий ярус формують такі види, як ліщина звичайна (*Corylus*

avellana), свида кров'яна (*Swida sanguinea*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), смородина чорна (*Ribes nigrum*). Серед видів трав'яного ярусу конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematidis*), цирцея звичайна (*Circaea lutetiana*) та ряд інших.

В цілому флора заказника нараховує більше, ніж 300 видів судинних рослин. Тут зустрічаються 12 рідкісних видів судинних рослин, з них 6 – занесених до Червоної книги України (коручка темночервона (*Epipactis atrorubens*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), лілія лісова (*Lilium martagon*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*)) та 6 видів регіональної охорони (косарика черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), півники сибірські (*Iris sibirica*), синюха голуба (*Polemonium caeruleum*), тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe*), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*), латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*)).

Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози глечиків жовтих, латаття сніжно-білого, сальвінії плаваючої.

Загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення „Каморетський” має наукову цінність для збереження генофонду дібров, зокрема їх залишків у заплаві р. Десни, та охорони заплавно-лісового, болотного і навколоводного фауністичних комплексів.

Мурав'ївська, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Новгород-Сіверському районі. Створена у 1996 р. Площа 40 га.

Пам'ятка включає озера Омут, Старуха і Судак, які розміщені на лівобережній частині заплави Десни, в районі впадіння р. Судость. Територія гідрологічної пам'ятки являє собою комплекс заплавних озер Десни та її притоки Судості з типовими заболоченими і справжньо-лучними ділянками, навколоводними і болотними орнітокомплексами.

Вища водна рослинність даної території розвинена досить добре і оточує озера, утворюючи смугу. Вона представлена ценозами прибережно-водних угруповань, які оточують озера вздовж північних та південно-східних берегів, та ценозами справжньої водної рослинності, які найбільшу площу займають у південній частині озер. Серед водної рослинності на озерах поширені ценози водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*), латаття сніжнобілого (*Nymphaea candida*), латаття білого (*Nymphaea alba*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

Прибережно-водна рослинність представлена формаціями з домінуванням осоки гострої (*Carex acuta*) та лепешняку великого (*Glyceria maxima*). Гостоосокові угруповання поширені вздовж всієї берегової лінії озер у вигляді неперервних або розривчастих смуг. Серед видів гідрофільного різнотрав'я слід відзначити підмаренник болотний (*Galium palustre*), м'яту водяну (*Mentha aquatica*), частуху подорожникову (*Alisma plantago-aquatica*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*). Угруповання лепешняку великого пов'язані з мілководними ділянками з мулистопіщаними донними відкладеннями. Серед асектаторів слід відзначити півники болотні (*Iris pseudacorus*), частуху подорожникову (*Alisma plantago-aquatica*), вех широколистий (*Sium latifolium*), лепеху звичайну (*Acorus calamus*).

Із видів, занесених до Червоної книги України, трапляються водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*) і сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*).

Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози водяного горіха плаваючого, латаття білого, латаття сніжно-білого, глечиків жовтих та плавуна щитolistого.

Наявність досить збережених ділянок рослинності визначає значну різноманітність тварин. З видів тварин, які занесені до Європейського Червоного списку, слід відзначити такі, як видра річкова (*Lutra lutra*), п'явка медична (*Hirudo medicinalis*), коромисло зелене (*Aeshna viridis*), плавунець широкий (*Dytiscus latissimus*). З видів тварин, які занесені до Червоної книги України, слід відзначити видру річкову, журавля сірого (*Grus grus*), кулика-сороку (*Haematopus ostralegus*), дозорця-імператора (*Anax imperator*).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення „Мурав'ївська” – це важливий гідрологічний об'єкт із групою рідкісних реліктових видів рослин та їх угруповань. Вона має флористичну та ценотичну цінність і є важливою для збереження типових заплавних комплексів водойм півночі Лівобережного Полісся.

Оболонський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Коропському районі, біля с. Оболоння. Створений у 1996 р. для збереження типових заплавних лук р. Десни. Площа 400 га.

Заказник „Оболонський” – це ділянка заплави р. Десни, яка відрізняється великим флористичним і фітоценотичним різноманіттям. Вона являє собою рівнинну територію з незначними гривами та вузькими зниженнями, тут є стариці та невеликі заплавні озера. Ґрунтовий склад заказника характеризується переважанням лучних

груп ґрунтів, зокрема лучних та дерново-глейових супіщаних і піщаних, у зниженнях – лучно-болотних.

Переважають ділянки справжніх лук (до 80% площі), менш поширеними є остепнені та болотисті луки. Комплекси справжніх лук представлені ценозами костриці лучної (*Festuca pratensis*), китника лучного (*Alopecurus pratensis*) та костриці червоної (*Festuca rubra*). Співдомінантами є мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), тонконіг лучний (*Poa pratensis*), щучник дернистий (*Dechampsia caespitosa*).

Серед видів лучного різнотрав'я на цій території звичайними є королиця звичайна (*Leucanthemum vulgare*), гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris*), дзвоники розлогі (*Campanula patula*), горошок мишачий (*Vicia cracca*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*).

На території заказника невеликі площі займають угруповання з участю китника лучного, які є досить високорпродуктивними і цінними в кормовому відношенні. Мало поширеними на цій території є і угруповання з домінуванням трясучки середньої (*Briza media*), пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*) і келерії Делявіна (*Koeleria delavignei*).

На заплавних озерах та їх прибережних смугах поширені ділянки прибережно-водної та водної рослинності з участю лепешняку великого, осоки гострої, латаття білого (*Nymphaea alba*), латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) і глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

На території заказника „Оболонський” виявлено 6 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, а саме: зозулинець болотний (*Orchis palustris*), зозулинець блощичний (*O. coriophora*), пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*D. incarnata*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*).

Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози глечиків жовтих, латаття білого і латаття сніжно-білого, водяного горіха плаваючого.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення „Оболонський” має наукову цінність для збереження генофонду лучних видів, практичну цінність як осередок високопродуктивних лучних ділянок та естетичну цінність як ділянка з гарноквітучих різнотравних угруповань.

Озеро Вадень, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Новгород-Сіверському районі, біля сіл Кудлаївка і Дігтярівка. Вона створена в 1996 р. для збереження озерно-болотного комплексу на півночі Новгород-Сіверського Полісся. Площа 20 га.

Озеро Вадень – колишня стариця Десни, яка сполучена з нею невеликою протокою шириною до 2 м. Озеро характеризується середніми глибинами до 2 м, місцями до 5 м, зі значними піщано-мулистими відкладами та має низькі пологі береги, які оточені смугами прибережно-водної рослинності. За ступенем трофності воно належить до групи евтрофних водойм.

Вища водна рослинність розвинена досить добре і оточує озеро, утворюючи смугу. Вона представлена ценозами прибережно-водних угруповань, які оточують озеро вздовж північно-східних та південно-східних берегів, та ценозами справжньої водної рослинності, які найбільшу площу займають у південно-східній частині озера.

Серед водної рослинності на озері за площею переважають угруповання плавуна щитолистого (*Nymphoides peltata*) водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*) та латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*).

Серед угруповань зануреної рослинності найбільш характерними є ценози формації рдесника блискучого (*Potamogeton lucens*), які формуються на мулисто-піщаних та піщаних відкладах. Крім домінуючого виду, покриття якого становить до 40%, зустрічаються також інші водні види, зокрема кушир підводний (*Ceratophyllum demersum*), елодея канадська (*Elodea canadensis*), водопериця колосиста (*Myriophyllum spicatum*), різак алоеvidний (*Stratiotes aloides*), ряска мала (*Lemna minor*), ряска триборозенчаста (*L. trisulca*), спіродела багатокоренева (*Spirodela polyrrhiza*).

Прибережно-водна рослинність озера Вадень представлена ценозами з домінуванням осоки гострої (*Carex acuta*) та лепешняку великого (*Glyceria maxima*). Гостроосокові угруповання є монодомінантними, вони поширені вздовж всієї берегової лінії у вигляді смуги. Будова цих угруповань досить проста, одноярусна, до 80% проективного покриття припадає на домінант. Серед інших видів гідрофільного різнотрав'я слід відзначити частуху подорожникову (*Alisma plantago-aquatica*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), м'яту водяну (*Mentha aquatica*). Угруповання лепешняку великого утворюють як монодомінантні угруповання, так і угруповання зі співдомінуванням рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*). Серед видів, які трапляються в лепешнякових ценозах, слід відзначити вех широколистий (*Sium latifolium*), лепеху звичайну (*Acorus calamus*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*).

Із видів, занесених до Червоної книги України, зустрічаються водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*), плавун щитолистий

(*Nymphoides peltata*). Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози плавуна щитолистого, водяного горіха плаваючого та латаття сніжно-білого.

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення „Озеро Вадень” – це важливий гідрологічний об'єкт із низкою рідкісних реліктових видів рослин та їх угруповань. Воно має ботанічну флористичну та ценотичну цінність для збереження типових заплавлених водойм Лівобережного Полісся.

Озеро Козероги, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Розташована у Чернігівському районі. Створена у 1996 р. Площа 2 га. Перебуває у віданні Смолинської сільської ради. Унікальна водойма глибиною до 2 м правої надзапальної тераси р. Десни. Озеро має овальну форму і низькі береги. Характеризується середніми глибинами до 1 м та мулистими донними відкладами.

Флора і рослинність типові для надзапальних озер Дніпровсько-Деснянського регіону. В акваторії, площа якої 1,5 га, водна рослинність представлена угрупованнями водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*), ряски малої (*Lemna minor*), ряски горбатої (*L. gibba*), максимальне покриття яких на різних ділянках водойми становить 50-95% з участю спіродели багатокореневої (*Spirodela polyrrhiza*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*) (до 5%). Під водою поодинокі зростають рдесник гребінчастий (*Potamogeton pectinatus*), рдесник кучерявий (*P. crispus*), рдесник пронизанolistий (*P. perfoliatus*). У прибережній смузі представлені ценози з домінуванням лепешняку великого (*Glyceria maxima*), очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогузу широколистого (*Typha latifolia*), череди трироздільної (*Bidens tripartita*). Серед інших видів флори у прибережно-водній смузі виявлені гірчак земноводний (*Polygonum amphibium*), гірчак перцевий (*P. hydropiper*), тонконіг болотний (*Poa palustris*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*), череда поникла (*Bidens cernua*), жовтозілля татарське (*Senecio tataricus*), осока чорна (*Carex nigra*) та ін. По берегах поодинокі зростають верба попеляста (*Salix cinerea*), верба п'ятитичинкова (*S. pentandra*), верба ламка (*S. fragilis*). Ботанічну цінність пам'ятки природи обумовлює наявність угруповання водяного горіха плаваючого (*Trapa natans*), занесеного до Червоної книги України (1996), та рідкісного для Українського Полісся виду ряски горбатої (*Lemna gibba*). За літературними даними (Перспективная ..., 1987) в озері зростають три різновиди водяного горіха плаваючого

(європейський, російський, дніпровський), що відповідають видам у вузькому розумінні.

Озеро Святе, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Знаходиться у Козелецькому районі, біля с. Короп'є. Вона створена на в 1981 р. для збереження озерно-болотного комплексу на півдні Чернігівського Полісся. Площа 70 га.

Озеро Святе – це мальовниче озеро на терасі р. Десни, оточене сосновим лісом. Воно має водоохоронне значення як стабілізатор гідрологічного режиму прилеглих територій. Тут утворився ландшафт з типовою прибережно-водною і водною рослинністю. Прибережну смугу озера Святе формують ценози з рогузу широколистого (*Typha latifolia*) та очерету звичайного (*Phragmites australis*). На водному плесі озера формуються угруповання з участю глечиків жовтих (*Nuphar lutea*) та латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*).

Озеро Святе заростає по краях шляхом формування сфагнових сплавин. Відкрите водне дзеркало залишилося лише посередині озера, основні ж його площі займають угруповання мезотрофних боліт – осоково-сфагнові з осокою пухнатоплодою (*Carex lasiocarpa*) та осокою здутою (*C. rostrata*), очеретово-сфагнові. Місцями є ділянки з переважанням пухівки багатокосової (*Eriophorum latifolium*) та журавлини болотної (*Oxycoccus palustris*) на суцільному сфагновому покриві.

Із видів, занесених до Червоної книги України, зустрічається росичка середня (*Drosera intermedia*). Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) та глечиків жовтих (*Nuphar lutea*).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення „Озеро Святе” – це важливий гідрологічний об'єкт із рідкісним типом заростання сфагновим плавом на півдні Лівобережного Полісся.

Озеро Трубин, гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Створена в 1996 р. Площа 40 га. Знаходиться на північний захід від с. Гришківка. Розміщений на північний захід від с. Гришківка. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. Перебуває у віданні Ядугинської сільської ради.

Озеро Трубин – найбільше на Лівобережному Поліссі Полісся озеро. Довжина озера близько 6 км, ширина – кілька десятків метрів. Воно утворилось на місці глибокої природної улоговини в долині прадесни. Береги пологі, донні відклади мулисті, мулисто-піщані та мулисто-торфяністі. Середня глибина 2-3 м, найбільша – 10 м.

На озері переважають типові для регіону угруповання справжньої водної та прибережно-водної рослинності. На зниженнях берегів представлені угруповання болотистих лук; на підвищеннях – справжніх.

Береги озера та прибережні ділянки зайняті болотними та лучно-болотними угрупованнями. У формуванні болотистих лук першочергову роль відіграють лепешняк плаваючий (*Glyceria fluitans*), митлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), осока гостра (*Carex acuta*), осока гостровидна (*C. acutiformis*), осока побережна (*C. riparia*). Ценози з домінуванням лепехи звичайної (*Acorus calamus*), які є найбільш типовими з синантропних болотних угруповань, трапляються на замулених заплавних болотах у прибережно-водній смузі, що де має місце випасання. У північній частині до озера прилягають вільшняки, в південній – угруповання утворені вербою попелястою (*Salix cinerea*) та вербою тритичинковою (*S. triandra*).

Прибережно-водна рослинність представлена угрупованнями з домінуванням рогузу широколистого (*Typha latifolia*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), очерету (*Phragmites australis*), схеноплекту озерного (*Schoenoplectus lacustris*), їжачої голівки прямої (*Sparganium erectum*). На невеликих площах, але досить часто трапляються угруповання, утворені стрілолистом (*Sagittaria sagittifolia*), ситнягом болотним (*Eleocharis palustris*), сусаком зонтичним (*Butomus umbellatus*).

Ценози справжньої водної рослинності утворені ряскою малою (*Lemna minor*), спіроделою багатокореневою (*Spirodela polyrrhiza*), водяним різакон (*Stratiotes aloides*), жабурником звичайним (*Hydrocharis morsus-ranae*), глечиками жовтими (*Nuphar lutea*), лататтям білим (*Nymphaea alba*), елодеєю канадською (*Elodea canadensis*), водоперицею колосистою (*Myriophyllum spicatum*), різухою великою (*Najas major*), рдесником гребінчастим (*Potamogeton pectinatus*), рдесником кучерявим (*P. crispus*), рдесником пронизанолистим (*P. perfoliatus*).

Созологічну цінність становлять рідкісні ценози на південній (водопериця черговоліста (*Myriophyllum alterniflorum*), рдесник туполистий (*Potamogeton obtusifolius*) і північній (ряска горбата (*Lemna gibba*), рдесник гостролистий (*Potamogeton acutifolius*)) межах ареалу.

Путівський, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться у Новгород-Сіверському районі Чернігівської області, біля сіл Путівськ та Дегтярівка. Він створений в 1996 р. для збереження типових заплавних лук р. Десни. Площа 150 га.

Територія заказника „Путівський” – це комплекс лучних ділянок у заплаві р. Десни, які майже не трансформовані господарською діяльністю людини і відрізняються значним флористичним і фітоценотичним різноманіттям. Територія в цілому являє собою злегка хвилясту ділянку з невисокими гривами та вузькими зниженнями. Ґрунтовий покрив заказника характеризується переважанням дерново-глеєвих супіщаних та лучних ґрунтів, у зниженнях – лучно-болотних.

На території заказника „Путівський” переважають ділянки справжніх лук (до 60% площі), менш поширеними є болотисті (до 30%) та остепнені луки. Справжні луки представлені переважно ценозами китника лучного (*Alopecurus pratensis*) та костриці лучної (*Festuca pratensis*). Угрупування цих лук найбільш характерні для заплави Десни. В їх складі представлені такі види лучного різнотрав'я, як гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), цибуля гранчаста (*Allium angulosum*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), рутвиця блискуча (*Thalictrum lucidum*), чина лучна (*Lathyrus pratensis*) та ряд інших. На луках трапляється два види косариків – косарики тонкі (*Gladiolus tenuis*), і косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*).

На більш зволжених і знижених ділянках заказника поширені угруповання з лепешняку великого (*Glyceria maxima*), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea*) та бекманії звичайної (*Beckmannia eruciformis*) з участю більш вологолюбних видів.

Флора заказника налічує більше, ніж 150 видів судинних рослин, переважно лучних та лучно-болотних. На його території зростає 3 види з Червоної книги України (зозулинець болотний (*Orchis palustris*), пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata*), косарики тонкі (*Gladiolus tenuis*)) та 3 види регіональної охорони (косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), півники сибірські (*Iris sibirica*), оман високий (*Inula helenium*)).

Ботанічний заказник загальнодержавного значення „Путівський” має наукову цінність для збереження генофонду лучних видів, в тому числі рідкісних видів та може бути використаний для проведення моніторингових досліджень лучних ділянок заплави р. Десни.

Рихлівська дача, ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Знаходиться в Коропському районі неподалік від х. Рихли. Створений в 1994 р. Площа 789 га. Заказник охоплює в основному ліси, які належать Понорницькому лісництву (кв. 43-53).

Рельєф заказника почленований. Лісова рослинність заказника характеризується переважанням нетипових для Полісся дубових,

липово-дубових, грабово-дубових, лісів зі значною кількістю вікових дубів (деякі досягають 200-300 років). Ділянки мають I-II бонітет. Дуб звичайний (*Quercus robur*) утворює перший ярус, а липа серцелиста (*Tilia cordata*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), місцями клен гостролистий (*Acer platanoides*) – другий. Підлісок розріджений, в основному його формує ліщина звичайна (*Corylus avellana*). В трав'яному покриві найбільш поширені яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*), осока волосиста (*Carex pilosa*) та зірочник ланцетолистий (*Stellaria holostea*). Звичайними є інші неморальні види: куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvaticum*), перлівка поникла (*Melica nutans*), купина багатоквітова (*Polygonatum multiflorum*), копитняк європейський (*Asarum europaeum*). Весняні синузії формують анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ппінка весняна (*Ficaria verna*), місцями ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст ущільнений (*Corydalis solida*), адокса мускусна (*Adoxa moschatellina*).

На території заказника зростає 7 видів рослин з Червоної книги України. Це – любка дволиста (*Platanthera bifolia*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), лілія лісова (*Lilium martagon*), цибуля ведмежа (*Allium ursinum*) і підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis*). З регіонально рідкісних видів виявлені анемона лісова (*Anemone sylvestris*), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*), ряст Маршала (*Corydalis marschalliana*), медунка вузьколиста (*Pulmonaria angustifolia*).

Серед рослинних угруповань заказника 3 синтаксони занесено до Зеленої книги України як типові лісові угруповання (дубові ліси ліщинові, липово-дубові і грабово-дубові ліси).

На території заказника знаходяться 2 озера, одне з яких зберігає риси типового лісового озера, до якого підходять ділянки листяного лісу, а знижені місця займають ценози вільхи чорної (*Alnus glutinosa*). Інше озеро – це трансформована заболочена ділянка, на якій формуються угруповання рогузу широколистого (*Typha latifolia*), лепехи звичайної (*Acorus calamus*), лепешняку великого (*Glyceria maxima*), осоки гострої (*Carex acuta*).

На території Рихлівської дачі є ряд об'єктів місцевого статусу охорони. Так, „Цар-дуб” – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Діаметр цього дерева понад 2 м, вік – більше, ніж 450 років. Дерево має 10 стовбурових відгалужень. Згідно з переказами місцевого населення, з цього дуба О. Меншиков спостерігав за переправою російської армії, яка переслідувала шведську армію та українське військо гетьмана

Івана Мазепа. Ще один заповідний об'єкт (ботанічна пам'ятка природи місцевого значення) – це „Старовинна ялинова алея” віком понад 100 років. На сьогодні це 79 тринадцятиметрових дерев ялини звичайної, які з обох боків оточують дорогу, що веде до монастирських печер.

Охорона Рихлівської дачі тривалий час була пов'язана з історією Свято-Миколаївського Рихлівського монастиря, одного з наймогутніших і найбагатших на Новгород-Сіверщині, якому належала ця територія у XVII-XIX ст.

Середовщина, ботанічний заказник загальнодержавного значення. Розташований у Ніжинському районі за 6 км на північний схід від с. Стодоли. Створений в 2000 р. Площа 288 га. Перебуває у віданні Ніжинського держлісгоспу. Знаходиться на території Мринського лісництва (квартали 1-7). Лісове урочище знаходиться у південній смузі Лівобережного Полісся на плескатому підвищенні в оточенні евтрофних боліт та меліоративних каналів. У ґрунтовому покриві переважають сірі лісові ґрунти.

У рослинному покриві переважають ділянки, деревостан яких утворює дуб звичайний (*Quercus robur*) віком 60-70 (рідше до 100) років. Дещо менші за площею ділянки з домінуванням граба звичайного (*Carpinus betulus*) віком 50-70 років. Тут на східній межі ареалу граб звичайний не виявляє ознак кліматичного пригнічення. Він добре росте, відновлюється і плодоносить. До цих основних порід домішуються ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*), осика (*Populus tremula*), береза повисла (*Betula pendula*).

У підліску (зімкненість 0,4) переважає ліщина (*Corylus avellana*), на окремих ділянках підлісок як ярус не виявлений. У трав'яному покриві домінують осока волосиста (*Carex pilosa*) та яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*). Місцями трапляються великі куртини копитняку європейського (*Asarum europaeum*). Серед інших трав тут зростають медунка темна (*Pulmonaria obscura*), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta*). Весняні синузії утворюють ефемероїди: анемона жовтецева (*Anemone ranunculoides*), ряст порожнистий (*Corydalis cava*), ряст ущільнений (*C. solida*) та пшінка весняна (*Ficaria verna*). Дуже часто у лісовому масиві трапляються такі види папоротевидних, як щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas*) та орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*).

Через центральну частину лісового масиву простяглися лісові болота з домінуванням вільхи чорної (*Alnus glutinosa*) та очерету звичайного (*Phragmites australis*). До лісового масиву прилягають евтрофні високотравні болота з домінуванням очерету (*Phragmites australis*).

У ценотичному плані в урочищі „Середовщина” цінними є типові для Лівобережного Лісостепу ділянки кленово-липово-дубових лісів, вікові діброви та грабові ліси на східній межі свого ареалу.

З видів, занесених до Червоної книги України, в урочищі виявлені лілія лісова (*Lilium martagon*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*). Тут також зростають такі рідкісні та малопоширені в регіоні види як щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*) (на заболочених ділянках), оман високий (*Inula helenium*), наперстянка великоквіткова (*Digitalis grandiflora*) (на узліссях). За повідомленнями місцевих жителів, в урочищі є місцезростання підсніжника білосніжного (*Galanthus nivalis*) та проліски сибірської (*Scilla sibirica*).

Сосинський, гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований між смт. Олишівка Чернігівського та с. Хрещате Козелецького району. Створений в 1980 р. Площа 406 га. Площа охоронної зони 994 га. Перебуває у віданні Хрещатинської сільської ради та Олишівської селищної ради.

Евтрофне болото видовженої стрічкоподібної форми в долині притоки р. Смолянки. Знаходиться у південній смузі Лівобережного Полісся. ґрунти болотисті, місцями із незначним засоленням. У флорі заказника виявлено 105 видів судинних рослин. Рід *Carex* представлений 11 видами, зокрема осоками світлою (*C. diluta*), розсунutoю (*C. distans*), дворядною (*C. disticha*), сусідньою (*C. contigua*), омською (*C. omskiana*), шершавою (*C. hirta*), чорною (*C. nigra*), просовидною (*C. panicea*), несправжньоосмикавцевою (*C. pseudocyperus*), здutoю (*C. rostrata*), пухнатоплодою (*C. lasiocarpa*).

Більшу частину заказника займає болотна рослинність, по краю – лучна. Лісових насаджень немає. Чагарники (верба попеляста – *Salix cinerea*) трапляються куртинами, але їх кількість незначна внаслідок випалювання країв болота.

Болотна рослинність представлена типовими для Лівобережного Полісся очеретяно-осоковими та осоковими угрупованнями. Центральна частина болота представлена монодомінантними угрупованнями очерету (*Phragmites australis*). Ближче до берегів з ним співдомінує осока омська (*Carex omskiana*).

Практично всю периферійну мало обводнену частину болота займають добре виявлені ценози осоки дворядної (*Carex disticha*) – виду, в більшій мірі характерного для лісостепових боліт. Іноді з цим видом співдомінують інші види осок та мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), а біля очеретяної смуги пригнічений очерет (*Phragmites australis*). Угруповання з домінуванням осоки дворядної (*Carex disticha*) мають густий травостій (80-85%). В них є низка галофільних видів, зокрема осот сірий (*Cirsium canum*), схеноплект Табернемонтана (*Schoenoplectus tabernaemontani*), тризубець морський (*Triglochin maritimum*). Решта асектаторів – лучно-болотні види, серед яких немає бореальних. Лише у невеликій кількості зрідка трапляється вовче тіло болотне (*Comarum palustre*).

У знижених ділянках трапляються гідрофільні болотні види (калюжниця болотна (*Caltha palustris*), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile*), гірчак земноводний (*Polygonum amphibium*), гірчак перцевий (*P. hydropiper*), осока побережна (*Carex riparia*), чина болотна (*Lathyrus palustris*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens*), підмаренник багновий (*Galium uliginosum*), підмаренник болотний (*G. palustre*), осот болотний (*Cirsium palustre*). На більш обводнених ділянках домінує осока пухнатоплода (*Carex lasiocarpa*).

По краю болота на лучних ділянках переважає костриця східна (*Festuca orientalis*), що місцями співдомінує з осотом сірим (*Cirsium canum*). Лише місцями домінує костриця лучна (*Festuca pratensis*). Ці ценози багаті на бобові (конюшина лучна (*Trifolium pratense*), люцерна лежача (*Medicago procumbens*), горошок мишачий (*Vicia cracca*), вовчуг польовий (*Ononis arvensis*), чина лучна (*Lathyrus pratensis*)).

Порівнюючи результати попередніх досліджень (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983) з нашими даними, на території заказника спостерігаємо сукцесію у бік зменшення площі ценозів водної рослинності: нами не виявлені ценози вільноплаваючих рослин.

Созологічну цінність становлять рідкісні для Полісся угруповання осоки дворядної (*Carex disticha*), та малопоширені угруповання осоки світлої (*C. diluta*). На необводнених ділянках заказника досить часто трапляється занесений до Червоної книги України пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*), не утворюючи великих популяцій.

Урочище Гуліне, комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Розташована у Корюківському районі. Створена у 1975

р. Площа 100 га. Площа охоронної зони 650 га. Перебуває у віданні Холминського держлісгоспу, розміщуючись на території Перелюбського лісництва (квартали 1-6).

Урочище являє собою комплекс терасних підвищень та заплавної знижень на лівому березі р. Снову поблизу гирла р. Ревни. У флорі пам'ятки природи зафіксовано 121 вид рослин, серед яких можна виділити наступні групи: лісова (21) вид, узлісна (32), псамофітно-борова (14), лучна (26), болотна (28). Охороняються типові для Лівобережного Полісся рослинні угруповання природного походження – соснові ліси у комплексі з псамофітними ділянками, березняки, дубово-вільхові ценози, торф'янисті, пустищні та болотисті луки.

Соснові ліси представлені в західній частині урочища. У деревостані є сторічні екземпляри сосни звичайної. Підлісок розріджений, утворений переважно крушиною (*Frangula alnus*). У розрідженому трав'яному ярусі представлені типові лісові види: грушанка круглолиста (*Pyrola rotundifolia*), ортилія однобока (*Orthilia secunda*), щитник шартрський (*Dryopteris cartusiana*), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*), види вологих місцезростань – молінія голуба (*Molinia caerulea*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), узлісні та види широкої екології. Соснові ліси лишайникові представлені фрагментарно. Вони є складовими псамофітних комплексів, де представлені різні стадії заростання пісків. Тут першочергову роль відіграють мох *Polytrichum piliferum*, лишайники роду *Cladonia*, куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), полин мітлистий (*Artemisia scoparia*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*).

Березняки займають найбільші площі серед всіх лісів, являють собою стадії сукцесій, що відбуваються при заростанні пісків та заболочених знижень. На підвищених ділянках вони за флористичним складом подібні до соснових лісів, але відрізняються наявністю мохового ярусу. Трапляються куртини плауна булавовидного (*Lycopodium clavatum*). У зниженнях у трав'яному ярусі березових лісів основними домінантами є мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*) та щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), з невеликим покриттям зростають м'ята водяна (*Mentha aquatica*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), півники болотні (*Iris pseudacorus*). На ділянках дубово-вільхових лісів більшою, ніж у соснових лісах, є участь крушини (*Frangula alnus*). У розрідженому трав'яному ярусі представлені як мезофільні (щитник шартрський (*Dryopteris*

cartusiana), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium*)), так і гігрофільні види (молінія голуба (*Molinia caerulea*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*)).

Торф'янисті луки утворює щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*). На схилах знижень трапляються ділянки пустищних лук, представлених монодомінантними угрупованнями біловуса стиснутого (*Nardus stricta*), місцями співдомінує перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*).

Болотисті луки представлені угрупованнями, утвореними лепешняком великим (*Glyceria maxima*) та мітлицею повзучою (*Agrostis stolonifera*): з ними межують ділянки евтрофних трав'яних боліт з домінуванням осоки омської (*Carex omskiana*) та очерету (*Phragmites australis*), які місцями перетворилися на чагарникові болота зі значною участю верби попелястої (*Salix cinerea*).

Раритетну компоненту флори становлять регіонально рідкісні види: тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*), верба мирзинолиста (*Salix myrsinifolia*).

Сумська область

Великий бір, лісовий заказник загальнодержавного значення. Розташований у Шосткинському р-ні Собичьського л-ва на території однойменного урочища і займає 11 лісових кварталів загальною площею 1167,0 га (квартали 25-29, 35-36, 39-41, 46). Тут у 1897 р. професор із Санкт-Петербурга В.Д.Огієвський розпочав свої дослідження лісової справи. Протягом 1912-1916 рр. було закладено 49 пробних площадок, на яких висаджені понад 200 географічних варіантів сосни. Пункти заготівлі насіння на північ досягали Вологди, на захід – Польщі, на схід – Акмалі, поєднавши сосни тамбовську та волинську, чернігівську та орловську, є сосни з Прибалтики тощо. Згодом тут працювали П.С. Погребняк, Ф.І. Фомін. Заказник створений у 1978 році. Його територія розташована на боровій терасі р. Десни, рельєф легкохвилястий, часто вирівняний, трапляються дюнні та гривасті підвищення. Переважають типові для борової тераси соснові ліси. Поширені ділянки корінних старих соснових, дубово-соснових лісів, типових для Українського Полісся. Це ліси груп асоціацій соснових лісів зеленомохових та чорницево-дубово-соснових лісів ліщино-дубових, занесені до Зеленої книги України (1987). Зустрічаються сосново-дубові ліси

ліщиново-зірочникові, поширені ділянки світлих дубових лісів, рідкісні для регіону та Українського Полісся (Зелені скарби ..., 2001).

У соснових лісах відмічені два покоління сосни: сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) віком 100-120 років, висотою 24-26 м із зімкненістю крон 0,45-0,55 формує I ярус, у II ярусі висота сосен 10-18 м, зімкненість крон 0,25, тут поширена береза повисла (*Betula pendula*) висотою 10-18 м. Підлісок слабо виражений (0,1-0,2), трапляються горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), бузина червона (*Sambucus racemosa*), крушина ламка (*Frangula alnus*), малина (*Rubus idaeus*), рідко яловець звичайний (*Juniperus communis*). У підрослі переважає дуб звичайний (*Quercus robur*), поодинокі береза повисла (*B. pendula*), осика (*Populus tremula*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). У трав'яно-чагарничковому ярусі серед домінантів відмічені конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*V. vitis-idaea*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*). Поширені костриця овеча (*Festuca ovina*), суниця лісова (*Fragaria vesca*), пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum*), дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), сон широколистий (*Pulsatilla patens*), котяті лапки дводомні (*Antennaria dioica*), трапляються гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosguarrosus*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*), плаун булавовидний (*L. clavatum*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*). Покриття мохового покриву 20-30%, переважає плевроцій Шребера (*Pleurozium schreberi*) – 15%. Часто у підліску, крім природних видів, трапляються лісові інтродуценти: барбарис звичайний (*Berberis vulgaris*), карагана дерев'яниста (*Caragana arborescens*), пухироплідник калинолистий (*Physocarpus opulifolius*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*). На багатших ґрунтах, невеликих за площею, трапляються соснові ліси з підліском ліщини звичайної (*Corylus avellana*). Тут збільшується участь папоротей: щитника шартрського (*Dryopteris cartusiana*), безщитника жіночого (*Athyrium filix-femina*), домінує конвалія звичайна (*C. majalis*). Часто трапляються щільні куртини сону широколистого (*P. latifolia*). Моховий ярус на більшості площ добре розвинений.

У заказнику є дубові і дубово-соснові ліси молінієві з підліском із ліщини звичайної (*Corylus avellana*). У трав'яно-чагарничковому ярусі домінує молінія голуба (*Molinia caerulea*), трапляються чорниця (*Vaccinium myrtillus*), просіянка розлога (*Milium effusum*), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), щитник шартрський (*Dryopteris cartusiana*), осока чорна (*Carex nigra*), веснівка дволиста

(*Majanthemum bifolium*), кизляк китицецвітій (*Naumburgia thyrsiflora*), мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), осока пальчаста (*Carex digitata*), ортілія однобока (*Orthilia secunda*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa*), осока попелясто-сіра (*Carex cinerea*), осока видовжена (*C. elongata*). Мохи мають покриття боізько 10%, домінує *Polytrichum commune*.

У заказнику є світлі дубові ліси з домінуванням конвалії травневої (*C. majalis*). Деревостан (зімкнутість 0,6, висота 18-20 м, вік 70-80 рр.) сформований дубом звичайним (*Quercus robur*), зустрічаються береза повисла (*Betula pendula*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). Підріст розріджений, сформований крушиною звичайною (*F. alnus*), горобиною звичайною (*Sorbus aucuparia*), барбарисом звичайним (*Berberis vulgaris*), бруслиною бородавчастою (*Euonymus verrucosa*). Покриття травостою 70%, домінує конвалія звичайна (*Convallaria majalis*) – 20-25%. Тут виявлено ряд рідкісних та малопоширених видів: лілія лісова (*Lilium martagon*), скорзонера низька (*Scorzonera humilis*), стародуб пруський (*Laserpitium prutenicum*), смовд оленяча (*Peucedanum cervaria*), сон широколистий (*Pulsatilla patens*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), айстра степова (*Aster amellus*). На суміжних територіях поширені наперстянка великоцвіта (*Digitalis grandiflora*), півники угорські (*Iris hungarica*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), первоцвіт весняний (*Primula veris*), гвоздика гарна (*Dianthus speciosus*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*).

На території заказника є знижена ділянка, зайнята вільховим лісом, у якому відмічені малина (*Rubus idaeus*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*), щитник шартрський (*Dryopteris cartusiana*), теліптерис болотняний (*Thelypteris palustris*), образки болотні (*Calla palustris*), фіалка різнолиста (*Viola epipsila*), цикута отруйна (*Cicuta virosa*). Є трав'яні болота зі співдомінуванням куничника сіруватого (*Calamagrostis canescens*) і вовчого тіла болотного (*Comarum palustre*), відмічені ценози зі співдомінуванням осок гострої (*Carex acuta*) та здutoї (*C. rostrata*), трапляються фрагменти торф'янистих лук. На виступі борової тераси у смузі вільшняку поширений регіонально рідкісний вид цирцея альпійська (*Circaea alpina*).

Верхньоесманський, ландшафтний заказник місцевого значення, проєктований заказник загальнодержавного значення. Загальна площа 2160,0 га, розташований у витоках р. Есмань (притока р. Реть) на

території Глухівського району між селами Шевченкове, Слоут, Землянка в межах Гутянського лісництва (ур. Гутянське, кв. 18-24 – 334 га та ур. Землянське, кв. 55-69 – 825 га) та Слоутського лісництва (ур. Бір масив, кв. 69-73, 77-81, 83-86 – 855 га). Включає також 146 га інших землекористувачів. Заказник створений у 1979 році з метою охорони комплексу рослинності заплави р. Есмань та прилеглих лісових масивів. Територія заказника розташована на межі двох геоморфологічних областей – Середньоруської височини та Полісько-Дніпровської низовини. Щодо зональної приналежності території, то вона розташована на крайній південній межі Лівобережного Полісся. Територія заказника має високий рівень екологічного різноманіття, тут представлені задрові ділянки з дюнним рельєфом та вирівняні підвищені плато з легкосуглинистими ґрунтами, а також система боліт у витоках р. Есмані. Рослинний покрив становить цілісний комплекс соснових, дубово-соснових лісів, цінних ділянок світлих дубових лісів, системи боліт та окремих боліт-блюдець, лучних ділянок. Соснові ліси (з *Pinus sylvestris*) поширені на терасах р. Есмані та плакорних ділянках на дерново-підзолистих ґрунтах на флювіогляціальних відкладах. Найбільш поширеними серед лісових ценозів є соснові ліси зеленомохові та чорницеві. У зеленомохових лісах домінування в трав'яно-чагарничковому ярусі чітко не виражене, основу флористичного ядра складають бореальні види з широким голарктичним ареалом, як асектатори трапляються смовд гірська (*Peucedanum oreoselinum*) та поліський ендемік – гвоздика несправжньо-розчепірена (*Dianthus pseudosguarrosus*). На першій надзаплавній терасі поширені дубово-соснові ліси, в деревостані яких, крім домінуючих сосни (*Pinus sylvestris*) і дуба (*Quercus robur*) трапляються груша звичайна (*Pyrus communis*), верба козяча (*Salix caprea*), клен гостролистий (*Acer platanoides*). У підліску з переважанням ліщини звичайної (*Corylus avellana*) трапляються бруслина бородавчата (*Euonymus verrucosa*), крушина ламка (*Frangula alnus*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*), виявлені здичавілі інтродуценти: ірга овальна (*Amelanchier ovalis*), бузина червона (*Sambucus racemosa*), шипшина зморшкувата (*Rosa rugosa*), черемха (*Padus avium*). Основу флористичного ядра тут становлять ортілія однобока (*Orthilia secunda*), грушанка мала (*Pyrola minor*), грушанка круглолиста (*P. rotundifolia*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), зимолюбка зонтична (*Chimaphilla umbellata*), перстач білий (*Potentilla alba*), конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), щитник шартрський (*Dryopteris cartusiana*), щитник чоловічий (*D. filix-mas*), щитник австрійський (*D. dilatata*), вероніка колосиста (*Veronica*

spicata), вероніка сива (*V. incana*), вероніка лікарська (*V. officinalis*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*), зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus*), ожика волосиста (*Luzula pilosa*). Трапляються плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*), плаун річний (*L. annotinum*), хвощ зимуючий (*Equisetum hyemale*), дзвоники круглолисті (*Campanula rotundifolia*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), дрік красильний (*Genista tinctoria*), вероніка дібровна (*Veronica chamaedrys*). У знижених місцях зустрічаються зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*).

Є ділянки березових лісів із багатшою флорою, в яких відмічений ряд малопоширених видів: наперстянка великоцвіта (*Digitalis grandiflora*), перстач білий (*Potentilla alba*), скорзонера низька (*Scorzonera humilis*), чемериця Лобелієва (*Veratrum lobelianum*), купоніжка лісова (*Brachypodium sylvatica*), буквиця лікарська (*Betonica officinalis*), пужник голий (*Turritis glabra*), смолівка клейка (*Viscaria vulgaris*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), конюшина середня (*Trifolium medium*), волошка сумська (*Centaurea sumensis*), зіновать Цінгера (*Chamaecytisus zingeri*). Цінна смуга березово-соснового лісу крушинового з плауном булавовидним (*Lycopodium clavatum*) оточує оз. Покійне, що розташоване у зниженні між вкритими сосновим лісом пагорбами. На підвищених плато трапляються фрагменти дубових лісів з домінуванням орляка (*Pteridium aquilinum*), конвалії (*Convallaria majalis*), які мають з багатий на види трав'яно-чагарничковий ярус. У деревостані цих лісів у I ярусі трапляються сосна звичайна (*Pinus sylvestris*), береза повисла (*B. pendula*), осика (*Populus tremula*). Підлісок (0,2, рідко 0,4) сформований горобиною звичайною (*Sorbus aucuparia*), крушиною ламкою (*Frangula alnus*), бруслинами бородавчастою та європейською (*Euonymus verrucosa*, *E. europaea*), черемхою (*Padus avium*), барбарисом звичайним (*Berberis vulgaris*). У трав'яно-чагарничковому ярусі поширені рідкісні види з Червоної книги України: лілія лісова (*Lilium martagon*), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata*), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*), любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha*), а також ряд регіонально рідкісних видів: півники угорські (*Iris hungarica*), орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris*), рутвиця орликолиста (*Thalictrum aquilegifolium*), смовдь оленяча (*Peucedanum cervaria*), стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium*), змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana*), сон широколистий (*Pulsatilla patens*), мапуна щиткова (*Pyrethrum corymbosum*), анемона лісова (*Anemone sylvestris*) (Заповідні скарби ..., 2001).

Система боліт у витоках р. Есмані являє собою комплекс евтрофних та еумезотрофних боліт різноманітних за характером – від високотравних до різнотравноосокових. Є ділянки купиновоосокових з осокою високою (*Carex elata*) та співдомінуванням осоки зближеної (*C. appropinquata*). Часто трапляється осока ситничковидна (*C. juncella*). Є ділянки еумезотрофних боліт зі сфагновим покривом. Із інших видів місцями домінують осока пухирчаста (*Carex vesicaria*), осока здута (*C. rostrata*), куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens*). Трапляються бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), образки болотні (*Calla palustris*). У смугах вільшняків навколо боліт зростають фіалка різнолиста (*Viola epipsila*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*), пухівка багатоколоскова (*Eriophorum polystachyon*), пухівка струнка (*E. gracile*), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsiflora*). Чисельні популяції орхідних – пальчатокорінника м'ясочервоного (*Dactylorhiza incarnata*) та пальчатокорінника Фукса (*D. fuchii*). На мезотрофному болоті неподалік від оз. Покійного виявлені верба лапландська (*Salix lapponum*), верба чорнична (*S. myrtilloides*), осока багнова (*Carex limosa*), осока тонкокореневищна (*C. chordorhiza*), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*). На прилягаючій до заказника території виявлено три види з Бернської конвенції, ряд видів з Червоної книги України та регіонально рідкісних. Серед найцікавіших видів міжнародної охорони гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*) і маточник болотний (*Ostercicum palustre*).

Проектовані національні природні парки

НПП „Прип'ять-Стохід”

Природні умови НПП „Прип'ять-Стохід” обумовлюють розвиток різноманітного та своєрідного рослинного світу – як флори, так і рослинності. Різноманітність та багатство флори пояснюються різноманітністю екоотопів парку та доброю (на загальному фоні не лише України в цілому, але й Українського Полісся) збереженістю рослинного покриву його території.

Флора території НПП, як і Полісся в цілому, є флорою міграційного типу. Вона сформувалась за рахунок різних центрів походження. Географічне розміщення даної території у північній смузі Українського Полісся обумовлює переважання у флорі парку бореальних видів з

голарктичними та євразійськими ареалами. Серед цих видів чимало домінантів, насамперед, лісового та болотного типів рослинності.

Неморальні види значно менш поширені у флорі проєктованого НПП, що пояснюється невеликими площами екотопів, зайнятих широколистяними лісами, та тим, що ці ліси належать переважно до ацидофільних дібров (Шеляг-Сосонко, 1974), в яких переважають здебільшого бореальні види, в умовах парку – звичайно чорниця.

Характерною рисою флори проєктованого парку „Прип'ять-Стохід” є значна участь центральноєвропейських видів. Найбільший інтерес становлять види, рідкісні для Українського Полісся в цілому. До них належать малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*), первоцвіт високий (*Primula elatior*), пухирник середній (*Utricularia intermedia*), а також види, поява яких на Західному Поліссі фіксується в низці локалітетів лише в останні 10-15 років – щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*), зіновать регенсбурзька (*Chamaecytisus ratisbonensis*) і тисдалія голостебла (*Teesdalia nudicaulis*). Це свідчить про те, що нині, у зв'язку з пом'якшенням клімату, окремі центральноєвропейські види просуваються в Українському Поліссі на схід, насамперед водні та псамофітні види, занесення яких при поширенні полегшується перенесенням водою та вітром.

В цілому, для флористичного різноманіття НПП „Прип'ять-Стохід” є характерною значна кількість пограничноареальних видів – бореальних та арктобореальних на південній межі ареалу або поблизу неї, а також центральноєвропейських видів (перших двох груп) на східній межі поширення або поблизу неї. Деякі види зростають тут поблизу західної межі свого ареалу, наприклад, синюха голуба (*Polemonium caeruleum*).

Із нечисленних ендеміків Полісся (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983) досить поширеною в парку, особливо на борових терасах Стоходу, є гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*), яка місцями утворює великі популяції. У флорі парку добре представлені види, що зростають на рівнині України переважно на Українському Поліссі.

Флористичні дослідження авторів на території майбутнього парку у 2003-2005 роках виявили значну кількість нових для цієї території видів, що пов'язано також зі значним збільшенням площі проєктованого національного природного парку порівняно з РЛП „Прип'ять – Стохід”. Вірогідно у флорі НПП буде налічуватиметься від 700 до 800 видів вищих судинних рослин – це більше, ніж третина флори Українського Полісся.

Для відносно невеликої території парку, яка знаходиться на крайньому північному заході Українського Полісся, неподалік від кордону з Білоруссю (а на заході і сході території – безпосередньо біля нього), флористичне різноманіття є багатим. Це пояснюється різноманітністю екотопів парку і близькістю регіону до Центральної Європи.

У складі виявленої нині флори території проєктованого національного природного парку „Прип'ять-Стохід” значне місце займають види рослин, які підлягають охороні на різних рівнях. Це види, занесені до Додатку 1 Бернської конвенції (3) – міжнародний рівень охорони, Червоної книги України (21) – державний рівень, та списку рослин, які охороняються у Волинській області (регіональний рівень).

Із Додатку 1 Бернської конвенції на території проєктованого національного природного парку „Прип'ять-Стохід” виявлено альдрованду пухирчасту, сальвінію плаваючу та зозулині черевички справжні. Всі ці види занесені також до Червоної книги України.

Альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*). Вивчення цього виду в межах Українського Полісся довело, що основні існуючі місцезростання знаходяться на Західному Поліссі, вид має тенденцію до поширення. (Зуб, Карпова, 2004). На території парку альдрованда пухирчаста має кілька місцезростань в затоках та старицях Прип'яті та Стоходу, де на деяких ділянках утворює угруповання. Зустрічається вона і в озерах Скоринь та Рогізне, що на території парку.

Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*). На Поліссі є дуже рідкісною. Для Західного Полісся вказувалась лише для території Шацького національного парку (Стойко та ін., 1986). На території проєктованого національного парку „Прип'ять-Стохід” нами виявлено поки ще одне її місцезнаходження біля берега р. Прип'ять у смузі прибережно-водної рослинності, вона утворює тут малочисельні популяції та має малі розміри.

Зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus*). Рослина є рідкісною, скорочує своє поширення внаслідок вирубань лісів та зривання на букети. На території парку її місцезростання пов'язані з дубово-грабовими лісами Сваловицької дачі. Популяції виявлені в кількох місцях цього масиву. Рослина має добру життєвість, квітує і плодоносить.

Досить значним виявився перелік видів, які занесені до Червоної книги України (20).

Список видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України, що зростають на території проєктованого національного природного парку „Прип'ять-Стохід”

- 1) альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.),
- 2) баранець звичайний (*Hyperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert.),
- 3) береза низька (*Betula humilis* Schrank),
- 4) булатка довголиста (*Cephalanthera bifolia* (L.) Fritsch),
- 5) верба Старке (*Salix starkeana* Willd.),
- 6) гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.),
- 7) зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.),
- 8) коручка болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz),
- 9) коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz),
- 10) коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernt) Schult.),
- 11) лілія лісова (*Lilium martagon* L.),
- 12) любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.),
- 13) любка зеленоквітова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.),
- 14) осока затінкова (*Carex umbrosa* Host),
- 15) пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo),
- 16) пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soo),
- 17) пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P.F. Hunt et Summerhayes),
- 18) плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.),
- 19) сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.),
- 20) щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris* L.),

Ряд видів відомі нині в парку лише з одного місцезростання.

Баранець звичайний (*Hyperzia selago*) – бореальний вид, який в Україні знаходиться на південній межі поширення. Вид поширений в основному в Карпатах, на рівнині є дуже рідкісним (Червона книга ..., 1996). У парку баранець звичайний виявлений на території Сваловицької дачі у дубовому лісі орляково-чорницевому (урочище Партизанка, кв. 29.).

Береза низька (*Betula humilis*). Рідкісний болотний вид флори України, гляціальний релікт. В Україні проходить південна межа поширення цього виду. Береза низька зростає на низинних та перехідних болотах. На перших – в осоково-гіпнових та осокових угрупованнях,

часто з вербами, найчастіше з вербою попелястою (*Salix cinerea*), на перехідних – в осоково-сфагнових ценозах, часто із деревним ярусом із берези пухнастої (*Betula pubescens*). У парку береза низька виявлена на ділянці мезотрофного болота на березі озера Рогізне.

Булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia*) – європейсько-середземноморсько-західноазійський вид. На території парку єдине нині відоме місцезростання знаходиться у Сваловицькій дачі. Вид зростає у дубово-грабовому лісі.

Верба Старке (*Salix starkeana*) на території парку має лише одне місцезростання. Євразійський вид, в Україні знаходиться на південній межі ареалу. Місцезростання цього виду пов'язані з евтрофними болотами та вологими луками Полісся, Розточчя та Лісостепу. На території парку верба Старке виявлена на вологій луці з переважанням молінії голубої (*Molinia coerulea*) та трясучки середньої (*Briza media*) на острові „Млин”, що на лівому березі Прип'яті навпроти с. Мукошин.

Осока затінкова (*Carex umbrosa*). Реліктовий центральноєвропейський вид, в Україні знаходиться на східній межі ареалу. Місцезростання цього виду пов'язані зі світлими листяними лісами. У парку відмічена на території Сваловицької дачі (ур. Партизанка, кв. 29) у світлому дубовому лісі орляково-злаковому та на території Бучинської дачі (кв. 54) у дубово-сосновому лісі зеленомоховому.

Плаун річний (*Lycopodium annotinum*) – палеарктичний вид, який в Україні знаходиться на південній межі ареалу. На території парку виявлений переважно у зниженнях соснових лісів Білоозерського лісництва, є у лісах Бучинської дачі та Сваловицької дачі.

Щитолісник звичайний (*Hydrocotyle vulgaris*). Рідкісний вид флори України, знаходиться тут у локалітетах біля східної межі поширення. Зростає в заплаві Прип'яті в кількох локалітетах, великі популяції утворює на березі озера Люб'язь, значні за площею популяції виявлені також у Бучинській дачі.

Особливу групу в складі видів, занесених до Червоної книги України, становлять орхідні. Всі види цієї своєрідної родини в Україні охороняються на загальнодержавному рівні. Крім зозулиних черевичків, які охороняються також на міжнародному рівні, на території проєктованого національного природного парку виявлено ще 10 видів орхідних.

Гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*) є рідкісною на території парку. Незначне поширення широколистяних лісів на території парку обмежує її поширення. Виявлене місцезростання знаходиться на території Сваловицької дачі в дубово-грабовому лісі.

Любка зеленюквіткова (*Platanthera chlorantha*). Відомі місцезростання у парку знаходяться на території Сваловицької дачі. Вид поодиноким зростає у дубово-грабовому лісі у центральній частині та у мішаному лісі неподалік від озера Ніговище.

Любка дволиста (*Platanthera bifolia*). Є більш поширеним в Україні видом, ніж попередній. Північна частина України знаходиться в межах його суцільного ареалу. В парку вид є малопоширеним, поодинокі її місцезростання виявлені на освітлених ділянках у масиві Білоозерського лісництва (кв. 50) та Сваловицької дачі, а також у залісненій частині острова Млин, що навпроти с. Мукошин.

Пальчатокорінник м'ясоцеровий (*Dactylorhiza incarnata*) досить поширений в межах парку. Великі популяції відмічені в заплавах Прип'яті та Стоходу, переважно на торф'янистих луках.

Поширення інших видів цього роду потребує подальшого вивчення.

У складі раритетної компоненти флори проектного національного природного парку „Прип'ять-Стохід” ми виділяємо групу видів, які пропонується занести до III-го видання Червоної книги України. У парку це астрагал піщаний – *Astragalus arenarius*, борідник паростковий – *Jovibarba sobolifera*, верба лапландська – *Salix lapponum*, малий комонник зігнутий – *Succisella inflexa*. Це рідкісні види не лише для території парку, а й України в цілому.

Із видів, які охороняються у Волинській області (згідно з рішенням обласної ради від 18.08.2000 р.) у парку виявлені вужачка звичайна – *Ophioglossum vulgatum*, голокучник дубовий – *Gymnocarpium dryopteris*, латаття сніжно-біле – *Nymphaea candida*, тисдалія голостебла – *Teesdalia nudicaulis*, півники сибірські – *Iris sibirica*, косарики черепитчасті – *Gladiolus imbricatus*, їжача голівка маленька – *Sparganium minimum*, росичка круглolistа – *Drosera rotundifolia*. Найбільш рідкісними видами із цього списку на території парку є тисдалія голостебла та косарики черепитчасті.

Таким чином, раритетна компонента флори національного природного парку „Прип'ять-Стохід” виявилась багатоманітною. Тут є види міжнародного (Бернська конвенція), загальнодержавного (Червона книга України) та регіонального рівнів охорони.

Безумовно, при подальшому вивченні флори цієї своєрідної території ці списки можуть доповнюватись як новими видами, так і новими місцезнаходженнями вже виявлених видів.

Згідно з геоботанічним районуванням України (Геоботанічне ..., 1977) територія проектного НПП „Прип'ять-Стохід” входить до Поліської підпровінції Ковельсько-Сарненського (Західнополіського)

геоботанічного округу, Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) геоботанічного району соснових лісів чорницево-зеленомохових та евтрофних осокових боліт.

Природні умови території проектного національного природного парку зумовлюють розвиток своєрідного рослинного покриву. Наявність добре виявлених річкових заплав і озер спричинює переважання в рослинному покриві гідрофільних угруповань.

Нині територія проектного НПП „Прип'ять-Стохід”, органічно складаючи одну заплаву територію, включає в себе дві частини. Східна частина, яку можна назвати Прип'ять-Стохідською, являє собою територію РЛП „Прип'ять Стохід”. Вона охоплює нижню течію Стоходу при його впадінні в Прип'ять та відповідну частину заплави Прип'яті. Західна частина території, яку можна назвати Прип'ятською, являє собою заплаву та частково борову терасу Прип'яті від озера Люб'язь до с. Невір та частину заплави р. Турії при її злитті з р. Прип'ять біля с. Щітино.

На західній, Прип'ятській частині території, яка раніше не входила до території РЛП і яка нині являє собою смугу вздовж Прип'яті, в центральній частині знаходиться прирусловий комплекс. Він охоплює водну рослинність, прилеглі болота та заболочені луки.

По руслу Прип'яті переважають зарості очерету звичайного (*Phragmites australis*), рідше трапляються смуги лепешняку великого (*Glyceria maxima*) та рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*). У цих прибережно-водних заростях нерідко трапляються кущі верби попелястої (*Salix cinerea*). Прибережно-водна флора багата та різноманітна. Із водних ценозів найбільші площі займають угруповання водяного різак алоеvidного, рдесників вузлуватого (*Potamogeton nodosus*) та блискучого (*P. lucens*). Зрідка трапляються угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) та білого (*N. alba*). Болота, що прилягають до русла, евтрофні, переважно купинноосокові з домінуванням осок омської та зближеної.

Вологі луки формуються на плескатих підвищених ділянках на прируслових грядах. На них формуються переважно флористично багаті торф'яністі луки з домінуванням щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa*) та молії голубої (*Molinia caerulea*). На окремих підвищених ділянках прируслових гряд формуються лісові „острівці” з пригніченим розрідженим дубом, які є локалітетами збереження неморальних та центральноєвропейських видів.

На північ від русла Прип'яті добре виявлена на території парку її борова тераса. Піщані підвищення та горби вкриті молодими та

середньовіковими культурами сосни переважно з покривом із булавоносця сіруватого (*Corynephorus canescens*) або лишайниково-булавоносцевим. По міжгорбових зниженнях є невеликі ділянки заболочених лук, евтрофних та еумезотрофних боліт.

У північній смузі наявна низка озер, різною мірою зарослих. У заростанні озер основну роль відіграють угруповання очерету (*Phragmites australis*), рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), місцями комишу озерного (*Schoenoplectus lacustris*) та осоки здutoї (*Carex rostrata*). Біля озер є ділянки старших і багатіших соснових лісів, переважно чорницевих. Загалом, північна смуга має за характером рослинності суто бореальний характер із бідними сосновими лісами борової тераси та типово поліськими озерами.

Рослинність південної смуги цієї частини парку має дещо інший характер. Тут до території парку увійшли значні площі притерасної частини заплави та менші – борової тераси Прип'яті. Тому в рослинному покриві переважають луки та чорновільшники, сухі соснові ліси займають менші площі. Серед лук переважають справжні на підвищених елементах рельєфу та торф'янисті – на знижених.

Вільхові ліси в притерасі займають значні площі. Це природні насадження поростевого походження, в основному віком 40-60 років.

Поміж вільшниками знаходяться переважно ділянки щучникових та осокових лук. Подекуди в смузі вільшників (ур. Ялина) на підвищених ділянках трапляються фрагменти рідкісних для території парку грабово-дубових лісів із низкою неморальних видів та популяціями рідкісних видів рослин. В цілому, рослинність південної смуги Прип'ятської частини має більш гідрофільний характер, ніж у північній смузі.

Прип'ятсько-Стохідська частина парку характеризується, у зв'язку з розташуванням на межиріччі Прип'яті та Стоходу при їх злитті, особливостями гідрологічної ситуації та геоморфологічної будови. Тут наявні окремі моренові горби з неглибоким підстиланням мергелів, тому рослинний покрив має багатший характер. Тут наявні великі лісові масиви – Сваловицька дача та Бучинська дача. Сваловицька дача являє собою підвищену заліснену ділянку з прилеглими зниженнями із лучно-болотною рослинністю. На прилеглому озері Ніговище виявлена водна та прибережно-водна рослинність.

Основні площі в рослинному покриві Сваловицької дачі займає лісова рослинність, різноманітна за ценотичним складом. Основні площі на вирівняних ділянках з багатшими ґрунтами в масиві займають листяні ліси. Лише невеликі площі на піщаних підвищеннях займають

соснові ліси, серед яких трапляються сфагнові болітця-блюдця. Листяні ліси тут представлені дубовими (ацидофільного варіанта) та дубово-грабовими лісами. Трапляються мішані ліси, в основному дубово-соснові орляково-чорницеві.

Болотна рослинність Сваловицької дачі характеризується широким спектром угруповань, хоча не займає значних площ. Серед лісових площ трапляються невеликі ділянки мезотрофних та оліготрофних боліт. Евтрофні болота, переважно осокові, розміщуються по знижених ділянках, прилеглих до центральної залісненої частини Сваловицької дачі.

Бучинська дача розташована на спільній боровій терасі Прип'яті та Стоходу. Вона відзначається горбастим рельєфом, особливо біля русла Стоходу. Досить високі горби чергуються із заболоченими зниженнями.

У рослинному покриві Бучинської дачі переважають соснові ліси, переважно типові для Полісся чорницеві та зеленомохові, в цілому типового для Українського Полісся складу, проте з участю центральноєвропейських видів, таких як лемботропіс чорніючий (*Lembotropis nigricans*), осока затінкова (*Carex umbrosa*), трищетинник жовтуватий (*Trisetum flavescens*). Дубові ліси виявлені на невеликій площі на плескатому підвищенні, вони межують із вільшниками у зниженнях. Для дубових лісів характерне сполучення неморальних та бореальних видів. Місцями зустрічаються лісові оліготрофні болота, сосново-багново-пухівково-сфагнові.

У заплаві Стоходу на Бучинській дачі звертає на себе увагу значна участь в заростанні русла водяного різака алоевидного (*Stratiotes aloides*), широкий спектр прибережно-водних видів. В цілому урочище є багатим та різноманітним за рослинним покривом.

У південно-східній частині ділянки (на відрізку між селами Березна Воля і Рудка) до території парку входять ділянки борової тераси Стоходу та притерасної частини його заплави. На терасних підвищеннях, як і на боровій терасі Прип'яті, тут переважають сухі середньовікові соснові ліси – лишайниково-булавоносцеві та рідкотравні. Вони добре виявлені на найбільшому підвищенні борової тераси (боровому останці) Стоходу, т.з. Маяковій горі. Міжгорбові знижені ділянки зайняті чорницево-зеленомоховими сосновими лісами. У притерасі добре виявлена смуга вільшників, за нею лучно-болотний комплекс торф'янистих, переважно щучникових лук та осокових боліт. Значні площі під Маяковою горою в заплаві займають рідкісні для Полісся угруповання осоки дернистої (*Cariceta cespitosae*).

Серед водойм цієї ділянки слід особливо відмітити озеро Бережна Воля біля однойменного села. Воно має типовий для Західного Полісся хід заростання (Андриєнко, 1988). Озеро зростає з периферії плавом, більша частина його вже заросла. Хиткий плав утворюють типові види плавоутворювачі – осока здута (*Carex rostrata*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*) та бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), куртинами трапляються образки болотні (*Calla palustris*). Проте, водна гладь у центрі озера затягнута майже суцільно водняним різакм алоевидним.

В цілому, на території НПП „Прип'ять-Стохід” виявлені лісовий, болотний, лучний, чагарниковий, водний та прибережно-водний, а також псамофітний типи рослинності.

Серед рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, на території проєктованого національного природного парку „Прип'ять-Стохід” виявлено 8 угруповань (Зеленая ..., 1987).

Лісові угруповання:

- Група асоціацій соснових лісів зеленомохових та чорницеви (Pineta hylocomiosa, Pineta myrtillosa). Типові для Українського Полісся старі соснові ліси, вік яких понад 70 років. Основу флористичного ядра в них становлять бореальні лісові види з широкими голарктичними та євразійськими видами. На території парку старих ділянок соснових лісів мало, вони трапляються окремими невеликими ділянками, фрагменти цих лісів відмічені на території Сваловицької та Бучинської дач.

- Група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного ліщинових (Querceta roboris corylosa). Типові старі дубові ліси з незначною домішкою інших порід: *Betula pendula*, *Tilia cordata*, *Carpinus betulus*, *Pinus sylvestris*. У парку такі угруповання є рідкісними, зустрічаються на території Сваловицької дачі.

- Група асоціацій дубово-соснових лісів ліщинових (Querceto-Pineta corylosa). Типові корінні ліси Полісся. Відмічені на Сваловицькій дачі, де представлені асоціацією – Querceto-Pinetum coryloso-pteridiosomyrtillosum.

- Асоціації дубових лісів ліщиново-трясучковидноосокових та крушиново-трясучковидноосокових – Quercetum (roboris) coryloso-caricosum (brizoidis) та Quercetum (roboris) franguloso-caricosum (brizoidis). Ці угруповання знаходяться в Україні на східній межі ареалу, в трав'яному покриві цих лісів домінує середньоевропейський вид осока трясучковидна (*Carex brizoides*). На території парку невеликі фрагменти цих лісів відмічені в лісовому масиві Бучинської дачі.

Водні угруповання:

- Угруповання альдрованди пухирчастої – Aldrovandeta vesiculosae. Рідкісні зникаючі на території України реліктові угруповання, що поширені в лісовій і лісостеповій зонах, найчастіше в долинах Дунаю та Дніпра. Для території Правобережного Полісся наводилось лише одне відоме їх місцезнаходження на території Шацького НПП (Стойко та ін., 1986). На території парку ці угруповання виявлені на мілководді р. Прип'ять, невеликими фрагментами зустрічаються в озерах Скоринь та Рогізне.

- Угруповання латаття сніжно-білого – Nymphaeeta candidae. Рідкісні реліктові угруповання, в Україні знаходяться на південній межі поширення. Межа поширення їх в Україні проходить по лінії Ужгород-Івано-Франківськ-Тернопіль-Черкаси-Полтава-Харків. На території парку ці рідкісні угруповання трапляються невеликими плямами в заплаві Прип'яті та Стоходу, наявні вони і в озерах.

- Угруповання латаття білого – Nymphaeeta albae. Типові для України реліктові угруповання, які більше поширені в лісостеповій зоні. Порівняно з попередніми в північній частині України є значно рідкіснішими. Окремі фрагменти на території парку відмічені на Прип'яті та Стоході, невеликі плями утворюють по берігу озера Біле.

- Угруповання глечиків жовтих – Nuphareta luteae. Реліктові угруповання, утворені євросибірським видом *Nuphar lutea*. В Україні поширені у всіх зонах. На території парку серед виявлених рідкісних водних угруповань рослинності угруповання глечиків жовтих є найпоширенішими.

До рідкісних для парку угруповань слід віднести:

- Водні угруповання, утворені малопоширеним в Україні видом – рдесником маленьким (*Potamogeton pusillus*). Цей вид є індикатором евтрофних водойм, в яких відбуваються процеси обміління. У парку угруповання рдесника маленького виявлені в озері Скоринь. В цих ценозах виявлений вид із Червоної книги України – альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa*).

- Болотні угруповання, утворені малопоширеним в Україні видом – осокою дернистою (*Carex caespitosa*). Такі угруповання в Україні трапляються в основному на Поліссі. На території парку це Прип'ятсько-Стохідська частина.

- До рідкісних лісових угруповань парку слід віднести вологі соснові та мішані ліси, в трав'яному покриві яких переважає вид із

Червоної книги плаун річний (*Lycopodium annotinum*). Вони спорадично трапляються на території парку.

Таким чином, рослинність проєктованого НПП „Прип'ять-Стохід” є дуже своєрідною. Зберігаючи загальні риси, притаманні Українському Полісся, вона має ряд особливостей.

До них належать :

- значна (провідна) участь у рослинному покриві гідрофільних типів рослинності – водного та прибережно-водного, які утворюють в заплавах Прип'яті, Стоходу та їх приток своєрідний комплекс із болотною та лучною рослинністю;

- специфічний характер лісів із невеликою участю в лісовій рослинності мішаних та листяних лісів, але при їх значній ролі у збереженні біорізноманіття;

- переважання трав'яних боліт та незначна роль серед болотної рослинності. евтрофних трав'яно-мохових, а також мезотрофних та оліготрофних боліт;

- переважання серед лук торф'янистих та болотистих;

- особливий характер псамофітної рослинності, серед якої значну роль відіграють центральноєвропейські види;

- флористичне багатство синтаксонів рослинності (відносно Українського Полісся в цілому), що пояснюється різноманітністю екотопів.

НПП „Цуманська пуща”

Своєрідний характер рослинності Цуманської пущі обумовлено її розташуванням у південній смузі Українського (в цьому разі Західного) Полісся на межі з Волинським лесовим плато. На території Цуманської пущі значну площу займають досить багаті ґрунти, зайняті дубовими та грабово-дубовими лісами. Саме вони і є символом рослинності Цуманської пущі. Проте, в цілому рослинність Цуманської пущі – це складний комплекс рослинних угруповань. Її територія знаходиться там, де зупинилися льодовикові води, затримані підвищенням Волинського лесового плато. Крім рівномірно поширених флювіогляціальних нашарувань, льодовикові води залишили долини, в яких сформувалися болота. На терасах сучасних та давніх долин сформувалися соснові ліси. Тому і рослинність, і флора пущі є різноманітними та багатими, створюючи неповторне обличчя цього

особливого куточка Українського Полісся. Площа Цуманської пущі близько 80 тис. га.

У східній частині Цуманського лісового масиву переважає лісова рослинність, добре представлені також лучна та болотно, фрагментарно – водна рослинність. Серед лісів переважають листяні – дубові та грабово-дубові з домішкою інших порід (ас. *Tilio-Carpinetum*). Меншу участь в будові рослинного покриву беруть дубово-соснові (*Quercus-Pinetum*) та соснові ліси (*Peucedano-Pinetum*, *Molinio-Pinetum*) ліси. У вологих пониженнях та по долинах невеликих річок формуються ясеневі, вільхові ліси та вологі дубові ліси (*Fraxino-Alnetum*, *Ficario-Ulmetum*, *Carici elongatae-Alnetum*).

Найбільше екологічне та наукове значення тут мають дубові та грабово-дубові ліси, які переважали в рослинному покриві території до того, як почалося інтенсивне використання лісів людиною. Нині старі добре виявлені дубові та грабово-дубові ліси збереглися найбільшою мірою на території природно-заповідних об'єктів – у заказнику „Лопатинська діброва”, заповідних урочищах „Горинські дачі” (I-V) та ін. Деревостан цих лісів влітку має зімкненість 0,7-0,8 і, як правило, двоярусну будову. Його перший ярус складено дубом віком 80-120 років, діаметром 70-90 (100) см I-II бонітету. У деревостані є значна домішка берези, місцями – сосни (трапляються старі сосни), клена гостролистого (*Acer platanoides*), у деяких місцях, переважно в Лопатинській діброві, відмічено рідкісний для Полісся клен-явір (*Acer pseudoplatanus*). Другий ярус різної висоти (від 8 до 16 м) формує граб. Звичайними видами в лісах є липа серцелиста, осика, а в пониженнях місцях – ясен та вільха чорна.

Трав'яний покрив у широколистяних лісах проєктованого парку, як правило, негустий (20-50 %), нерідко розміщений плямами або куртинами, що визначається значним затемненням. Тому серед угруповань чимало рідкотравних, із розрідженим (15-20 % проєктивного покриття) травостоєм, в якому найчастіше зустрічаються зірочник ланцетовидний, квасениця звичайна, веснівка звичайна та деякі інші. На ділянках, де трав'яний покрив густіший, доміантами виступають зірочник ланцетовидний, кунічник тростиниловий (*Calamagrostis arundinacea*). На знижених місцях трапляються дубові та грабово-дубові ліси яглицеві, подекуди – конвалієві. На зволжених ділянках виявлено на невеликих площах дубові та грабово-дубові ліси трясунковидноосокові – центральноєвропейські угруповання, занесені до Зеленої книги України.

Чисті вільшняки поширені відносно невеликими ділянками у пониженнях місцях. В їх трав'яному покриві переважають гадючник

в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), деякі види осок, калюжниці болотна (*Caltha palustris*). Тут відмічені вільхові ліси асоціації *Carici elongatae-Alnetum* та *Fraxino-Alnetum*.

Подекуди трапляються світлі чисті дубові ліси невеликої площі з багатим видовим складом. Характерними рослинами цих малопоширених угруповань є перстач білий (*Potentilla alba*), медунка м'яка (*Pulmonaria mollis*), ломиніс прямий (*Clematis recta*), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*), осока гірська (*Carex montana*), материнка звичайна (*Origanum vulgare*), молочай гранчастий (*Euphorbia angulata*), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), пахучка звичайна. Саме тут виявлено рідкісний вид флори України – клопогін європейський (*Cimicifuga europaea*).

Соснові ліси приурочені до бідніших ґрунтів, кількість яких зростає на терасах нинішніх та колишніх, пов'язаних з дією льодовика, водотоків, наприклад, на території, прилеглій до заказника „Кормин”, та терасі р. Путилівки в Горинському лісництві. Соснові ліси представлено здебільшого чорницевими, зеленомохово-чорницевими, зеленомоховими угрупованнями, а в місцях зі значним впливом рекреації – злаково-зеленомоховими та злаковими. Підлісок у цих лісах практично не виявлено, у пониженнях трапляється крушина, а на плескатих підвищеннях – поодинокі екземпляри рідкісного на цій території ялівцю звичайного (*Juniperus communis*). Звичайними тут є чорниця, брусниця (*Vaccinium vitis-idaea*), молінія голуба (*Molinia caerulea*), нерідко трапляються плауни колючий (*Lycopodium annotinum*) та булавовидний (*Lycopodium clavatum*). Останній вид місцями в Берестянському лісництві утворює великі популяції. Зрідка трапляються незначної площі ділянки заболочених соснових лісів (ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum*).

Основні площі лук у східній частині Цуманської пущі зосереджено в заплаві р. Кормину та по краях болотних масивів. Луки по р. Кормин – це в основному справжні дрібнозлакові луки з домінуванням костриці червоної, пахучої трави справжньої (*Anthoxanthum odoratum*) та медової трави м'якої, останні характерні для Західного Полісся. У пониженнях трапляються болотисті луки з переважанням осоки гострої (*Carex acuta*) та торф'янисті – з домінуванням щучника дернистого. Луки в цілому флористично бідні. Слід відзначити наявність значних популяцій малого комонника зігнутого (*Succisella inflexa*) та невеликі популяції лучно-болотної орхідеї – пальчатокорінника м'ясочервоного (*Dactylorhiza incarnata*).

Болотна рослинність є різноманітною за своїм характером, що визначено умовами живлення. Основні площі, як це в цілому

характерне для південної смуги Полісся, займають низинні (евтрофні) болота – лісові та трав'яні. Лісові болота, як і вільхові ліси, трапляються спорадично. Вони представлені чорновільшниками, звичайно обводненими, із розрідженою вільхою. У травостої переважають гідрофільні болотні види – осоки гостровидна (*Carex acutiformis*), прибережна (*C. riparia*), зближена (*C. appropinquata*), омська (*C. omskiana*), очерет (*Phragmites australis*). Постійними компонентами заболочених вільшників є півники болотні, жовтяниця черговолиста (*Chrysosplenium alternifolium*), гравілат річковий, гадючник в'язолистий. На підвищеннях біля стовбурів вільхи трапляються лісові види: папороті, квасениця звичайна, веснівка дволиста.

У цілому, рослинний покрив заплави р. Кормин та Чортового болота має комплексний характер. Із болотної рослинності в центральній частині Чортового болота і в заплаві р. Кормин значні площі займають ценози купинних осок – зближеної та омської. На цих ділянках виявлено шар торфу, вони досить обводнені, особливо навесні та в першій половині літа. Купини осок добре виявлені, осока досягає 80-90 см заввишки. Ці угруповання досить багаті флористично, найчастіше в них трапляються такі характерні болотні види, як плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), вовче тіло болотне (*Comarum palustre*), жовтець повзучий тощо.

Мезотрофні болота в східній частині Цуманської пущі, як і в західній її частині, є рідкісним природним явищем. Кілька таких боліт описано нами на боровій терасі р. Кормин (кв. 28, 31, 34 Берестянського л-ва). Тут знаходиться система боліт-блюдець, розташованих у пониженнях овальної форми. Болота різного ступеня розвитку: від тих, що лише вступають у стадію перехідного болота (еумезотрофні), до тих, що майже досягли верхової (оліготрофної) стадії, із домінуванням у трав'яному покриві пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*). На цих болотах залежно від стадії розвитку наявні також угруповання осоки пухнатоплодої (*Carex lasiocarpa*), кунічника сіруватого та очерету на сфагновому покриві.

У південній частині Цуманської пущі, яка знаходиться безпосередньо на границі з Волинським лесовим плато, є чимало ділянок з багатими ґрунтами, на яких збереглися багаті листяні ліси в комплексі з мішаними лісами. Такі ділянки зокрема наявні у південній частині Мощаницького лісництва. Так, Мощаницька діброва (кв. 44, 45) – ділянка старої вікової діброви з дубами віком 90-100 років, місцями з грабово-дубовим лісом. Стара діброва на багатих ґрунтах є

місцезростанням багатьох як типових, так і рідкісних видів рослин. Найбільші площі займає дубовий ліс ліщиново-конвалієвий, місцями зі співдомінуванням у деревостані граба. У багатому травостої сполучаються бореальні та неморальні види. Тут виявлено такі малопоширені рослини, як багатоніжка звичайна („солодка папороть” – *Polypodium vulgare*) – поки що це єдине місцезнаходження у Цуманській пуші, голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*), плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*). Рідкісними видами широколистяних лісів є дзвоники оленячі, кадило сарматське (*Melittis sarmatica*) – реліктовий вид, який називають „волинським бальзамом”, лілія лісова, яку занесено до Червоної книги України.

У південній смузі Цуманської пуші біля с. Дерно знаходиться також урочище Папики. Масив має прямокутну форму, оскільки природний грабово-дубовий ліс, який став його основою, був ще у довоєнний час розширений висадженням культур дуба та сосни. Це здійснив хазяїн маєтку – магнат Радзивіл. Нині культури досягли 90 років і сформувались у старий ліс. Збереглися ділянки старих грабово-дубових лісів, переважно зірочникових, і дубових лісів із сосною чорницевих. Виявлено три види з Червоної книги України: гніздівку звичайну (*Neottia nidus-avis*), лілію лісову, любку зеленоквіткову (*Platanthera chlorantha*).

У північній частині Мощаницького лісництва (центральна частина Цуманської пуші) характер лісів інший. Тут вже немає багатих дібров, характер рослинності північно-поліський – соснові та березово-соснові ліси, нерідко заболочені, з ділянками сфагнових мохів. У цій частині поширені типово поліські види – багато калгану, біловусу стиснутого, з'являється вовче тіло болотне (*Comarum palustre*). Цікаво, що саме в цій частині вперше зустрілися ділянки заростаючих пісків на терасах невеликих річок із цмином піщаним (*Helichrysum arenarium*), що утворює місцями жовтий аспект, чебрецем Маршалла (*Thymus marschallianus*).

Найцікавіша ділянка псамофітної рослинності має місцеву назву „Вілька”. Вона розташована на надзаплавній терасі р. Сичівки на її правому березі. Тут добре виявлено піщану борову терасу з плескатими та слабоборбастими піщаними ділянками. Нині ділянка є майже безлісою і вкрита трав'яною пісколюбною (псамофітною) рослинністю. Шлях заростання пісків тут є своєрідним, властивим на Українському Поліссі лише його західній частині. Переважає булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*) – центральноевропейський вид. На ділянці „Вілька” в заростанні пісків беруть участь і співдомінують ще два

центральноевропейські види – медова трава м'яка (*Holcus mollis*) та очиток шестирядний (*Sedum sexangulare*).

Далі на захід рослинність Цуманської пуші здебільшого має лісобо́лотний характер, тут чітко помітний вплив льодовикових вод на формування рослинного світу за наявності також ділянок з багатшими ґрунтами. Лише на півдні території Цуманської пуші, на північ від траси Клевань-Ківерці, простягається смуга багатих лісів. Типовим для цієї смуги є масив Добра у Сокиричівському лісництві (кв. 4, 5, 9-11 та ін.). Тут ліс прилягає до осушеного лучно-болотного масиву. В основному це темний і вологий ліс з переважанням граба, співдомінуванням дуба та участю вільхи (*Alnus glutinosa*), берези (*Betula pendula*), осики (*Populus tremula*) та ясена (*Fraxinus excelsior*), трапляються старі липи (*Tilia cordata*). Тут було виявлено лісові орхідеї з Червоної книги України – коручку чемерниковидну (*Epipactis helleborine*) і любку дволисту (*Platanthera bifolia*), лілію лісову, що утворює великі популяції, а також регіонально рідкісні види – первоцвіт високий (*Primula elatior*), мальву вирізану (*Malva excisa*) та ін.

У західній частині Цуманської пуші знаходиться зоологічний заказник „Зубр”. Це своєрідний природний комплекс, який об'єднує велику різноманітність рослинних угруповань зі специфічною флорою – від дібров до сфагнових боліт та лук. На цій території грабово-дубові і дубові ліси та їх похідні розташовані в основному в південній частині на ділянках з багатшими ґрунтами. Такі ліси займають найбільші площі далі на схід на території проектного Цуманського регіонального ландшафтного парку. Далі їх буде детально охарактеризовано. Навесні в них формуються синузії ефемероїдів з переважанням анемони дібрової (*Anemone nemorosa*). Значні площі займають у цій частині вологі листяні ліси, утворені вільхою і березою (в межах Звірівського лісництва) та середньовікові листяні ліси з переважанням граба, дуба, з участю вільхи, берези, осики (в межах Муравищенського лісництва). Ці ліси утворюють широку смугу в північній частині території. На північ від цієї смуги листяних лісів на території Звірівського та Муравищенського лісництв розташована смуга соснових лісів. Переважають соснові ліси чорницево-зеленомохові, типові для Українського Полісся.

Місцями в цій смузі трапляються невеликі оліготрофні (верхові) болота з покривом із пухівки піхвової (*Eriophorum vaginatum*) та сфагнових мохів. Тут відмічені північні види, малопоширені в південній смузі Полісся, андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), багно болотне (*Ledum palustre*), лохина (буяхи, *Vaccinium uliginosum*), подекуди зростає журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*).

У своїй західній частині територія Цуманської пуші, звужуючись, підходить до м. Ківерці. Характер лісів тут свідчить про те, що вони сформовані на багатих ґрунтах. У їх складі багато дубових лісів – простевих середньовікових і дещо старшого віку, а також сосново-дубових. Значні площі займають культури сосни, висаджені на місці дубових та сосново-дубових лісів. Численними в лісах є такі центральноєвропейські види, як лемботропіс чорніючий (*Lembotropis nigricans*), осока трясунковидна (*Carex brizoides*). Тут виявлено зозулині черевички справжні. Вони збереглись подекуди на ділянках старих соснових культур, висаджених на місці широколистяних та мішаних лісів. З інших центральноєвропейських видів слід згадати астранцію велику.

У цілому, рослинний покрив Цуманської пуші є різноманітним, представленим усіма типами і основними синтаксонами рослинності, притаманними південній смузі Українського Полісся. Має місце значна ценотична різноманітність та флористичне багатство синтаксонів.

Серед рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги, на території проекрованої Цуманської пуші виявлено 7 лісових та водних угруповань.

Лісові

1. Групи асоціацій соснових лісів зеленомохових і чорницеви (*Pineta hylocomiosa* та *Pineta myrtillosa*). Корінні, типові для Українського Полісся соснові ліси. На території Цуманської пуші не займають значних площ.

2. Група асоціацій дубово-соснових лісів ліщинових (*Querceto-Pineta corylosa*). Типові корінні ліси Полісся. Невеликими ділянками зустрічаються майже по всіх лісництвах Цуманської пуші.

3. Асоціації грабово-дубових лісів волосистоосокових та яглицевих (*Carpineto-Quercetum caricosum pilosae* та *Carpineto-Quercetum aegorodiosum*). Типові корінні ліси, виявлені у більшості лісництв, найбільше – у Партизанському, Горинському і Цуманському.

4. Асоціації дубового лісу ліщиново-трясунковидноосокового (*Quercetum (roboris) coryloso-caricosum (brizoidis)*) та дубового лісу крушиново-трясунковидноосокового (*Quercetum (roboris) franguloso-caricosum (brizoidis)*). Лісові угруповання з домінуванням центральноєвропейського виду осоки трясунковидної. На території Цуманської пуші відмічені в Муравищенському лісництві в кв. 6, 7, 10-12 і фрагментарно в інших лісництвах.

Водні

Серед водних угруповань Цуманської пуші до Зеленої книги занесено формації латаття білого (*Nymphaeeta albae*), латаття сніжно-

білого (*Nymphaeeta candidae*) та глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*). Вони тут не займають значних площ, а невеликими фрагментами зустрічаються в р. Кормин та інших водоймах.

Виявлення повного флористичного складу території Цуманської пуші потребує подальшого дослідження. Проте, вже нині за матеріалами польових досліджень авторів, а також літературних та гербарних даних можна стверджувати, що флора цієї території відзначається багатством та різноманітністю. Ймовірно, флора судинних рослин становить 700-800 видів.

Флора цієї території, як і Українського Полісся в цілому, є відносно молодою, сформувалась у польодовиковий період із різних ботаніко-географічних центрів, основними з яких є гумідний, аридний та арктоальпійський (Лавренко, 1938). У цілому флора Українського Полісся включає близько 2 тис. видів, з них близько 1,5 тис. – види природної флори (Андриєнко, Шеляг-Сосонко, 1983). Внаслідок історичної молодості флора відзначається незначною кількістю ендемічних видів та значною кількістю пограничноареальних видів, насамперед тих, що перебувають на південній межі ареалу.

Серед еколого-ценотичних груп флори як Полісся в цілому, так і Цуманської пуші, переважають лісові види – бореальні та неморальні. Бореальні (північні) види – як лісові, так і болотні та інших екоотопів – становлять майже половину природної флори Полісся. На території Цуманської пуші бореальні види переважають у соснових та дубово-соснових лісах.

Значне місце у рослинному покриві Цуманської пуші займають види широколистяних лісів – неморальні. Це переважно види з європейським та євразійським ареалом. Найбільшу ценотичну роль тут відіграють зірочник ланцетовидний, яглиця звичайна, куничник тростиниловий, анемона дібровна, зеленчук жовтий. Нерідко трапляються осоки пальчаста (*Carex digitata*) та лісова, копитняк європейський тощо. Серед видів широколистяних лісів у флорі території є значна група тих, які мають центральноєвропейський або субсередземноморський ареал (або мають диз'юнктивний ареал з центральноєвропейською частиною). Географічне положення Цуманського лісового масиву обумовлює наявність у широколистяних лісах значних популяцій таких видів із цієї групи, як кадило сарматське, підмаренник середній (*Galium intermedium*), жарновець віничний (*Sarothamnus scoparius*), лемботропіс чорніючий, рівноплідник рутвицелистий. Поодинокі трапляються такі види цієї групи, як клопогін європейський, медунка м'яка, молочай гранчастий, стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium*) та деякі інші.

У складі флори пуші значне місце займають види рослин, які підлягають охороні на різних рівнях: їх занесено до Європейського Червоного списку, Додатку 1 Бернської конвенції, Червоної книги України, а також до списку рослин, які охороняються у Волинській області.

Види з Європейського Червоного списку

На території Цуманської пуші виявлено один вид із цього списку – смілку литовську (*Silene lithuanica*). Це гарноквітуча рослина з родини гвоздикових. Квітує в червні-серпні. Відомі місцезнаходження цього виду в Україні розташовані на Правобережному Поліссі. Виявлені тут популяції смілки литовської є одними з найбільших в Україні. Місцезростання цієї рослини пов'язані з піщаними ґрунтами. Зростає в соснових лісах, на галявинах та узліссях. Найбільша з виявлених на цій території популяція знаходиться в Горинському лісництві (кв. 47) в сосновому лісі.

Види з додатку I Бернської конвенції

Із цього списку на території Цуманської пуші виявлено зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*).

Зозуліні черевички справжні – одна з найкрасивіших природних лісових орхідей України. Це реліктовий вид, ареал якого охоплює велику частину Євразії – від Західної Європи до Далекого Сходу і Японії. В Україні трапляється на більшій її частині, крім степової зони. Скрізь ця рослина є рідкісною. Вид виявлено на освітленій ділянці у дубово-сосновому лісі у Ківерцівському лісництві (кв. 113). Зозуліні черевички утворюють тут досить численну популяцію, мають добру життєвість, хоча квітують не кожен рік.

Види з Червоної книги України

За матеріалами авторів із врахуванням літературних та гербарних даних, на території, що характеризується, виявлено 19 видів судинних рослин з Червоної книги України. Наводимо цей список:

- 1) астранція велика (*Astrantia major* L.),
- 2) береза низька (*Betula humilis* Schrank),
- 3) булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.),
- 4) верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.),
- 5) вовчі ягоди пахучі (*Daphne cneorum* L.),
- 6) гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.),
- 7) дрічок крилатий (*Genistella sagittalis* (L.) Gams.),
- 8) зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.),

- 9) коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz),
- 10) коручка темно-червона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernt) Schult.),
- 11) лілія лісова (*Lilium martagon* L.),
- 12) любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.),
- 13) любка зеленоквіткова (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.),
- 14) осока затінкова (*Carex umbrosa* Host),
- 15) пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó),
- 16) пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó),
- 17) підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.),
- 18) плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.),
- 19) цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.).

Астранція велика – центральноевропейський вид на північно-східній межі ареалу. Для Цуманського лісового масиву цей вид наводили Ю.Р. Шеляг-Сосонко (1980) та О.А. Блажко (1997, 2000) для території Партизанського лісництва. Нами виявлено три локалітети: на узліссі дубово-грабового лісу в Партизанському лісництві (кв. 30), у Ківерцівському лісництві (кв. 6) в лісі біля ботанічної пам'ятки природи „Чистий дубняк” і в лісі біля м. Ківерці (Ківерцівське л-во, кв. 133). Вид утворює значні за кількістю екземплярів популяції, має добру життєвість, квітує.

Береза низька – рідкісний болотний вид флори України, гляціальний (льодовиковий) релікт. На території пуші відомі два місцезростання цього виду. Одне з них виявлене на периферійній частині Чортового болота у 46 кв. Берестянського лісництва, друге – на болоті біля с. Яківці (ділянка прилягає до кв. 44 Горинського лісництва). Вид має добру життєвість і спостерігається тенденція до його поширення.

Булатка довголиста – європейсько-середземноморсько-західноазійський вид. На Поліссі вид є рідкісним. На території Цуманської пуші єдине відоме нині місцезростання знаходиться в дубово-грабовому лісі Берестянського лісництва (кв. 10).

Верба чорнична – гляціальний релікт. На території Цуманської пуші вид виявлено на мезотрофному болоті-блюдці у кв. 28 Берестянського лісництва.

Вовчі ягоди пахучі – третинний релікт, поширений у Центральній та Південній Європі. На території України цей вид знаходиться на східній межі ареалу і має два осередки. Один із них – на північному заході України – охоплює й Волинську область. Для території Цуманського

лісу в літературі є дані про наявність виду в дубово-соснових лісах (Блажко, 1997) без конкретного зазначення місцезростань.

Гніздівка звичайна – лісова сапрофітна орхідея, яка живиться відмерлими рештками рослин, тому має не зелене, а жовтувате забарвлення. Це євро-сибірський вид. Зростає поодиноким або невеликими групами в тінистих, переважно грабово-дубових лісах. На території Цуманського масиву виявлена в Берестянському, Горинському, Ківерцівському, Мощаницькому лісництвах.

Дрочок крилатий – центральноєвропейський та південноєвропейський вид. В Україні виявлено 6 місцезнаходжень в Українських Карпатах. На рівнині – у Західному Поліссі – вперше виявлено у 80-х роках у Маневицькому районі Волинської області В.К. Терлецьким та А.Б. Філіпенко (1988). У Цуманській пущі знайдений у 2003 році в „Лопатинській діброві” (кв. 30) на пустищній луці на узліссі грабово-дубового лісу (Андрієнко та ін., 2005).

Зозулині черевочки справжні охарактеризовано вище як вид із Додатку I Бернської конвенції.

Коручка чемерниковидна – лісова орхідея з палеарктичним ареалом. Трапляється на більшій частині України, переважно в широколистяних лісах. У Цуманському лісі – спорадично по всій території.

Коручка темночервона є більш рідкісною, ніж к. чемерниковидна. Євразійський вид, який трапляється на більшій частині України. На території Цуманської пущі відмічений у Лопатинській діброві (Партизанське лісництво, кв. 29) та в Ківерцівському лісництві (кв. 138).

Лілія лісова трапляється в Україні в лісовій та лісостеповій зонах. Це високодекоративна рослина, яка потерпає від антропогенного впливу. У Цуманському лісовому масиві спорадично трапляється по всій території, в основному в дубових та грабово-дубових лісах.

Любка дволиста – одна з поширених лісових орхідей. В Україні зростає переважно в лісовій зоні. Спорадично трапляється по всій території на узліссях, на луках та в лісах, поодиноким або невеликими групами.

Любка зеленоквіткова – європейсько-малоазійський вид. Виявлений в різних частинах Цуманської пущі. Порівняно з любкою дволистою більш тіньолюбний вид, трапляється переважно в широколистяних лісах.

Осока затінкова – центральноєвропейський лісовий вид. У Цуманській пущі виявлена в Горинському, Ківерцівському, Звірівському лісництвах.

Пальчатокорінник м'ясочервоний – євразійський вид. Територія Цуманської пущі входить до території суцільного поширення виду. Тут його виявлено в заплаві р. Сичівки (Мощаницьке лісництво), на заболоченій луці в Партизанському лісництві (кв. 30) та в деяких інших місцях.

Пальчатокорінник Фукса – євразійський вид на південній межі ареалу. На території Цуманської пущі є рідкісним. Виявлений на ділянці заболоченої луки у кв. 30 (вид. 6) Партизанського лісництва.

Підсніжник білосніжний – центральноєвропейський лісовий вид. На території Цуманської пущі виявлений у вільховому лісі у кв. 22 Партизанського лісництва та в ясенів-вільховому лісі у кв. 7 Цуманського лісництва. Потерпає від зривання квітів.

Плаун річний – палеарктичний вид на південній межі ареалу. На території Цуманської пущі відмічений на ділянках соснових лісів чорничево-зеленомохових Берестянського (кв. 26-28), Сильненського (кв. 2), Звірівського лісництв, а також у сосново-дубовому лісі чорничевому у Горинському лісництві (кв. 23).

Цибуля ведмежа – вид, ареал якого охоплює територію від Західної Європи до Кавказу. У Цуманській пущі вид виявлено у вільховому лісі в Лопатинській діброві (Партизанське лісництво) та в ясенів-вільховому лісі у кв. 7 Цуманського лісництва.

Види зі списку видів, що охороняються у Волинській області

Список рослин, які охороняються у Волинській області, затверджено рішенням Волинської обласної ради від 18.08.2000 р. Нами виявлено 10 видів із цього списку:

- 1) Багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*),
- 2) Вужачка звичайна (*Ophioglossum vulgatum*),
- 3) Голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris*),
- 4) Клопогін європейський (*Cimicifuga europaea*),
- 5) Косарика черепитчаста (*Gladiolus imbricatus*),
- 6) Латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*),
- 7) М'ята блошина (*Mentha pulegium*),
- 8) Петрів хрест лускатий (*Lathraea squamaria*),
- 9) Півники сибірські (*Iris sibirica*),
- 10) Смілка литовська (*Silene lithuanica*).

Багатоніжка звичайна в Україні зростає на затінених скелях, рідше на ґрунті в лісах. У Цуманській пущі знайдена на узліссі в старій діброві (Мощаницьке лісництво, кв. 45).

Вужачка звичайна – реліктова папороть 5-10 см заввишки. Місцезростання цієї папороті пов'язані з вологими луками, її можна побачити серед чагарників, на узліссях. У Цуманській пущі зростає на луках у заплаві р. Кормин.

Голокучник дубовий. Цю невелику лісову папороть ще називають „папороть Ліннея” на честь видатного шведського натураліста. У Цуманській пущі її куртини відмічено у кв. 27 Горинського лісництва, на терасі р. Путилівки, в ур. Папики (Мощаницьке лісництво, кв. 45).

Клопогін європейський – палеарктичний реліктовий вид з розірваним ареалом. В Україні зустрічається на Правобережжі в лісовій і лісостеповій зонах. Це велика, до 2 м заввишки, рослина з неприємним запахом. В Україні скрізь є рідкісною. На території Цуманської пущі виявлений у світлому дубовому лісі у кв. 27 Горинського лісництва.

Косарики черепитчасті – рідкісна декоративна рослина вологих місцезростань. На території Цуманської пущі відмічена лише один раз на вологих луках в Горинському лісництві.

Латаття сніжно-біле – водна рослина, в Україні трапляється в основному на Поліссі та на півночі Лісостепу. У Цуманській пущі зростає у р. Кормин та в деяких ставках. Місцями утворює фрагменти угруповань.

М'ята блошина – центральноєвропейський вид, в Україні зрідка зростає по берегах водойм та на заплавах луках на заході України та в Криму. У Цуманській пущі виявлена на заболочених луках Муравищенського та Сокиричівського лісництв.

Півники сибірські зростають у вологих та заболочених місцях, найчастіше у заплавах річок. У Цуманській пущі поодинокі відмічено в Лопатинській діброві на вологих луках серед лісу.

Петрів хрест лускатий не є рідкісним видом і має бути вилучений з цього списку. Це рослина-паразит, яка паразитує переважно на коренях ліщини і граба. Росте в листяних лісах.

Плющ звичайний – вічнозелена ліана. Трапляється переважно в листяних лісах. Надає перевагу ґрунтам, багатим на карбонати і кальцій. У Цуманській пущі виявлений в одному місці – у грабово-дубовому лісі у Лопатинській діброві, його пагони лежали на землі.

Рівноплідник рутвицелистий – центральноєвропейський вид, поширений переважно в широколистяних лісах. У Цуманській пущі

трапляється в грабово-дубових, ясеневих, осикових і вільхових лісах на ділянках з багатими ґрунтами, які пов'язані з пониженими місцями, по всій території.

Крім наведених вище видів міждержавної, державної та регіональної охорони, на території Цуманського лісового масиву виявлено низку видів, які є рідкісними або малопоширеними і заслуговують на охорону.

До таких видів належать:

- гвоздика стиснуточашечкова (*Dianthus stenocalyx*),
- дзвоники оленячі (*Campanula cervicaria*),
- жимолость пухната (*Lonicera xylosteum*),
- кадило сарматське (*Mellitis sarmatica*),
- костриця найвища (*Festuca altissima*),
- купальниця європейська (*Trollius europaeus*),
- латаття біле (*Nymphaea alba*),
- малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*),
- орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris*),
- стародуб широколистий (*Laserpitium latifolium*).

Наведені види доцільно занести до списку видів, які охороняються у Волинській області, а кострицю найвищу і жимолость пухнату – до списку рідкісних рослин Українського Полісся.

Без сумніву, під час подальшого вивчення багатого та різноманітного рослинного світу Цуманської пущі буде виявлено як нові рідкісні види, так і нові локалітети рідкісних видів флори.

Наведений опис стосується всієї території Цуманської пущі, границя і площа проектного НПП нині ще обговорюються.

Надслучанський НПП

Проектований Надслучанський національний природний парк (НПП) знаходиться у південно-східній частині Березнівського району Рівненської області. Територія парку розташована на землях Соснівської, Губківської, Марининської, Хмельівської сільських рад. Нині тут існує регіональний ландшафтний парк. Загальна площа цього парку 17271 га, в т.ч. сільськогосподарських земель – 3304 га (з них ріллі – 1928 га, лісових земель – 12958 га, боліт – 571 га, пісків – 296 га, під водою – 185 га, решта – госпдвори, шляхи, забудовані землі). При ство-

ренні національного природного парку планується розширення території.

За фізико-географічним районуванням територія парку знаходиться в двох фізико-географічних областях Волинського (Костопільський фізико-географічний район) і Житомирського (Рокитнівський і Новоград-Волинський фізико-географічні райони) Полісся у межах Поліської провінції зони мішаних лісів. Межа між областями проходить по лівій границі заплави Случі, поділяючи територію на дві частини – південно-західну, що входить до Волинського Полісся, та північно-східну, яка входить до Житомирського Полісся. Для північно-східної частини парку характерне неглибоке залягання, а місцями і відслонення гірських порід (гранітів, гнейсів тощо).

Основною водною артерією території парку є р. Случ з притоками Корчик, Переверзня та іншими невеличкими річками та струмками. У межах парку (до смт. Соснове) долина р. Случ вузька, береги її круті, високі, місцями скелясті, течія дуже швидка. Переважна ширина русла 20-50 м, найбільша 90-110 м.

За геоботанічним районуванням Українського Полісся, територія проєктованого РЛП входить до Городницько-Олевсько-Ємільчинського району сосново-дубових і соснових лісів, розміщуючись на крайньому південному заході району. Тут проходить границя Коростенсько-Житомирського (Центральнополіського) і Ковельсько-Сарненського (Західнополіського) геоботанічних округів.

У рослинному покриві парку переважають ліси, які входять до держлісфонду Більчаківського, Жовтневого, Стрийського та Щекичинського лісництв Соснівського держлісгоспу – всього 10218 га. Є ліси в іншому землекористуванні. Ліси є різними за своїм характером. Неподалік від р. Случ у Жовтневому лісництві збереглися старі дубові та дубово-грабові ліси. Вони представлені в заказнику „Соколині гори” та на прилеглий території, де нерідко наявні також березово-грабові ліси. Велетні-дуби досягають тут 100-200 років, місцями і більше. Тут на знижених ділянках переважають грабово-дубові ліси трясуноквидноосокові, занесені до Зеленої книги України як рідкісні центральноєвропейські угруповання поблизу східної межі ареалу. На дещо підвищених ділянках формуються дубово-грабові ліси зеленчукові та рідкотравні. У них зростають такі червонокнижні види як любки дволиста та зеленюквіткова, гніздівка звичайна.

Чим далі від Случі, тим більше виявлені в лісах типові поліські комплекси. В цілому в парку переважають соснові та дубово-соснові ліси, звичайно з домішкою берези, яка нерідко в деревостані співдомі-

нує з сосною. Ці ліси представлені чорницевими та чорницево-зеленомоховими, подекуди орляково-чорницевими сосновими лісами на вирівняних місцях, а також сосновими лісами зеленомоховими на більш підвищених місцях із бідними піщаними ґрунтами. У цих лісах добре виявлене бореальне ядро флори. Тут наявні кілька видів грушанкових, плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum*), мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi*). Найбільш рідкісним видом соснових лісів є бореальна орхідея – гудасра повзуча (*Goodyera repens*), виявлена у Щекичинському лісництві. Також знайдена високодекоративна рідкісна рослина – смілка литовська (*Silene lithuanica*) – вид з Європейського Червоного списку, що зростає в основному в соснових лісах над Случчю у Стрийському лісництві. Із регіонально рідкісних видів тут трапляються перстач білий (*Potentilla alba*), котячі лапки дводомні (*Antennaria dioica*), хвощ зимуючий (*Equisetum hyemale*), зимолубка зонтична (*Chimaphila umbellata*), гвоздика Фішера (*Dianthus fischeri*).

На багатих ґрунтах серед соснових та дубово-соснових лісів парку трапляються окремі масиви дубових лісів з участю граба. Одна із найцікавіших таких ділянок – урочище Остроганське, масив старого лісу на ділянці з багатшими ґрунтами – на відгалуженні Волинського лесового плато. Тут переважають дубові ліси трясуноквидноосокові, чорницеві та орляково-чорницеві, а на плескатих підвищеннях – грабово-дубові ліси рідкотравні. Флора ділянки дуже багата. Тут виявлені такі дуже рідкісні для регіону види, як клопогін європейський (*Cimicifuga europaea*), булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium*), фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*). Є великі популяції рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, – любки дволистої (*Platanthera bifolia*), гніздівки звичайної (*Neottia nida-avis*), лілії лісової (*Lilium martagon*), регіонально рідкісних видів – кадила сарматського (*Melittis sarmatica*), осоки гірської (*Carex montana*), молочаю гранчастого (*Euphorbia angulata*).

Серед лісових масивів на території парку трапляються невеликі, але дуже цікаві болота. Як правило, вони розміщуються в замкнених улоговинах серед плескатих горбів з піщаними ґрунтами, рідше – у видовжених міжгорбових зниженнях. Боліття часто мають округлу або еліптичну форму, вони так і звуться – „болота-блюдця”. На них нерідко виявлені угруповання мезотрофної або еумезотрофної стадії розвитку зі сфагновим або гіпново-сфагновим покривом. Тут виявлені нами осоково-сфагнові з осоками пухнатоплодою (*Carex lasiocarpa*) та здutoю (*Carex rostrata*), а також очеретяно-сфагнові ценози, на окремих ділянках у них співдомінують такі типові бореальні види, як вовче тіло

болотне (*Comarum palustre*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*). На таких ділянках зростають рідкісні і реліктові види – верба чорнична (*Salix myrtilloides*) та ситник бульбистий (*Juncus bulbosus*), занесені до Червоної книги України, регіонально рідкісні види пухирники середній (*Utricularia intermedia*) та звичайний (*U. vulgaris*), а по краях болотних ділянок на лучних смугах – півники сибірські (*Iris sibirica*), малий коммонник зігнутий (*Succisella inflexa*). Найбільш цікавими є болота-блюдця, які досягли оліготрофної (верхової) стадії розвитку. На них є суцільний сфагновий покрив з моховими горбами. На болітці Гало в Щекичинському лісництві вперше для території парку виявлене зростання кількох рідкісних рослин сфагнових боліт – комахоїдних рослин росички середньої (*Drosera intermedia*) та росички круглолистої (*D. rotundifolia*), а також ринхоспори білої (*Rhynchospora alba*). Болота парку, хоча і не займають значних площ, є цінними утворами природи і центрами зосередження рідкісних видів рослин та тварин. На кількох з них ми пропонуємо створення пам'яток природи та заказників. Цікаві зволожені ділянки є по берегах приток Случі. На одній з них виявлена велика популяція реліктового виду – страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*).

Схили до Случі вкриті як лісовими та чагарниковими, так і степовими угрупованнями. Правий берег р. Случ на території заказника „Соколині гори” відрізняється за рослинним покривом від лівого. Це майже відкриті ділянки із лучно-степовою рослинністю та поодинокими кущами глоду і шипшини. Рельєф тут також характеризується значною погорбованістю та наявністю скель і щербених ділянок. Саме тут знаходиться Замкова гора, де збереглися рештки старого замку. Схили тут в основному південної та південно-західної експозиції, що значною мірою обумовлює наявність остепнених ділянок. В верхніх частинах схилів переважають остепнені луки, найбільш високі та сухі ділянки займають фрагменти степів з переважанням ковила пірчастого (*Stipa pennata*). У найбільш мезофітних ділянках середньої частини та в пониззях схилів розміщуються лучні ценози та фрагменти лісової рослинності. Остепнені луки представлені в заказнику угрупованнями кострецю безостого (*Bromopsis inermis*), мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*) та пирію повзучого (*Elytrigia repens*), місцями тимофіївки степової (*Phleum phleoides*). У складі флори цих угруповань значну участь беруть степові види. Великі популяції утворює такий малопоширений вид, як сонцещвіт яйцевидний (*Helianthemum ovatum*), досить поширена тут смілка зеленувата (*Silene chlorantha*), рідше зустрічаються жабриця однорічна (*Seseli annuum*),

чорнушка польова (*Nigella arvensis*), шавлія лучна (*Salvia pratensis*), оман верболистий (*Inula salicina*). У складі флори остепнених схилів виявлено 5 видів дзвоників: болонські (*Campanula bononiensis*), сибірські (*C. sibirica*), скупчені (*C. glomerata*), персиколісті (*C. persicifolia*), розлогі (*C. patula*). На одному зі схилів Замкової гори виявлена популяція рідкісного для Полісся виду смілки литовської (*Silene lithuanica*), занесеної до Європейського Червоного списку, зростає тут і такий малопоширений вид як півники угорські (*Iris hungarica*). Із лучно-степового різнотрав'я в масиві звичайні такі види, як чебрець Маршалла (*Thymus marschallianus*), дрік красильний (*Genista tinctoria*), волошка рейнська (*Centaurea rhenana*), материнка звичайна (*Origanum vulgare*), синяк звичайний (*Echium vulgare*), воловик високий (*Anchusa procera*) та ряд інших видів. Добре представлена в заказнику група петрофітів, які зростають на ділянках з виходами гранітів. Тут відмічені очиток шестириадний (*Sedum sexangulare*), очиток їдкий (*Sedum acre*), цибуля жовтіюча (*Allium flavescens*) тощо. У щілинах каменів виявлені малопоширені види папоротей – аспленії північний (*Asplenium septentrionale*) і волосовидний (*A. trichomanes*).

Отже, рослинний покрив цієї території відзначається багатством і різноманітністю. Поряд із типовими для південного Полісся дубово-сосновими та сосновими лісами значну участь у рослинному покриві території беруть дубово-грабові ліси. На їх фоні контрастно виступають сфагнові болітця западин і типові для Полісся лучні ділянки. Значно доповнюють різноманітність рослинного покриву угруповання лучних степів.

У флорі парку виявлено один вид з Європейського Червоного списку (*Silene lithuanica* Zapal.).

До Червоної книги України занесено 19 видів, виявлених на цій території:

- 1) астранція велика (*Astrantia major* L.),
- 2) булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce),
- 3) булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch),
- 4) верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.),
- 5) гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.),
- 6) гудайера повзуча (*Goodyera repens* (L.) R. Br.),
- 7) ковила пірчаста (*Stipa pennata* L. s. str.),
- 8) коручка темночервона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernch.) Schult.),
- 9) лілія лісова (*Lilium martagon* L.),

- 10) любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.),
- 11) любка зеленоквіткова (*Platanthera bifolia* (Cust.) Reichenb.),
- 12) осока Буксбаума (*Carex buxbaumii* Wahlenb.),
- 13) осока затінкова (*Carex umbrosa* Host.),
- 14) пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó),
- 15) пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P.F. Hunt et Summerhayes),
- 16) пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó),
- 17) плаун річний (плаун колючий) (*Lycopodium annotinum* L.),
- 18) росичка середня (*Drosera intermedia* Hayne),
- 19) ситник бульбистий (*Juncus bulbosus* L.).

Найбільш рідкісними із видів Червоної книги у флорі парку є булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium*), гудайєра повзуча (*Goodyera repens*), осока Буксбаума (*Carex buxbaumii*).

У флорі парку виявлено ряд інших рідкісних та малопоширених видів. Серед них заслуговують на увагу клопогін європейський (*Cimicifuga europaea*), малий комонник зігнутий (*Succisella inflexa*), пухирник середній (*Utricularia intermedia*), пухирник малий (*Utricularia minor*), які пропонуються для занесення до III видання Червоної книги України, а також фіалка гола (*Viola rupestris*), первоцвіт високий (*Primula elatior*), осока піхвова (*Carex vaginata*).

Значний інтерес становлять також місцезростання гірських видів. До них належать фітеума колосиста (*Phyteuma spicatum*) та таволга середня (*Spiraea media*). Фітеума в рівнинній частині України трапляється рідко і відома тільки з Малого Полісся, Кременецьких гір, Західного Поділля та Полісся. Таволга середня в Україні поширена в Карпатах та Кременецьких горах, окремі місцезнаходження її відомі із Західного Поділля та Полісся. На рівнині України, в тому числі й на Поліссі, цей вид, як і попередній, зростає на відслоненнях. На Поліссі він виявлений на виходах гранітів по берегах річок Случі і Тетерева.

Не менший інтерес становить знаходження в „Соколиних горах” субсередземноморського виду шоломниці високої (*Scutellaria altissima*), звичайно поширеного в Україні в Лісостепу та Степу. На Поліссі відомо кілька давніх, переважно дореволюційних, місцезростань в околицях міст Житомира, Києва, Новоград-Волинського.

З флористичної точки зору масив цікавий тим, що тут проходить західна межа поширення рододендрона жовтого (*Rhododendron luteum*), який досить часто трапляється в масиві в дубово-соснових лісах, має хорошу життєвість і квітує. На гранітних скелях зростає ряд

специфічних видів: аспленій волосовидний (*Asplenium trichomanes*), аспленій північний (*A. septentrionale*), пухирник ламкий (*Cystopteris fragilis*), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*), цибуля виноградиноква (*Allium vineale*). Своєрідну групу флори заказника становлять степові та лучно-степові види.

Територія проектуваного Надслучанського РЛП є дуже цінною як за своїм біорізноманіттям, так і за ландшафтним значенням. Репрезентативність рослинності парку є досить високою, оскільки тут переважають типові для Полісся соснові та дубово-соснові ліси з участю на багатших ґрунтах широколистяних лісів (дубових та грабово-дубових). Унікальність рослинності виявляється в наявності рідкісної для Українського Полісся петрофітної рослинності, а також рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України. Це – дубово-соснові ліси з покривом із рододендрона жовтого, грабово-дубові ліси з покривом із осоки трясучковидної, степові угруповання з домінуванням ковили пірчастої, а також типові старі грабово-дубові ліси.

Подальші дослідження без сумніву розширять і поглиблять наукову значущість території. Територія є перспективною для організації екологічного виховання в зв'язку з її різноманітністю і мальовничістю. Вона відома в науковій літературі. Наукові дослідження тут розпочаті ще польськими ботаніками (S. Mascko, A. Rapęk), тут проводили дослідження також українські ботаніки та екологи, є кілька наукових публікацій про рослинний світ та екологічні умови території, насамперед, прилеглої до р. Случ. Результати досліджень узагальнені в збірці „Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку” (1999).

Дніпровський НПП

Територія, прилегла до Дніпра у Ріпкинському районі Чернігівської області, давно привертала увагу природоохоронців з метою створення тут національного парку. У зв'язку з цим вивчалися природні комплекси цього регіону, його наукова та рекреаційна цінність. Деякі відомості про рослинний світ та флору цієї території висвітлені в літературі (Прядко, 1981, 1982; Перегуда та ін., 1981; Андрієнко та ін., 1982; Прядко, 1982а; Прядко, 1982б; Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983).

Створення великого природоохоронного об'єкта на цій території передбачена Законом України „Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” (2000 р.) та Національною програмою екологічного оздоровлення

басейну Дніпра і поліпшення якості питної води (1997). Вивчення та комплексний аналіз матеріалів, зібраних на території цього регіону, переконливо довели, що найдоцільнішим є створення національного природного парку.

Парк пропонується створити на площі близько 34,5 тис. га. Із цієї площі 28% зайнято лісами. Переважають ліси з домінуванням сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) – 62%. Значну площу займають ліси з домінуванням берези повислої (*Betula pendula*) – 15%, дуба звичайного (*Quercus robur*) – 13%, вільхи чорної (*Alnus glutinosa*).

Західна частина території розміщується в заплаві Дніпра, центральна і східна займають борову терасу Дніпра, а також частину болотного масиву Замглай.

Згідно з фізико-географічним районуванням України, ця територія відноситься до трьох фізико-географічних районів Чернігівського Полісся – Дніпровсько-Замглайського, Любецько-Чернігівського (південна частина проектного парку), Ріпкинського (південно-східна частина).

Згідно з геоботанічним районуванням України (1977), територія парку належить до двох геоботанічних районів: основна частина – до Ріпкинсько-Добрянського (для нього характерні соснові ліси зеленомохові, відкриті евтрофні болота, торф'янисті та болотисті луки), а південна частина – до Чернігівсько-Сосницького (характеризується багатшим рослинним покривом, в якому переважають дубово-соснові та дубові ліси і справжні луки).

Серед лісів найбільшу площу займають соснові ліси зеленомохові. Флористичне ядро трав'яного покриву утворюють типові бореальні види: котячі лапки дводомні (*Antennaria dioica*), зимолюбка зонтична (*Chimaphila umbellata*), осока вереснянкова (*Carex ericetorum*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*) та деякі інші. У добре розвиненому моховому покриві переважає *Dicranum polysetum*. У більш знижених елементах рельєфу лісових масивів розміщуються соснові ліси з домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus*), які в цілому в парку не займають великих площ. Найвищі елементи рельєфу зайняті сосновими лісами лишайниковими. Вони тут малопоширені – невеликими ділянками відмічені на терасі Дніпра. У розрідженому трав'яному покриві переважають псамофітні види: келерія сиза (*Koeleria glauca*), булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens*), цмин піщаний (*Helichrysum arenarium*). Зростає тут і ендемік Полісся гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*). Проективне покриття лишайників становить до 50%.

Дубово-соснові ліси найпоширеніші в центральній частині планованого парку, де розміщуються на підвищеннях, які мають вигляд островів. Характер цих лісів у цілому є типовим для Українського Полісся. Підлісок у них утворює ліщина (*Corylus avellana*) з домішкою горобини (*Sorbus aucuparia*). Основу трав'яного покриву становлять папороть орляк (*Pteridium aquilinum*), місцями куничник тростиновидний (*Calamagrostis arundinacea*). Флористичне ядро утворюють переважно неморальні види.

Дубові ліси тут не займають значних площ, невеликими ділянками вони зростають в центральній частині парку і заплаві Дніпра. В них в підліску переважає крушина (*Frangula alnus*), а в трав'яному ярусі – молінія голуба (*Molinia caerulea*). Є ділянки грабово-дубових лісів, переважно з домінуванням осоки волосистої (*Carex pilosa*).

Болотна рослинність на території парку представлена евтрофними болотами, типовими для Лівобережного Полісся – лісовими і відкритими трав'яними (Левина, 1937). Трав'яні болота зосереджені переважно в центральній частині парку (система болота Паристе) і в заплаві Дніпра. Характерною особливістю цих боліт є наявність угруповань з осокою ситничковидною (*Carex juncella*), які в Україні зустрічаються переважно на Лівобережному Поліссі. Тут ці ценози знаходяться на південно-західній межі поширення. У складі болотної рослинності відмічені й угруповання осоки омської (*Carex omskiana*), які займають обводнені ділянки в заплаві Дніпра.

Серед лісових боліт найбільш поширеними є вільхово-очеретово-лепешнякові і вільхово-осокові. Їх флористичне ядро утворюють образки болотні (*Calla palustris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*).

Лучна рослинність зосереджена в основному в заплаві Дніпра. Лучна рослинність поліського Дніпра досить різноманітна (Афанасьєв, 1959). На території проектного парку переважають дрібнозлакові сухі луки з домінуванням костриці червоної (*Festuca rubra*), місцями зі значною домішкою мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*), рідше – костриці лучної (*Festuca pratensis*). У заплаві Дніпра біля озера Нерадча відмічені ділянки справжніх лук з переважанням костриці лучної (*Festuca pratensis*) і лисохвосту лучного (*Alopecurus pratensis*), на їх більш знижених ділянках великі популяції утворюють півники сибірські (*Iris sibirica*). Болотисті луки не займають значних площ і представлені тут в основному ценозами осоки гострої (*Carex acuta*).

У складі рослинного покриву виявлено три угруповання, занесені до Зеленої книги України: угруповання латаття білого (*Nymphaea alba*) (по заплавах водойм Дніпра), угруповання латаття сніжно-білого (*Nymphaea candida*) (найбільше відоме на території парку місцезнаходження цих угруповань виявлене на озері Срібне), угруповання глечиків жовтих (*Nuphar lutea*) (на території парку відмічені в заплавах водойм).

До рідкісних на Лівобережному Поліссі слід віднести і виявлені на території парку угруповання булавоносця сіруватого (*Corynephorus canescens*). На території проєктованого Дніпровського НПП вони невеликими ділянками зустрічаються на сухих підвищеннях у прирусловій частині заплави Дніпра, а також невеликими плямами на терасі. Серед лісових угруповань до рідкісних слід віднести соснові ліси з домінуванням плауна річного (*Lycopodium annotinum*). Ці угруповання виявлені в лісовому масиві біля с. Углова Рудня.

У складі флори дослідженої території є значна кількість рідкісних видів, що надає їй особливої наукової цінності; місцезростання деяких з цих видів висвітлені в літературі (Прядко, 1982).

На території виявлено 14 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України.

Зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.) на території проєктованого парку зростають в кількох урочищах. Одна популяція виявлена в ур. Кінське, де цей вид зростає в дубово-ясеневому-грабовому лісі з домішкою липи та клена. У подібних умовах у південній частині проєктованого парку (3,5 км на захід від с. Зубахи) знаходиться друга популяція – в мішаному березово-осиково-дубовому лісі, в трав'яному покриві якого переважає яглиця звичайна. Ця велика популяція налічує 25-30 екз., рослини мають добру життєвість, квітнуть і плодоносять. Третє відоме місцезростання зозулиних черевичків справжніх виявлене неподалік від ур. Кінське – в ур. Волноша, де цей вид утворює окремі невеликі куртини у вільховому лісі з домінуванням кропиви жабрійовистої (*Urtica galeopsifolia*).

Гудайєра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.). На Лівобережному Поліссі реально існуючі місцезростання гудайєри повзучої відомі лише на територіях проєктованого Дніпровського НПП та Деснянсько-Старогутського НПП. Вона виявлена в сосновому лісі зеленомоховому в ур. Чонка, що розташоване у центральній частині проєктованого парку. Популяція налічувала 35 екз.

Булатка червона (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.) на досліджуваній території відмічена в південній її частині, на моренному пагорбі в молодому грабовому лісі.

Виявлені любка дволиста (*Platanthera bifolia*), зозуліні сльози яйцевидні (*Listera ovata*), коручки чемерниковидна (*Epipactis helleborine*) та темно-червона (*E. atrorubens*), пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) і гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis*). У лісах парку відмічена також лілія лісова (*Lilium martagon*).

Верба Старке (*Salix starkeana* Willd.) знайдена на периферії осокового болота в лісовому масиві біля с. Углова Рудня.

Гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.) Sw.) у межах проєктованого парку виявлена лише біля с. Мохначі, на підвищеному моренному останці з багатим рослинним покривом, в якому переважають дубово-грабові ліси.

Осока затінкова (*Carex umbrosa* Host) зростає в ур. Присторонська дача і в лісовому масиві біля с. Углова Рудня – це ділянки мішаних лісів з переважанням дуба і трав'яним покривом, утвореним неморальними видами з переважанням підмаренника западного (*Galium odoratum*).

Діфазіаструм Зейлера (*Diphasiastrum zeilleri* (Rouy) Holub) виявлений в дубово-сосновому лісі орляково-чорнищевому в ур. Нова Зимниця і в сосновому лісі зеленомоховому поблизу с. Углова Рудня.

Серед видів, які є малопоширеними як на території України, так і на території парку слід назвати осоку піхвову, осоку ситничковидну, толокнянку звичайну, суховершки великоквіткові, еремогоне скельну, суниці мускусні, вербу мирзинолисту і вербу чорніючу.

Осока піхвова (*Carex vaginata* Tausch). У межах проєктованого парку виявлене одне місцезростання даного виду – у смугі мішаного лісу поблизу ур. Пуща, в екотонній смугі між болотом і сухим підвищенням.

Суховершки великоквіткові (*Prunella grandiflora* (L.) Scholl.). На дослідженій території знайдені в соснових лісах зеленомохових в ур. Нова Зимниця.

Суниці мускусні (*Fragaria moschata* Duch.) на території проєктованого парку виявлені в двох місцях – у дубово-грабовому лісі в південній частині парку і в мішаних лісах ур. Присторонська Дача.

Толокнянка звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.) відмічена в соснових лісах зеленомохових та лишайникових на боровій терасі Дніпра біля сіл Задеріївка і Углова Рудня.

На підставі комплексного вивчення визначеної для створення НПП території, її господарського і рекреаційного використання запропоноване зонування території проєктованого Дніпровського НПП. До заповідної зони пропонується віднести близько 3700 га (10,7%), зони регульованої рекреації – 7100 га (21,0%), стаціонарної рекреації – 98 га (0,3%), господарської зони – 23662 га (68,0%). До заповідної зони пропонуються переважно території, що на цей час вже мають природоохоронний статус, – заповідні урочища Нова Зимниця, Волноша, Присторонська дача, ботанічний заказник „Срібне озеро”. Території заповідної зони переважно розташовані у центральній, найвіддаленішій частині НПП, в оточенні боліт, що сприятиме їх ефективній охороні.

Придеснянський НПП

Територія, де планується створити Придеснянський національний природний парк, знаходиться у Козелецькому районі Чернігівської області. Вона розміщується на лівому березі р. Десни. На заході межа проєктованого парку проходить по р. Десні і тягнеться від м. Остер на півдні до с. Надинівка на півночі. На сході межа проходить біля сіл Пархомів, Котів, Вовчок. Загальна площа 12320 га, із них 10920 га (87%) займає заплава Десни. Відомості про флору і рослинність цієї території висвітлені в літературі (Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983). У 2000 р. тут проводились комплексні дослідження рослинного світу.

На території переважають луки. Ліси займають 2005 га (16%). Вони знаходяться переважно на першій надзаплавній терасі Десни.

Територія національного природного парку „Придеснянський” є своєрідною завдяки географічному положенню та історії формування ландшафтів, які включають переважно заплавні комплекси і лише частково – терасу Десни. Тут сформувався і своєрідний рослинний покрив, в якому переважає лучний тип рослинності, характерною є прибережно-водна та водна рослинність. У зв'язку з розміщенням основної частини території парку в заплаві, ліси займають тут незначні площі, на відміну від інших національних парків Українського Полісся.

Домінуюча лучна рослинність характеризується переважанням справжніх лук, що представлені в основному ценозами з домінуванням лисохвосту лучного (*Alopecurus pratensis*), костриці лучної (*Festuca pratensis*) та мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*). Найбільші площі займають угруповання мітлиці тонкої, які розміщуються на плескатих верхівках гряд і на схилах. Луки з домінуванням костриці лучної та лисохвосту

лучного зустрічаються на менших площах, частина з них являє собою сіяні луки. З півночі на південь кількість справжніх лук збільшується. Крім вказаних домінантів, характерними видами цих лук є плакун прутівидний (*Lythrum virgatum*), щавель кінський (*Rumex confertus*), волошка лучна (*Centaurea jacea*), рутвиця блискуча (*Thalictrum lucidum*), суховершки звичайні (*Prunella vulgaris*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), перстач гусячий (*Potentilla anserina*). Досить багато бобових – горошок чотиринасінний (*Vicia tetrasperma*), чина лучна (*Lathyrus pratense*), конюшини гібридна (*Trifolium hybridum*), лучна (*T. pratense*), повзуча (*T. repens*), лядвенець український (*Lotus ucrainicus*). На цих луках виявлена велика популяція зозулинця жилкуватого (*Orchis nervulosa*). З інших орхідних тут трапляються пальчатокорінник м'ясочервоний (*Dactylorhiza incarnata*) та зозулинець болотний (*Orchis palustris*). Є ділянки лук з домінуванням пирію повзучого (*Elytrigia repens*) та пахучої трави звичайної (*Anthoxanthum odoratum*).

Болотисті луки представлені переважно угрупованнями осоки гострої (*Carex acuta*), які розміщуються у плескатих зниженнях міжрядових підвищень, а також виявлені у прибережно-водних смугах навколо заплавних водойм. Співдомінантами часто є тонконіг болотний (*Poa palustris*) та мітлиця повзуча (*Agrostis stolonifera*). У заплаві відмічені також ділянки болотистих лук з домінуванням лепешняку великого (*Glyceria maxima*).

У комплексі з болотистими луками в заплаві зустрічаються евтрофні (низинні) болота. Великих площ вони тут не займають і відмічені лише окремими фрагментами. Найбільшим із нині відомих є масив Велике болото, який тягнеться вузькою смугою на південь від с. Жилин Млинок. Раніше це було досить обводнене відкрите болото з вільшняками по краях. Тут є угруповання очерету звичайного (*Phragmites australis*), рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia*), осоки омської (*Carex omskiana*), осоки зближеної (*C. appropinquata*) та осоки здutoї (*C. rostrata*). На окремих ділянках домінує осока пухнатопада (*Carex lasiocarpa*). На початку 70-х років проведено осушення цього болотного масиву, проте воно виявилось малоефективним. Нині Велике болото ренатуралізовалось, майже повністю відновився болотний травостій.

Значні площі на території парку займає водна рослинність, яка розміщується переважно в озерах та старицях Десни. Тут поширені угруповання куширу темнозеленого (*Ceratophyllum demersum*), водопериці колосистої (*Myriophyllum spicatum*), латаття білого (*Nymphaea alba*), глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), водяного різак алоевидного (*Stratioides aloides*), жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae*).

Як уже вказувалось, у зв'язку з розташуванням основної частини території парку у заплаві Десни лісова рослинність не займає тут значних площ і поєднує соснові ліси на терасі, заплавні діброви та вільшняки з домішкою інших порід у притерасній частині.

Ліси, що розміщуються на терасі, являють собою переважно зеленомохові соснові ліси. У трав'яному ярусі переважають куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*) та костриця червона (*Festuca rubra*), поодинокі зростають чебрець повзучий (*Thymus serpyllum*), нечуй-вітер волохатенький (*Hieracium pilosella*), агалік-трава (*Jasione montana*), цмин піщаний (*Helichrysum arenarium*), келерія сиза (*Koeleria glauca*). У цих екотопах відмічений і такий малопоширений вид, як гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus*). Добре виявлений в цих угрупованнях моховий покрив, його проективне покриття становить 70-80%, основу утворюють типові лісові зелені мохи – *Pleurozium schreberi* та *Dicranum rugosum*. Значні площі тут займають молоді та середньовікові насадження сосни, які поступово формуються у соснові ліси зеленомохові та лишайникові. Загалом, ці ліси за будовою є типовими для соснових лісів зеленомохових, що зростають на Українському Поліссі, але збіднені флористично внаслідок бідності ґрунтів. Ці ценози характеризуються більшою участю псамофітних видів і меншою – лісових бореальних видів, характерних для соснових лісів Полісся. У цих лісах виявлені занесені до Червоної книги України діфазіаструм сплюснутий (*Diphazium complanatum*) та плаун річний (*Lycopodium annotinum*). На схилі борової тераси між селами Вовчок і Надинівка знайдена багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare*) – рідкісний для Полісся вид.

Є ділянки заплавних лісів з переважанням у деревостані дуба (*Quercus robur*), осики (*Populus tremula*), ясена (*Fraxinus excelsior*) та вільхи (*Alnus glutinosa*). Підлісок утворюють бруслина європейська (*Euonymus europaea*), бруслина бородавчаста (*E. verrucosa*), свидина кров'яна (*Swida sanguinea*), крушина (*Frangula alnus*). У трав'яному покриві часто переважає кропива дводомна (*Urtica dioica*), місцями – розрив-трава звичайна (*Impatiens noli-tangere*), розхідник звичайний (*Glechoma hedereacea*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*) та кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*).

Заплавні діброви є невід'ємною складовою заплави Десни. Місцями трапляються кремезні дуби з діаметром більше ніж 1 м та висотою 15-17 м. Деревостан розріджений. В ярусі підліска найчастіше плямами зростає ожина (*Rubus caesius*), а по зниженнях крушина (*Frangula alnus*) та верба попеляста (*Salix cinerea*). Основу травостою

утворюють лучні види костриця лучна (*Festuca pratense*) і тонконіг лучний (*Poa pratense*). Трапляються хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), алтея лікарська (*Altea officinalis*), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara*), буквиця лікарська (*Betonica officinalis*), вероніка дібровна (*Veronica chamaedrys*), осока біла (*Carex pallescens*) та деякі інші.

Значні площі в парку займають також вільхові ліси (з вільхою чорною – *Alnus glutinosa*), які розміщуються в притерасній частині заплави Десни. Такі ділянки займають значні площі біля сіл Самойлівка та Барсуки. Переважають ліси з домінуванням кропива жабрилоїстої (*Urtica galeopsifolia*). Флористичне ядро утворюють болотні та лісові види: вербозілля лучне (*Lysimachia nummularia*), чистець болотний (*Stachys palustris*), осока несправжньосмикавцева (*Carex pseudocyperus*), водяний хрін австрійський (*Rorippa austriaca*), осока попелясто-сіра (*Carex cinerea*), підмаренник болотний (*Galium palustre*), костриця велетенська (*Festuca gigantea*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), цирцея звичайна (*Circaea lutetiana*), глуха кропива плямиста (*Lamium maculatum*), вороняче око звичайне (*Paris quadrifolia*). У комплексі з лісовими вільшняками у зниженнях розміщуються болотні вільшняки, в яких найчастіше домінує осока гостровидна (*Carex acutiformis*).

У складі рослинного покриву території проектного парку є рідкісні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

Угруповання латаття білого (*Nymphaea alba*) на території проектного парку зустрічаються по заплавних озерах та численних старицях. Їх поширення в заплаві Десни давно привертає увагу науковців з метою їх охорони. Саме в Зеленій книзі України наголошується на необхідності їх охорони в середній течії Десни безпосередньо в Чернігівській області. Угруповання глечиків жовтих (*Nuphar lutea*) на території проектного парку є досить поширеними по заплавних озерах та старицях Десни.

У складі флори виявлено 7 видів, занесених до Червоної книги України.

Діфазіаструм сплюснутий (*Diphazium complanatum*) – рідкісний вид флори України. Нині на Лівобережжі має кілька відомих місцезростань (Лукаш та ін., 1998). Виявлений в північній частині проектного парку, в сосновому лісі біля сіл Надинівка та Копачів.

Зозулинець жилкуватий (*Orchis nervulosa* Sakalo) – ендемічний вид, поширений в Середньому Придніпров'ї. Виявлені популяції (на заплаві неподалік с. Туманська Гута і біля озера Крившина) надають

цій території особливої наукової цінності. При створенні парку цим ділянкам необхідно приділити особливу увагу.

Зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.). Виявлене в межах проєктованого парку місцезростання цього виду (заплава Десни між селами Небільське та Білики) є одним з найпівнічніших; місцева популяція життєздатна, але нечисленна.

Пальчатокорінник м'ясоцеровий (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo.). На території проєктованого парку великі популяції цієї лучно-болотної орхідеї виявлені на більш вологих ділянках справжніх лук. Рослини квітнуть і плодоносять, часто зростають разом з іншими видами орхідних, виявленими на цій території.

На території проєктованого парку виявлено також сальвінію плаваючу (*Salvinia natans* (L.) All.), лілію лісову (*Lilium martagon*), плаун річний (*Lycopodium annotinum*).

На підставі комплексних досліджень природних комплексів території і аналізу господарського використання земель запропоновано функціональне зонування майбутнього парку. До заповідної зони планується включити 1520 га (12% від загальної площі НПП), зони регульованої рекреації – 3500 га (29%), зони стаціонарної рекреації – 100 га (1%), господарської зони – 7200 га (58%).

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРИ ПРИРОДНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

Для аналізу флори судинних рослин ПЗУ Українського Полісся використані матеріали власних досліджень, опубліковані списки (Андрієнко та ін., 1986; Шацький НПП, 1994; Панченко, 2005), списки, представлені іншими авторами монографії по Черемському (В.В. Коніщук) та Рівненському (Т.Л. Андрієнко, О.І. Прядко) природних заповідниках, інші публікації (Зуб, Карпова, 2004). На основі цих матеріалів складений список видів, де назви таксонів наведено за „Определителем...” (1986). Зведені дані наведено у табл. 8.

Таблиця 8. Багатство флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся

Table 8. Richness of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia

ПЗУ	Видів	Родів	Родин	Видів у роді	Родів у родині	Видів у родині
Черемський ПЗ	762	384	103	1,98	3,73	7,40
Рівненський ПЗ	531	292	91	1,82	3,21	5,84
Поліський ПЗ	599	337	93	1,78	3,62	6,44
Шацький НПП	858	468	112	1,83	4,18	7,66
Деснянсько-Старогутський НПП	797	399	108	2,00	3,69	7,38
Разом в усіх ПЗ і НПП	1193	534	125	2,23	4,27	9,54

Всього у флорі ПЗУ налічується 1193 види судинних рослин. Не встановлено залежності між площею природно-заповідної території та багатством флори. У національних природних парках кількість видів, родів та родин у флорі вища, ніж у природних заповідниках.

У систематичній структурі всіх ПЗУ, крім НПП "Деснянсько-Старогутський", перші три позиції займають *Asteraceae*, *Poaceae* та *Cyperaceae* (табл. 9). У НПП "Деснянсько-Старогутський" третю позицію займає родина *Rosaceae*, яка відтіснила *Cyperaceae* на четверту позицію. Склад десяти провідних родин у флорах проаналізованих тери-

Таблиця 9. Систематична структура флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся

Table 9. Systematic structure of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia

Черемський	Поліський	Рівненський	НППШ	НППДС	Разом
Asteraceae 80 (10,50)	Asteraceae 70 (11,69)	Asteraceae 51 (9,60)	Asteraceae 89 (10,37)	Asteraceae 92 (11,54)	Asteraceae 136 (11,40)
Poaceae 62 (8,14)	Poaceae 59 (9,85)	Poaceae 50 (9,42)	Poaceae 71 (8,28)	Poaceae 72 (9,03)	Poaceae 92 (7,71)
Cyperaceae 54 (7,09)	Cyperaceae 41 (6,84)	Cyperaceae 42 (7,91)	Cyperaceae 57 (6,64)	Rosaceae 47 (5,90)	Cyperaceae 71 (5,95)
Fabaceae 38 (4,99)	Caryophyllaceae 31 (5,18)	Caryophyllaceae 28 (5,27)	Fabaceae 44 (5,13)	Cyperaceae 44 (5,52)	Rosaceae 65 (5,45)
Caryophyllaceae 36 (4,72)	Lamiaceae 30 (5,01)	Fabaceae 26 (4,90)	Rosaceae 40 (4,66)	Fabaceae 42 (5,27)	Fabaceae 57 (4,78)
Scrophulariaceae 36 (4,72)	Fabaceae 25 (4,17)	Scrophulariaceae 22 (4,14)	Caryophyllaceae 38 (4,43)	Caryophyllaceae 33 (4,14)	Caryophyllaceae 53 (4,44)
Lamiaceae 31 (4,07)	Scrophulariaceae 25 (4,17)	Rosaceae 20 (3,77)	Brassicaceae 35 (4,08)	Lamiaceae 30 (3,76)	Lamiaceae 47 (3,94)
Rosaceae 30 (3,94)	Rosaceae 22 (3,67)	Lamiaceae 19 (3,58)	Lamiaceae 33 (3,85)	Brassicaceae 30 (3,76)	Brassicaceae 47 (3,94)
Brassicaceae 27 (3,54)	Brassicaceae 19 (3,17)	Apiaceae 15 (2,82)	Apiaceae 32 (3,73)	Scrophulariaceae 27 (3,39)	Scrophulariaceae 46 (3,86)
Apiaceae 26 (3,41)	Apiaceae 17 (2,84)	Ranunculaceae 14 (2,64)	Scrophulariaceae 29 (3,38)	Ranunculaceae 24 (3,01)	Apiaceae 38 (3,19)
Всього видів у флорі 762	Всього видів у флорі 599	Всього видів у флорі 531	Всього видів у флорі 858	Всього видів у флорі 797	Всього видів у флорі 1193

Примітка: після назви родини вказано кількість видів, а в дужках – відсоток від загальної чисельності флори ПЗТ.

торій відзначається високою стабільністю. У Рівненському ПЗ до десяти найбільших родин не потрапила *Brassicaceae*, а у НПП "Деснянсько-Старогутський" – *Apiaceae*. В обох флорах присутні *Ranunculaceae*.

Лісові види за кількістю переважають інші групи в еколого-ценотичній структурі флори (табл. 10). Частка лісових видів у флорах ПЗ та НПП коливається від 31 до 36% і найбільшою є у Рівненському та Черемському ПЗ, а найменша – у Поліському ПЗ та Шацькому НПП. Найчисельнішою є група широколистянолісових видів. Виняток становить Поліський ПЗ, де переважають узлісні та хвойнолісові види. Види узлісь становлять більшість і у зведеному списку видів ПЗ та НПП Українського Полісся. Другу позицію у цьому списку займають синантропні види (22,97%), які випередили групу лучних видів (22,46%). В окремих флорах така ситуація спостерігається лише у флорі Шацького НПП. У флорах ПЗ синантропні види поступаються за кількістю також водно-болотним. Серед лучних видів у флорах всіх ПЗ та НПП за чисельністю переважають справжньолучні види, а найменша кількість суходолних. За складом водно-болотних видів відзначається Рівненський ПЗ, де висока частка мезотрофноболотних видів. Значна частка синантропних видів у цілому характерна для НПП, де вона перевищує 19%. Серед ПЗ найбільшою часткою синантропних видів відзначається Поліський.

Таблиця 10. Еколого-ценотична структура флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся

Table 10. Coenotic structure of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia

Еколого-ценотична група видів	Черемський ПЗ		Рівненський ПЗ		Поліський ПЗ		Шацький НПП		Деснянсько-Старогутський НПП		Разом	
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
Хвойно-лісова	55	7,22	50	9,42	48	8,01	50	5,83	54	6,78	68	5,70
Листоно-лісова	85	11,15	54	10,17	40	6,68	92	10,72	87	10,92	118	9,89
Болотно-лісова	31	4,07	23	4,33	21	3,51	26	3,03	30	3,76	36	3,02
Узлісна	73	9,58	50	9,42	58	9,68	69	8,04	74	9,28	121	10,14
Чагарникова	31	4,07	16	3,01	19	3,17	30	3,50	27	3,39	47	3,94

Еколого-ценотична група видів	Черемський ПЗ		Рівненський ПЗ		Поліський ПЗ		Шацький НПП		Деснянсько-Старогутський НПП		Разом	
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
Лісові всього	275	36,09	193	36,35	186	31,05	267	31,12	272	34,13	390	32,69
Справжньо-лучна	81	10,63	66	12,43	68	11,35	84	9,79	90	11,29	104	8,72
Сухолучна	39	5,12	26	4,90	31	5,18	37	4,31	37	4,64	67	5,62
Болотисто-лучна	73	9,58	53	9,98	58	9,68	75	8,74	69	8,66	97	8,13
Лучні всього	193	25,33	145	27,31	157	26,21	196	22,84	196	24,59	268	22,46
Евтрофно-болотна	56	7,35	44	8,29	45	7,51	52	6,06	43	5,40	64	5,36
Мезотрофно-олотна	24	3,15	25	4,71	21	3,51	22	2,56	14	1,76	26	2,18
Прибережно-водна	26	3,41	23	4,33	24	4,01	27	3,15	26	3,26	33	2,77
Водна	32	4,20	23	4,33	23	3,84	34	3,96	35	4,39	50	4,19
Водно-болотні всього	138	18,11	115	21,66	113	18,86	135	15,73	118	14,81	173	14,50
Алювіальна	21	2,76	13	2,45	16	2,67	17	1,98	27	3,39	33	2,77
Борова	24	3,15	20	3,77	21	3,51	30	3,50	28	3,51	43	3,60
Псамофітні всього	45	5,91	33	6,21	37	6,18	47	5,48	55	6,90	76	6,37
Сегетальна	23	3,02	8	1,51	22	3,67	31	3,61	29	3,64	38	3,19
Рудеральна	80	10,50	32	6,03	74	12,35	101	11,77	94	11,79	142	11,90
Лісові інтродуценти		0,00	1	0,19	1	0,17	8	0,93	15	1,88	17	1,42
Дичавіючі	1	0,13		0,00	2	0,33	64	7,46	16	2,01	77	6,45
Синантропні всього	104	13,65	41	7,72	99	16,53	204	23,78	154	19,32	274	22,97

За довготним типом ареалу у зведеному списку видів флор ПЗ та НПП Українського Полісся більшість становлять європейські види (табл. 11). Дещо їм поступаються європейсько-західноазійські та євразійські. Географічна структура за довготним типом ареалу окремих флор суттєво відрізняється. Так, у флорах Шацького НПП та Черемського ПЗ переважають європейські види з високою часткою євразійсь-

Таблиця 11. Географічна структура флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся. Довготний тип ареалу

Table 11. Geographical structure of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia. Longitudinal type of area

Довготний тип ареалу	Черемський ПЗ		Рівненський ПЗ		Поліський ПЗ		Шацький НПП		Деснянсько-Старогутський НПП		Разом	
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
Європейський	198	25,98	123	23,16	124	20,70	214	24,94	183	22,96	318	26,66
Європейсько-західно-азійський	170	22,31	117	22,03	145	24,21	182	21,21	176	22,08	271	22,72
Євразійський	184	24,15	126	23,73	156	26,04	191	22,26	209	26,22	250	20,96
Циркумполярний	192	25,20	149	28,06	157	26,21	186	21,68	189	23,71	238	19,95
Американський	3	0,39	5	0,94	5	0,83	16	1,86	20	2,51	28	2,35
Європейсько-американський	12	1,57	11	2,07	9	1,50	13	1,52	10	1,25	18	1,51
Азіатський	-	-	-	-	1	0,17	1	0,12	3	0,38	4	0,34
Невизначений	3	0,39	-	-	2	0,33	55	6,41	7	0,88	66	5,53
Сума	762	100	531	100	599	100	858	100	797	100	1193	100

ких та циркумполярних. У НПП "Деснянсько-Старогутський" та Поліському ПЗ більшість становлять євразійські види з високою часткою циркумполярних, а у Рівненському ПЗ – циркумполярні.

За широтним типом ареалу переважають бореально-субмеридіональні та температурно-субмеридіональні види. Тут специфічність окремих флор виявляється менше, ніж за довготним типом ареалу. Ареали більшості видів охоплюють температурну та субмеридіональну зони, рідше – бореальну (табл. 12). Найбільша частка видів, ареали яких охоплюють бореальну зону – у Рівненському та Поліському ПЗ (більше ніж 65%), а найменша у Шацькому НПП – 56%, що повністю відображає характер рослинності цих заповідних територій.

Заповідні території не є „острівцями” незайманої природи. Глобальні зміни навколишнього середовища, спричинені діяльністю людини, позначаються і на їх рослинному покриві. У флористиці ступінь впливу таких змін прийнято виражати параметрами, розрахованими на основі підрахунку кількості синантропних та адвентивних видів у скла-

Таблиця 12. Географічна структура флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся. Широтний тип ареалу

Table 12. Geographical structure of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia. Latitudinal type of area

Широтна зона	Черемський ПЗ		Рівненський ПЗ		Поліський ПЗ		Щацький НПП		Деснянсько-Старогутський НПП		Разом	
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
Арктична	90	11,81	77	14,50	81	13,52	91	10,61	95	11,92	109	9,14
Бореальна	463	60,76	349	65,73	391	65,28	481	56,06	478	59,97	598	50,13
Температна	752	98,69	522	98,31	588	98,16	788	91,84	771	96,74	1095	91,79
Субмеридіональна	575	75,46	387	72,88	471	78,63	621	72,38	601	75,41	869	72,84
Меридіональна	263	34,51	161	30,32	215	35,89	290	33,80	285	35,76	416	34,87
Тропічна	51	6,69	32	6,03	40	6,68	52	6,06	55	6,90	70	5,87
Південна	32	4,20	20	3,77	29	4,84	33	3,85	36	4,52	43	3,60

ді флори. Для багатьох природно-заповідних територій такі показники встановлені, але для глибоких висновків вивченість переважної більшості заповідників недостатня.

Ускладнює аналіз рівня синантропізації флор заповідників різний обсяг трактування терміну „синантропний вид”. Існують різні оцінки рівня синантропізації для окремих природно-заповідних територій. Після виходу монографії В.В. Протопопової (1991) з наведеним списком синантропних видів флори України українські ботаніки в подальшому взяли його за основу при визначенні рівня синантропізації флор. Аналіз синантропізації флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся ми здійснили також на основі цього базового списку.

Загалом участь на заповідних територіях синантропних видів коливається в широких межах від практично повної відсутності до 40% і більше. Найменшу кількість синантропних видів у своїх флорах мають значні за площею заповідники Арктики, Субарктики, гір Сибіру та Далекого Сходу. Значно підвищується кількість синантропних видів у заповідниках тайги, лісостепу, степу, пустель і, особливо, у гирлах річок Східної Європи. Це відображає загальні тенденції антропогенних змін у регіонах (Соколов та ін., 1997; Миркин, Наумова, 2001).

У НПП рівень синантропізації флори суттєво вищий, ніж у ПЗ (табл. 13). Якщо частка синантропних видів у ПЗ не перевищує 35%, то у Щацькому НПП вона становить більше ніж 40% і перевищує показник для Українського Полісся в цілому (38,5%) (Протопопова, 1988). У НПП „Деснянсько-Старогутський” флора дещо менше піддалася синантропізації. Слід відмітити, що частка апофітів у флорах цих територій мало коливається, тоді як істотно вищі розбіжності спостерігаються за кількістю адвентивних видів, особливо кенофітів. Отже, рівень синантропізації у флорах ПЗУ Українського Полісся зумовлюється насамперед поширенням цієї групи синантропних рослин.

Таблиця 13. Синантропізація флор заповідників і національних природних парків Українського Полісся

Table 13. Synantropization of floras of zapovidnyks and national nature parks of the Ukrainian Polissia

Група видів	Черемський ПЗ		Рівненський ПЗ		Поліський ПЗ		Щацький НПП		Деснянсько-Старогутський НПП		Разом	
	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
Апофіти випадкові	43	5,64	30	0,56	33	5,51	45	5,24	45	5,65	58	4,86
Геміапофіти	59	7,74	41	0,76	46	7,68	55	6,41	59	7,40	83	6,96
Евапофіти	61	8,01	43	0,80	48	8,01	61	7,11	68	8,53	75	6,29
Апофітів	163	21,39	114	2,13	127	21,20	161	18,76	172	21,58	216	18,11
Дичавіють							41	4,78			41	3,44
Інтродуценти			1	0,02	1	0,17	5	0,58	11	1,38	11	0,92
Археофіти	52	6,82	10	0,19	52	8,68	73	8,51	57	7,15	92	7,71
Кенофіти	28	3,67	15	0,28	21	3,51	65	7,58	65	8,16	105	8,80
Алофітів	80	10,50	26	0,48	74	12,35	184	21,45	133	16,69	249	20,87
Всього синантропних	243	31,89	140	2,61	201	33,56	345	40,21	305	38,27	465	38,98
Всього видів	762	100,0	531	9,90	599	100,0	858	100,0	797	100,0	1193	100,0
Апофітна-лофіти	2,04		4,38		1,72		0,88		1,29		0,87	

При аналізі даних по флорі ПЗ та НПП Українського Полісся звертає на себе увагу той факт, що частка апофітів у загальному списку видів досліджуваних заповідних територій менша, ніж для будь-якої території окремо (18,11%), а частка алофітів за винятком Шацького НПП, навпаки, більша (20,87%). Цей факт пояснюється подібністю складу апофітів і значною відмінністю між флорами за складом адвентивних видів, особливо кенофітів.

Вилучивши кількість адвентивних видів із загальної кількості видів флор, отримуємо багатство природних флор. Загальна кількість видів природної флори заповідників і НПП Українського Полісся становить 944 види 408 родів та 112 родин. Найбагатшими є флори Шацького НПП (684 види, 357 родів та 101 родина) та Черемського ПЗ (682, 345, 101), де ще їм поступається флора НПП "Деснянсько-Старогутський" (664, 328, 99). У флорах Поліського та Рівненського ПЗ кількість видів менша – відповідно 525, 292 і 90 та 505, 278 і 91. Як і у випадку з загальною флорою заповідників і НПП, також немає залежності між площею ПЗУ та багатством її природної флори. Багатство природної флори зумовлюється різноманіттям екотопів. Дещо порушує закономірності недостатньо вивчена флора Рівненського ПЗ.

Вплив синантропізації також знаходить відображення в еколого-ценотичній та географічній структурах флор. Так, у НПП кількість синантропних видів перевищує кількість водно-болотних, а частка тих видів, ареали яких охоплюють бореальну зону, менша, ніж у ПЗ. Більш стабільною залишається систематична структура флор. Отже, антропогенні зміни рослинного покриву значною мірою виявляються і у флорах заповідних територій.

ПОЛІСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР ТА ЙОГО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ

Одним із дієвих засобів охорони біорізноманіття певних територій є організація екологічної мережі, яка є інтегруючою в його збереженні. Формування екологічної мережі розпочате в Україні (Розбудова ..., 1999). Відомо, що вона складається із системи екологічних ядер, коридорів буферних зон та територій відновлення (Шеляг-Сосонко та ін., 2005). Одним з основних екологічних коридорів України є Поліський широтний коридор. Полісся в цілому та його південна частина Українське Полісся є унікальним природним регіоном, на формування якого в антропогені мали вплив діяльність льодовика та його вод, неодноразові значні зміни клімату. Для України Полісся, яке займає близько 20% її території, є екологічно дуже важливим регіоном, особливо в гідрологічному аспекті. За кількістю природної рослинності регіон займає перше місце серед регіонів рівнинної частини України.

Полісся – самобутній регіон в аспекті біологічного різноманіття. У ньому зберігається значна кількість бореальних видів та угруповань, а в Західному Поліссі також центральноевропейських. Українське Полісся, яке простягається із заходу на схід на 750 км, становить значну частину важливого екологічного коридору Європи в межах України, Білорусі, Росії та частково Польщі. Це один з основних міграційних шляхів птахів та осередок специфічної постгляціальної рослинності та флори (Екологія ..., 2000).

Українське Полісся в цілому являє собою „макрокоридор“, у межах якого можуть бути виділені кілька „гілок“ (рис. 3). Найважливішою з них є північна, яка проходить вздовж північного кордону України, місцями утворюючи розширення, спрямовані на південь. Друга важлива „гілка“ проходить по півдню Українського Полісся – неподалік від границі Полісся з Волинським лесовим плато та лісостеповою зоною. На Лівобережжі, де смуга Полісся вужча, південна „гілка“ підіймається на північний схід, практично з'єднуючись на крайньому сході Полісся – у Новгород-Сіверському Поліссі – з північною „гілкою“. Поліський коридор у своїй південній частині зберігає біорізноманіття територій з багатшими ґрунтами і значним поширенням широколистяних лісів (Біорізноманіття ..., 2004).

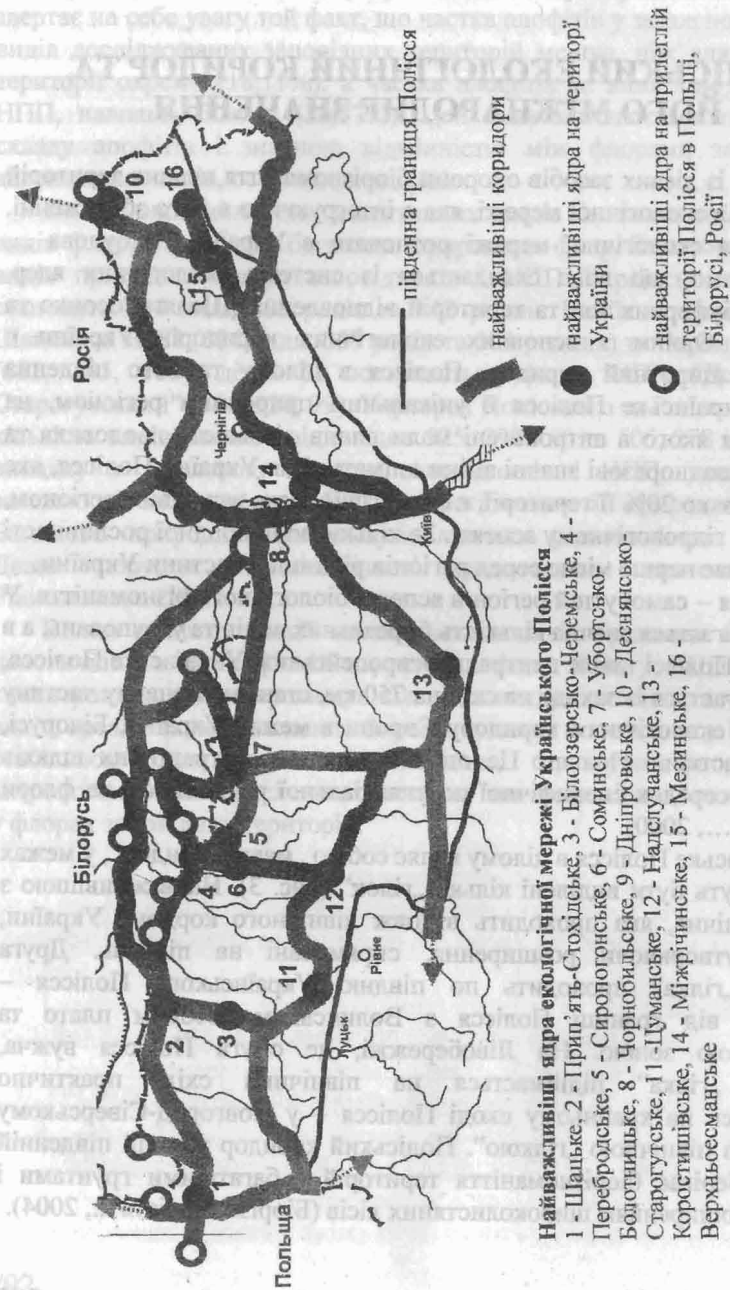

Рис. 3. Схема проєктованої екомережі Українського Полісся
Fig. 3. Scheme of the perspective ecological network of the Ukrainian Polissia

У зв'язку з історичною молодістю регіону у флорі Українського Полісся мало ендемічних видів. Ендемізм Полісся історично молодий. Проте, у флорі Полісся чимало реліктових видів. Численні гляціальні релікти представлені насамперед в ядрах північної „гілки” коридору. В ядрах південної „гілки” разом з гляціальними реліктами зберігаються деякі третинні релікти (*Daphne cneorum*, *Salvinia natans*, *Woodsia ilvensis*, *Melittis sarmatica* та ін.).

Із видів Червоної книги на Поліссі представлено 78 видів судинних рослин, крім того, відмічено один вид із Червоного списку МСОП, 14 видів з Додатку I Бернської конвенції (це майже чверть відомих для України видів з цього списку) та 4 – з Європейського Червоного списку. Кількість видів з Європейського Червоного списку є незначною (для України в цілому – 182 види). Це пояснюється незначною кількістю на Поліссі ендемічних видів, із яких в основному складається цей список. Із угруповань Зеленої книги України Поліський екокоридор забезпечує збереження 29 синтаксонів, що становить 23% її складу.

Таким чином, цей коридор має велике значення для збереження біорізноманіття України. Формування трансграничної екологічної мережі Полісся спрямоване також на комплексне вирішення державами, на території яких знаходиться Полісся, спільних екологічних проблем, забезпечення проведення екологічного виховання та екотуризму, об'єднання зусиль фахівців різних країн у цьому напрямі.

Одним з перших завдань є формування тут мережі міждержавних (транскордонних) природно-заповідних територій. В їх формуванні на Українському Поліссі можна виділити 3 центри з умовними назвами – Західнополіський, Центральнопісський та Східнополіський.

На крайньому заході Полісся нині завершується створення транскордонного українсько-польського біосферного резервату „Західне Полісся”. До нього увійдуть існуючі біосферні резервати „Західне Полісся” на території Польщі (Miedzynarodowy ..., 2000) та Шацький на території України, який включає територію Шацького національного природного парку. Доцільним є розширення території цього транскордонного резервату за рахунок введення до нього білоруської частини на прилеглий території. На території України доцільно продовжити розширення території біосферного резервату з першочерговим включенням до нього території регіонального ландшафтного парку „Прип'ять-Стохід” у межах Волинської області. Значна його частина входить нині до водно-болотних угідь міжнародного значення (Андрієнко, Онищенко, 2005).

У північній частині Рівненської та Житомирської областей, а також

на прилеглій частині Білорусі наявна низка значних за площею природно-заповідних територій, які можуть бути ядрами майбутнього біосферного білатерального резервату. В Україні вони розміщені від болотного масиву Морочно на Рівненщині до Словечансько-Овруцької височини на Житомирщині. На болотному масиві Морочно є три заказники загальнодержавного значення, які межують один з одним і мають площу 2-3 тис. га кожен – Сварицевський, Хиноцький, Золотинський. Вони не постраждали від меліорації і тут є великі популяції рідкісних північних видів з Червоної книги України. До цього біосферного резервату доцільно включити також ділянки болотного масиву Кремінне – ділянки Рівненського природного заповідника Переброди, Сира Погоня та Сомино загальною площею близько 40 000 га, на яких представлена вся гама сфагнових боліт Полісся та оточуючих їх лісів. Тут виявлене зростання 25 видів із Червоної книги України. До біосферного резервату має увійти і Поліський природний заповідник площею 20 104 га та прилеглі до нього ділянки Овруцько-Словечанської височини, які мають увійти до заповідника при його розширенні. Ліси Словечансько-Овруцької височини мають багату флору з низкою дуже рідкісних для Полісся видів.

На сході Українського Полісся нині створений Деснянсько-Старогутський національний природний парк. На прилягаючій території Російської Федерації на базі низки природно-заповідних територій нещодавно створений біосферний резерват „Неруссо-Деснянське Полісся” (Панченко та ін., 2003). Тут планується створення білатерального біосферного резервату, який об'єднає природні комплекси по обох боках кордону (Міждержавні ..., 1998). Через природний коридор – долину р. Десни – природні комплекси Деснянсько-Старогутського національного природного парку пов'язані не лише з цим біосферним резерватом, але й із заповідником „Калузькі засіки”, національними парками Орловської області „Орловське Полісся” та „Угра”.

Необхідною є також розробка сумісних моніторингових досліджень за динамікою відновлення природних екосистем у Чорнобильській зоні України та радіаційному заповіднику Білорусі, розробка рекомендацій по раціональному використанню та охороні цих територій.

Екологічна мережа Полісся на території різних країн має відповідати не лише європейським та національним інтересам щодо збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги, але й враховувати інтереси місцевого населення. На її базі мусять розвиватися екологічний туризм, відпочинок у природі, розвиток різних форм екологічної освіти населення.

ПІДСУМОК

Кліматичні умови Українського Полісся сприятливі для формування широколистяних та мішаних лісів, які тут є зональними угрупованнями. Значне поширення флювіогляціальних відкладів зумовлює переважання піщаних ґрунтів і пов'язаних з ними соснових лісів. Високий рівень ґрунтових вод, знижений характер поверхні сприяють розвитку торфових боліт. Все це обумовлює формування різноманітного рослинного покриву.

Природна рослинність збереглась значною мірою. Розораність регіону досягає 30-40%, збільшуючись у південній та центральній частинах. Середня залісненість регіону за різними джерелами 26-29%, вона зменшується в напрямку з півночі на південь та із заходу на схід. Переважають і становлять 65-70% всіх лісів соснові та дубово-соснові ліси, співвідношення між ними в зв'язку зі збільшенням площі культур змінюється весь час на користь соснових насаджень. Заболоченість Українського Полісся до проведення осушувальної меліорації становила 6,3%, найбільша вона на Західному Поліссі. Нині близько половини площ боліт осушено та трансформовано. В останнє десятиріччя відбувається ренатуралізація осушених боліт.

Побудована класифікаційна схема рослинності Українського Полісся на домінантній основі. Вона включає 5 типів рослинності: лісову рослинність (3 класи формацій та 9 формацій), болотну (3 класи формацій та 25 формацій), лучну (5 класів формацій та 26 формацій), водну (2 класи формацій та 36 формацій), псамофітну рослинність (1 клас формацій та 3 формації). Виділено та охарактеризовано 29 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Вперше для Українського Полісся створена схема флористичної класифікації рослинності. Вона містить 239 асоціацій та угруповань, які належать до 77 союзів, 52 порядків, 28 класів. Недостатньо розробленим нині є клас *Molinio-Arrhenatheretea*, ценози якого одні з найпоширеніших на Поліссі. Іншими синтаксонами, які в регіоні потребують першочергового вивчення, є класи *Isoeto-Nanojuncetea*, *Urtico-Sambucetea*, союз *Aperion spica-venti*.

Флора Українського Полісся, яка налічує нині близько 2100 видів (з них близько 1500 – природної флори) сформувалась із видів різних центрів розвитку, основними з яких, за Є.М. Лавренком (1938), були

гумідний, аридний та арктоальпійський. Вона є флорою міграційного типу. Провідні позиції в ній займають бореальні види, які разом з арктобореальними складають більше половини флори Українського Полісся. Значною є участь степових видів, дещо меншою – неморальних. Кількість ендемічних видів незначна, вузьких ендеміків серед них немає.

Раритетна компонента флори Українського Полісся включає 1 вид із Червоного списку МСОП, 4 – з Європейського Червоного списку, 14 – з Додатку 1 Бернської конвенції та 78 видів із Червоної книги України. Ще 15 видів з Червоної книги України трапляються на межі Українського Полісся, місцезнаходження більшості з них нині не підтверджуються. Серед рідкісних видів Українського Полісся чимало гляціальних реліктів, рідкісних пограничноареальних видів, що знаходяться на південній або східній межі ареалу.

Значна увага приділена в книзі природно-заповідній мережі Українського Полісся та висвітленню фіторізноманіття її територій. Нині в регіоні налічується 3 природні заповідники, 3 національні природні парки (Мезинський НПП створений 10.02.2006 р.), 52 заказники та 18 пам'яток природи загальнодержавного значення. Запроєктоване створення 5 національних природних парків. Для кожного із заповідників і парків висвітлюються його природні умови, рослинність та флора, їх раритетна компонента, наукова значущість їх територій. Дається ботанічна характеристика заказників та пам'яток природи загальнодержавного значення. Ряд існуючих та проєктованих природно-заповідних територій охарактеризовані вперше – Рівненський природний заповідник, проєктовані НПП „Прип'ять-Стохід”, „Надслучанський” та ін.

Проведений порівняльний аналіз флори судинних рослин природних заповідників та національних природних парків. У них відмічено 1193 види судинних рослин. Підкреслюються відмінності у їх флорах: нерівномірне поширення в них видів мезотрофних боліт та листяних лісів, участь у складі флори синантропних видів. Найвищий ступінь синантропізації флори відмічений у Шацькому НПП – 40%.

Одним із дієвих засобів охорони біорізноманіття є побудова екологічної мережі, яка є інтегруючою в його збереженні. У роботі наводиться розроблена авторами схема Поліського екологічного коридору. У межах поліського „макрокоридору” може бути виділено кілька гілок, найважливішими серед яких є північна „бореальна” та південна „бореально-неморальна”. Цей коридор важливий для з'єднання екологічної мережі північної частини України з мережею

Польщі (яка, в свою чергу, є частиною Панєвропейської мережі), а також Російської Федерації та Білорусі.

Матеріали, представлені в монографії, яскраво свідчать про багатство та своєрідність як флористичного, так і ценотичного фіторізноманіття Українського Полісся. Разом з тим вони характеризують антропогенний вплив на рослинні комплекси, необхідність посилення їх охорони.

Найактуальнішими завданнями нині є створення нових поліфункціональних природно-заповідних територій – ядер екологічної мережі – національних природних парків „Прип'ять-Стохід”, „Думанська пуца”, „Надслучанський” та ін. Слід продовжити вивчення поширення в регіоні рідкісних видів, насамперед тих, що плануються до внесення до третього видання Червоної книги України. Чекає свого вирішення і складання повного списку флори Полісся, спочатку судинних, а далі безсудинних рослин. Важливий і своєрідний регіон Українське Полісся заслуговує на збереження його фіторізноманіття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення. Мат-ли наук.-практ. семінару (сmt. Березне, 28-29 вересня 1999 р.). – Рівне: РДТУ, 1999. – 98 с.
2. Андрієнко Т.Л. *Scheuchzeria palustris* L. на Україні // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 5. – С. 617-623.
3. Андриенко Т.Л. Распространение, экология и ценология *Drosera intermedia* Hayne (*Droseraceae*) на Украине // Ботан. журн. – 1977. – 62, № 8. – С. 1207-1209.
4. Андрієнко Т.Л. Рослинність заказника „Городницький” (Житомирське Полісся) // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 2. – С. 107-111.
5. Андриенко Т.Л. Класс *Vaccinio-Piceetea*. Сосновые леса Украинского Полесья // Классификация растительности СССР с использованием флористических критериев. – М., 1986. – С. 112-120.
6. Андриенко Т.Л. Динамика зарастания водоемов Украинского Полесья // Гидробиол. журн. – 1988. – 24, № 2. – С. 7-13.
7. Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С. Рослинність північної частини Житомирської області // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 2. – С. 153-159.
8. Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Прядко О.І. Унікальний болотний масив Переброди на Ровенщині // Укр. ботан. журн. – 1976. – 33, № 5. – С. 532-536.
9. Андрієнко Т.Л., Винаєв Г.В. Поширення і еколого-ценотичні особливості *Chamaedaphne calyculata* (L.) Moench на Прип'ятському Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 4. – С. 367-370.
10. Андрієнко Т.Л., Грищенко Ю.М., Прядко О.І. Біорізноманіття проектного Надслучанського регіонального ландшафтного парку // Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення: Мат-ли наук.-практ. семінару (сmt. Березне, 28-29 вересня 1999 р.). – Рівне: РДТУ, 1999. – С. 44-57.
11. Андрієнко Т.Л., Кузьмичов А.І., Прядко О.І. Болота в районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1971. – 26, № 6. – С. 727-733.
12. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А. Поліський екологічний коридор та його міжнародне значення // Наукова спадщина академіка М.М. Гришка: Мат-ли всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті М.М. Гришка – видатного селекціонера, генетика, ботаніка та громадського діяча. – Глухів, 2005. – С. 39-41.

13. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Прядко О.І. *Genistella sagittalis* (L.) Gams (*Fabaceae*) в Україні // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 1. – С. 18-21.
14. Андрієнко Т.Л., Партика Л.Я. Рослинність та флористичні особливості заказника „Нечимне” (Волинська обл.) // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, №1. – С.90-94.
15. Андриенко Т.Л., Плюта П.Г., Прядко Е.И., Каркушев Г.Н. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий Украины. – Киев: Наук. думка, 1991. – 160 с.
16. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Прядко Е.И. Находки на Словечанско-Овручской возвышенности (Украинское Полесье) // Ботан. журн. – 1984. 69, № 7. – С. 958-962.
17. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Полесский государственный заповедник. – Киев: Наук. думка, 1986. – 208 с.
18. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Болотний масив Сомино на Ровенщині, його наукова і господарська цінність // Укр. ботан. журн. – 1980. – 37, № 4. – С. 65-69.
19. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Рослинний світ проектного Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Акт. пробл. створення Деснянсько-Старогутського нац. прир. парку та шляхи їх вирішення: Мат-ли наук.-практ. семінару (Середина Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998. – С. 62-69.
20. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І., Попович С.Ю. Рідкісні угруповання оліготрофних боліт України // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 2. – С. 60-64.
21. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І., Удра І.Х., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Рослинність заповідного лісового масиву „Бабка” на Київщині // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 2. – С. 91-95.
22. Андрієнко Т.Л., Прядко О.І., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Рослинний покрив території запроектованого Дніпровського природного парку // Укр. ботан. журн. – 1982, №6. – С. 56-62.
23. Андрієнко Т.Л., Харкевич С.С. Флора, рослинність та стритиграфія Романівського болота в околицях м.Києва // Укр. ботан. журн. – 1973. – 30, № 6. – С. 779-781.
24. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – Киев: Наук. думка, 1983. – 216 с.
25. Андрієнко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М. Лісова рослинність території запроектованого Мезинського природного парку // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 2. – С.74-81.

26. Артемчук І.В., Горбик В.П. Нова для флори СРСР рослина дрітчатого крилатий (*Genistella sagittalis* (L.) Gams) // Укр. ботан. журн. – 1964. – 1959. – 26, № 2. – С. 77-79.
27. Афанасьєв Д.Я. Заплавні луки Поліського Дніпра, їх поліпшення і раціональне використання. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 271 с.
28. Балашов Л.С., Андриєнко Т.Л., Кузьмичев А.И., Григора І.М. Изменения растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации. – Киев: Наук. думка, 1982. – 292 с.
29. Балашов Л.С., Мошкова Н.О. Синузії деяких водоростей асоціації водяного горіха (*Trapa rossica* V.Vassil.) в заплаві р. Уборті // Укр. ботан. журн. – 1973. – 3, № 3. – С. 360-364.
30. Барбарич А.І. Флора і рослинність Полісся Української РСР // Нарис про природу і сільське господарство Українського Полісся. – К., 1955. – С. 209-319.
31. Бачурина А.Ф., Андриєнко Т.Л. *Sphagnum riparium* (Sphagnaceae) на Україні // Ботан. журн. – 1982. – 67, № 11. – С. 1506-1508.
32. Бачурина Г.Ф., Бродіс Є.М. Нові місцезнаходження альдрованди на Україні // Укр. ботан. журн. – 1958. – 15, № 4. – С. 97-98.
33. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів України. Вип. 4. – К.: Академперіодика, 2003. – 256 с.
34. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип. 1. – К.: Наук. думка, 1987. – 180 с.
35. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип. 2. – К.: Наук. думка, 1988. – 180 с.
36. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип. 3. – К.: Наук. думка, 1989. – 176 с.
37. Бачурина Г.Ф., Партика Л.Я. Рідкісні види бріофлори Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, № 5. – С. 40-45.
38. Біорізноманіття Цуманської пуші та питання його збереження / Під заг. ред. Т.Л. Андриєнко та М.Л. Клестова. – К.: Фітосоціологічний центр, 2004. – 136 с.
39. Блажко О.А. Цуманська Пуща – запроектований природний ландшафтний парк // Наук. вісник ВДУ. – 1997. – Т. 1. – С. 37-41.
40. Блажко О.А. Аналіз флори Цуманської Пуші // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся. – Вип. III. – Луцьк, 2000. – С. 17-21.
41. Бойко М.Ф. Матеріали до бріофлори Лівобережного Полісся УРСР // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 1. – С. 24-27.
42. Бойко М.Ф. Редкие виды мохообразных Левобережного Полесья УССР и вопросы их охраны // Акт. вопр. соврем. ботаники. – Киев: Наук. думка, 1976. – С. 42-47.
43. Бортняк Н.Н., Любченко В.М. Сосудистые растения урочища Жуков хутор в окрестностях г. Киева // Охрана, изучение и обогащение

- растительного мира – Киев, Изд-во Киевского ун-та, 1985, вып. 12. – С. 28-35.
44. Бродіс Є.М., Бачурина Г.Ф. Болота УРСР. – К.: Наук. думка, 1969. – 241 с.
45. Бродіс Є.М., Кузьмичев А.И., Андриєнко Т.Л., Батячов Є.Б. Торфово-болотний фонд УРСР, його районування та використання. – К.: Наук. думка, 1973. – 264 с.
46. Булохов А.Д. Трав'яна растительность Юго-Западного Нечерноземья России. – Брянск: Изд-во БГУ, 2001. – 296 с.
47. Булохов А.Д., Соломеш А.И. Эколого-флористическая классификация лесов Южного Нечерноземья. – Брянск: Изд-во БГУ, 2003. – 359 с.
48. Висоцька О.І. Порівняльна характеристика *Brachythecium starkei* (Brid.) B.S.G. і *B. curtum* (Lindb.) Limpr. із західної частини СРСР // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 5. – С. 29-33.
49. Вірченко В.М. Види секції *Erythrocarpa* Kindb. роду *Bryum* Hedw. у флорі УРСР // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 5. – С. 51-55.
50. Вірченко В.М. Бріофлора Шацького національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 67-73.
51. Вірченко В.М. Нові знахідки рідкісних для України мохоподібних // Укр. бот. журн. – 2004. – 61, № 1. – С. 106-110.
52. Вірченко В.М. Нові види для бріофлори Українського Полісся // Проблеми екології лісів і лісокористування на Поліссі України (Житомир). – 2005. – Вип. 5 (11). – С. 130-133.
53. Вірченко В.М., Болех В.О. Рідкісні для рівнинної частини УРСР мохоподібні // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 3. – С. 71-76.
54. Вірченко В.М., Орлов О.О. Нові та рідкісні мохоподібні для Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 3. – С. 431-436.
55. Воробйов Є.О. Класифікація та охорона рослинного покриву ялиників Полісся // Рослинність хвойних лісів України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003а. – С. 5-12.
56. Воробйов Є.О. Попередній продромус суходольних лісів та рідколісь природного та штучного походження з переважанням або помітною участю *Pinus sylvestris* L. s.l. рівнинної частини України // Рослинність хвойних лісів України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003б. – С. 13-42.
57. Воробйов Є.О., Балашов Л.С., Соломаха В.А. Синтаксономія рослинності Поліського природного заповідника // Укр. фітоцен. зб. – 1997. Сер. Б, вип. 1(8). – К., 1997. – 128 с.
58. Воробйов Є.О., Григора І.М., Мельник В.І. Союз *Vaccinio-Piceion* Br.-Bl., Siss. et Vlieger 1939 // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 1 (18). – К., 2002. – С. 76-86.

59. Гейны С., Горбик В.П., Гусак Ш., Клоков В.М. Клас Phragmitetea. Сообщества верхней части Киевского водохранилища // Классификация растительности СССР с использованием флористических критериев. – Москва, 1986. – С. 47-50.

60. Гелюта В.П., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. Рослинність проєктованого заказника „Озеро Любче” (Західне Полісся) // Укр. ботан. журн. – 2000. – 57, № 1. – С. 37-42.

61. Гелюта В.П., Вакаренко Л.П., Дубина Д.В. та ін. Заказник „Любче”. Природні умови, біорізноманітність, збереження та управління. – К., 2001. – 224 с.

62. Генсірук С.А. Ліси – багатство і краса землі. – К.: Наук. думка, 1980. – 212 с.

63. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 303 с.

64. Географічна енциклопедія України. Т.3. – К.: УЕ, 1993. – 480 с.

65. Гончаренко І.В. Аналіз рослинного покриву північно-східного лісостепу України // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 1 (19). – К., 2003. – 203 с.

66. Грибова С.А. Подтаежные леса // Растительность европейской части СССР. – Л.: Наука, 1980. – С. 127-133.

67. Григора І.М. Болота водозбору нижньої течії р. Стиру в межах Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 37 с.

68. Григора І.М., Воробйов Є.О., Соломаха В.А. Лісові болота Українського Полісся (походження, динаміка, класифікація). – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 515 с.

69. Данилик І.М., Панченко С.М. *Carex brunnescens* (Pers.) Poiret (Syrageae Juss.) – новий вид флори України // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, №1. – С. 73-77.

70. Дідух Я.П., Контар І.С. Синтаксономія рослинності відслонень кристалічних порід лісової зони України. I. Класи *Asplenietea trichomanes* та *Sedo-Scleranthetea* // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 2 (11). – К., 1998. – С. 62-90.

71. Дубина Д.В. Распространение, экология и ценология *Trapa natans* (Trapaceae) на Украине // Бот. журн. – 1982. – 67, № 5. – С. 659-667.

72. Дубина Д.В. Класифікація вільноплаваючої рослинності водойм України // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, 5. – С. 1-15.

73. Дубина Д.В. Класифікація вищої водної рослинності України: стан та перспективи // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 3. – К., 1996. – С. 6-14.

74. Дубина Д.В., Жмуд О.І. Адвентивна флора Дунайського біосферного заповідника // Укр. ботан. журн. – 2003. – 60, №1. – С. 62-66.

75. Дубина Д.В., Тимошенко П.А. Порівняльно-структурний аналіз флори Азово-Сивашського національного природного парку (Херсонська область) // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, №1. – С. 18-26.

76. Дубина Д.В., Семеніхіна К.А. *Trapa natans* L. на Десні // Укр. ботан. журн. – 1978. – 35, № 4. – С. 371-374.

77. Европейский Красный список растений, находящихся под угрозой исчезновения в мировом масштабе. – Нью-Йорк, 1992. – 185 с.

78. Екофлора України. Том. 2. / Відп. ред. Я.П. Дідух. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 480 с.

79. Екофлора України. Том. 3. / Відп. ред. Я.П. Дідух. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 496 с.

80. Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища шк., 1999. – 232 с.

81. Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андриєнко. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.

82. Зеленая книга Украинской ССР. Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. – Киев: Наук. думка, 1987. – 216 с.

83. Зеров Д.К. Визначник печіночних мохів УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – 152 с.

84. Зеров Д.К. Флора печіночних і сфагнових мохів України. – К.: Наук. думка, 1964. – 356 с.

85. Зеров Д.К., Партика Л.Я. Мохоподібні Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1975. – 231 с.

86. Зуб Л.М., Карпова Т.О. Рідкісні види водяних рослин та умови їх збереження у Шацькому національному природному парку // Шацький НПП. Наукові дослідження 1994-2004 рр. – Світязь, 2004. – С. 70-71.

87. Карпенко К.К., Родінка О.С., Вакал А.П., Панченко С.М. Рослини, занесені до Червоної книги України, що виявлені на території Сумської області // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині: рослини, тварини та гриби Сумської області, занесені до Червоної книги України. Кн. 5. – Суми: Джерело, 2001. – С. 7-43.

88. Карпова Г.О., Зуб Л.М. До поширення *Aldrovanda vesiculosa* L. на озерах Шацької групи // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука: Мат-ли читань, присвяч. 100-річчю з дня народж. Ю.Д. Клеопова. – К., 2002. – С. 375-378.

89. Коваленко І.М. Популяції *Vaccinium vitis-idaea* L. в лісах Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Укр. ботан. журн. – 2001. – 59, №5. – С. 535-541.

90. Конішук В.В. Використання картомоделювання для оцінки екосистем Черемського заповідника // Акт. пробл. флористики,

систематики, екології та збереження фіторізноманіття. Львів, 2002. – С. 153-154.

91. Конішук В.В. Карта рослинності Черемського природного заповідника // Укр. ботан. журн. – 2003а. – 60, № 6. – С. 659-669.

92. Конішук В.В. Рідкісні види рослин Черемського природного заповідника // Укр. ботан. журн. – 2003б. – 60, № 3. – С. 264-272.

93. Конішук В.В. Хвойні ліси Черемського природного заповідника // Рослинність хвойних лісів України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003в. – С. 111-122.

94. Конішук В.В. Нові місцезнаходження рідкісних рослин у Черемському природному заповіднику // Заповідна справа в Україні. – Канів, 2004. – Т. 10, вип. 1-2. – С. 18-23.

95. Куземко А.А., Дзюба Т.П. Синтаксономічна структура класу *Molinio-Arrhenatheretea* R.Tx. 1937 рівнинної частини України // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 238-245.

96. Кухтей Р.Р., Мусієнко М.М. Екологічна структура гідромакрофітів Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 2002. – 59, № 5. – С. 584-588.

97. Лавренко Е.М. История флоры и растительности СССР по данным современного распространения растений // Растительность СССР. Т. 1. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1938. – С. 235-296.

98. Лазаренко А.С. Відомості про найцікавіших представників української бріофлори // Тр. фіз.-мат. відділу ВУАН. – 1929. – Вип. 15(1). – С. 3-35.

99. Лазаренко А.С. Визначник листяних мохів УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1936. – 300 с.

100. Лазаренко А.С. Определитель листовых мхов Украины. – Киев: Изд-во АН УССР, 1955. – 468 с.

101. Левина Ф.Я. Болота Черниговского Полесья // Ботан. журн. АН СССР. – 1937. – №1. – С. 72-103.

102. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О., Прядко О.І. *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub та *D. zeilleri* (Rouy) Holub на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1998. – 55, №4. – С. 410-413.

103. Маслово В.Р. Лишайники Поліського заповідника // Укр. ботан. журн. – 1977. – 34, № 1. – С. 55-61.

104. Мельничук В.М. Список листяних мохів Західної Волині // Наук. зап. Природозн. музею Львів. філіалу АН УРСР. – 1955. – Т.4. – С. 139-159.

105. Мильков Ф.Н. Словарь-справочник по физической географии. – М.: Мысль, 1970. – 344 с.

106. Миркин Б.М., Наумова Л.Г. Адвентивизация растительности: инвазивные виды и инвазиальность сообществ // Усп. совр. биол. – 2001. – 121, №6. – С.550-562.

107. Міждержавні природно-заповідні території України / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К., 1998. – 132 с.

108. Морозова О.В. Леса заповідника „Брянский лес” и Неруссо-Деснянского Полесья (синтаксономическая характеристика). – Брянск, 1999. – 98 с.

109. Мулярчук С.О. Поширення ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.) на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1962. – 19, № 6. – С. 97-99.

110. Мулярчук С.О. Суходільні та низинні луки Чернігівського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1957. – 14, № 2. – С. 14-23.

111. Мулярчук С.О. Заплавні луки Чернігівського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1958. – 15, № 4. – С. 49-61.

112. Мулярчук С.О. Рослинність Наддеснянської вододільної рівнини // Укр. бот. журн. – 1965. – 22, № 2. – С. 56-63.

113. Мулярчук С.О. Сучасний стан природних лісостанів ялини європейської на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1966. – 23, № 3. – С. 111-116.

114. Мулярчук С.О. Соснові ліси Сумського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1970. – 27, № 6. – С. 726-730.

115. Онищенко В.А. Облік завдань та режимів природно-заповідних територій // Заповідна справа в Україні. – 2000. – 6, № 1-2. – С. 3-6.

116. Онищенко В.А., Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Асоціація *Serratulo-Pinetum* (W.Mat. 1981) J.Mat. 1988 на Українському Поліссі // Рослинність хвойних лісів України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 123-130.

117. Определитель высших растений Украины. – Киев: Наук. думка, 1987. – 548 с.

118. Орлов О.О. Флористичні знахідки червонокнижних видів у Житомирській області за період 1987-2002 рр. // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука: Мат-ли читань, присвяч. 100-річчю з дня народж. Ю.Д. Клеопова. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 384-392.

119. Орлов О.О., Якушенко Д.М. Рослинний покрив проєктованого Коростишівського національного природного парку. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 180 с.

120. Орлов О.О., Якушенко Д.М., Воробйов Є.О. Флористична класифікація лісів з участю *Rhododendron luteum* Sweet та радіоекологічна оцінка їх асоціацій в Поліссі України // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 1 (16). К., 2000. – С. 94-113.

121. Панченко С.М. Рідкісні види флори території проєктованого Деснянсько-Старогутського національного парку // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку:

Мат.-ли. наук.-практ. семінару (Середина Буда, 19-20 лютого 1997 р.). – К., 1998. – С. 71-73.

122. Панченко С.М. Рідкісні види Старогутського лісового масиву (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 22-23.

123. Панченко С.М. Особливості клонів *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & Mert. (*Huperziaceae* Rothm.) на північному сході України // Укр. ботан. журн. 2000. – 57, №2. – С.148-155.

124. Панченко С.М. Рослинність Старогутського лісового масиву // Укр. ботан. журн. 2001. – 58, №6. – С. 684-693.

125. Панченко С.М. Синантропизация флоры Старогутского лесного массива // Леса Евразии в XXI веке: Восток – Запад: Мат.-лы II Междунар. конф. молодых ученых, посвящ. проф. И.К. Пачоскому. – М.: МГУЛ, 2002. – С. 187-188.

126. Панченко С.М. Флора національного природного парку „Деснянсько-Старогутський” та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся / Пид заг. ред. С.Л. Мосякіна. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – 170 с.

127. Панченко С.М., Андрієнко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с.

128. Панченко С.М., Мосякін С.Л. *Axiris amaranthoides* L. (*Chenopodiaceae* Vent) – новий адвентивний вид флори України // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, №2. – С. 213-217.

129. Панченко С.М., Онищенко В.А. Дубові ліси Старогутського лісового масиву // Заповідна справа в Україні. – 2003а. – 9, вип. 2. – С. 11-16.

130. Панченко С.М., Онищенко В.А. Союзи *Dicrano-Pinion* Libb. 1933 і *Pino-Quercion* Medw.-Korn. 1959 в Деснянсько-Старогутському НПП // Рослинність хвойних лісів України: Мат.-ли робоч. наради (Київ, листопад 2003 р.). – К., 2003б. – С. 146-167.

131. Панченко С.М., Онищенко В.А. Широколистяні ліси Наддеснянської вододільної рівнини з точки зору флористичної класифікації // Вісн. Луганськ. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2005, № 3 (83). – С. 69-85.

132. Парахонська Н.О., Мошкова Н.О. Рослинний покрив болота Волисок у Поліському заповіднику та деякі його альгосинузії // Укр. ботан. журн. – 1975. – 32, № 6. – С. 741-746.

133. Парнікоза І.Ю., Цуканова Г.О. Стан ценопопуляцій *Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rubr. у м. Києві // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 2. – С. 289-295.

134. Партика Л.Я. До бріофлори Поліського заповідника // Укр. ботан. журн. – 1974. – 31, № 6. – С. 770-773.

135. Партика Л.Я., Бачурина Г.Ф. Таксономічна структура та порівняльний аналіз бріофлори Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 6. – С.44-47.

136. Пашкевич Г.О. До історії рослинності Новгород-Сіверського Полісся в голоцені // Укр. ботан. журн. – 1972. – 29, № 2. – С. 177-184.

137. Перегуда Л.В., Андрієнко Т.Л., Прядко О.І. Розподіл рослинності в поліській частині долини Дніпра залежно від ґрунтово-гідрологічних умов // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, №6. – С. 60-65.

138. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.

139. Погребняк П.С. Лісова екологія і типологія лісів. Вибрані праці. – К.: Наук. думка, 1993. – 496 с.

140. Поліському природному заповіднику – 30 років. Збірник наукових праць. Житомир, 1999, вип. 1. – 144 с.

141. Попович С.Ю. Флористичні знахідки на території Поліського державного заповідника // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 6. – С. 94-98.

142. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під заг. ред. Ю.О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – 240 с.

143. Протопопова В.В. Анализ синантропной флоры Украинского Полесья // Актуальные вопросы ботаники в СССР. – Алма-Ата: Наука, 1988. – С. 76.

144. Протопопова В.В. Синантропная флора Украины и пути ее развития. – К.: Наук. думка, 1991. – 204 с.

145. Прядко О.І. Растительность и стратиграфия болота Черемошского в Западном Полесье // Вопр. физиол., биохим., цитол. и фл. Украины. – Киев: Наук. думка, 1974. – С. 28-30.

146. Прядко О.І. Рослинність заповідного урочища Нова Зимниця (Чернігівська область) // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 6. – С. 70-73.

147. Прядко О.І. Флористичні знахідки на території запроектованого Дніпровського природного парку // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 6. – С. 70-73.

148. Прядко О.І. Рослинний покрив водно-болотних угідь РЛП „Прип’ять-Стохід” // Сучасний стан водно-болотних угідь регіонального ландшафтного парку „Прип’ять-Стохід” та їх біорізноманіття. – К., 2001 – С. 70-75.

149. Прядко О.І. Нові дані про фіторізноманіття заказників Волинської області // Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 р. – Світьязь, 2004а. – С. 66-67.

150. Прядко О.І. Ценотичне та флористичне різноманіття РЛП „Міжріччинський” (Чернігівська область) // Вісник Запорізького Державного університету. Біологічні науки. – 2004б, № 1. – С. 190-195.

151. Розбудова екомережі України / Під ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. – К., 1999. – 127 с.
152. Семеніхіна К.А. Нові місцезнаходження рідкісних видів у заплавах водоемів річки Десни // Укр. ботан. журн. – 1979. – 36, № 3. – С. 214-218.
153. Семеніхіна К.А. Водна рослинність р. Десни та водоем її заплави в межах УРСР // Укр. ботан. журн. – 1982. – 39, № 2. – С. 57-62.
154. Сипайлова Л.М., Міркін Б.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А. Нові союзи *Agrostion vinealis* та *Festucion pratensis* лучної рослинності // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, №4. – С. 13-18.
155. Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Синтаксономічні зміни рослинності заплави р. Десни // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, №5. – С. 48-52.
156. Сипайлова Л.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Лучна рослинність заплави річок рівнинної частини України // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 1. – К., 1996. – С. 28-40.
157. Сипайлова Л.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А. Флористична класифікація заплави лук Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1982а. – 39, №4. – С. 20-25.
158. Сипайлова Л.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А. Характеристика фітоценозів заплави лук Українського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1982б. – 39, №5. – С. 17-23.
159. Скляр В.Г. Особенности естественного возобновления широколиственных пород в Старогутском лесном массиве // Акт. пробл. створення Деснянсько-Старогутського нац. прир. парку та шляхи їх вирішення: Мат.-ли наук.-практ. семінару (Середина-Буда, 19-20 листопада 1997 р.) – К., 1998. – С. 73-77.
160. Скляр Ю.Л. Редкие и охраняемые водные растения поймы Десны // Акт. пробл. створення Деснянсько-Старогутського нац. прир. парку та шляхи їх вирішення: Мат.-ли наук.-практ. семінару (Середина-Буда, 19-20 листопада 1997 р.) – К., 1998. – С. 77-79.
161. Слободян С.О. До вивчення природного поширення граба (*Carpinus betulus* L.) у Чернігівській області УРСР // Укр. ботан. журн. – 1963. – 20, №4. – С. 73-79.
162. Смик Г.К. Цікаві флористичні знахідки на Словечансько-Овруцькому краї // Укр. ботан. журн. – 1964. – 21, № 4. – С. 101-102.
163. Соколов В.Е., Филонов К.П., Нухимовская Ю.Д., Шадрин Г.Д. Экология заповедных территорий России / Под ред. акад. РАН В.Е. Соколова, чл.-кор. РАН В.Н. Тихомирова. – М.: Янус-К, 1997. – 576 с.
164. Соломаха В.А., Кондратюк І.М., Кучерява Л.Ф., Шевчик В.Л. Синтаксономія болотної рослинності північно-західної частини

- Українського Полісся // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 2. – К., 1996. – С. 21-36.
165. Соломаха В.А., Костилюк О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Синантропна рослинність України. – К.: Наук. думка, 1992. – 252 с.
166. Соломаха І.В., Сенчило О.О., Воробйов Є.О. Лісова рослинність урочища „Жуків хутір” // Укр. фітоцен. зб. – Сер. А, вип. 3. – К. – 1996. С. 63-78.
167. Стойко С.М., Ященко П.Т., Жижин М.П. Шацький природний національний парк. – Львів: Каменяр, 1986. – 45 с.
168. Тахтаджян Н.Л. Флористические области Земли. – Л.: Наука, 1978. – 247 с.
169. Терлецький В.К., Філіпенко А.Б. Знахідка *Genistella sagittalis* (L.) Gams на Волині // Укр. ботан. журн. – 1988. – 45, № 2. – С. 75-76.
170. Тихонов А.С. Брянский лесной массив. – Брянск: ЗАО „Из-во „Читай-город”, 2001. – 312 с.
171. Тюренов С.М. Про деякі нові знахідки сфагнових мохів та квіткових в Українському Поліссі // Вісн. Київ. ботан. саду. – 1931. – №12/13. – С.75-77.
172. Улична К.О., Вороніна Н.М. Листяні мохи. III // Каталог музейних фондів. – К.: Наук. думка, 1979. – С.14-18.
173. Устименко П.М. Рослинність лісового масиву „Великий ліс” (Чернігівське Полісся) // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, № 3. – С. 92-97.
174. Устименко П.М. Флористичні знахідки на території запроєктованого Мезинського природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, № 3. – С. 64-67.
175. Федотов Ю.П. Болота заповідника „Брянский лес” и Неруссо-Деснянського Полісся (флора и растительность). – Брянск, 1999. – 107 с.
176. Физико-географическое районирование Нечерноземного центра / Под ред. М.А. Гвоздецкого, В.К. Жучковой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 450 с.
177. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Изд-во Киевск. ун-та, 1968. – 683 с.
178. Флора УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – Т. III. – С. 312; 1953. – Т. V. – С. 417-418; 1954. – Т. VI. – С. 337; 1955. – Т. VII. – С. 472-473; 1957. – Т. VIII. – С. 47-48; 1960. – Т. IX. – С. 475-476.
179. Цурик Є.І., Жижин М.П., Ященко П.Т. Поширення та охорона *Picea abies* (L.) Karsten у районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1973. – 36, №4. – С. 313-315.
180. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.
181. Чорноус О.П. Флористичні знахідки на території Шосткинського геоботанічного району (Сумська обл.) // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 3. – С. 360-364.

182. Черноус О.П., Андриенко Т.Л. Осередок бореальних видів на півдні Новгород-Сіверського Полісся // Укр. ботан. журн. – 2004. – 61, № 3. – С. 89-93.
183. Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983-93 рр. – Світязь, 1994. – 248 с.
184. Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1994-2004 рр. – Луцьк, 2004. – 224 с.
185. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція. – К.: Наук. думка, 1974. – 240 с.
186. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Лесные заказники и памятники природы Полесья // Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии, Молдавии. – Киев: Наук. думка, 1980. – С. 146-155.
187. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Устименко П.М. Біосферний заповідник на Українському Поліссі // Вісн. АН УРСР. – 1984. – №8. – С. 82-88.
188. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Афанасьєв Д.Я., Соломаха В.А., Міркін Б.М. Класифікація заплавлених лук р. Дніпра на основі еколого-флористичних критеріїв // Укр. ботан. журн. – 1980. – 37, № 6. – С. 8-14.
189. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Афанасьєв Д.Я., Соломаха В.А., Абрамова Л.М., Міркін Б.М. Характеристика фітоценозів заплавлених лук р. Дніпро // Укр. ботан. журн. – 1981. – 38, № 2. – С. 16-31.
190. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А., Сипайлова Л.М. Новые синтаксоны пойменных лугов равнинной части Украины. – Ред. Укр. ботан. журн., 1985. – 40 с. (Рук. деп. в ВИНТИ 1985 г. – № 6525-B85).
191. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А., Сипайлова Л.М. Классе Molinio-Arrhenatheretea. Сообщества пойм лесной зоны Украины // Классификация растительности СССР с использованием флористических критериев. – М., 1986а. – С. 59-64.
192. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Соломаха В.А., Сипайлова Л.М. Класс Phragmitetea. Сообщества пойм лесной зоны Украины // Классификация растительности СССР с использованием флористических критериев. – Москва, 1986б. – С. 50-53.
193. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Ткаченко В.С., Андриенко Т.Л., Мовчан Я.І. Екомережа України та її природні ядра // Укр. ботан. журн. – 2005. – 62, № 2. – С. 142-158.
194. Экология и охрана пойм и низинных болот Полесья. Доклады международной научной конференции. Минск, 2000. – 140 с.
195. Юглічєк Л.С., Онищенко В.А. Грабово-дубові ліси на межі Малого та Житомирського Полісся // Вісн. Чернівецьк. ун-ту. – Сер. біол. – 2003а, Вип. 169. – С. 151-162.
196. Юглічєк Л.С., Онищенко В.А. Соснові та дубово-соснові ліси на межі Малого та Житомирського Полісся // Рослинистість хвойних лісів

України: Мат-ли робоч. наради (К., листопад 2003 р.). – К.: Фітосоціоцентр, 2003б. – С. 233-243.

197. Якушенко Д.М. Синтаксономія грабових лісів території проєктованого Коростишівського національного парку // Проблеми лісів і лісокористування на Поліссі України. – Вип. 2(8). – Житомир: Волинь, 2001. – С. 160-164.

198. Якушенко Д.М. Синтаксономія соснових лісів класу Vaccinio-Piceetea Br.-Bl. 1939 Житомирського Полісся // Рослинистість хвойних лісів України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 244-271.

199. Якушенко Д.М. Липові ліси стрімких схилів річкових долин Житомирського Полісся // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – Сер. біол. – 2004а. – Вип. 193. – С. 100-109.

200. Якушенко Д.М. Нова асоціація псамофільної рослинності зі сходу Житомирського Полісся // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. біол. – 2004б. – Вип. 35. – С. 95-101.

201. Якушенко Д.М. Узлісні угруповання класу Trifolio-Geranietea sanguinei Th.Müller 1962 півдня Житомирського Полісся // Укр. ботан. журн. – 2004в. – 61, №4. – С. 30-37.

202. Якушенко Д.М. Синтаксономія угруповань класу Bidentetea tripartiti R.Tx., Lohm. et Prsg. 1950 на Житомирському Поліссі // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Вип. 9: Мат-ли конф. молод. учених-ботаніків (Канів, 7-10 вересня 2004 р.). – 2005. – С. 142-144.

203. Яценко П.Т. Структурний аналіз флори району Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, №6. – С. 39-71.

204. Яценко П.Т. Біоморфологічний спектр флори району Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1984. – 41, №4. – С. 73-77.

205. Яценко П.Т. Флористична оцінка території Шацького природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, №1. – С. 22-23.

206. Яценко П.Т. Про східну межу поширення щитолісника звичайного (*Hydrocotyle vulgaris* L.) на Західному Поліссі // Пробл. Ботаніки і мікології на порозі III тисячоліття: Мат-ли X з'їзду УБТ (Полтава, 22-23 травня 1997 р.). – К., 1997. – С. 54.

207. Яценко П.Т., Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Стойко С.М. Рослинний покрив Шацького природного парку // Укр. ботан. журн. – 1983. – 50, №4. – С. 68-72.

208. Яценко П.Т., Горун А.А., Матейчик В.І., Хомік Н.В. Ренатуралізація водно-болотних угідь Шацького національного природного парку: сучасний стан реалізації // Шацький національний природний парк: Наукові дослідження 1994-2004 рр. – Луцьк, 2004. – 224 с.

209. Boros A., Vajda L. Bryoflora Carpathorum Septentrionali-Orientaliorum // Revue Bryol. et Lichen. – 1968-1969. – 26, № 3-4. – P. 397-450.

210. Dubyna D.V. Ecological and Syntaxonomic Peculiarities of Aquatic Vegetation in Ukrainian Polissia // Ukr. Phytosoc. col. – Kyiv, 2003. – Ser. C, Iss. 1 (20). – P. 3-34.

211. Matuszkiewicz W. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. – Warszawa: Wydaw. Nauk. PWN SA, 2001. – 537 s.

212. Meusel H., Jäger E., Weinert E. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropäischen Flora. – Jena: Fischer Verl, 1965. – Bd. 1. – 583 s.

213. Miedzynarodowy rezerwat biosfery „Polesie Zachodnie”. Projekt harmonizacji przyrody i kultury. – Lublin, 2000. – 120 s.

214. Oberdorfer E. Süddeutsche Pflanzengesellschaften. – Jena: Veb Gustav Fischer Verlag, 1957. – 564 s.

215. Oberdorfer E. (ed.) Süddeutsche Pflanzengesellschaften. Teil. IV Auflage B. Tabellenband. Walder und Gebusche, Jena, Stuttgart, New York: G. Fischer, 1992. – 288 s.

Автори фотографій:

В.М. Вірченко – 12

М.Л. Клестов – 1, 7, 20

О.В. Лукаш – 6

В.А. Онищенко – 2, 3, 4, 5, 8, 11, 14, 15, 17

С.М. Панченко – обкл. IV, 16

М.В. Химин – 18

О.П. Черноус – обкл. I, 9, 10, 13, 19

Перша сторінка обкладинки: мезотрофне болото з домінуванням осоки пухнатої (Carex lasiocarpa) на ділянці Переброди Рівненського природного заповідника

Остання сторінка обкладинки: волошка сумська (Centaurea sumensis)

Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Прядко О.І.,
Панченко С.М., Арап Р.Я., Коніщук В.В., Лукаш О.В.,
Карпенко Ю.О., Вірченко В.М., Черноус О.П.

Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона

Під загальною редакцією д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор - І.В. Соломаха

Видавництво Українського фітосоціологічного центру
Київ - 28, а.с. 2, тел/факс (044) 264-11-61

Підписано до друку 12.03.2006 р. Формат 60х84 1/16. Друк різнографічний.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Тираж – 400 прим.
Умов. друк. арк. 15.5. Умов. вид. арк. 16.4. Зам. №541.

Надруковано в друкарні Українського фітосоціологічного центру
Київ-22, вул. Трутенка, 2